

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE GRUBU EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL ENTROPİYE DİNİ ENFORMASYONUN ETKİSİ: İMAM HATİP VE
ANADOLU LİSESİ ÖRNEĞİ

Ünzüle YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE GRUBU EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL ENTROPİYE DİNİ ENFORMASYONUN ETKİSİ: İMAM HATİP VE
ANADOLU LİSESİ ÖRNEĞİ

Ünzüle YAVUZ

Danışman: Prof. Dr. Cahit ASLAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Adanan GÜMÜŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Yaşar ERJEM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2024

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe Grubu Eğitimi Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Cahit ASLAN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Adnan GÜMÜŞ

Üye: Prof. Dr. Yaşar ERJEM

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2024

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2024

Ünzüle YAVUZ

ÖZET

SOSYAL ENTROPIYE DİNİ ENFORMASYONUN ETKİSİ: İMAM HATİP VE ANADOLU LİSESİ ÖRNEĞİ

Ünzüle YAVUZ

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe Grubu Eğitimi Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Cahit ASLAN

Ocak 2024, 311 sayfa

Bu çalışma aslında bir fiziko-kimyanın konusu olan entropi kavramının sosyal bilimler alanında kullanılması ve bunun kazandıracığı disiplinler arası yaklaşımın sosyal sistem açısından ne anlama geldiği ve hangi alanlarla ilintili olduğunun incelenmesidir. Bununla birlikte entropi teorisi ile anlam ve içerik açısından yakın ilişkisi bulunan kaos teorisi, fen bilimler alanında kullanılan anlamı ve onun sosyal bilimler alanındaki toplumsal izdüşümü birlikte ele alınmaya çalışıldı. Bu doğrultuda kaos teorisinin kazandırdığı bakış açısı ile toplumsal sistemin ne şekilde kaotik olduğuyla ilgili analizlere yer verilmiştir. Başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı ifade eden kaos teorisi çerçevesinde yanlış ya da eksik enformasyonun yol açacağı sonuçların öngörülemez ve belirsiz oluşunun, toplumsal sistemin devamlılığı için doğru enformasyonun üretilmesi ve kullanılmasının hayati bir öneme sahip olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Eksik ya da yanlış enformasyon girdisi sosyal sistem için belirsizliklerin ve düzensizliklerin yol açtığı entropi artışı ile sonuçlanmaktadır. Toplumsal sistemin entropi ve kaos teorisi ile ilişkili nasıl bir örüntü içerisinde olduğunun anlaşılmasının sonucunda toplumsal değişim ve toplumsal düzen konu başlıkları incelenmeye çalışılmıştır.

Fiziki sistemde gerçekleşen entropi artışı veya azalması sosyal sistemde hangi durumlarda gerçekleştiği ve dini enformasyonun toplumsal düzensizliğin giderilmesinde mi yoksa artırılmasında mı rol aldığı sorusunun cevabının ne olduğu bu araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Öncelikle dini enformasyon ile sosyal entropi arasındaki ilişki toplumsal düzen ve değişim ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra özelde bu tezin ana konusunu oluşturan sosyal entropiye İslam dini enformasyonunun etkisi toplumsal değişim ve düzen değişkeni doğrultusunda ele alınmaya çalışılmıştır. Sosyal entropi bağlamında İslam dini ile toplumsal değişim ve

düzen başlıkları ele alınmadan önce, dini enformasyonun geldiği toplumun sosyal-kültürel yapısı ve sosyal entropiye olan etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tezde asıl merak edilen İslam dini enformasyonunun geldiği toplumun entropisinin artışında mı yoksa azaltılmasında mı rol oynadığı sorusunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır. Burada amaç insanlık tarihi boyunca birçok düşünürün üzerinde düşündüğü görünen evrenin arkasında genel-geçer bir düzen yasasının olup-olmadığı veya düzenli gibi görünen dış görüntünün ardında bir düzensizliğin mi yer aldığı sorularının cevabını bulabilmek ve dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisinin incelenmeye çalışılmasıdır. Özellikle dini enformasyonun toplumsal değişim ve toplumsal düzen konularında entropiyi minimize edip-etmediğinin cevabı dini enformasyonun sosyal entropi üzerinde oluşturduğu etkinin anlaşılabilmesi konusunda oldukça önemli başlıklardır. Özellikle sosyoloji alanında bu soruların cevabının aranması gerektiği düşüncesi bu tezin hazırlanmasında önemli bir motivasyon kaynağı olmuş ve teşvik etmiştir.

İslam dini enformasyonun geldiği dönem açısından ne ifade ettiği ve ne gibi etkisinin bulunduğu sorularına yanıt bulabilmek ve peygamberin geldiği dönemin sosyal-kültürel arka planında hangi dinamiklerin bulunduğu sorularına cevap aranmış ve tüm değişkenlerin bilgisi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Kaos teorisi çerçevesinde İslam dini enformasyonunun başlangıç aşamasında içinde bulunduğu değişkenlerin bilgisinin anlaşılması etkileşimde bulunduğu toplumların yaşayacağı olumlu ya da olumsuzlukların kaynağının anlaşılmasında önemli ipuçları içermektedir. İslam dini açısından sıfır noktası olarak kabul edilen peygamber dönemi, daha sonrasında bu dini enformasyon ile muhatap olanlar açısından örnek teşkil etmekte ve model olmaktadır. Bu tezde de özellikle değişen zaman ve şartlar karşısında bu etkileşimin boyutlarının ne ölçüde devam ettiği ve ne gibi değişikliğe uğradığı konusu üzerinde durulmuştur.

Geldiği dönem açısından oluşturduğu etkinin ve etkileşimin boyutları üzerinden geçen uzun zaman sonrasında hangi boyutlara ulaşmış ve ne gibi değişikliğe uğramıştır? Bu soruların cevabını bulabilmek ve o dönemin bilgisine ulaşmak için bu tezin hazırlanmasında başvurulan yöntemlerden birisi olan doküman incelemesi yapılmıştır. Ayrıca uzun zaman sonrası günümüz toplumsal yapısı içerisinde dini enformasyonun oluşturduğu etki ve yansımalarını anlayabilmek için anket çalışması yapılmıştır. Günümüz sosyolojisi açısından dini enformasyonun içinde bulunduğu toplumsal yapı ile oluşturduğu etkileşimin boyutlarını ortaya çıkarabilmek için Orta Öğretim Öğrencileri'nin oluşturduğu örneklem gurubu ile bir anket çalışması yapılmıştır. Sorulara

verilen yanıtlar istatistiki çalışmalar doğrultusunda incelenmiş ve sonuçları bulgular kısmında paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Entropi, enformasyon, değişiklik, düzen, din.

ABSTRACT**THE EFFECT OF RELIGIOUS INFORMATION ON SOCIAL ENTROPY:
IMAM HATIP AND ANATOLIA HIGH SCHOOL CASES****Ünzüle YAVUZ****Master Thesis, Department of Teaching Philosophy, Sociology, Psychology****Supervisor: Prof. Dr. Cahit ASLAN****January 2024, 311 pages**

This study is actually an examination of the use of the concept of entropy, which is a subject of physico-chemistry, in the field of social sciences and what the interdisciplinary approach it brings in terms of the social system and which fields it is related to. In addition, chaos theory, which is closely related to entropy theory in terms of meaning and content, its meaning used in the field of science and its social projection in the field of social sciences were tried to be discussed together. In this regard, analyzes regarding how the social system is chaotic are included from the perspective of chaos theory. Within the framework of chaos theory, which expresses strict adherence to initial conditions, the unpredictability and uncertainty of the results caused by incorrect or incomplete information reminds us of the fact that the production and use of correct information is of vital importance for the continuity of the social system. Incomplete or incorrect information input results in an increase in entropy caused by uncertainties and irregularities for the social system. As a result of understanding the pattern of the social system in relation to entropy and chaos theory, the topics of social change and social order were tried to be examined.

The main motivation of this research is the answer to the question of in what situations the increase or decrease in entropy in the physical system occurs in the social system and whether religious information plays a role in eliminating or increasing social disorder. First of all, the relationship between religious information and social entropy is discussed in the context of the relationship between social order and change. Then, the effect of Islamic religious information on social entropy, which is the main subject of this thesis, was tried to be discussed in line with the variables of social change and order. Before discussing the Islamic religion and social change and order in the context of social

entropy, the social-cultural structure of the society from which religious information comes and its effect on social entropy has been tried to be understood. Therefore, in this thesis, we tried to find the answer to the question of whether Islamic religious information plays a role in increasing or decreasing the entropy of the society from which it comes. The aim here is to find answers to the questions that many thinkers have thought about throughout human history, whether there is a general law of order behind the apparent universe or whether there is disorder behind the seemingly orderly external appearance, and to try to examine the effect of religious information on social entropy. In particular, the answer to whether religious information minimizes entropy in social change and social order is a very important topic in understanding the impact of religious information on social entropy. The idea that answers to these questions should be sought, especially in the field of sociology, has been an important source of motivation and encouragement in the preparation of this thesis.

In order to find answers to the questions of what the Islamic religious information means in terms of the period in which it came and what kind of impact it had, and what dynamics were in the social-cultural background of the period in which the prophet came, the information of all variables was tried to be revealed. Within the framework of chaos theory, understanding the variables in Islamic religious information at its initial stage contains important clues in understanding the source of the positives or negatives that the societies with which it interacts will experience. The period of the Prophet, which is considered the zero point for the religion of Islam, sets an example and becomes a model for those who later deal with this religious information. This thesis focuses on the extent to which the dimensions of this interaction continue and how it changes in the face of changing times and conditions.

What dimensions has it reached and what changes has it undergone after a long time, considering the impact and interaction it created in terms of the period in which it came? In order to find answers to these questions and to access the knowledge of that period, document analysis was carried out, which is one of the methods used in the preparation of this thesis. In addition, a survey was conducted to understand the effects and reflections of religious information in today's social structure after a long time. In order to reveal the dimensions of the interaction between religious information and the social structure in terms of today's sociology, a survey was conducted with a sample group of Secondary School Students. The answers given to the questions were examined in line with statistical studies and the results were shared in the findings section.

Keywords: Entropy, information, change, order, religion.

ÖN SÖZ

İnsanlık yeryüzünde var olmaya başladığı andan itibaren hem kendisi hem de çevresinde olup bitenler hakkında zihinsel bir çaba göstermiştir. Uzun süre devam edegelen bu anlama çabası yaşamın dinamik bir karaktere bürünmesine neden olmuştur. Anlam arayışı insanları çevresinde sürekli devinim halinde olan fiziksel dünyanın görünümü ve işleyişi hakkında olup bitenler üzerinde kafa yormaları konusunda temel bir motivasyon kaynağı olmuştur. Fiziksel dünyanın olağanüstü görünen işleyiş mekanizmasına kaynaklık eden ve onun devamlılığını sağlayan temelde neyin olduğu sorusu insanları doğal sistemle kurdukları ilişkinin çeşitli şekillerde tezahür etmesine neden olmuştur. Karşılarında duran olağanüstü dünyanın arka planında var olan bu oluş halinin kodları anlaşılır kılınmalı, zihinlerinde olan karmaşanın ve belirsizliğin giderilmesi ile düşünsel bütünlüğün sağlanması gerekmektedir. Doğal yaşamın bir parçası olan toplumların fiziksel dünyaya yükledikleri anlam kümesinin dışında kendi varlıklarının ontolojik mahiyeti hakkında da belirli şemaları oluşturmaları gerekmektedir. Hem kendileri hem de kendileri dışında bağımsız şekilde oluşunu sürdüren doğal yaşamın belirsizlikleri, onları öngörülebilir düzenli bir yaşamın ipuçları hakkında sorular sorup, cevap aramalarına neden olmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca toplumların çevreleri ile kurdukları ilişkinin çeşitliliği yeni anlayışların ve şemaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlık için bilinmez olanın sır perdesi aralandıkça karşılarında olan belirsizlikler ve düzensizlikler giderilmeye ve çevresinde olup bitenler karşısında nasıl bir pozisyon alması gerektiği sorusunun cevabı bulunmaya başlamıştır. Felsefe tarihinde bu ilişkinin farklı görünüşleri ve anlam arayışı filozofları meşgul etmiş ve her birisi kendi düşünsel penceresinden olgu ve olayları belirli çerçeve içerisinde sunmaya çalışmıştır. Hem fiziksel hem de toplumsal olguların arka planında neyin olduğu ve hangi dinamik süreçlerin işlediğine dair yaklaşımlar bilim insanlarının cevap aradığı temel sorular olmuştur. Fiziki dünya dış görünümü itibarıyla düzenli bir işleyişin olduğuna dair anlayışın ve şemaların oluşmasına zemin hazırlamakta ve düzenliliğin arkasında olan karmaşık dünyanın doğası hakkında bilinmezlik onlar için gizliliğini sürdürmekteydi. Evet, görünümü itibarıyla her şeyin yerli yerinde olduğuna dair bir izlenim bırakan fiziksel sistem, acaba arka planda birtakım belirsizlikler ve düzensizlikler mi barındırmaktaydı? Yoksa düzenliliği temsil eden kozmos ve düzensizliği temsil eden kaos birlikte karşımızda duran bu harika görünümlü evrenin işleyişinde birlikte hareket eden iki zıt kutuplar mıydı? Hem fiziki hem de sosyal

sistemlerin işleyiş süreçlerinin temel lokomotifini olan statik ve dinamik yapılar birlikte her iki sistemin sürdürülebilirliği için varlığını sürdürmektedir. Her iki sistemin de karşı karşıya kaldıkları belirsizlikler ve düzensizlikler söz konusu olup, genel sistem düşüncesi doğrultusunda sistemlerin ihtiyaçları, sorunları ve çözümleri için genel bir yaklaşım ve çerçeve oluşturulmalıdır. Evrene ve içindekilere holistik bir anlayış doğrultusunda bakıldığında her bir alt sistemin diğeri ile kurduğu ilişki ve karşılıklı belirlenimin sonucunda bir işleyişin oluştuğu söylenebilir. Aslında evrende var olan her bir doğal obje içerdiği bu minimum program sayesinde enformasyon içermekte ve bu enformasyonun paylaşımı sonucunda düzenli bir işleyişin devamlılığını sağlamaktadır. Doğal sistem adeta üst düzey bir enformasyon yağmuru sayesinde her bir objenin diğeri ile kurduğu ilişki ağının oluşturduğu etkileşiminin sonucunda düzenli yapıların açığa çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Sosyal sistemlerin de birbirleri ile kurdukları ilişki ağının sonucunda ortaya çıktıkları düşünülecek olursa, sistemi oluşturan her bir bileşenin ürettiği ve yaydığı enformasyon sayesinde belirsizliklerin giderilerek, düzenli yapıların açığa çıkması sağlanmış olacaktır. Her bir sistemin işleyişinde ihtiyaç duyduğu enerji toplumsal sistem için doğru enformasyonun üretilmesi ve kullanılması doğrultusunda karşılanmış olacaktır. Sisteme giren her bir enformasyon girdisi belirli bir süre dengesizlik yaratacak ve denge haline gelene kadarki süre içerisinde entropinin yaşanmasına neden olacaktır. Denge haline gelmesi sistemin entropisini azaltılması noktasında belirli bir süre etkili olup, durağanlaşan sistemlerin azalan enerji ihtiyacından dolayı tekrar entropisi yükselecektir. Dayısıyla hem fiziki hem de sosyal sistemlerin ihtiyacı olan enerji akışı daima süreklilik arz etmeli ve kendisini yenilemesi gerekmektedir.

Sosyal sistemin birtakım belirsizlikler ve düzensizliklerin giderilmesi için gerek duyduğu enformasyon ihtiyacını karşılayabilmesi noktasında dini enformasyonun da etkili bir değişken olduğunu hatırlamakta fayda vardır. İnsanlık tarihi kadar eski olan insan ve din ilişkisi düşünüldüğünde dini enformasyonun üretmiş olduğu enformasyon ve çıktılarının neler olduğu konusu daima merak konusu olmuştur. Dini enformasyonun ortaya koyduğu iddialar ve insanlar üzerinde oluşturduğu bütüncül anlam kümesi insanların özellikle sıkıntılı dönemlerde ona olan yönelimini arttırmıştır. Cevap aranması gereken soru şu; acaba din iddia ettiği hedefleri ne ölçüde gerçekleştirebildi? Dini enformasyon farklı kültürel kodlara sahip çeşitli toplumsal formasyon içerisinde nasıl bir görünüme sahip oldu? Toplumsal krizler ve belirsizlikler ile ne ölçüde mücadele edebildi? Enerjisi azalan sosyal sistemin artan entropisinin azaltılması noktasında ne ölçüde başarılı olabildi? Değişen sosyal-kültürel şartlar içerisinde toplumun ihtiyaç

duyduğu enformasyon girdisini üretebildi mi? Başlangıç aşamasında hedeflediği iddialarının çıktıların neler olduğu konusunda geri dönütlerin ve verimlilik analizinin yapılması durumunda ne kadarını başarabildi? İşte bu tez bu soruların yanıtlarını bulabilmek adına oluşturulmuş bir çalışma olup, sosyal sistemlerin işleyiş süreçleri ve karşılaştıkları problem alanları için farklı bir pencerenin oluşabilmesi düşüncesi ile hazırlanmıştır.

Öncelikle bu çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren danışman hocam Prof. Dr. Cahit ASLAN'A teşekkürlerimi sunarım. Tezin hazırlanma sürecinde kendisini pek çok konuda zor durumda bırakmama rağmen, bana her zaman her konuda desteğe hazır olduğu için kendisine minnettarım.

Bu tezin ön hazırlığı konusunda beni cesaretlendiren ve manevi desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Adnan GÜMÜŞ hocama teşekkürü bir borç bilirim. Diğer bölüm hocalarıma da bilimsel yaklaşımları ve destekleri için teşekkür ederim.

Ayrıca hayatım boyunca bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babama da teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bana yaşamım ve eğitimim esnasında desteğini esirgemeyen, okuma, bilimsel araştırma, sorgulama ve düşünme konusunda destek olan eşimin de bu çalışmada emeği büyüktür. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bana desteklerini esirgemeyen çocuklarıma da teşekkür ederim.

Ünzüle YAVUZ

Adana / 2024

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	İV
ABSTRACT	Vİİ
ÖN SÖZ	X
TABLolar LİSTESİ	XVİ

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problemin Belirlenmesi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Sınırlılıklar	6
1.5. Kapsamı	6
1.6. Araştırma Yöntem Ve Veri Toplama Aracı.....	7

BÖLÜM II

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Fen Bilimlerinde Entropi	16
2.2. Sistem Yaklaşımı	17
2.3. Enformasyon Teorisi.....	19
2.4. Sosyal Entropi Ve Din İlişkisi	24
2.4.1. Sosyolojik Din Tanımları	26
2.4.2.Özsel (Substantif) Din Tanımları.....	27
2.4.3.Fonksiyonel (İşlevsel) Din Tanımları	29
2.5. Kaos Teorisi.....	60
2.6. Toplumsal Değişim.....	73
2.6.1. Değişim Kavramı.....	74
2.6.2. Toplumsal Değişim Ve Din İlişkisi	79
2.6.3. Dinin Etkili Olduğu Din-Toplumsal Değişim İlişkisi:	81
2.6.4. Toplumsal Değişimi Yavaşlatıcı Ve Engelleyici Bir Faktör Olarak Din	85
2.6.5. Toplumsal Değişimi Takviye Edici Bir Faktör Olarak Din.....	89

2.6.6. Toplumsal Değişimin Temel Faktörü Olarak Din	91
2.6.7. Dinin Etkilendiği Toplumsal Değişim Ve Din İlişkileri.....	94
2.6.8. Dini Olumsuz Yönde Etkileyen Bir Faktör Olarak Toplumsal Değişim.....	99
2.6.9. Dini Olumlu Yönde Etkileyen Bir Faktör Olarak Toplumsal Değişim.....	102
2.6.10. Toplumsal Değişim İle Birlikte Dinin Değişimi	104
2.7. Toplumsal Düzen	105
2.7.1. Dinin Toplumsal İşlevleri	126
2.7.2. Zihniyet Kazandırma	127
2.7.3. Bütünleştirme.....	132
2.7.4. Çatışma Ve Parçalama	134
2.7.5. Organizasyon	137
2.7.6. Sosyalleştirme Ve Sosyal Kontrol	138
2.7.7. Yapılandırma Ve Düzenleme	144
2.7.8. Kimlik Kazandırma	144
2.7.9. Kültürü Koruma Ve Aktarma	147
2.7.10. Değerler Hiyerarşisi Sağlama	149
2.7.11. Aracı Kurumluk	149
2.7.12. Meşrulaştırma	151

BÖLÜM III

SOSYAL ENTROPİ VE İSLÂMİYET

3.1. Peygamber Öncesi Sosyal-Kültürel Toplumsal Yapı	154
3.2. Toplumsal Çözülme	163
3.3. Sosyal Entropi Ve İslâm	168
3.4. Toplumsal Değişme Ve İslâm.....	203
3.5. Peygamber Dönemi Toplumsal Değişme	208
3.6. Toplumsal Düzen Ve İslâm	217
3.6.1. Bütünleştiricilik	221
3.6.2. Toplumsal Kontrol.....	231
3.6.3. Çatıştırma-Parçalama.....	236

BÖLÜM IV

NİCEL BULGULARIN ANALİZİ

4.1. Örneklemin Genel Özellikleri.....	259
4.2. Örneklemin Sosyal Entropi Düzeyinin Faktör Analizleri.....	266
4.2.1. Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Olasılığı.....	266
4.2.2. Olumlu Şemaların Kazandırılabilmesi	268
4.2.3. Etkili İletişim Becerilerinin Kazandırılabilmesi	269
4.2.4. Toplumsal Ve Bireysel Temel Sorunların Göz Ardı Edilmesi.....	270
4.2.5. Örneklemin Entropi Düzeyinin Anova Analizi	271
4.3. Nicel Verilerin Genel Değerlendirilmesi.....	272

BÖLÜM V

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

275

KAYNAKÇA.....	288
EKLER	303
ÖZGEÇMİŞ	308

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Anket Sorularının Madde Analizleri.....	8
Tablo 2. Anketin KMO and Bartlett's Test Sonuçları	9
Tablo 3. Faktör Yükleri.....	9
Tablo 4. Faktör.1'in Kay Kare Test Sonuçları	10
Tablo 5. Faktör.1'in Korelasyon Test Sonuçları	11
Tablo 6. Faktör.2'in Kay Kare Test Sonuçları	11
Tablo 7. Faktör.2'in Korelasyon Test Sonuçları	12
Tablo 8. Faktör.3'in Kay Kare Test Sonuçları	12
Tablo 9. Faktör.3'in Korelasyon Test Sonuçları	13
Tablo 10. Faktör.4'in Kay Kare Test Sonuçları	13
Tablo 11. Faktör.4'in Korelasyon Test Sonuçları	14
Tablo 12. Genel Entropinin Kay Kare Test Sonuçları	14
Tablo 13. Genel Entropinin Korelasyon Test Sonuçları	15
Tablo 14. Faktörler Arası Test Sonuçları	15
Tablo 15. Okul Türlerine Göre Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Düzeyleri	194
Tablo 16. Örneklemin Cinsiyet Dağılımı	259
Tablo 17. Örneklemin Sınıf Dağılımı	260
Tablo 18. Örneklemin Doğum Yerine Göre Dağılımı	260
Tablo 19. Örneklemin Aile Çapı.....	261
Tablo 20. Örneklem Ailesinin Aylık Gelir Dağılımı	261
Tablo 21. Örneklemin Ebeveyninin Eğitim Seviyesi.....	262
Tablo 22. Örneklemin Doğum Yerine Göre Dağılımı	262
Tablo 23. Örneklemin Aile Çapı.....	263
Tablo 24. Örneklem Ailesinin Aylık Gelir Dağılımı	263
Tablo 25. Örneklemin Ebeveyninin İşi	264
Tablo 26. Okul Türlerine Göre Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Düzeyleri	266
Tablo 27. Okul Türüne Göre Genel Entropiye ANOVA Analizi	271

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu giriş bölümü, problemin belirlenmesi, araştırmanın amacı, önemi, sınırları, kapsamı ve araştırma yöntem ve veri toplama aracının tanıtımından oluşmaktadır.

1.1. Problemin Belirlenmesi

Evreni ve içinde bulunana canlı ve cansız varlıkları çevreleyen doğal fiziki yapıların birbirleri ile kurdukları iletişim ağının oluşturduğu örüntü, bütünün her bir bileşenin bir diğeri ile kurdukları etkileşimin sonucunda oluşturdukları düzenli sistemlerin nasıl bir mekanizma ile bunu başarabildikleri sorusunun cevabının aranmasına ve sorgulanmasına neden olmuştur. Biyolojik, psikolojik, sosyolojik açıdan doğal yaşamın bir parçası olan insan topluluklarının kurmuş olduğu ya da bundan sonra kurmayı düşündükleri sosyal alanların inşa edilmesi süreçlerinde beşerî unsurları doğal olanın yol göstericiliği doğrultusunda oluşturması beklenmektedir. Doğal yaşamın içerisinde toplumların kendi yaşam biçimi ve anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan farklı kültürel dokuların ve desenlerin kurgulanması sürecinde onları çevreleyen fiziki olay ve olgular zihinsel inşa süreçlerinin şekillenmesinde önemli bir kılavuz olmuştur. Sosyal sistemin işleyiş süreçlerinde karşı karşıya kalınan problem alanları ve çözüm önerileri için yol göstericiliğine ihtiyaç duyulan genel bir zihinsel çerçeve ve onun yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplumsal olanın kaotik olması nedeniyle determinist bir yaklaşımla belirli kalıplar içerisinde sosyal sistemin işleyişini ve sorunlarını anlayabilmek ve o doğrultuda çözüm üretebilmek onun kendi gerçekliğinden uzaklaşarak yabancılaşmasına ve yaşanan olay ve olgulara yüklediğimiz anlamların buharlaşmasına neden olmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde kelebeğin kanat çırpmasının sonucunda başka bir yerde fırtınaların kopmasını sağlayan kaotik süreçlerin toplumsal sistemin karşılaşacağı belirsizlikler ve problem alanlarının anlaşılabilmesi ve o doğrultuda çözüm üretilebilmesi noktasında oldukça kullanışlı bir çerçeve sunabilmektedir. Alışagelmiş determinist yaklaşımların sosyal sistemin problem alanlarını belirleme ve görünür kılma noktasında yetersiz oluşu böyle bir çalışmanın yapılması noktasında motivasyon sağlamaktadır.

Problem alanlarından birisi de bilimsel çalışmaların ilerlemesi ve çeşitlenmesinin sonucunda belirli disiplin alanlarının sınırlarının çizilmesi, kendi içerisinde derinleşmesine, kristalize olmasına neden olurken; diğer taraftan kendi dışında var olan disiplinlerin bakış açısından yoksun kalmasına ve birbirlerine sunabilecekleri katkılardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için fen bilimleri ya da sosyal bilimleri ayrımı gözetilmeksizin genel sistem yaklaşımı doğrultusunda hem fiziki hem de sosyal sistemlerin işleyiş biçimi ve karşılaştıkları sorunların benzerliği nedeniyle fiziki sistemin metodolojik rehberliği eşliğinde toplumsal sistemlerin işleyişi konusunda bir çerçeve sunabileceği düşüncesi bu tezin hazırlanmasına neden olmuştur.

Toplumsal alana dair genel bir sistem yaklaşımı olmaksızın ortaya koyduğumuz kalıpları ve çözüm önerileri, sosyal sistemi diğer sistemlerden ayırıştırarak, doğal yaşamın metodolojik yaklaşımından mahrum bırakılarak yalıtılmasına ve kendi sorunları ile baş başa kalmasına neden olmaktadır. Toplumsal olanın kurgusunu ait olduğu diğer doğal alanlardan kopuk şekilde oluşturmak, onu yapay oluşumlar ve sorunları ile karşı karşıya bırakmak anlamına gelmektedir. Doğal sistemler gibi toplumsal sistem de kendi varlığının devamlılığını sağlamak ve artan entropisini azaltabilmek için enerjiye duyduğu ihtiyacın göz ardı edilmiş olması, sosyal değişim ve düzensizlik gibi sosyolojinin temel konularına olan bakış açımızı daraltabilmektedir. Auguste Comte ve diğer sosyologların özellikle üzerinde durdukları ve cevabını aradıkları bu temel problem alanlarının genel sistem yaklaşımı doğrultusunda yeniden ele alınmasına ve olabilecek problemlere farklı açıdan bakabilmemize olanak sağlaması beklenmektedir.

Bir sosyal sistemin bileşenlerinin birbirleri ile kurdukları iletişim ve etkileşimin sonucunda oluştuğu düşünülürse, düzenliliği ve devamlılığı ihtiyaç duyduğu enerjiyi nasıl ve ne şekilde elde edeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada toplumsal alanda günümüzde önemle üzerinde durulan ve yaşanan döneme isminin verildiği bilgiye duyulan ihtiyaç gerekli enerjiyi elde etme noktasında etkili bir değişkendir. Fiziki sistemi oluşturan her bir varlığın minimum enformasyon taşıdığı ve bu enformasyon ile diğerleri ile kurduğu iletişim ve etkileşiminin sonucunda bütüncül düzenin inşasında rol aldıklarını unutmamak gerekir. Aynı şekilde sosyal sistemler de kendisini oluşturan her bir bileşenin ürettiği enformasyonun kullanılması ve dolaşıma girmesi sayesinde birbirleri ile kurdukları iletişim ve etkileşim ağının sonucunda toplumsal düzenin devamlılığına katkıda bulunabilirler. Enformasyon çağında olduğumuz bir dönemde sosyal sistemin devamlılığı için beslediği ve ihtiyaç duyduğu enerjiyi oluşturan kaynaklardan bağımsız şekilde ele alınması veya yapısal bozumuna neden olan değişkenlerin neler olduğu

bilgisinden uzak olması başlı başına bir problem alanı oluşturmaktadır. Değişen sosyal-kültürel ve ekonomik yapılar, yeni problem alanlarının oluşmasına ve çözümünü için de farklı, alışılmamış dışında yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır.

Enformasyonun sağladığı enerji sayesinde devamlılığını sürdürülebilir kılan sosyal sistemi, dini beyanlar ve onun oluşturduğu genel anlam çerçevesinden bağımsız düşünmek insanlık tarihi boyunca toplumda varlığını sürdürmüş ve birçok değişimin öncülüğünü yapmış bir değişkenin yokluğunda eksik bir parçanın oluşmasına neden olacaktır. Özellikle ortaya çıktığı dönemde toplumsal alanda oluşturduğu etki ve yansımaları ve insanlar üzerinde oluşturduğu normatif yapısı nedeniyle dini enformasyonun oluşturduğu olumlu ya da olumsuz etkilerden bahsedilmesi kaçınılmazdır. Dini enformasyonun etkileşime girdiği toplumlar içinde nasıl bir değişim ve dönüşümün yaşandığı, iddialarını ne ölçüde gerçekleştirebildiği sorusunun cevap bekliyor olması ve bu konuda yeni bir yaklaşımın oluşturduğu boşluk nedeniyle entropi teorisinin kazandıracığı yaklaşım ve bakış açısına duyulan ihtiyacın bu çalışmanın yapılmasına neden olmuştur.

Tüm dinlerde olduğu gibi İslam dini de insana ve topluma dair ontolojik ve epistemik alanlarda çözüm modellerine sahiptir. Dinlerin temel iddiaları arasında yer alan toplumsal problemlere çözüm önerileri ve uygulamaları köklü biçimde farklılık göstermektedir. Dinlerin karakteristik özellikleri de söz konusu farklılıklardan kaynaklanır. İslam dini de çeşitli toplumsal ölçeklere göre dayalı olarak ortaya koyduğu insan ve toplum modeline sahiptir. Bu sebeple İslam dinine mensup olanlar da bu dinin referanslarına dayanarak şekillenebilmektedir. İşte bu dini enformasyon ile sosyal sistem arasındaki etkileşimin mahiyeti araştırma problemini oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

İnsanı ve onu çevreleyen problemleri anlayabilmek ve çözüm modeli geliştirebilmek için toplumların içinde bulunduğu fiziki ve beşerî çevrenin yapısal işleyişini ve bileşenlerini tanıyabilmek ve o doğrultuda karşılaşılan problem alanları için bir çözüm modeline sahip olmak gerekmektedir. Ontolojik olarak toplumsal yaşam alanına ihtiyacı olan insanın üzerine sosyal-kültürel yaşamını inşa ettiği ve içerisinde nefes alıp verdiği fiziki sistemin işleyiş ve süreçleri hakkında bilgiye sahip olması gerekir. Doğal sistemin bir parçası olan insanın kendi beşerî yaşam kurgusunu inşa sürecinde fiziki sistemin işleyiş mekanizmasından kopuk ve ona rağmen bir sistem kurması

düşünülemez. İnsanlık tarihi, toplumların biyolojik-psikolojik-sosyolojik açıdan tabi oldukları doğal yaşamın kurallarını ve işleyişini göz ardı ettikleri durumlarda karşı karşıya kaldıkları olumsuzluk ve talihsizliklerle doludur. Bu doğrultuda düşünüldüğünde bu tezin konusu olan sosyal sistemin işleyiş biçimi ve onu bozguna uğratan durumlar karşısında nasıl bir tavır gerektiğine dair bir yaklaşımın ortaya konulabilmesi amaçlanmaktadır.

Genel sistem yaklaşımı çerçevesinde düşünüldüğünde hem fiziki hem de sosyal sistemin işleyişini sürdürebilmesi için enformasyona ve enerjiye duydukları ihtiyaçları her iki sistemi birbirlerine yaklaştırmaktadır. Hem doğal hem de beşerî sistemler varlıklarını sürdürebilmek ve aksayan taraflarını düzeltebilmek için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal sistem varlığını bileşenlerinin birbirleri ile kurdukları iletişim ve etkileşim süreçlerine borçludur. Bu toplumsal ağın kurulabilmesi ve sağlıklı sürdürülebilmesi için de enformasyona ihtiyacı vardır. Toplumsal sisteme dâhil olan her bir enformasyon işleyiş süreçlerine etki etmekte ve sistemin işleyişinde birtakım değişikliklerin yaşanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla küçük de olsa sisteme etki eden her bir bileşen kısmi de olsa birtakım belirsizliklerin ve düzensizliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. Hem fiziki hem de sosyal sistemin yapısının bozulmasına ve düzensizliklerin yaşanmasına neden olan bu süreçler entropi teorisi ile açıklanabilmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde oluşan küçük değişikliklerin başka bir yerde büyük sonuçları olması süreçlerini anlatan kaos kavramı toplumsal değişiklikleri ve belirsizlikleri anlayabilmek için oldukça kullanışlı bir teoridir. Toplumların kaotik olması nedeniyle sosyal entropiye etki eden her bir değişkenin ve etkisinin boyutlarının belirlenmesi, toplumsal düzensizliklerin ve boyutlarının anlaşılması noktasında son derece önemlidir.

Toplumsal sistemi meydana getiren bileşenlerin iletişim ve etkileşim süreçlerinde ihtiyaç duydukları enformasyon girdilerinden birisi de şüphesiz dini beyanların oluşturduğu anlam kümesidir. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar hem fiziki hem de sosyal çevrelerinde olup bitenleri anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için dini enformasyona ihtiyaç duymuşlardır. Dini enformasyon özellikle toplumların sıkıntı yaşadıkları kriz dönemlerinde daha fazla ihtiyaç duydukları bir alan olmuş ve karşılaştıkları olumsuz durumların çözümünde rehberliğine başvurulmuştur. Bu doğrultuda tezin “Dini enformasyon karşılaştıkları belirsiz ve olumsuz durumların çözümünde ne derece etkili oldu ve beklentilerini karşıladı? Dini enformasyonun sosyal entropinin artmasında mı yoksa azaltılmasında mı bir fonksiyon yerine getirmektedir? Dini beyanlar başlangıçta ortaya koyduğu iddialarını ne ölçüde gerçekleştirebildi?”

sorularının cevaplarının arandığı bir problem alanını oluşturmaktadır. Cevabı aranan bu soruların çözümünü bulabilmek amacıyla genel sistem teorisinin ortak yaklaşımı doğrultusunda hem fiziki hem de sosyal sistemin karşılaştığı problem alanları ele alınmalıdır. Ayrıca entropi teorisinin sosyal sistemin verimlilik analizinin yapılmasına ve geri bildiriminin oluşturacağı bir sorgulamanın oluşmasına zemin hazırlayan bir çerçeve oluşturması amaçlanmaktadır. Bu sorgulamanın sonucunda sistemin aksayan taraflarının bulunması ve çözüm üretilebilmesi noktasında entropi teorisinin metodolojik yaklaşımın kazandıracığı zihinsel, bilişsel ve davranışsal bir çerçevenin ortaya konulması da hedeflenmektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Genel sistem teorisi çerçevesinde düşünüldüğünde hem doğal hem de beşerî sistemlerinin işleyiş süreçlerinde enerji ve enformasyona ihtiyaç duymaları benzer problem alanlarına ve çözüm kümesine sahip olduklarını göstermektedir. Genel sistem yaklaşımı ve kazandıracığı bakış açısı çözüm arayanlar için zihinsel anlamda metodolojik bir çerçeve oluşturması son derece önemlidir. Fiziki sistemin düzenli bir şekilde işleyiş biçimi ve aksayan durumlar karşısında göstermiş olduğu reaksiyon ve çözüm modellerinin, sosyal sistem içerisinde de karşılaşılan belirsizlik ve problem alanları için göz açtırıcı ve yol gösterici olması nedeniyle kaotik toplumsal alanın aksayan taraflarının bulunabilmesi ve çözüm üretilebilmesi noktasında önemli bir mihenk taşı olduğu düşünülmelidir. Son dönemlere kadar determinist, lineer yaklaşımın hâkim olduğu fizik yasalarının sunduğu çerçeve doğrultusunda hareket edildiğinde hem sonuçları hem de bu düşüncenin düşünsel ve pratikte yarattığı kargaşanın boyutları düşünüldüğünde, yeni bir yaklaşımın gerekliliği anlaşılmaktadır. Bu noktada entropi ve kaos teorisi geçmişte ve günümüzde her iki sistem için yaşanan olumsuz durumların ve belirsizliklerin anlaşılması noktasında yeni bir bakış açısı kazandırmakta ve bir paradigma değişikliğine gidilmesi gerektiğini hatırlatmaktadırlar. Artık fiziki sistemin kaynaklarının tükenmekte oluşu, bir yerde oluşan düzenliliğin bedelinin başka bir yerde entropi ile ödenmesi, toplumsal olgu ve olayların kestirilememesi, yaşanan toplumsal karmaşalar artık yeni bir teori ve bakış açısının getirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca dini beyanların iddialarının toplumsal sistem içerisinde etkileşimde bulunduğu farklı sosyal-kültürel formasyonda yarattığı etki ve sonuçlarının ölçülebilir ve sorgulanabilir olması bakımından sosyal entropi teorisinin kazandıracığı yaklaşımın son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Dini enformasyonun içine geldiği çeşitli sosyal-kültürel yapılarda nasıl bir değişim ve dönüşümün gerçekleşeceği ve bunun sonucunda toplumsal düzenin inşa edilmesi noktasında nasıl bir misyon yükleneceğinin anlaşılmasında önemli bir değişken olması bu tezin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca dini enformasyonun iddialarının ne kadarının gerçekleştirebildiğine dair bir sorgulamanın ve çözümlemenin yapılabilmesine imkân ve fırsat verdiği için sosyal entropinin verimlilik analizi yapılmalıdır. Sosyal entropi teorisinin kazandıracığı verimlilik analizi ve elde edilecek dönütler sistemin aksayan kısımlarının ve düzensizliklerin giderilmesinde önemli bir rehber olabilir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu tezin ana konusu dini enformasyon ile sosyal entropi arasındaki temel ilişkiyi ve somut sonuçlarını ortaya çıkarabilmektir. Bu ilişkiyi tüm değişkenleri ile sağlıklı şekilde anlaşılabilir kılmak için Muhammed'in içinde doğup büyüdüğü toplumun sosyal-kültürel yapısının temel bileşenlerini açığa çıkarmak ve yaşanan değişim ve dönüşümün arkasında olan motivasyonun kodlarını çözümleyebilmek için tarihsel çalışmalardan yararlanılmış ve doküman incelenmesi yapılmıştır. Doküman incelemesi, dini enformasyonun gelmesinden önce Mekke toplumunun içinde bulunduğu sosyolojik değişkenlerin neler olduğu sorusu doğrultusunda peygamberlik öncesi toplumsal yaşam başlangıç olarak kabul edilmiş ve peygamber sonrası Emevîler (661-750) dönemine kadarki süreç tarihsel arka planı ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Ele alınan bu dönem, doküman incelemesi yöntemi ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın diğer bölümünde ise günümüz koşullarında sosyal entropi ile dini enformasyon arasındaki etkileşimin boyutlarını anlayabilmek için Ortaöğretim Anadolu İmam Hatip ve Anadolu Lisesi öğrencileri oluşan bir örneklem oluşturulmuştur. Bu örneklem ise Adana Anadolu, Hümeysra Ökten Kız Anadolu İmam Hatip ve Yaşar Rukiye Kısacık Anadolu İmam Hatip Liselerinden elde edilmiştir. Ortaöğretim öğrencilerinden oluşan bu örneklem grubu ile anket çalışması yapılmıştır. Kullanılan 'anket' tekniği de önceden hazırlanan sorular ile sınırlandırılmıştır.

1.5. Kapsamı

Genel olarak çalışmanın konusu dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisini analiz edebilmek için dini enformasyon değişkeninin toplumsal değişim ve düzen ile kuracağı karşılıklı ilişki entropi teorisi bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Dini

enformasyonun sosyal entropiye olumlu ya da olumsuz olan etkisi sonucunda ortaya çıkan düzensizlik ya da düzenlilik gibi çıktılar aracılığı ile sosyal sistemin işleyişine yönelik bir geri dönüt ve açıklamada bulunabilmektedir. Sosyal sistemin işleyişinde oluşan aksama ve dezenformasyonun nerede ve nasıl ortaya çıktığının tespiti ve verimlilik analizi sonucunda bunların giderilmesine yönelik bir çözüm modeli oluşturulmasına dair genel çerçeve sunabilmesi adına sosyal entropi teorisi önemli bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Özeldir ise İslam dini enformasyonun toplumsal değişim ve düzen ile ilişkisi sosyal entropi bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç toplumsal entropinin arka planında İslâm dininin geldiği sosyal-kültürel toplumsal yapının kültürel kodlarının açığa çıkartılması ve dini enformasyonun sosyal entropiyi maksimize mi yoksa minimize mi ettiğinin ortaya çıkartılmasına yöneliktir.

Çalışmanın deseni, doküman incelemesi yöntemi ve tarihsel veriler ışığında toplumsal değişim ve düzen çerçevesinde İslâmiyet öncesi ve sonrasında sosyal entropinin ne ölçüde kendini gösterdiğine yöneliktir. Bu amaçla görüşme yapılan kişilerin verdiği tüm yanıtlar irdelenmiş, mukayese edilmiş ve genel sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmada nicel yöntemle dayalı “anket” tekniği uygulanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı ankette yer alan sorulara verilen yanıtlardır.

Ana hatlarıyla sosyal entropi ile dini enformasyon arasında bir ilişki kurulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde fen bilimlerinde entropi kavramı, sistem yaklaşımı ve enformasyon teorisi ele alınmıştır. Daha sonra sosyal entropi kavramı ile dinin özsel ve fonksiyonel tanımları yapılarak aralarındaki ilişki kurulmuştur. Ardından sırasıyla önce toplumsal değişim ve din arasında daha sonra ise toplumsal düzen ve din arasında ilişki kurulmuştur. İkinci bölümde İslâmiyet öncesi dönemin sosyal-kültürel yapısı, ardından İslâmiyet ile sosyal entropi arasındaki ilişki incelenmiştir. Toplumsal değişim ve İslâmiyet işlendikten sonra toplumsal düzen ve İslâmiyet başlığı altında açıklamalar yapılmıştır.

1.6. Araştırma Yöntem ve Veri Toplama Aracı

Araştırma için literatür taraması ve alana ilişkin tartışmalar tamamlandıktan sonra belirlenen okullarda nicel verilerin toplanması yoluna gidilmiştir. Bunun için yapılandırılmış anket tekniği uygulanmıştır. İki farklı okul düzeyinde 377 örnekleme uygulanan anketle elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Ankette yer alan soruların yanıtları beşli Likert tip olup madde analizleri de ona göre yorumlanmıştır. Maddelerin ortalamaları 1.8’den düşük veya 4.2’den yüksek olanların analiz dışı

bırakılması dikkate alınarak veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları şu şekildedir:

Tablo 1.

Anket Sorularının Madde Analizleri

Descriptive Statistics					
Items	Mean	Std. Deviation ^a	Items	Mean	Std. Deviation ^a
Madde.1	3,0106	1,49107	Madde.30	3,2679	1,30460
Madde.2	3,4483	1,20421	Madde.31	2,6950	1,27154
Madde.3	3,5066	1,25926	Madde.32	2,9363	1,25316
Madde.4	3,3714	1,30874	Madde.33	2,6790	1,27388
Madde.5	2,6764	1,30722	Madde.34	3,4138	1,28561
Madde.6	3,6180	1,27892	Madde.35	3,6419	1,16994
Madde.7	2,9973	1,18389	Madde.36	3,4111	1,22829
Madde.8	2,8223	1,29143	Madde.37	3,0186	1,25993
Madde.9	2,8462	1,33197	Madde.38	3,0451	1,24652
Madde.10	3,0663	1,26464	Madde.39	3,1061	1,23529
Madde.11	3,0955	1,31538	Madde.40	3,2626	1,21494
Madde.12	2,5942	1,26838	Madde.41	3,0371	1,33037
Madde.13	2,6976	1,30213	Madde.42	3,2255	1,21366
Madde.14	3,5305	1,28400	Madde.43	3,2546	1,19569
Madde.15	3,1353	1,18961	Madde.44	2,8143	1,34777
Madde.16	3,4642	1,25241	Madde.45	3,0345	1,27429
Madde.17	2,6605	1,47906	Madde.46	3,2042	1,24550
Madde.18	2,9019	1,40985	Madde.47	2,8621	1,30754
Madde.19	3,4403	1,24724	Madde.48	3,0690	1,39548
Madde.20	3,5544	1,31999	Madde.49	3,1379	1,25141
Madde.21	3,8886	1,23051	Madde.50	2,9072	1,26717
Madde.22	3,1194	1,43255	Madde.51	3,3050	1,32480
Madde.23	3,3979	1,14427	Madde.52	2,9337	1,33423
Madde.24	2,9337	1,28550	Madde.53	3,2042	1,24550
Madde.25	3,0000	1,29853	Madde.54	3,4854	1,17166
Madde.26	3,3979	1,21419	Madde.55	3,1565	1,24815
Madde.27	3,0875	1,32299	Madde.56	3,0318	1,31240
Madde.28	2,5411	1,37378	Madde.57	2,6737	1,33575
Madde.29	3,1777	1,25805			

a. Her değişken için eksik değerler değişken ortalaması ile değiştirilir.

Örneklemin yeterli olup olmadığını anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's Test Sig. Değerlerine bakılmıştır. Aşağıda gösterildiği üzere elde edilen bu sonuçlara göre Sig. Değerinin .000 ve örneklemin 0,05 düzeyine göre ölçeğin anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 2.

Anketin KMO and Bartlett's Test Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,968
	Approx. Chi-Square	13158,284
Bartlett's Test of Sphericity	df	1596
	Sig.	,000

Madde yükleri ihtiyaca cevap verenleri Principal Components metoduna göre faktör analizine tabi tutulmuştur. Çıkan sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 3.

Faktör Yükleri

Rotated Component Matrix^a															
F1		F2				F3				F4					
M	D	M	D	M	D	M	D	M	D	M	D	M	D	M	D
33	,748	45	,572	20	,687	14	,560	54	,617	23	,459	24	,709	52	,651
57	,742	37	,568	21	,651	19	,549	53	,540	55	,432	41	,694	17	,509
12	,705	46	,562	04	,649	26	,536	35	,517	34	,296	25	,685	22	,505
48	,696	09	,562	06	,648	07	,535					28	,662		
50	,675	39	,560	02	,646	10	,491								
05	,653	27	,533	03	,639	51	,483								
44	,638	49	,523	11	,611	36	,451								
29	,631	15	,518	01	,592	18	,434								
08	,626	30	,504	16	,589										
56	,616	40	,476												
32	,607	43	,471												
31	,607	42	,467												
38	,589	47	,460												
13	,586														

M= maddeler; D= madde yükleri-değerleri (Maddeler için bakınız. Ek.1: Anket örneği)

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 9 iterations.

Faktör analizinin sonuçlarına göre dört faktör elde edilmiş ve gruplanan maddeler bir faktör altında toplanmıştır. Bu faktörler ve kay kare, korelasyon test sonuçları şu şekildedir:

Faktör.1 “*Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Olasılığı*” olarak adlandırılan bu faktör, toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik, estetik açıdan dini enformasyonun hedeflediği standartları ya da bu alanda gelişmişlik seviyesini yakalayabilme konusunda ne derece başarılı olduğunun sorgulanmasını içermektedir.

Tablo 4.

Faktör.1'in Kay Kare Test Sonuçları

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	196,178 ^a	62	,000
Likelihood Ratio	250,845	62	,000
Linear-by-Linear Association	136,993	1	,000
N of Valid Cases	377		

a. 105 cells (83,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,50.

Kay kare test sonuçlarına göre bu faktör oldukça geçerli kabul edilebilir.

Tablo 5.

Faktör.1'in Korelasyon Test Sonuçları

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-,604	,034	-14,661	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-,618	,034	-15,203	,000 ^c
N of Valid Cases		377			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Tablodaki sonuçlara göre Faktör.1'in korelasyon değerleri geçerli kabul edilebilir.

Faktör.2 "*Olumlu Şemaların Kazandırılabilmesi*" olarak adlandırılan bu şema dini enformasyonun takipçilerine içinde buldukları sosyokültürel şartlar içerisinde olumlu zihinsel, duygusal ve davranış değişikliği kazandırabilme noktasında anlamlı şemaların oluşturulabilmesine olan etkisini içerir.

Tablo 6.

Faktör.2'in Kay Kare Test Sonuçları

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	142,675 ^a	28	,000
Likelihood Ratio	170,430	28	,000
Linear-by-Linear Association	116,710	1	,000
N of Valid Cases		377	

a. 20 cells (34,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,00.

Faktör.2'nin kay kare test sonuçlarına göre bu faktör geçerli kabul edilebilir.

Tablo 7.

Faktör.2'in Korelasyon Test Sonuçları

		Symmetric Measures			
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-,557	,035	-12,992	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-,569	,037	-13,399	,000 ^c
N of Valid Cases		377			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Tablodaki verilere göre Faktör.2'in korelasyon değerleri geçerlidir.

Faktör.3 “*Etkili İletişim Becerilerinin Kazandırılabilmesi*” olarak adlandırılan bu şema dini enformasyonun, takipçilerine bireysel ve toplumsal alanda normatif biçimde iletişim ve ilişkilerinde olumlu veya olumsuz davranış örüntülerinin oluşabilmesi bakımından değişim yaratabilen etkili bir değişken olabilmesini içerir.

Tablo 8.

Faktör.3'in Kay Kare Test Sonuçları

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	69,896 ^a	22	,000
Likelihood Ratio	79,923	22	,000
Linear-by-Linear Association	59,093	1	,000
N of Valid Cases		377	

a. 22 cells (47,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,50.

Tabloda görüldüğü üzere Faktör.3'ün kay kare test sonuçlarına göre bu faktör oldukça geçerli kabul edilebilir.

Tablo 9.

Faktör.3'in Korelasyon Test Sonuçları

		Symmetric Measures			
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-,396	,039	-8,362	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-,397	,044	-8,376	,000 ^c
N of Valid Cases		377			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Faktör.3'ün korelasyon değerleri geçerlidir.

Faktör.4 "*Toplumsal ve Bireysel Temel Sorunların Göz Ardı Edilmesi*" şeması dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelediğine dair bir sorgulamayı içerir.

Tablo 10.

Faktör.4'in Kay Kare Test Sonuçları

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,497 ^a	27	,712
Likelihood Ratio	25,066	27	,571
Linear-by-Linear Association	2,135	1	,144
N of Valid Cases		377	

a. 21 cells (37,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,50.

Faktör.4'ün kay kare test sonuçlarına göre bu faktörde anlamlı farklar bulunmamış; fakat bu madde de yorumlara alınmıştır.

Tablo 11.

Faktör.4'in Korelasyon Test Sonuçları

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	,075	,051	1,464	,144 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,088	,051	1,707	,089 ^c
N of Valid Cases		377			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Faktör.4'ün korelasyon değerleri de anlamlı görülmemiştir.

Genel Entropiyi görmek için ise geçerli bu üç faktör tek bir faktörmüş gibi bir değişken altında bir araya getirilmiş ve adına “genel entropi” denilmiştir.

Tablo 12.

Genel Entropinin Kay Kare Test Sonuçları

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	362,333 ^a	346	,042
Likelihood Ratio	502,176	346	,000
Linear-by-Linear Association	125,558	1	,000
N of Valid Cases		377	

a. 718 cells (100,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,50.

Genel entropinin kay kare test sonuçlarına göre bu faktör oldukça geçerli kabul edilebilir.

Tablo 13.

Genel Entropinin Korelasyon Test Sonuçları

		<i>Symmetric Measures</i>			
		<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error^a</i>	<i>Approx. T^b</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Interval by Interval	Pearson's R	-,578	,032	-13,711	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-,600	,035	-14,535	,000 ^c
N of Valid Cases		377			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Yukarıdaki tablodaki verilere göre genel entropinin korelasyon değerleri geçerlidir.

Hem faktörler arasındaki bağıntıyı görmek hem de genel entropi değişkeni ile bağıntı tespit etmek için faktörler arası ve genel entropi arası korelasyon bağıntıları da hesaplanmıştır. Faktörler arası korelasyon ise şu şekildedir:

Tablo 14.

Faktörler Arası Test Sonuçları

%0,1 anlamlılık	faktör.1	faktör2	faktör3	Etnropi düzeyi
faktör.1	1	,960**	,628**	,874**
faktör2		1	,594**	,845**
faktör3			1	,840**
Etnropi düzeyi				1

** Sig.,000

Faktörler arasındaki korelasyon ilişkisi faktörler arsında ve genel entropi ile bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Veri toplama aracının güvenilirliği de oldukça yüksek çıkmıştır. Bu konuda yol gösterici olan Cronbach's Alpha değeri .962 olarak tespit edilmiştir.

BÖLÜM II

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuramsal ve kavramsal çerçevenin yer aldığı bu bölümde fen bilimlerinde entropi, sistem yaklaşımı, sosyal entropi ve din ilişkisi: enformasyon teorisi, kaos teorisi, toplumsal değişim ve toplumsal düzen konuları ele alınmıştır.

2.1. Fen Bilimlerinde Entropi

Termodinamik yasalar, fiziğin temel yasalarından biri olup, içeriği açısından sadece bu konu ile ilgili olanları değil bununla birlikte sosyal bilimlerde çalışma yapanları da kendisine çeken bir yasadır. 19. yüzyılda ilk olarak enerjinin ve maddenin ayrı ayrı olduğu düşüncesinden hareketle “*enerjinin korunumu yasası*” ve “*maddenin korunumu yasası*” olarak ve daha sonra Einstein’ın, maddenin enerjinin bir formu olduğunu ($E=m \cdot c^2$) ortaya koyması ile “*enerjinin-maddenin korunumu yasası*” (Termodinamiğin birinci yasası) olarak ifade edilen bu yasa, izole (evren gibi) edilmiş bir sistemde toplam enerjinin değişmeyip aynı olduğunu söyler. Bu yasaya göre evrendeki enerji değişimi sıfıra eşittir ($\Delta E_{\text{Evren}}=0$) (Einstein, 2001, s. 44).

Birinci yasa bir eşitlikle ifade edilirken ($\Delta E=0$), evrendeki enerjinin sonun habercisi olan tek yönlü ve artış halinde sürekli daha düzensiz bir hale gittiğini, değişiminin sürekli olmasından ötürü sıfırdan büyük olduğunu söyleyen (düzensizliğin artışı entropinin artışı veya pozitif entropi değişikliği olarak ifade edilir) ikinci yasa eşitsizlikle ifade edilir (S: entropi, $\Delta S > 0$). Buna sıcaklık farkından dolayı ısının, sıcak olandan soğuk olana doğru olması ve sürecin tersinmez oluşu bir örnektir.

19. yüzyılın ikinci yarısında bu tezde de kendisine sıklıkla başvuru alan ve Clausius’un çalışmaları sayesinde ortaya konulan entropi kavramının çıkış noktası olan Termodinamiğin ikinci yasası (entropi, tek yönlü, olasılıkçı, düzensizlik yasası), enerjinin, sürekli, daha çok kullanılabilir bir formdan daha az kullanılabilir bir yapıya doğru değiştiğini, evrende düzensizliğin sürekli arttığını, bu durumun tek yönlü tersinemez bir süreç olduğunu ve izole (isolated) bir sistemdeki toplam entropinin arttığını söyler. Evrenin bir bölümünde oluşan düzenin bedeli, mutlaka başka bir bölümünde daha büyük çapta bir düzensizlik olarak ödenir. Canlıların beslenmesi bu duruma bir örnektir. Beslenme sürecinde sürekli bir miktar enerji ısı halinde çevreye yayılır (Guillen, 2001, s. 213-215).

Fiziğin en temel yasası olan entropi; gözlem ve deneye dayanma, yanlışlanabilme, öngörü yeteneği, başarılı matematiksel açıklama gibi kriterlerin hepsini karşılamakla birlikte o olasılıkçı bir yasadır. Olasılıkçı olmasına çok sayıda molekülden oluşan dünya atmosferi (bir ortam) örnek verilebilir. Bunların birbirleri ile olan etkileşimlerini belirleyebilmek oldukça zor iken bu konuda dağılmaya bağlı olasılıkçı entropi kanunları hep güvenilir sonuç verir. Dünya atmosferini oluşturan gazların bir yerde toplanması çok düşük bir olasılıktır. George Gamow tek bir odadaki hava moleküllerinin, odanın tek bir yarısında toplanma olasılığının bile adeta imkânsız olduğunu şu şekilde göstermiştir: Bir odada yaklaşık 10^{27} molekül olduğunu düşünelim. Bu moleküllerin odanın bir yarısında bulunmanın olasılığı %50 olduğundan, tüm moleküller için bu olasılık $(\frac{1}{2}) 10^{27}$; hava moleküllerinin saniyede 0,5 km hızla hareket ettikleri ve 0,01 saniyede odadaki dağılımlarının 100 kez karıştığı düşünülürse tüm bu moleküllerin odanın bir yarısında toplanması için gereken sürenin evrenin toplam yaşı olan 10^{17} saniye ile mukayese edildiğinde böylesi bir olasılığın oldukça zor olduğu görülür. Bu tür hesaplar, entropi yasasının olasılıkçı bir yasa olmasına karşın neden en kesin fizik yasası olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Gamow, 1995, s. 212-213). Bu yasanın izole bir sistemde kendisini göstermesi bizi sistem kavramına ve yaklaşımına götürür. Şimdi sistem kavramına kısaca bir göz atalım.

2.2. Sistem Yaklaşımı

Sistem, günlük hayatta belli bazı düzen sıralamasını ifade ederken, bilim dünyasında daha genel ve kapsamlı olarak ele alınır. Bilim dünyasında sistemden söz edebilmek için, aralarında iletişim olan birden fazla parçanın oluşturduğu bir bütün olması gerekir. Sistemin belli bir ortak amacı vardır ve alt sistemler bu amacı gerçekleştirmek için bir aradadırlar. Bütün içindeki her bir elemanın faaliyetleri, davranışları, fonksiyonları, diğer elemanların faaliyet, davranış ve fonksiyonlarına bağlıdır (Yozgat, 1992, s.61).

İçinde yaşadığımız evrenin kendisini meydana getiren kurucu bileşenlerden oluşması, bunların belli kurallar (yasa, kanun) çerçevesinde organize olarak bir bütün meydana getirmesi onun fizikî bağlamda bir sistem olduğunu gösterir. Söz konusu bu kanunlar sadece fizikî sisteme ait olanları anlama hususunda yol gösterici görev üstlenmez. Bunun yanında termodinamik yasasında olduğu gibi bu yasalar sosyal bilimler gibi fizikî olmayan bilimler içinde özellikle yöntem belirleme, akılsal fonksiyonları

eğitme gibi aydınlatıcı roller üstlenebilir. Sistem yaklaşımı böyle yasaların işlevselliğini sağlayacak materyalleri gündeme getirir. Ancak bu tezde bizi daha çok ilgilendiren materyal yapı değil onun içeriksel (enformasyon) yapısı ve diğer disiplinlerde fonksiyonel olmasıdır. İçeriksel yapı kendisini sistem olan yapılarda gösterdiği için sistem kavramı ön plana çıkar. Nitekim entropi sistem olan bir yapının işlevselliği neticesinde ortaya çıkan bir kavramdır. Bu sebeple sistem olan fakat fizikî olmayan yapılarda bu gibi kavramdan istifade edilebilir.

Fiziki sistemin işleyiş biçiminde olduğu gibi toplumsal işleyişte de bir sistem analizi yapılmasının gerekli olduğunu düşünülebilir. Bu çalışmada toplumsal sistem (yapı) ile din arasındaki ilişki entropi kavramının kazandırdığı yaklaşım ve standart belirleyebilme bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Toplumsal sistem de kendi içinde bileşenlere sahip olup bu bileşenler de belli bir amaç ve bütün meydana getirmek üzere birbirleri ile organize edilir.

Gerek fen bilimleri gerekse sosyal bilimler arasındaki bu gibi benzerlikler günümüzde çoklu disiplin (multidisipliner) yaklaşımın benimsenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda öne çıkan sistem yaklaşımı, genel sistem başlığı altında, sistemler arası bir bağlantı kurarak olgulara ve problemlere daha etkili yaklaşım sağlamaktadır. Genel sistem kuramı böyle bir çaba sonucu ortaya çıkmıştır. 1920’lerde Von Bertalanffy ‘Genel Sistem Teorisi’ni başlatmış ve bu teori Weiner, Boulding gibi düşünürlerin de katkısıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre “Belli bir bütün sistem yaklaşımı ile analiz edileceği zaman, sistemin amaçları nelerdir? Sistemin alt sistemleri nelerdir? Alt sistemlerin birbiriyle ve sistemin bütünüyle ilişkisi nasıldır?” gibi temel soruların cevabı aranmalıdır.

Genel sistem yaklaşımı, insanların belli alanlarda uzmanlaşırken, bütünü gözden kaçırmalarının önüne geçmek için bir çözüm modeli oluşturmak amacıyla ortaya atılmış ve rağbet görmüş bir yaklaşımdır. Sadece bilimsel çalışmalar için değil, aynı zamanda günlük hayatta karşılaştığımız tüm olaylar için de kullanılabilen bir kavramdır. Genel sistem teorisi beraberinde bir takım yeni kavramları da getirmiştir. İletişim, denge ve yönetim esasları üzerine kurulmuş bir disiplin olan *sibernetik* de bunlardan biridir (Kaban, 1994, s. 219-220).

Toplumsal sistem açısından iletişim anahtar kavramlardan biridir. Toplumsal sistemin doğru enformasyon üretilip, bileşenler arasında gereği gibi dolaşıma girmesi sayesinde toplumsal yapının ayakta kalabildiği söylenebilir. Burada enformasyon kaybı veya yanlış enformasyon üretilmesi sonucu yapıyı oluşturan öğeler arasında bağlanmayı zayıflatan bir durum ortaya çıkar. Bu durum da sosyal entropinin artması anlamına

gelmektedir. Toplumsal bütünün bir arada sağlıklı bir şekilde kalıp varlığını sürdürülebilmesi için enformasyon üreten ve bunun dolaşımını sağlayan unsurlardan biri olan dinin entropiyi maksimize veya minimize edebilme özelliğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda bilgi (enformasyon) teorisini anlamaya ihtiyaç vardır.

2.3. Enformasyon Teorisi

1940'lı yıllarda telekomünikasyona bağlı problemlerin çözümü sırasında ortaya çıkan enformasyon teorisinin (bilgi kuramı) amacı, bilginin elde edilmesi (haber alınması), aktarılması, işlenmesi ve saklanmasına ilişkin nicel kanunları incelemektir. Bilginin aktarılması sürecindeki rastgelelik olgusu bu süreçlerin incelenmesinde istatistik yöntemlerin kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. İstatistiksel fizikte Boltzmann bağıntısında ve Claude Shannon tarafından '*İletişimin Matematiksel Teorisi*'nde enformasyon ile entropi kavramı arasında ilişki kurulmasında kullanılan entropi kavramı hemen hemen tüm bilim dallarına yayılmıştır. Bilgi teorisi üzerinde çalışan Shannon, enformasyonun ve entropinin aynı madalyonun iki farklı yüzleri olduğunu tespit etmiştir (Shannon, 1948, s. 379–423, 623–656). Bir sistemde entropi miktarı ne kadar düşükse, enformasyon oranı o kadar fazladır. Bu demektir ki bir sistemde entropiyi düşürmek için kaliteli bilgi seviyesinin artırılması gerekir.

Buhar makinesinin yanan kömürden elde ettiği enerjii dönüş hareketine çevirebilmesinin altında yatan neden, makinenin yüksek bilgi içeriği veya diğer bir ifade ile tasarımcısının ona aktarmış olduğu bilgidir. Aynı durum canlı organizmalar için de geçerlidir. Hayat DNA'da yazılı olan sayısal bilgidir. Canlı organizmalar DNA'daki bu bilgi sayesinde çevrelerinden enerji alarak kendilerini üretebilir ve entropiyi azaltarak bir düzen oluştururlar, yani yaşarlar. Bu örnekler bize bilginin, düzensizliği ve belirsizliği azaltmada madde ve enerji ile yaşamsal bir önem taşıdığını göstermektedir. Bilgi, alıcı durumunda olan kişinin söz konusu sistem veya süreç hakkındaki kontrolünü artırır ve içinde bulunduğu belirsizliği azaltır. Diğer bir ifade ile yararlı bilgi, entropinin tersi bir işlev görerek sistemin entropisini azaltır ve '*negatif entropi*' olarak da tanımlanabilir.

Enformasyon teorisi açısından '*entropi*', bir durumun belirsizliğini ortadan kaldırmak için gerekli detaylı bilgi açığı olarak tanımlanmaktadır. Evrendeki entropinin sürekli artması, kaçınılmaz olarak belirsizliklerin de artmasına neden olmakta ve bilgi açığını artırmaktadır. Bu durum, entropi artışıyla baş edebilmek ve negatif entropi

üretebilmek için her geçen gün daha fazla yararlı bilgi üretilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Sosyal entropi sürecini etkileyen değişkenler makro ve mikro ölçekli değişkenler olarak sınıflandırılabilir. Tüm toplumlar için (bir düzeyde ya da başka bir yerde) geçerli ve günlük yaşam için çok önemli olan beş makro sosyolojik özellik tespit edilmiştir. Bunlar toplumun mekânsal alanı (S), nüfus büyüklüğü (P), yaşam düzeyi (L), teknoloji (T) ve örgütü (O) içerir. Bu beş unsurun gerekli olduğu düşünülse de toplumsal işlevsellik açısından yeterli olup-olmadığı tartışmalı bir konudur. Burada söz konusu tüm makro toplumsal değişkenleri dahil etmediğimiz aşıkardır. Burada söz konusu açık sistemler hem madde /enerji hem de bilginin sistem sınırları içinde (her iki yönde) ithaline izin verir. Ayrıca, önemli bir sosyal sürecin, bilgilerin saklanması ve daha sonra işlenmesi için gözden geçirilmesi veya alınması için işaretleyicilere depolanması gerektiği de hatırlanmalıdır.

Makro ölçekli sosyal değişkenlerin diğer bir önemli unsuru ise mevcut olan bilgi değişkenidir. Toplum gerekli olan bilgi donanımı olmadan zengin kaynaklar içeren geniş bir mekânsal alana (S) sahip olabilir, bu mekânsal alan ile orantılı görünen bir nüfus büyüklüğüne (P) sahip olabilir, ileri bir teknolojiye (T) ve karmaşık bir yapıya (O) sahip olabilir. Fakat diğer makro sosyolojik değişkenleri kullanabilmesi için belirli bir bilgi seviyesine ihtiyacı vardır. Şayet toplumsal kaynakları yerinde ve yeterli kullanabilmesi ve tüm mevcut potansiyeli organize edebilmesi için belirli bir bilgi birikimine sahip değilse, yaşam standartları (L) düşük bir seviyede olacaktır. Toplumun sahip olduğu hazır bulunuşluğu ve bilgi seviyesi, sosyal yapının diğer değişkenleri ile oldukça güçlü bir ilişki içerisindedir. Toplumun gelişmiş bir bilgi alt yapısı olmadan karmaşık sosyal organizasyonları ya da teknolojik örgütlenmesini gerçekleştirme söz konusu olamaz.

Toplumsal kaynakların organizasyonu ve teknolojik alt yapının kullanımı için gerekli olan bilgi değişkenini oluşturan diğer bileşenlerin neler olduğu konusu da oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Örneğin bilimsel veya teknolojik bilgi (örneğin, belirli teknoloji formlarını çalıştırmak için gerekli bilgi) olarak sınıflandırabiliriz. Diğer taraftan çeşitli türlerin teknik olmayan bilgisi de bu kategoride yer alabilir. Diğer taraftan teknik bilginin dışında normatif yasaklar veya önerilerin temel dayanağı olan toplumsal değerleri de kapsayabilir. Toplumsal değerler toplumun belirli bir yönde organizasyonunda ve bilgi alt yapısının eyleme dönüşmesinde rehberlik etme konusunda oldukça önemli bir misyon yüklenmekte ve işgal edilen alan (S) miktarı ve nasıl kullanıldığı, nüfus büyüklüğü (P), yaşam düzeyi (L), teknoloji (T) ve organizasyon (O)

da dahil olmak üzere belirtilen diğer tüm makro sosyolojik değişkenleri büyük ölçüde etkileyebilme potansiyeline sahiptir.

Bilgi teorisinin kullanım alanı içerisinde dikkat edilmesi gereken bir konu da bilginin teorik terimleriyle ilgili olan ‘olumsuz bilgi’ ‘yanlış bilgi’ veya ‘gürültü’ gibi içeriğe sahip olduğunun da hatırlanması gerektiğidir. Herhangi bir toplumun sahip olduğu tüm bilişsel birikimi gerçeği temsil etmediği gibi, bir kısmı belirli bir kesimin yanlış ve hatalarını temsil edebilir. Sosyal entropinin minimize edilebilmesi ve sistemin belirli bir hedef doğrultusunda organize olabilmesi için tüm bilişsel unsurların işe yaradığını söylememiz doğru olmayabilir. Toplumun sahip olduğu tüm bilişsel birimlerin doğruyu temsil ettiğini söyleyemeyiz. Belki de bir kısmı yanlış ya da çelişkili bir bilişsel alt yapının ürünüdür. Aslında toplum kendisi için doğru olduğunu düşündüğü bir bilgi birikimi olduğunu düşünmüş olsa da gerçekte altı boş bir içeriğe sahip olabilir. Burada bilgi değişkeni tüm bilişsel süreçleri içerdiği için bilgi bileşeni ideoloji, din ve kültür denen şeyi içerir. Bu değerlere uygun davranışı yönlendirmeye çalışan inançları, değerleri, yasakları ve reçeteleri (normlar) ve genel olarak sembol sisteminde somutlaşan toplumun bilgi bileşenini içerir. Genel olarak, bilgi bileşeni (I) toplumdaki tüm bilişsel algıların toplamından oluşur. Bu, doğrudan ampirik dünyayla izomorfik olan, bazıları sadece diğer kavramlarla ilgili olan ve bazıları markörlerle (gazete veya film gibi bilgi taşıyıcıları) ilgili olan bazı bilgileri içerir. Bilgi bileşeni, teknik bilgiler, teknik olmayan bilgiler, edebi bilgiler, değerler, ideoloji vb. her türden tüm bilişsel bileşenleri içerir (Bailey, 1990, s. 11-12).

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise, bilgi düzeyini artırmak için enerji harcanması gerekliliği hususudur. Örneğin stoklardaki mal miktarını öğrenmek için saymak, bunun için de enerji harcamak gerekmektedir. Bu da yararlı bilgi üretebilmek için bir miktar kullanılabilir enerjinin kullanılamaz hale gelmesi, yani entropinin artması anlamını taşımaktadır. Görüldüğü gibi yararlı bilgi üreterek, bilginin negatif entropi gücünden yararlanmak ve belirsizlikleri azaltmak için de bir miktar entropi üretilmesi gerekmektedir (Brillouin,1960). Ancak bilgi kullanıldığı ve paylaşıldığı sürece entropiyi azaltacak, yani negatif entropi üreterek yaşamın devamlılığına katkıda bulunacaktır. Artan entropi ile detaylı bilgi ihtiyacının sürekli artması, bilgi üretimine katılacak kişi sayısının da sürekli olarak artmasını ve küresel iş birliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak günümüzde küçük bir azınlık bilgi üretimine katkıda bulunurken, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki büyük bir çoğunluk sadece entropi üretimine katkıda bulunabilmektedir.

Madde ve enerji konusunda olduğu gibi canlı organizmada bulunan DNA'nın kendinde saklı bulunan bilgiyi kullanarak çevrelerinden aldıkları enerjiyi dönüştürüp yararlı hale getirerek entropiyi minimize etmesi toplumsal sistemlerin de aynı mantıkla bilgiyi doğru ve yararlı şekilde kullanarak toplumsal enerjinin yararlı hale dönüştürülmesini ve entropiyi minimize edebileceğini göstermektedir. Acaba dini beyanlar, içinde bulunduğu toplumsal yapıda enformasyon üretme ve yayma konusunda önemli bir fonksiyon yerine getirerek entropiyi minimize mi yoksa maksimize mi etmektedir? Din hakkındaki enformasyon eksikliği ve onun yanlış kullanımı toplumsal düzensizlikleri azaltmak yerine arttırdığı bilinen bir husustur.

Hayat DNA'da yazılı olan sayısal bilgi ise canlı organizmalar DNA'daki bu bilgi sayesinde çevrelerinden enerji alarak kendilerini üretebilir ve entropiyi azaltarak bir düzen oluştururlar, yani yaşarlar. Son dönemlerde yaşanan pandemi sürecinde korona virüs bir canlı organizma olarak aynı şekilde DNA'sın da taşıdığı bilgi sayesinde insanlar üzerinden varlığını devam ettirebilmekte ve çoğalmaktadır. Korona virüs taşımış olduğu bilgi dağarcığını zamanla mutasyona uğrayarak yeniden kodlamalar ile koruma altına almaya çalışmaktadır. Bugün korona virüsten milyonlarca kayıp veren insan canlı organizması, korona virüsün DNA'sında taşımış olduğu enformasyonun kodlarını çözümleyerek bir çıkış yolu bulabilmek adına aşı çalışmalarına başlamıştır. İnsan organizması, başka bir varlık olan korona virüs salgınından kendi neslinin varlığını koruyup, devam ettirebilmek için onun taşımış olduğu bilgi dağarcığını araştırıp, ona göre stratejiler geliştirmektedir. Bu örnekler bilginin, düzensizliği ve belirsizliği azaltmada madde ve enerji ile yaşamsal bir önem taşıdığını göstermektedir. Bilgi, alıcı durumunda olan kişinin söz konusu sistem veya süreç hakkındaki kontrolünü artırır ve içinde bulunduğu belirsizliği azaltır.

Dini beyanların ve bunların pratiklerinin topluma yansması, o toplumda var olan (olabilecek) düzensizlikleri açığa çıkarması ve anomi minimizasyonu şeklinde kendini göstermesi olasıdır. Bu beyanların toplum tarafından gereği gibi *aktüalizasyonun*¹ bahsedilen düzensizliği minimize edip etmeme özelliğinin olup-olmadığını tespit

¹ Aktüalizasyon: Self-actualization- öz-gerçekleştirim: Kişinin potansiyellerini ve becerilerini tam olarak fark etmesi, bunları en üst düzeyde geliştirmesi, yaşamı tam olarak yaşaması ve ondan zevk alması. Amerikalı psikolog Abraham Maslow'un (1908-1970) hümanist psikolojisi ile ilişkilendirilir. Maslow'a göre öz-gerçekleştirim; varlığa yönelik fizyolojik gereksinimler, güvenlik, sevgi, birlikte olma ve öz-değer karşılandıktan sonra gündeme gelir. Amerikalı psikolog Carl Rogers (1902-1987)'a göre, tüm insanlarda doğuştan gelen bir büyüme ve kendini gerçekleştirme eğilimi vardır. Bakınız: Maslow gereksinimler hiyerarşisi kuramı. (Karakaş, 2017).

edilmelidir. Burada karşımıza eğer böyle bir özellik varsa bunun nasıl gerçekleşeceği problemi çıkar. Bunun gerçekleştirme sürecinde enformasyon kaybının miktarı problemi ile karşılaşılır. Bu kayıp bazen hesaplanamama şeklinde kendini gösterir (kapalı kaplardaki gaz molekülü gibi) ve kaos oluşabilir. Bu durum toplumu meydana getiren ve onu etkileyen tüm bileşenlerde de söz konusu olabilir. Dolayısıyla incelemeye çalışılan bu konu (sosyal yapı) kaotik olarak isimlendirilir. Dolayısıyla incelenecek saha insan için deterministik yapıdan indeterministik ve olasılıklı bir yapıya (metodolojiye) dönüşür.

Kaotik yapılarıdaki enformasyon muhtevasının miktarı entropi ile ifade edilebilir. Kayıp enformasyon muhtevası ne kadar minimize edilirse o objenin entropisi o kadar düşer. Bu durum toplumsal yapının zihni düzlemde olabildiğince tanınması ve süreçleri istatistiksel olarak (tahmini) tespit edilmesi durumudur. Bu zihni düzlemin pratikte yansımaları (mühendislik boyutu) toplumdaki belirsizliklerin minimizasyonu anlamına gelir.

Toplumsal yapıda ortaya çıkan olguların belirlenmiş ilmi literatüre göre isimlendirilmesi (semantik) ve bunların fonksiyonlarının tespiti (formülize edilmesi) deterministik bir yapı gibi olmayacaktır. Dolayısıyla olguları doğru bir şekilde isimlendirme ve bunların fonksiyonlarını tanımlama problemi ortaya çıkar. Bu problemin giderilmesi enformasyon kaybının minimizasyonu ve o sahada kullanılacak olan metodolojilerin tespiti ile mümkündür.

Diğer bir husus ise toplumda var olan potansiyelin aktüalizasyonunun nasıl gerçekleşeceğine dair ortaya çıkan enformasyon kaybı hususudur. Böyle bir çalışma o toplumda var olan aktüalizasyonun sistemsel bağlamda düzenli ve ürün verebilen bir organizasyona dönüşmesini sağlayacaktır. Söz konusu durum bu bağlamda entropinin minimizasyonudur. Zira toplumda açığa çıkan aktüalizasyon (kasıtlı-kasıtsız) eğer bulunan sistem açısından bir karşılığı yoksa (ekosisteme uymama gibi) o toplumda bu durum düzensizliği artıracaktır. Bu artış sistemsel olarak (tasarımsal) eğer minimize edilmiyorsa, bunu minimize edebilecek bir şeyin varlığına ve fonksiyonuna ihtiyaç vardır. Burada dinin entropiyi azaltıp veya artırma olasılığından bahsedilebilir. Zira bu bağlamda din (kuran ayeti) peygamberinin hazır bulunmuşluğunu ifade ederken dalalet-hidayet geçişinden bahsetmektedir. Peygamberin kendisine vahiy gelmeden önce gerekli aktüalizasyonu yapmaması bir düzensizlik (dalalet) olarak isimlendirilmektedir (Duha,93/7). Bu durum örneğin peygamberin çevresindeki doğal olguları ve ilişkilerini anlayıp onlara isim vermesi ile ilgili bir durum olabilir. Eğer böyle bir değişim gerçekleşmez ise o bireyde ve dolayısıyla o toplumda düzensizliğin artışı söz konusu

olabilir. Bu durum tıpkı ısı enerjisi durumuna karşılık gelir. Eğer mevcut sistemde ısı uygun bir şekilde sisteme dâhil edilemezse o sistemde âtil ısı enerjisi düzensizliklere neden olur. Evren bu tip düzensiz olan (sisteme katkı sağlayacak şekilde, yeni yıldız doğumu gibi) enerjileri yeni yapılar inşa ederek minimize etmeye çalışır.

Diğer bir hususta anomi durumlarının aktüalizasyonunun minimizasyonu ve bunların doğru bir şekilde dönüştürülmesidir. Tarihsel veriler bazı toplumlarda yanlış davranışların minimizasyonunda dinin etkin bir rol üstlendiğini söylemektedir. Toplumda var olan haksızlıkların tespit edilip, bunların isimlendirilmesi (küfür, zulüm, münafık) ve bunların giderilmesi hususu bu söylenene birer örnektir. Diğer bir şekilde de din bazı toplumlarda bunlara hiç yakalanmama şeklinde bir nevi koruyucu hekimlik misyonu yüklenerek minimizasyona katkı sağlayabilmektedir.

Din bunları gerçekleştirirken sistemsel bağlamda bir paradigma öneriyor. Bu sistem din nezdinde sadece fiziki sistem olmayıp, fiziki dışı sistemleri de içine alır. Yani bir bakıma ontolojiden epistemolojiye bilgi üreterek mevcut bahsedilen entropinin minimizasyonunu sağlar. Bu örneğin kişinin yaptıklarının hesabını vereceği hakkında bilinçlendirilmesi şeklinde olabilir. Şimdi tezin ana başlığını oluşturan sosyal entropi ve din arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışalım.

2.4. Sosyal Entropi ve Din İlişkisi

Fiziksel olayları niteleyen bazı kavramların sadece fen bilimlerinde değil bununla birlikte sosyal bilimler gibi diğer bilimsel sahalarda da kullanılması alışlageldik bir durumdur. Bu durum genellikle temel özellikler (atribü, öznitelik) bağlamında kavramın içeriklerinin ortaya konulması ile icra edilmektedir. Bahsi geçen konuya uyan kavramlardan biri de entropi kavramıdır. Böyle kavramlar, fen disiplinleri gibi doğrudan deneye tabi tutulamayan ve matematiksel gözlükler sayesinde net bir şekilde görülemeyen alanlarda göz açtırıcı roller üstlenir. Bu çalışmada entropi kavramını hem fiziki hem de sosyal sistemin işleyişinde önemli bir değişken olarak etkili olduğunu düşündüğüm enformasyon teorisi ile ilişkisi bağlamında tartışarak zihni süreçlere yol gösteren ilkesel yaklaşımlar elde edilmeye gayret edilmiştir. Böyle bir durum, entropi kavramının hem fizikî hem de sosyal evreni açıklama konusunda genel bir çerçeve sunabilme ve ikna edici bir içeriğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında entropi sürecinin işlevsel olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu ve buna benzer konular bu sahada çalışanların,

Pynchon'nun da belirttiği gibi insan ilişkileriyle ilgili ve bir sosyal sistem kuramı olan sosyal entropi kuramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (De Zwaan,1994, s.195). Ayrıca bu kuram bir sosyal sistemin nasıl işlevsel olduğunu göstermesi açısından da önemlidir (Bailey,1994, s.38).

Sosyal entropi kavramı, toplumsal sistemi meydana getiren bileşenler arasındaki düzensizliği etkileşim ve iletişim sürecinde açığa çıkan enformasyon kayıplarını belirleme, düzensizliğin ve bunların minimize edilerek verimliliğin artışında oldukça kullanışlı bir kavramdır. Ayrıca bu kavram göz önüne alınan toplumun işleyişini sürdürebilmesi için bir enerjisi olduğunu ve bu enerjinin tespitinin yapılması gerektiğini söyler. Bu yönü ile sosyal entropi kuramı, bir toplumsal sistemin sahip olduğu girdilerden o toplumun ihtiyaçlarını giderebilecek ürünler (çıktı) elde edebilme kapasitesini ifade eden toplumsal enerji gibi kendiliğinden çözüme giden yolda yeni ve alışılmamışın dışında kavramlar üretebilmesi ve olabildiğince nesnel ölçüt oluşturması açısından da önemli bir kuramdır. Bu bağlamda Bailey'e göre sosyal entropinin nesnel ölçütünün az gelişmiş toplumlarda tüketilen kalori miktarı; gelişmiş toplumlarda ise toplam refah düzeyi gibi faktörlere ait yaşama standartlarının ölçümü olduğunu söyler (Bailey,1994, s. 28).

Sosyal entropinin asgari düzeyde olabilmesi ve toplumsal refah düzeyine ulaşılabilmenin yolu, yaşam standartlarının gelişmiş ve yüksek olması ile mümkündür. Mevcut yaşam standartlarında oluşan koşulların değişim göstermesi ile toplumsal yaşamın dinamiklerinin değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeylerindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir (Bailey,1990, s. 37-38). Bu da entropinin yaşama düzeyi ile ters orantılı olduğunu söyler. Sosyal sistem açısından toplumsal verimliliğin artışı, yaşam standartlarının yüksek olması açısından toplumsal kaynakların en etkili biçimde kullanılması, olabilecek kayıpların minimize edilmesi ve en yüksek seviyede toplumsal çıktıların elde edilmesi gerekmektedir. Sistemin devamlılığı ve işleyişi açısından bunların bilinmesi ve açığa çıkarılması gereklidir. Toplumsal kaynakların, sistemin işleyişi için kullanılmasında temel motivasyon kaynaklarının iyi anlaşılıp, ortaya çıkarılması gerekmektedir. Tarihi süreçte toplumlar var oldukça varlığını sürdüren ve onlara yaşam serüvenlerinde eşlik eden, evren ve içindekilerle ilişkili bütüncül bir düşünce sistemi kuran bu motivasyon kaynaklarının en önemlilerinden birinin de dinin ortaya koyduğu enformasyon

kaynağının olduğunu yadsınamaz bir gerçekliktir. Burada söz konusu sosyal entropinin azaltılmasında etkili bileşenlerden biri olan dinin anlaşılıp tanımlanması gerekmektedir.

2.4.1. Sosyolojik Din Tanımları

Tezin ana konusu olan sosyal entropi ve dini enformasyon arasındaki ilişkinin boyutları; toplumları bir arada tutan değer yargılarının etkisinin azalmaya, yazılı veya yazısız toplumsal normların zayıflaması durumunda, toplumsal etkileşim sürecinde yaşanan birtakım belirsizlikler ve aksaklıkların anlaşılıp ortaya çıkarılmasında ve yol gösterici özelliği olan dinin bu belirsizliklerle ne şekilde mücadele ettiği ve toplumsal organizasyonu nasıl sağladığı ile ilgili önemli ipuçları verebilir. Sosyal entropi ve din arasındaki etkileşimin pozitif yönde mi yoksa negatif yönde mi olduğu sorusu da dinin sosyal entropiyi ne kadar minimize edip etmediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu sorulara cevap bulabilmek adına ilk önce din sosyolojisinin de üzerinde durduğu ve tek bir tanımın yapılmasının olanaksızlığı nedeniyle tanımlamakta zorlandığı dinin tanımının yapılması gerekmektedir.

Tarihin her döneminde toplumların hayatında önemli bir yeri olan ‘aşkın’ bir güç ve toplumsal bir olgu olan din, insanlık tarihinin bütün aşamalarında ‘bir yaşam biçimi’ olarak toplumdaki sosyal ilişkilerin ve davranış örüntülerinin oluşmasında önemli bir etken olmaya devam etmekte ve toplumun; bütün kurumları üzerinde varlığını hissettirmektedir. Toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din; sosyal bir karaktere sahip ve takipçilerine belli birtakım değerler ve semboller sistemi vererek bir ‘zihniyet’ kazandırmasından dolayı önemli bir yer işgal etmiştir. Bu bakımdan din, sosyolojinin ilgi alanına giren dinin tanımı ve toplumsal fonksiyonu ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Nitekim başlangıçtan itibaren dönemin en önde gelen sosyologlarının düşünce sistemleri içerisinde din, ihmal edilmesi mümkün olmayan, en önemli unsur olarak yer almıştır (Akyüz ve Çapçioğlu,2015, s. 37). Din gibi önemli bir olgunun her yönüyle tanımlanması oldukça güçtür. Bütün toplumları ilgilendiren bir olgu olarak din, belki de bunun en tipik örneklerinden biridir (Akyüz ve Çapçioğlu,2012, s. 42).

Din kelimesi, farklı dine mensup kimselerin düşüncelerinde aynı anlama gelecek şekilde çağrışım yapmaz. Bununla beraber öyle ki, büyük bir kısmı ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen, her bir inanç grubunun dinden anladıkları da birbirleriyle aynı olmayıp, farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, bazı din tanımlamalarında dinin zihinsel ve bilişsel boyutu ön plana çıkartılırken, psikolojik yönü göz ardı edilmekte; diğerlerinde

ise, bilişsel tarafın aleyhinde olacak şekilde, ahlâk ve duygu tarafı ön plana çıkmaktadır. Bunun sonucunda dini araştırma konusu olarak ele alan her bilimsel disiplin, kendi bakış açısı çerçevesinde bir tanımı ön plana çıkartarak, işlerlik kazandırmaktadır (Akyüz ve Çapçuoğlu, 2015, s. 38).

Gerçekte, dinin doğasının tek yönlü olarak ele alınışının her birinde, hakikatin sadece bir tarafı anlaşılmaya çalışılmakta olup, diğer yönler önemini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır (Günay, 2012, s. 222). Din sosyolojisi alanında, din tanımları genel olarak iki grupta ele alınmaktadır. Birinci grupta yer alan din tariflerinde, dinin sahip olduğu kutsal ve aşkın (ilahi, tabiatüstü) anlam ve değer muhtevasına bağlı olarak tanımlandığından, ‘substansiyel’ (asli, özsel); ikinci grupta ise din, birey ve toplum hayatında hangi fonksiyonu yerine getirdiğine bağlı olarak tarif edildiğinden, ‘fonksiyonel’ tarifler diye isimlendirilmektedir (Akyüz ve Çapçuoğlu, 2015, s. 38).

2.4.2.Özsel (Substantif) Din Tanımları

Özsel tanımlarda din, öz itibariyle sahip olduğu kutsal, aşkın, İlahi ve fizik ötesi anlam ve değer içeriklerine bağlı olarak tanımlanır (Okumuş, 2015, s. 56). Substantif tanımlarda, genellikle doğaüstü dünya, deney-dışı gerçeklik, kutsal, kozmos gibi ifadelerle yer verilmektedir. Burada dikkat edilecek husus ise, dinin kutsallığı veya aşkınlığı ön plana çıkartılmaktadır (Okumuş, 2015, s. 56). Edward B. Taylor, bu yaklaşımı benimsemiş ve dini minimum tanım dediği bir tanımla, ‘ruhsal varlıklara inanç’ olarak tanımlamıştır (Okumuş, 2015, s. 57).

Max Weber, ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusudur. Weber, din sosyolojisi araştırmalarının başında, *‘Bunun gibi bir sunuşun başında dinin tarifini yapmak, ne olduğunu söylemek, mümkün değildir. Tanımlamaya ancak bu çalışmanın sonunda kalkışılabilir. İlgi sahamız dinin özü değildir; biz onu, daha ziyade sosyal davranışın belirli bir çeşidinin şartlarını ve etkilerini incelemek amacıyla araştırma konusu yaptık’* diyerek, belirli bir din tanımı yapmaktan sakınmış ve dinden kaynaklanan toplumsal davranışların, ortaya çıkartılıp çözümlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Berger, 1993, s. 90).

Rudolf Otto ise, din bilimlerinde ilk defa bütün dinleri kapsayacak şekilde bir din tarifi yapmıştır. Birçok sosyoloğun da onayladığı bu tarif dini, ‘kutsalın tecrübesi’ olarak tanımlamaktadır. Bu tarif, ilk etapta, şekilsel ve anlaşılmaz görünse de bireyin kutsal olanı tecrübe edebilme yeteneğinin varlığını ve bu tecrübenin, onun varlığının ontolojisi

açısından gerekli olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan dinin, daima önce tek tek fertlerin zihinsel süreçlerinde inşa edilmek suretiyle yerleştiği gerçeği de ifade edilmektedir (Freyer, 1964, s. 32). Burada dinin önce fertlerin zihinsel süreçlerinde yerleştikten sonra toplumsal hayata yansıdığını, içten dışa doğru bir yönelim olduğunu söyleyebiliriz. Joachim Wach da R. Otto'nun yapmış olduğu 'din kutsalın tecrübesidir' tanımını benimsemiş ve bu tarifi, en zengin, en kısa ve en basit din tanımı olarak kabul etmiştir (Wach,1995, s. 37).

Peter L. Berger'e göre ise 'Din, kendisinde -insan veya değil-bütün varlığı kapsayan bir kutsal düzen hususundaki beşer davranışıdır. Diğer bir ifadeyle din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmasıdır' (Berger, 1995, s. 430).

Mircea Eliade ise, 'Din kelimesi', 'bir tek Tanrıya, Tanrılara veya Ruhlara iman şeklinde değil de anlam, hakikat ve varlık fikirlerine bağlı olan kutsalın tecrübesine iman' şeklinde tanımlamıştır. Bir dini gerçeklik, derin anlamını ancak kendine has referans noktasından bakıldığı zaman gösterebilir. Onun ikinci derecedeki veçheleri üzerinde durulduğu zaman din, kendine has derin anlamı gösteremez (Eliade,1990, s.6).

Yaşadığımız dünyada, insan zihninin ve aklının bir şeye inanmadan, insanın tecrübelerine ve dürtülerine anlam vermeden, nasıl işlediğini düşünmek bile zordur. Gerçek ve anlamlı bir yaşam bilinci, kutsalın keşfedilmesiyle mümkün görünmektedir. Onun tecrübesiyle insan akli, gerçek, güçlü, zengin, anlamlı olanlarla, bu özelliklerden mahrum olanın arasındaki farkı kavramıştır. Burada sadece 'kutsalın', şuurun yapısı içinde bir unsur olduğunu, onun şuurun tarihi içinde bir dönem olmadığını söylememiz gerekmektedir. Anlamlı bir dünyanın inşası, kutsalın görünen kısmı olarak isimlendirebileceğimiz diyalektik bir sürecin sonucudur. Tabiatüstü varlıklar tarafından telkin edilen paradigma içerikli modellerin uygulanması ile, toplum yaşamı daha anlamlı hale gelmekte ve bu uygulama dini yaşamın kurucu özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi substansiyel din tanımları; dinin kutsal ve aşkın (ilahi, tabiatüstü) olan özelliklerine vurgu yapmasından dolayı bazı sosyologlar tarafından 'dar çerçeveli tanımlar' olarak değerlendirilmiş ve bu tür tanımların tabiatüstü kavramını bünyesinde barındırmayan diğer birçok dini dışarıda bıraktığı iddia edilmiştir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 40).

2.4.3.Fonksiyonel (İşlevsel) Din Tanımları

Bir ölçüde formel tanımlar olarak da adlandırılabilir olan fonksiyonel din, birey ve toplum hayatında hangi işlevi yerine getirdiğine bağlı olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımı kabul edenler, dinin özünde ne olduğu ile değil ne yaptığı ile ilgilenmektedirler. Milton Yinger'a göre işlevsel tanımlar, dinin daha geniş tanımlamalarıdır (Okumuş, 2015, s. 59).

Fonksiyonel din tanımlarının öncülerinden biri olan ve dini, toplumsal bir olgu olarak kabul ederek, onu sosyal tecrübenin bir yansıması olarak gören Durkheim için din, başlangıçtan günümüze bütün toplumlarda varlığını koruyan sosyal bir fenomendir. Durkheim sosyolojinin temelini oluşturan 'kollektif şuur' anlayışında din, merkezi bir yere sahiptir. Bu bağlamda dinin içtimailiği esasına dayanan Durkheim'da, toplumdaki ortak inançlar oluşturur. Dolayısıyla, bütün sosyal müesseseler kaynağını sosyal dayanışmanın en önemli faktörü olan dinden alırlar. Durkheim'a göre 'bir din, kutsal şeyler, yani ayrı tutulan ve yasaklanan şeylerden oluşan, inanç ve pratikler, onları kabul eden kimseleri 'kilise' diye isimlendirilen manevi bir cemaat şeklinde birleştirir' (Durkheim, 1982, s. 47).

Dini, fonksiyonel açıdan tanımlayan diğer bir sosyolog da J. Milton Yinger'dir. Yinger, dini, 'bir grup insanın, hayatın temel problemlerine -öleceğini bilme, ıstıraplar, hayatı ve mutluluğu tehdit eden güçler- çözümler bulmak amacıyla, vasita olarak kullandığı inanç ve pratikler sistemi' olarak tarif etmiştir (Yinger, 1961, s. 9).

Fonksiyonalist teorinin önemli temsilcilerinden T. Parsons, dinin, empirik olmayıp, değer koruyucu özelliği taşıyan bir inanç sistemi olduğunu belirterek, dinin bu özelliği sayesinde ilimden, ideolojiden ve felsefeden ayrıldığını vurgular. Dini 'hayatı anlamlandırmaya ilişkin meselelere verilen cevaplar' olarak kabul eden Parsons'a göre bu cevaplar; bir yandan, bir bütün olarak aksiyon için 'durumun kognitif tarifini' ilgilendirmekte, diğer taraftan, daha geniş felsefi açıdan 'mana', empirik bilgi, nesnelere anlamı, tabiat, insanın mahiyeti, toplum ve insan hayatını oluşturan olaylar vs. ile ilgili problemleri kapsamaktadır (Parsons, 1952, s. 367).

Fonksiyonel tanımlar içerisinde en genel din tarifini ortaya koyduğu kabul edilen T. Luckman'a göre ise din, insan organizmasının; biyolojik tabiatını nesnel, ahlaken sınırlayıcı ve tamamen kuşatıcı 'mana' âlemleri vasıtasıyla aşkınlaştırma yeteneğinde odaklanmaktadır (Berger, 1993, s. 91, 92).

Görüldüğü gibi fonksiyonel tanımlarda; sosyal bütünleşmeyi sağlayan, bireysel davranış yönelimini belirleyen veya değer kategorisi olarak görev yapan, kısacası bir anlam sistemi olan bütün düşünce ve davranışlar ‘din’ olarak kabul edilmektedir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 41).

Sosyal entropinin bir sosyal sistemin işleyişinde meydana gelen aksaklıklar, verimlilik kaybı olduğunu ve bu negatif entropinin azaltılmasında dinin fonksiyonlarının ne şekilde ve nasıl etkili olduğunu anlamamız gerekmektedir. Sosyal entropiyi ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından inceleyen Bailey’e göre, sosyal entropinin nesnel ölçütünün az gelişmiş toplumlarda tüketilen kalori miktarı; gelişmiş toplumlarda ise toplam refah düzeyi gibi faktörlere ait yaşama standartlarının ölçümü olduğudur (Bailey, 1994, s.28). Yaşam standartlarının, şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeylerindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir. (Bailey, 1990, s. 37-38). Bu da entropinin yaşama düzeyinin ters orantılı olduğunu söyler.

Sosyal entropinin, toplumların ekonomik gelişmişlik düzeyi bağlamında, toplumların gelir seviyesinin yükseltilmesi, ekonomik kaynakların doğru ve adil dağıtılması konusunda dinin öngördüğü çözüm modellerinin entropinin minimize edilmesinde etkili bir değişkendir. Bu bağlamda dini beyanlar incelendiğinde, ekonomik açıdan ihtiyaç sahiplerinin, fakir ve yoksulların gözetilmesi ve servet sahiplerinin elinde bulundurduğu kaynakların paylaşımı, toplumsal bütünlüğe ve dayanışmaya yapmış olduğu katkıdan dolayı sosyal entropiyi minimize etme konusunda önemli ve dikkat çekicidir. Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Peygamber ‘Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar’ şeklinde ifade etmiştir (Buhârî, Zekât 53, 60).

Veren elin alan elden üstün olduğunu söyleyen bir dini enformasyonun etkili ve işlerlik kazandığı bir toplumsal sistemde ekonomik açıdan sıkıntı içerisinde olan birinin olma ihtimali zor görünmektedir. Ayrıca mesele sadece ekonomik açıdan bir paylaşım olmayıp, ‘*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır*’ (Hucurat,

49/13) ifadesi ile sadece takva sahibi kimselerin üstün olduğu düşüncesi doğrultusunda statü ve sınıf ayrımının asgari düzeyde olduğu bir toplumsal sistemin oluşması hedeflenmektedir. *'Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. 'Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir'* (Haşr,59/7) şeklinde ifade edilen bu ayet doğrultusunda hareket edildiğinde farklı sosyal-ekonomik sınıflar arasındaki uçurum minimize edilerek sınıflar arası etkileşim, dayanışma ve geçirgenlik sağlanması sonucunda yaşam standartlarının yükseltilmesi, verimlilik elde edilmesi istenmektedir. Bu durum dinin entropiyi minimize edebilme konusunda şartların elverişli olması durumunda olumlu fonksiyon yerine getirme konusunda rol sahibi olduğunu gösterir.

Elbette teorik olarak hedeflenen ilkelerin pratiğe dönüşmesi noktasında hem hesap edilemeyen birtakım aksaklıklar hem de farklı sosyal-kültürel yapıların ihtiyaç ve sorunlarının birbirinden farklı ve çeşitli olması nedeniyle uygulamada her zaman başarılı olabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Pratikte her toplumsal yapının kendine has karakteristik özelliği, farklı sosyal-kültürel yapıların birtakım farklılıkları ve kültürel kodların enformasyonuna sahip olabilme noktasında oluşan eksiklik nedeniyle entropiyi azaltabilme noktasında değişkenlik gösterebilir. Ancak bu farklılıklar temel özellik (atribü) açısından olmayıp, pratikler (tezahürler) açısındanadır. Dini enformasyon ekonomik paylaşımın artması ile entropinin minimize edilebileceğine dair toplumsal bir çözüm modeli önermektedir. Uygulayanlardan kaynaklanan yanlışlıklar bahsedilen minimizasyonda olumsuz bir yer işgal etmez. Buradan yola çıkarak ilkesel bağlamda dini beyanların sosyal entropiyi minimize etme, yaşam düzeyini maksimize etmede rol sahibi olduğu söylenebilir. Minimizasyon toplumun hazır bulunuşluğuna yani sosyal-kültürel yapıya bağlı olduğu gerçeği tek düze bir yapıdan bahsetmeye engeldir. Bu da istatistiksel olarak bir yaklaşımı gündeme taşır.

Sosyal entropiyi etkileyen Makro ve Mikro olmak üzere iki değişken bulunmaktadır. Makro ve Mikro olmak üzere iki ana grupta ele alınan bu değişkenler şunlardır. 'A-Makro Değişkenler (Toplumsal alanda): Nüfus, bilgi, yaşama standardı, örgütlenme (organizasyon) ve teknoloji; B-Mikro Değişkenler (Bireysel alanda) ise: Gelir, meslek, yetenekler, eğitim ve ikametgâh yeri 'dir.

Bu değişkenlerin her ikisi birlikte toplumsal etkileşim düzeyine etki etmektedir. Bir sosyal sistemin, biyolojik sistemin ve fizikokimyanın önemli yasalarından biri olan termodinamik sistemin işleyebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için enerji kullanması yani bir enerjiyi bulunduğu durumdan başka bir duruma dönüştürmesi gerekmektedir. Termodinamiğin enerjinin korunumu yasasına göre ‘enerji tüketilmez ancak bir formdan başka bir forma dönüştürülebilir’ (Sarıkaya, 1993, s. 65). Örneğin biyolojik sistemler (organizma), dışarıdan aldıkları ilk maddeyi (girdiyi), bünyesi için yararlı ve gerekli olan son maddeye (çıktıya) dönüştürerek varlığını devam ettirir. Sosyal sistemler de her bir alt sistemin diğer alt sistemlerden sağladıkları girdiyi (ilk maddeyi), toplumsal gereksinimleri karşılayacak biçim, nicelik ya da nitelik dönüşümlerine uğratarak oluşturduğu ‘çıktı’ lardan yararlanarak varlıklarını ve gelişmelerini sürdürürler.

Toplumsal sistemin varlığını sürdürebilmesinin koşullarını açıklamaya çalışan *makro*, *mikro* ve her ikisini birleştiren *orta boy* kuramlar vardır. Sosyal davranışı anlamaya yönelik geliştirilen ve toplumu bir bütün olarak ele alan makro teorilerden biri olan işlevselcilik, toplumun çeşitli parçalarının bütünsel sistemle ilişkili ve bağlantılı olduğunu ileri sürer. Aile veya din gibi toplumun herhangi bir parçasını ya da alt sistemini anlamak için bu parçaların toplumsal bütünün işleyişine yaptığı katkılara bakılır. Örneğin, biyoloğun, kalp gibi vücudun bir parçasını insan organizmasının devamlılığına ve canlı kalmasına yaptığı katkı bakımından incelemesi gibi, işlevselci sosyolog da din ve aile gibi toplumun değişik yüzlerini meydana getiren kurumları, sosyal sistemin devamlılığına yaptığı katkılar bakımından inceler.

İşlevselcilik, toplumun üyeleri arasındaki ilişkilerin birtakım kurallara göre meydana geldiğini ve bunların bir yapı oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan yapı; kurallar ve normlar tarafından idare edilen ilişkiler ağından meydana gelmektedir. Aile, din, ekonomi, eğitim ve siyasal sistemler gibi toplumun ana kısımları yani onun kurumları, sosyal yapının temel oluşturucularıdır. Özellikle toplumsal kültürün oluşmasında ve sürdürülebilmesinde büyük payı olan din toplumsal norm ve kurallara kaynaklık eder. Dolayısıyla toplumun denetim mekanizması sağlanmış olur. Böylece herhangi bir kurum, birbiriyle bağlantılı rollerden ya da birbiriyle ilişkili normlardan meydana gelen bir yapı olarak tanımlanabilir.

Toplumsal sistemler de fiziki ve biyolojik sistemler gibi canlı ve dinamik bir özelliğe sahiptir. Bu sistemin de kendine ait bir işleyişi ve enerjisi vardır. Bu tezde önemle üzerinde durulan toplumsal sistemin dengesini bozan, bir bütün oluşmasına engel olan enerji kayıplarının giderilmesinde dinin nasıl bir fonksiyon gerçekleştirdiği ile ilgilidir.

Auguste Comte toplumsal yapıların durağan ve dinamik olmak üzere iki şekilde olduğunu belirtmiştir. (Ritzer and Stepnisky,2014, s.15) Toplumsal sistem her ne kadar durağan gibi gözükse de diğer doğal sistemler gibi değişim ve dönüşüm geçiren dinamik yapıda olan bir sistemdir. Sistem dinamik olmasının yanında formu bozulmayacak şekilde yapının unsurlarının bir bütün oluşturduğunu ve değişimin içerisinde kendine has yapısını koruduğu söylenebilir.

Toplumsal sistemin nasıl dengede olduğuna dair çeşitli analizler yapan yapısal-fonksiyonalizm kuramcıları bu konu üzerinde kafa yormuşlardır. Bunlardan biri de Parsons'tır. Toplumsal yapı ve fonksiyonalizm açısından toplum analizi yapan Parsons'a göre, bir işlev, '*sistemin bir gereksinimini veya gereksinimlerini karşılamaya yönelik etkinliklerin bütünüdür*' (Rocher, 1975, s. 40; Stryker, 2007). Toplumsal sistemin birbiriyle ilişkili unsurlardan meydana geldiğine, bu unsurlar karşılıklı uyum içinde oldukça ve birbirleri lehine olumlu işlevler yerine getirdikçe toplumsal sistemin nispeten dengede ve nihayet istikrarlı olacağına ilişkin bir görüşü benimsemiştir. Parsons'ın, farklı değişkenler olarak işlevsel zorunluluklar dörtlemesi şu unsurlardan oluşur: Ortamdaki koşullara uyum sağlanması, yani adaptasyon, kollektif hedeflere ulaşılması, yani hedef-erişimi, üyelerin eylemlerinin toplum ile bütünleştirilmesi, yani bütünleştirme ve toplumdaki değerlerin korunması, yani gizlilik. Toplumdaki değerlerin korunmasından oluşan son işlev, eylem sistemindeki güdülenme ile ilgilidir. Bu işlev, eylem sistemleri ile sembolik ve kültürel evren arasındaki temas noktası haline gelmektedir. Din bu evrenin bir parçasıdır. O, eylem sistemi için özellikle önemli hale gelmektedir; çünkü kültürün diğer alanları gibi din de eylem sisteminde güdülenmenin meydana getirilmesi için gerekli olan sembolleri ve fikirleri sağlamaktadır. Sadece bütünleşme konusunda değil, başka sorunlu konularda da kuramsal bir temel sunmaktadır. Birçok işlevselci teorisyen gibi Parsons da sosyal sistemin sürekliliği için zorunlu olarak gördüğü düzen ve istikrarın geniş ölçüde değer uzlaşısı tarafından sağlandığına inanmaktadır. Toplumu bir sistem olarak gören Parsons, toplumsal varlığın devamlılığı için ön gereklilik olarak yukarıda belirtilen; adaptasyon (uyum), entegrasyon (bütünleşme), hedef-erişimi ve gizlilik (örüntü devamlılığı) gibi dört temel işlevsel zorunluluğun karşılanmasını gerekli görmektedir. Bu yaklaşıma göre, her bir fonksiyonel ön koşul, uzmanlaşmış alt sistemler ya da kurumlar tarafından yerine getirilir (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 242-243- 244).

Parsons'un analizine göre adaptasyon sistemle çevresi arasındaki uyumlu ilişkiye işaret eder. Sosyal sistemlerin ayakta kalabilmeleri için, çevreleri üzerinde bir dereceye kadar kontrolü sağlamaları gerekir. Minimum seviyede yiyecek ve barınma temini,

toplum üyelerinin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından hayati öneme sahiptir. Bu ön koşulların karşılanmasına yönelik olarak ekonomi, adaptasyona yönelik önemli işlevleri yerine getiren bir kurumdur. Bailey, sosyal entropi ile ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ters orantıdan bahsederken sosyal sistemin ayakta kalabilmesinin ön koşulundan bahsetmiştir. Toplumsal sistem asgari düzeyde varlığını sürdürebilmesi için temel ihtiyaçlarını giderecek seviyede olması gerekir. Adaptasyonun sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi için asgari düzeyde ekonomik ihtiyaçlar karşılanmakla beraber özünde insanın bencil olduğunu, nasıl olup da toplumların bir arada bir bütün oluşturduğunu söyleyen Durkheim bunun ancak kollektif bilinçle sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bu toplumsal bilinçlilik düzeyi toplumları bir arada tutan bir çimento görevi görür ve bir adım daha öteye taşır. Ayrıca toplumların bugününü oluşturan geçmişten bugüne taşınan toplumların bilinçaltı olan toplumsal hafıza da burada mutlaka önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Din bu noktada toplumsal hafıza oluşturma ve kültürel kodların aktarılmasında önemli bir görev yüklenmiştir. Toplumsal adaptasyonun arka planında sadece ekonomi değil bunların da etkili olduğu söylenebilir.

Parsons'un yapısal-işlevselci modelinde hedef-erişimi; toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için bir ön koşul olarak kendisine amaçlar belirlemesi ihtiyacına işaret etmektedir. Din bu noktada toplumların zihinsel inşa sürecinde etkili olup onlara hedefler belirleyip, onu gerçekleştirecek yol konusunda rehberlik edip gerekli motivasyonu sağlar. Böylece hedef erişimi gerçekleştirmektedir. Din, toplumu oluşturan her bir bileşenin sadece kendi çıkarları doğrultusunda değil toplumun tüm katmanlarını içine alan ve toptan kalitesini sağlayan hedefler tayin etme, ben değil biz düşüncesinin yerleştirilmesi noktasında aktif olduğu söylenebilir. Dinler ilkesel bağlamda bir başkasının çıkarlarının kişinin kendi çıkarlarından daha öncelik verilmesi gerektiği ve toplumun her kesiminden insanların ötekileştirilmeden ve dışarıda bırakılmaksızın toptan kalitenin hedeflenmesi gerektiğini inananlarına bildirir. Hedeflerini toptan kalite üzerine belirleyen ve bunu gerçekleştiren toplumların enerjisi gereksiz yere kullanılmamış, toplumun bütünü için yararlı olacak hale dönüştürülmüş olup, sosyal entropi minimize edilerek toptan kalite sağlanmış olur. (Jary and Jary, 1991, s.505-506).

Entegrasyon, sosyal sistemin parçalarının karşılıklı uyumu ve koordinasyonu ile sağlanır. Din, toplumsal koordinasyon ve entegrasyon ihtiyacını yerine getiren temel kurumlardan biridir. Din burada insanı çevreleyen bileşenlerle gireceği etkileşim sürecinde standartları belirleyerek, olabilecek aksaklıkları minimize etmeye çalışır. Aynı zamanda olumlu olanın pekiştirilmesi (kristalizasyon) sürecinde de katkıda bulunur.

Dolayısıyla din toplumun toptan kalitesinin artırılmasını hedefler. Hukuki normlar da insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkileri tanımlar ve standartlaştırır. Böylece toplumda bireyler arasında meydana gelebilecek çatışma potansiyeli asgari seviyeye indirilebilir. Örüntü devamlılığı, toplumda kurumsallaşmış temel değerler kalıbının sürdürülmesine işaret eder. Din temel değerlerin oluşmasında kaynaklık yaptığı gibi değerlerin kültürel kodlar aracılığıyla taşıyarak, geleneklerin yardımıyla değerlerin korunmasını ve örüntünün devamlılığını sağlamış olur. Aile, eğitim sistemi ve din gibi kurumlar bu fonksiyonları yerine getiren temel kurumlardır (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 242-243-244).

Talcot Parsons'ın toplumsal eylem sisteminde bahsettiği, dört bileşenin uyum, adaptasyon, hedef-erişimi ve gizlilik toplumların bir bütün oluşturmasında ve devamlılığında önemli bileşenlerdir. Toplumsal bütünlüğün sağlanması ve sosyal entropinin minimize edilmesinde din, bu dört bileşenin birlikte oluşmasında etkili olmuştur.

Sosyal entropiyi ve toplumsal eylem sistemini etkileyen üç unsur bulunmaktadır. Bunlar:

1- Birinci unsur, toplumsal sistemin öğeleri arasında oluşan işlevsel farklılaşmadır. Bir Sistemde öğeler arasında işlevsel farklılaşma derecesiyle doğru orantılı olarak sistem içindeki dolaşımın hızı artmaktadır (Abrahamson, 1990, s. 41). Dolayısıyla entropi minimize edilmiş olur. Bu minimizasyonu sağlayan ise işlevsel farklılaşmadır. İşlevsel farklılaşma bir sistemin öğeleri arasında eşit olmayan bağılıklar meydana getirmektedir. İşlevsel farklılaşma ile ilgili olarak Durkheim, toplumun geleneksel dönemden modern döneme geçişinin önemli bir göstergesinin nüfus artışı olduğunu ve nüfusu arttığında, mekanik dayanışmaya dayanan nispeten basit ve tekil yapılar, sürekli bir dönüşüm geçirerek organik dayanışma üzerine kurulu hale gelmekte olduğunu ifade etmiştir. Durkheim'in temel vurgusu, farklılaşmanın ya da iş bölümünün toplumsal sonuçlarıdır. Toplum üyelerinin tek biçimlilik ve aynılık çerçevesinde birbirine bağlı olduğu geleneksel toplumlardaki mekanistik dayanışma, modern toplumlarda yerini, insanların karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayalı organik dayanışmaya bırakmıştır. Toplumu bir organizmaya benzeten sosyal bilimcilerin görüşlerinden etkilenen Durkheim'in toplum teorisindeki organik dayanışma modeli, her bir unsurun toplumun devamlılığına yaptığı katkı anlamında bir fonksiyonu anlamına gelmektedir. Organik dayanışma farklılaşmış ve uzmanlaşmış toplumsal sistemin bütün oluşturmasında önemli

bir yapı oluşturur. Fakat mekanik dayanışmanın olduğu topluluklarda var olan toplumsal dayanışmanın olmaması durumunda birtakım aksaklıklar ve sorunlar yaşanabileceği durumlar söz konusudur. İşte bu noktada din, toplumsal bütünün her bir parçasının bir diğerini tamamlayacak nitelikte organize olmasını ve toplumsal sistemde verimliliği artırarak, kaliteli çıktılarının ortaya çıkması noktasında doğru enformasyon sağlaması ve dolaşıma girmesi konusunda kaynaklık ederek, sosyal entropiyi azaltma noktasında işlevsel olabilmektedir.

Nitekim mekanik dayanışmanın olduğu topluluklarda ailelerin benzeri yaşama ve üretim biçimlerine sahip olması nedeniyle gerek köy halkı ve gerekse köyler arasındaki toplumsal enerjinin dolaşımı çok zayıftır. Ayrıca yüz yüze ilişkilerin olduğu bu geleneksel topluluklarda “uzmanlaşma ve tabakalaşma düzeyleri düşük olan toplumlarda bütünleşme, dayanışma (konsensus)ve homojenlik üzerine kuruludur” (Ritzer and Stepnisky, 2014, s.85-88). Dolayısıyla mekanik dayanışmanın olduğu bu yapılar denge halinde ve sosyal entropinin maksimum derecede olduğu topluluklardır.

2- Sosyal entropiyi etkileyen ikinci unsur ise, toplumun ögeleri arasında geçirgenliğin derecesidir. Toplumsal geçirgenlik derecesi, aynı toplumun içerisinde bulunan ögelerin parça ve bütünlerin birbirlerinden haberdar olma derecesini ifade etmektedir. (Erol, 2001, s. 131). Parsons’ın toplumsal sistemin işleyişinde önemli gördüğü bileşenlerden biri olan entegrasyon burada toplumsal geçirgenliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. O halde işlevsel farklılaşma bir sosyal sistem için gerekli, ancak toplumların geçirgenliğinin sağlanması açısından yeterli değildir. Çünkü toplumsal sistemin çalışması, mekanik mekanizmalar gibi değildir. Bu toplumsal sistemin ögeleri işlevsel olarak farklılaşmış olsalar bile özel değerler etrafındaki bu gruplaşmalar toplumsal sistemin ögelerinin karşılıklı bağlanma ve dayanışmasını azaltacağından sistemin işleyişi yani enerjinin dolaşım hızı düşecektir. Özel değerler etrafındaki gruplaşmalar arasındaki geçirgenliğin azalması birtakım aksaklıklara yol açmaktadır.

Değer sisteminden yoksun olan bu farklılaşmış topluluklar her ne kadar uzmanlaşmış olsalar dahi kendilerini anomi ve sosyal entropiye düşmekten kurtaramazlar. Çünkü toplumsal sistemi ayakta tutan kolektif bilinçten yoksundurlar. Dolayısıyla insanın bitkinlik ve hayal kırıklığı ile zihinsel olarak yaşamın anlamsızlaşması durumu büyük oranda toplumsal rahatsızlık olarak anlaşılmıştır. Dinin, ontolojik anlamda evrene ve içinde bulunanlara karşı anlam yüklü bir bakış kazandırmasının toplumsal düzeyde kaybedilmesiyle insanların hayatın amacını

açıklayan inanç sisteminden uzaklaşan anomik varlıklar olarak görülmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Din, toplumların yaşamının amacını açıklayan inanç sistemini kuran ve devam ettiren bir sistem olarak toplumun devamlılığı için gereklidir. Bu inanç sisteminden yoksun olan bir toplum, kendine yabancılaşır ve anomi içerisine düşer. Hayatı anlamlı bir şekilde açıklayan değerlerin kaybedilmesi olarak anomi, çeşitli ve kapsamlı sosyal problemlerin kaynağıdır.

Toplumsal sistemin işleyişinde aktif rol oynayan bileşenlerin kendi içerisinde uzmanlaşmış ve kaliteli olması, bir diğer bileşenle kurduğu ilişkinin sağlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumsal sistem, kendi üzerine düşeni yerine getiren, özgün bileşenlerin, bir diğer bileşen ile kurduğu etkileşim ve bağlanma derecesi sonucunda işleyişini sağlıklı sürdürebilir. Burada önemli olan nokta sistemin devamlılığı için her bir bileşenin bir diğeriyle kurmuş olduğu etkileşim ve iletişimin kalitesidir. Toplumsal sistem kendi varlığının devamlılığını sürdürebilmek ve verim elde edebilmek için, kendisini domine edecek enformasyon girdisine ihtiyaç duyar. Sistem, enformasyonun bileşenler arasında sağlıklı dolaşımı neticesinde işleyişini sürdürebilir. Hem fiziki hem biyolojik hem de sosyal sistemler belirli hedefler doğrultusunda varlığını sürdürebilmesi için enformasyon girdisine gereklilik duyar. Doğru enformasyonun üretilmesi ve dolaşımı, kaliteli ürünlerin elde edilmesine ve verimliliğin artmasında önemli bir değişkendir.

Sosyal sistemin denge profilinde kalabilmesi ve az zamanda çok ürün elde edebilmesi için, sağlıklı enformasyon kaynaklarından beslenmesi gerekmektedir. Enerjisi azalmış bir sistem varlığını sürdürebilme konusunda birtakım sıkıntılar yaşayabilir. Toplumsal sistem de enerjisini yeterli kullanamadığı ve doğru beslenmediği zamanda, bir takım enerji kayıpları sonucunda entropinin artışıyla karşı karşıya kalacaktır. Özellikle enformasyon çağında olduğumuz düşünülecek olursa, doğru enformasyonun sosyal sistemin entropisini azaltma konusunda elzem olduğu söylenebilir. Fakat sağlıklı enformasyon üretilip, toplumun yararına olacak şekilde bir sonuç elde edilmeyecek olursa, üretilen enformasyon toplumun enerjisinin boşa kullanılmasına ve enerji kayıplarına neden olacaktır ki bu entropinin artması anlamına gelmektedir. Elbette toplumsal sistemi besleyen birçok enformasyon kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birisi de dini enformasyon kaynağıdır. Burada cevabı aranan asıl soru dini enformasyonun entropiyi azaltma noktasında ne ölçüde başarılı olduğudur. Din toplumsal sistemin bileşenlerinin birbirleri olan iletişim ve etkileşimleri noktasında doğru enformasyon üretilip, sağlıklı ürünlerin ortaya çıkması noktasında rehberlik yapabildiği ölçüde entropiyi azaltma konusunda başarılı olabilir. Aksi takdirde kaynaklık ettiği enformasyon, bireyler

arası etkileşimi arttırarak, bütünün yararına olacak şekilde bir iletişimden bahsedilemiyorsa ve özellikle de ortaya bir ürün çıkartma noktasında belirsizlik meydana geliyorsa entropinin artış göstermesi kaçınılmaz olacaktır. Verim analizi yapıldığında kısa zamanda sisteme giren az bir enerji ile çok ürün elde edilmesi önemli bir konudur. Din ürettiği enformasyon ile toplumsal sistemin ne gibi aksaklıklarının giderilmesi ve iyi sonuçların elde edilmesi noktasında rehberlik ettiği sorusu verim analizi açısından gereklidir. Aksi takdirde din, teoride birçok iddiada bulunabilir. Ama bunu ne şekilde gerçekleştirebildiği konusu, sürecin tekrardan gözden geçirilmesi ve özellikle de iddiaların havada kalmaması noktasında etkili olacağını göstermektedir. Entropi teorisi burada sistemin devamlılığı için gerekli olan enformasyonun ne ölçüde kullanıldığı ve enformasyon kayıplarının yol açacağı aksaklıkların ortaya çıkarılmasında etkili olacaktır.

3- Üçüncü olarak da sistemin kendisini sürdürebilmesi için öğeleri arasında dolaşacak enerji kaynaklarının yenilenmesi gerekmektedir. Çünkü bir sistem varlığını sürdürebilmesi için enerji tüketmek zorundadır. Sisteme giren her bir kullanılabilir yeni enerji (teknolojik buluşlar, sermaye vs.), entropiyi düşürmektedir. Ancak bir süre sonra sistem denge haline geldiğinden entropi yeniden maksimize olmaktadır. Tüketilen enerji miktarında ilave artışların sağlanamaması sistemin entropisini arttıracak yani denge haline getirecektir (Erol, 2001, s. 131). Toplumsal sistemin sürdürülebilirliği ve örüntünün devamı için Parsons'ın toplumsal eylemin dördüncü bileşeni olan gizlilik bileşeni devreye girer. Bu örüntü devamlılığını sağlayan motivasyon kaynaklarından birinin de din olduğu söylenebilir. Fakat burada şunu özellikle belirtmek gerekir, toplumsal sistemin işleyişinde birtakım aksaklıkların en aza indirilmesi noktasında dini enformasyon doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılıp, uygulanmadığı takdirde sosyal entropinin azaltılması konusunda başarılı olabileceğini iddia etmek haksızlık olur. Dinlerin ortaya çıktığı esnada yapmayı hedefledikleri iddialarının, ne derecede başarılı oldukları hususuna dikkat etmek gerekir. Evet dinler birçok iddiada bulunabilir ama bunu ne derece gerçekleştirdiğine dair bulgular konusunda sosyolojik yaklaşımların ve araştırmaların iddiaların gerçeklik düzeyinde algılanmasını sağlayacaktır. Burada fen bilimleri alanında kullanılan entropi kavramının da toplumsal alanda yaşanan olguların arka planında neler olduğuna dair gerçekliklerin anlaşılması noktasında bir projeksiyon tutmasını ve dolayısıyla sistemin bütününü görebilmemize katkıda bulunabileceği söylenebilir. Enformasyon eksikliği içeren veya orijinalinden tamamen uzaklaşmış bir din anlayışı, takipçilerine motivasyon sağlam noktasında herhangi bir etkisinin olabileceği düşünülmemelidir. Bu şekilde algılanan ve

uygulanana bir din anlayışı, toplumsal entropinin artmasında bizzat kendisi başrol oynayabilir.

Din toplumsal kaynakların minimum enerji ile maksimum yarar sağlayacak şekilde kullanılmasını, insanı doğaya karşı değil, onun bir parçası olarak gerek fiziki sisteme gerekse toplumsal sisteme zarar verilmeden bu kaynakların adil dağıtımını ve başkalarının zarar görmesi karşılığında çok fazla biriktirmemesini önermiştir. Kaynakların toplumun bütünü arasında adil dolaşımının olmaması, ekonomik gelişmenin ve üretimin yavaşlaması ve giderek toplumun refah düzeyinin düşmesi, toplumun katmanları arasındaki uçurumun giderek artması ve bağlanma derecesinin zayıflaması anlamına gelmektedir. Sosyal olgular, toplumun parça ve bütünü arasındaki etkileşim süreçlerinin sonucunda oluştuklarından sosyal sistemlerde entropiyi belirleyen etkenler, sistemin öğeleri arasındaki işlevsel farklılaşma ve öğeler arasındaki karşılıklı bağlanma dereceleridir. Din toplumsal sistemin sağlıklı işleyebilmesi için her bir öğeye kendisinde bulunan nitelikleri koruması kaydıyla, bir bütünün oluşturmak için diğerleri ile kuracağı karşılıklı bağlanma derecesi oranında işleyişin sürdürülebilirliğinden bahseder. Toplumsal sistem, kendisini oluşturan her bir parçanın işlevsel anlamda bir diğerini tamamlayabilecek seviyede verimli işleyebilmesine bağlı gözükmektedir.

Öğeler arası karşılıklı bağlanma toplumda dinin herkesi bir arada tutan sosyal bir çimento olarak fonksiyon icra ettiği şeklinde ifade edilmiştir. Toplumsal farklılaşma bir organizmanın parçasının çalışma prensibi gibi gerekli ama bu parçaların birbiriyle bütün oluşturacak şekilde bağlanmaları toplumsal yapının devamlılığı açısından gereklidir. Bunun sağlanabilmesi için dinin fonksiyonlarının önemli işlevler gördüğü söylenebilir. Bununla beraber dinin sadece uyum ve intibak üzerinde fonksiyon yerine getirdiğini söylemek açık bir yanılgı olur. Merton, bir toplumsal olgunun, başka bir toplumsal olgu için negatif sonuçlara sahip olabileceğine ve bozuk işlev yerine getirebileceğine dikkat etmek önemlidir demiştir (Ritzer and Stepanisky, 2014, s. 255). Tarihi süreçte din hem çözümün bir parçası olmuş hem de sorunların kaynağı olmuştur. Dinden kaynaklı çatışmalar ve savaşlar yaşanmıştır. Yaşanan bu durum toplumsal entropinin artması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla din sosyal entropiyi hem minimize edebilir hem de maksimize edebilir. Din özü itibariyle değil, onun farklı sosyal-kültürel alan içerisinde yanlış anlaşılmasından ve kötüye kullanımından kaynaklı olarak düzensizliğin artışına sebep olmuştur. Bu da atribü ve manifesto kavramlarını hatırlatır. Bir şeyin özü itibariyle olmazsa olmaz temel nitelikleri vardır ve bir de bunun toplumdan topluma değişen farklı yansımaları vardır. Dinler özü itibariyle entropiyi minimize etmek için çabalar ama yanlış

veya eksik enformasyon eksikliği nedeniyle yansımalarında maksimize ettiğini gözlemlemek de mümkündür.

İşlevsel farklılaşma ile sosyal entropi arasındaki ilişki, geçmiş uygarlıkların tarihine bakıldığında, kurulan bu ilişkilerin geçerliliğini ve güvenilirliğini sınamak olanaklıdır. Uygarlık tarihinde gelişmenin en yavaş ve uzun olduğu dönem, İşlevsel farklılaşmanın bulunmadığı ve karşılıklı bağlanmaların çok zayıf olduğu modern öncesi toplulukları dönemidir. İnsanlığın uygarlık tarihinin başlarında yer alan toplayıcı özelliklere sahip ya da ‘mikro çevre istismarcısı’ olarak nitelendirilebilecek topluluklar, bu duruma örnek olarak verilebilirler (Kurtkan,1969, s.12). Mikro çevre istismarcısı olarak isimlendirilen İlkel Topluluk- İlkel Sürü de denilen bu dönem, toplulukların üyeleri arasında cinsiyet dışında hiçbir farklılaşma ve uzmanlaşmanın bulunmadığı bir dönem olmuştur. Etkileşim düzeyini belirleyen unsurlardan biri olan dilin etkili kullanımının sınırlı ve yeterli kapasiteye sahip olamamasının sonucunda insanlık tarihinin bu dönemi entropinin maksimum olduğu bir dönemdir. Üretimin sınırlı olduğu ve uygarlık tarihinin en uzun dönemi olarak adlandırılan modern öncesi dönem, yaklaşık olarak iki milyon yıl öncesine kadar uzanmaktadır. İnsanlık tarihinin en uzun süre devam edegelen bu kesiti yaklaşık “1.560.000 bin yıl” toplayıcılık dönemi oluşturmaktadır (Şenel, 1982, s. 51). Toplumların öğeleri arasında işlevsel farklılaşmadaki gelişmeler ve bu farklılaşmaya bağlı olarak öğeler arasındaki bağlanma derecelerindeki artışların da artmasıyla insanlık tarihinin değişme sürecinin hızlandığı ve gelişme dönemlerinin de zamansal açıdan kısaldığı görülmektedir. Nitekim kronolojik olarak toplayıcılık döneminden sonra gelen toplayıcı-avcı dönemi ‘150.000’ yıl uzman avcılık dönemi, ‘30.000’ yıl kadar sürmüştür (Şenel, 1982, s. 51).

Toplulukların yerleşik yaşama geçmesi ile uygarlık tarihinin hızında ve toplumun üyeleri arasında etkileşim düzeyinin yoğunlaşması ile bilgi, teknoloji ve üretim performansında da artışlar gözlenmiştir. Neolitik devrim olarak isimlendirilen yaklaşık on bin yıl kadar önce toplulukların göçebe yaşam biçimini terk edip, yerleşik hayata geçmesi sonucu insanlığın uygarlık aşamaları arasındaki zamansal mesafe kısalmıştır. Artık uygarlığın geçtiği aşamalar binli yıllarla değil, yüzlü yıllarla anılmaya başlanmış ve sanayileşme alanında ‘1765-1780’ arasındaki ilk sanayi dalgası olan ‘dokuma sanayi dalgası’ 15 yıl kadar; demir-çelik çağı’, ‘ulaştırma çağı’, ‘kimya çağı’, ‘elektrik endüstrisi çağı’ ve ‘benzin motoru çağı’ olarak tanımlanan dönemler de 20-25 yıl kadar sürmüş ve geçen süre yirmili yıllarla tanımlanmaya başlanmıştır (Türkdoğan, 1981, s. 35-36-37). Günümüzde ise zaman dilimlerinin çok daha kısaldığı bilinmektedir. Yukarıdaki

örneklerde görüldüğü üzere kan bağlarının egemen olduğu aşiret yapılarından işlevsel bağların ağırlıklı olduğu toplum yapılarına doğru gidildikçe sosyal entropi düşmekte ve toplumsal gelişme düzeyi artış göstermektedir.

Fizikokimyanın temel yasalarından biri olan Termodinamik yasasında olduğu gibi sosyal entropi kuramında da belirsizliğin temel nedeni düzensizliktir. Entropi, düzensizliğin artması ile maksimum dereceye ulaşmaktadır. Entropi düzensizliğin artmasıyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Çünkü her türlü 'iş', enerjinin ögeler arasındaki akışıyla ortaya çıkmaktadır (örneğin üretim miktarı yalnız hammadde, sermaye ve işgücüne değil aynı zamanda malın, üreticilerle tüketiciler arasındaki akışına bağlıdır). Bu akışın gerçekleşebilmesini sağlayan ise, ögeler arasındaki bağlanmalardır. Din toplumları bir arada tutan kollektif bilinç sayesinde bu bağlanmaları gerçekleştirir. Dinin etkisinin zayıfladığı durumlarda düzensizlik, ögeler arasındaki bağlanmalara, etkileşimlere ve geçirgenliğe sınırlandırmalar getirerek sistemin kurulmasını ve işleyişini engellediğinden enerjinin işe dönüşmesini engellemektedir. Dolayısıyla sosyal entropinin artmasına neden olmaktadır.

Sosyal düzensizlik kavramı birçok düşünürün üzerinde kafa yordukları, tanımlamaya, anlamaya ve açıklamaya çalıştıkları bir sosyal sistem kavramıdır. Örneğin Comte'a göre düzensizliğin nedeni, toplumları bir arada tutan ortak değer, inanç ve düşüncelerin kaybolmasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski bir tarihe sahip olan dinin toplumları bir arada tutan ortak semboller, değer ve zihinsel motivasyon üretme konusunda toplumsal entropiyi azaltmada etkili bir misyon yüklendiğini söyleyebiliriz. Toplumların ihtiyacı olan ortak değer ve düşünce birlikteliği sağlama konusunda doğru enformasyonun üretilebilmesi ve dolaşıma girmesi gerekmektedir. Din, toplumsal düzensizliği giderme konusunda doğru enformasyonun üretilmesine ve dolaşımına katkıda bulunarak entropiyi minimize eder. Yeni düşünce örüntülerinin oluşabilmesi için enformasyon kaybının minimize edilmesi gerekmektedir. Sistemli düşünce kalıpları, insanların yaşam tarzı ve gidişatları konusunda belirleyici ve önemli bir değişken olarak varlığını sürdürmektedir. (Bruhl, 1970, s. 233).

Gerek fiziki gerek se de sosyal sistemin işleyişi hakkında oluşan düşünce örüntüleri düzenli yapıların gidişatını olumlu ya da olumsuz anlamda belirleyici bir güce sahiptir. İnsanlığın gidişatı konusunda düşüncelerin zaman içerisinde değişim göstererek kristalize olması sistemsel yapıların kendilerini yenilemelerine ve aksayan kısımlarının düzelmesine olanak sağlayan enerji girdilerine kaynaklık edecektir. Comte toplumsal düzenin inşası ve devamlılığı için düşüncelerin netleşmesi gerektiğini vurgular (Bruhl,

1970, s. 233). Ayrıca Comte, sosyal sistemin düzenli yapılarının devamlılığı için her bir bileşenin ortak inanç sistemine ve değerlere sahip olması gerektiğini de hatırlatır (Bruhl, 1970, s. 30). O halde ortak değer ve inanç sisteminden yoksun toplulukların sosyal sistemin devamlılığını sağlama noktasında zorlandıklarını ve birtakım belirsizlik ve problemlerle baş etmek zorunda oldukları söylenebilir.

Sosyal sistemin düzensiz yapıları toplumsal ilişkilerin, kurumların ve değerlerin farklılaşma, ihtisaslaşma örgütlenme veya kökten yapısal değişimlere uğramayarak kendi içinde çeşitlenip karmaşıklaşmasını ‘evrimleşmeyen karmaşıklık’ olarak tanımlanmaktadır (Akşit, 1990, s. 122-123). Yapılan bu tanımlamalar doğrultusunda toplumsal düzensizlik, entropi yasasıyla da bağdaşacak şekilde şu şekilde tanımlanabilir: Sosyal düzensizlik, bir toplumu oluşturan birey ve ögeler arasında kurulması olası ilişki sayısının, mevcut normatif sistemle denetlenemeyecek düzeyde artmasıdır.

Kurulması olası ilişki sayısındaki artışlar, belirsizliğe yol açacaktır. Belirsizlik, ise toplumsal örgütlenmenin önündeki önemli engellerden birisidir. Emile Durkheim’in anomi’ye yüklediği anlam bu noktada düzensizliğin temel koşulunun toplumsal normların yokluğunda toplumları ayakta tutan temel motivasyonun kaybı olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla gerek yazılı gerekse yazısız hukuk kurallarının olmayışı ya da zayıflayışı toplumun denetlenmesini zorlaştırmaktadır. Normlara kaynaklık eden din bu noktada toplumsal denetim mekanizması ile toplumları denetleyerek dağılmanın önüne geçip entropiyi minimize edebilme kapasitesine sahiptir. Burada din toplumsal ilişkilerin inşasında ve sürdürülebilirliğinde etkili bir enerji kaynağıdır. Ayrıca farklı toplumsal kültürel formasyonlar üreterek toplumların yaşam becerilerini zenginleştiren ve günlük yaşama uyum sağlayabilmelerini sağlayan ve toplumların üretkenliğini arttıran bir sosyal sistemdir. Nitekim sosyal düzen kavramından da ‘belirli bir toplumda karşılıklı münasebet halinde bulunan toplum kurumlarının bütünü’ anlaşılmaktadır (Erdoğan, 1987, s. 157).

Parsons, Toplumunu oluşturan ögeler arası ilişkilerin kopması ve kurumların işlevini yerine getirememesi durumunda olan toplumların bir bütün oluşturma konusunda sıkıntı yaşayabileceklerini vurgulamıştır. Parsons’un anomi kavramıyla ilgili açıklamaları şu üç şekilde ifade edilmiştir:

a) Birinci faktör, bireysel olarak kişilerin anomik bir ortamda hedeflerine ulaşma konusunda motivasyon kaybına uğradığının bir göstergesi olarak belirtilmiştir (Tolan, 1981, s. 27).

b) İkinci faktör ise, sosyal örgütlenmeyi gerçekleştirecek olan temel ilke ve değerler ile ilgilidir. Toplumsal birlikteliği sağlayacak olan kolektif düşünce temelden sarsıldığında toplumsal birlikteliği oluşturacak olan temel ilkelerin yokluğunda kişiler belirsizlik içerisinde sınırlı ölçüde bir iş birliği oluşturacaktır. Kolektif hedefler bütünü çözümlenmesi anlamına gelen anomi tehlikesi bu durumda tehlikeli bir seviyeye gelmiş demektir.

c) Üçüncü faktör ise toplumsal ve kültürel olarak üretilen simgelerin yokluğunda Parsons'a göre toplumsal normlar ile birey arasındaki amaçlar zaman zaman farklılık gösterebileceğinden toplum ve birey arasındaki uyumsuzluk anomiyeye neden olabilecektir (Kasapoğlu, 2019, s. 16-17).

Diğer bir deyişle sosyal düzen, bir toplumsal yapıda toplumsal parça ve bütünlerin sistem oluşturacak şekilde etkileşimde bulunmaları halidir. Oysa belirsizlik, sosyal sistemin oluşmasını ve işlemlerini temelden sarsarak engellemektedir. Dolayısıyla sosyal düzensizlik, bir sosyal sistem içerisinde yer alan toplumsal parça ve bütünler arasındaki bağlanmaların etkileşimin ve geçirgenliğin zayıf olması durumunu ifade etmektedir. Daha öz bir ifadeyle düzensizlik (toplumsal entropi), toplumun örgütlenemeyişini ifade eden bir kavramdır.

Sosyal entropinin artış göstermesi sonucunda toplumların yaşam standartlarının buldukları durumdan daha elverişsiz bir duruma doğru bir yol izlediğini ve insanların yaşam kalitesi üzerinde negatif bir etki bırakacağı söylenebilir. Sosyal entropinin artış göstermesinde veya azalmasında sisteme giren her bir değişkenin olumlu ya da olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Toplumsal sistemin dinamikleri üzerinde değişiklik yapan her bir bileşen, sonuçları öngörülemeyen birtakım sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Toplumlar izole şekilde bir yaşam modeli ile varlıklarını sürdüremezler. Bir diğeriyle kurdukları her bir etkileşim onların ve diğerlerinin yaşam örüntüleri üzerinde birtakım değişikliklere yol açacaktır. Karşılıklı meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik her bir etkileşim toplumların alışa geldikleri hayat tarzları üzerinde küçük de olsa birtakım değişikliklerin yaşanmasına ve denge profilinde olan şemalarının bozularak yeniden kuruluncaya kadar geçen süre içerisinde dengesizlik yaşanmasına neden olmaktadır. Belki de yaşamı oluşturan her bir sistemin doğasında hem denge hem de dengesizlik şeklinde birbirine zıt gibi görünen yapılar, sistemleri durağanlıktan kurtarıp, dinamik bir nitelik kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Düzenli gibi görünen her bir sistemin aslında ne kadar kırılabilir ve değişime müsait bir yapıda olduğunu ve bu değişimin ilk

bakışta fark edilmeden uzun zamana içerisinde gerçekleşen süreçler sonucunda oluştuğunu ve kendileri değişip, dönüşürken içinde bulunan bileşenleri de değiştirip, dönüştürdüğü gerçeği ile karşı karşıya olunduğu söylenebilir.

Örneğin, dünya toplumlarının Batı ile olan ilişkisi sonucunda yaşamış oldukları birtakım tecrübeler, onların kendi yaşamları üzerinde değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Batı ile kurulan bu etkileşim beraberinde toplumların yaşantılarında alışık olmadıkları, dışarıdan empoze edilen bazı değişim ve gelişmeler, bizzat kendisinin deneyimlediği ve sonrasında dünyanın diğer kalanlarını da beraberinde sürüklediği, dünyanın bir bölgesinde yaşanan bir değişimin, diğer bölgelerde bulunanları etkisi altına aldığı, adeta yeryüzünün bir yerinde kanat çırpın bir kelebeğin dünyanın başka bir yerinde fırtınaya sebep olduğu kelebek etkisi gibi dünyayı ve içinde yaşayanları bir belirsizliğe ve düzensizliğe sürüklemektedir. Adeta, başlangıç koşullarına olan duyarlılık prensibi ile hareket eden Kaos kavramının, enformasyon eksikliğinden kaynaklı belirlenememezlik ilkesi gibi. Dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olumlu-olumsuz bir oluşum, diğer tarafları da etkisi altına almakta ve değişime sürüklemektedir.

Yaşanan bu durumun sonucunda dünyada olup- biten değişimden etkilenen toplumlar, kendi sosyal-kültürel gerçekliklerinden, yerelliklerinden uzaklaşmaktadır. Geline nokta da toplumlar geleneksel-kültürel kodların yol göstericiliğini, dinin insanın evrenle ve toplumsal yaşamla ilgili düşüncelerini ve kozmosla bağının kurulmasını tehdit eden bir aşamaya gelinmiştir. Geleneksel değerlerin rehberliğinden mahrum olan toplulukların karşı karşıya kaldıkları bu durum toplumsal yaşamın karmaşıklaşmasına ve toplumların parça ve bütün arasındaki etkileşiminin ve örgütlenmesinin bozulmasına neden olmuştur. Dinin, insanların zihinlerinde oluşan boşlukları yeniden inşa etme, simgeler aracılığıyla toplumların gerçekle bağının kurulmasına ve insanların birbirine kenetlenmesini sağlayan işlevlerinin yokluğunda sosyal entropinin maksimum derecede arttığı gözlenmektedir.

Bireyselleşmenin sonucunda oluşan yalnızlık ve manevi motivasyon kaynaklarının yokluğunda insanlar metalaşmanın ağır yıkıcı etkisi altında toplumsal bunalımlar ve belirsizlik içinde Derrida'nın ifadesi ile menteşelerinden çıkmış olarak varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar (Kızılçelik, 2004, s. 4). Toplumların geldiği bu noktada üzerinde önemle durulması gereken ve yeni çözüm modellerinin oluşturulması gerekmektedir. İnsanlığın gidişatı konusunda, bunalım anlarında kaygı duyan toplumun ileri gelen düşünürleri olumsuz bu durum karşısında ne yapmaları gerektiği konusunda çözüm modelleri geliştirmek için kafa yorarlar. Bunalımın ağır etkisi altında kalan

insanlar, kendilerini kaygan bir zeminin üzerinde köklerinden sökülmüş, yıkıntılar içerisinde yersiz yurtsuz ve yaşamlarının altüst olduğunu düşünürler. Toplumların büyük bir kısmı olağan düşünce yapılarının yerinden edildiği ve toplumsal bunalımlar ciddi bir krize dönüştüğünde, olumsuz bu gidişat ile ilgili birtakım sorular ve sorunlar ile yüzleşmek durumunda kalırlar. Toplumsal bunalımın yaşandığı kriz anları, toplumun ileri gelen düşünürlerini karşılaşılan sorunlar karşısında topluma öncülük yapabilmek adına daha da yoğun olarak düşünmeye ve çözüm modeli geliştirmeye sevk eder. İnsanların büyük bir kısmı büyük ölçekte ve uzun zaman aralığında oluşan bu değişim ve bunalımın ayak seslerini kendi yaşadıkları küçük sosyal-kültürel çevrelerinde hissedinceye ve bunalımın güçlükleri herkesi etkileyecek boyutlara ulaşmıncaya kadar yaşanan krizin boyutlarının farkında olmayabilir. Böyle bunalım dönemlerinde, toplumların yaşanan bu olumsuzluk durumları ile yüzleşmeleri ve gidişatı ile ilgili daha fazla düşünme ve fikir üretmesi beklenmektedir (Sorokin, 1997, s. 13).

Toplumların içerisinde geçtiği bu süreçte yaşanan bunalımlar, belirsizlikler, içinde bulunanların çözüm üretmelerine, toplumlara kaynaklık eden moral motivasyon kaynaklarının yeniden anlaşılıp gün yüzüne çıkartılmasına, toplumların kültür üretme kapasitelerini yeniden devreye sokmalarına, felsefenin olan biteni sorgulayıp, eleştirel gözle bakabilmesine, yeni toplumsal düşüncelerin doğup gelişmesine ve yayılmasına yol açarlar (Capra, 1992, s. 271).

Belki de karmaşa toplumların kendilerini yeniden keşfedip, potansiyellerini açığa çıkarmalarına aracılık eden bir araç olabilir. Belirsizlik bu anlamda toplumları daha kötüye, içinden çıkılmaz durumlara sürükleyen değil bizzat kendisi daha iyinin açığa çıkmasına ortam hazırlamış olur. Bu noktada değişimin kaçınılmazlığı devreye girmektedir. Önemli olan toplumların bu değişim dalgasını nasıl karşıladıkları ve onu nasıl algıladıklarıdır. Toplumlar bu durumu avantaja çevirip, daha rasyonel, daha gerçekçi ve refleksif bir şekilde çözüm önerileri açığa çıkartabilirler.

Her şey yolunda giderken açıkça ortaya çıkmayan alışılmışın dışında, orijinal toplumsal düşünceler, yeni keşifler, hareketler, radikal değişimler nedeniyle toplumsal düzeyde ani, öngörülemeyen ve çok hızlı değişimler ortaya çıktığında bunalımlar ve belirsizlikler kendini gösterir veya toplumsal sorunlar arttığında hoşnutsuzluklar da artar. Bu gelişmeler yeniden düzenleme, sorunları çözme, düzeni ve dengeyi yeniden kurma yolunda düşünmelere yol açar (Bailey, 2000, s. 427). Toplumların karşı karşıya kaldıkları görece sıkıntılı bu durum, onlara daha önce yaşanan ama gün yüzüne çıkmamış sorunların daha belirgin şekilde görünür kılınmasına ve üstü kapalı kümülatif problemlerle

yüzleşmeleri ve nasıl bir çözüm modeli geliştirmeleri gerektiği noktasında yol gösterici olacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu durumda daha önceki yaşantılarla yüzleşip, bundan sonraki olacaklarla ilgili doğru adımlar atılmak istenirse, bu doğru enformasyonun üretilip, kullanıma sunulması şeklinde kendini gösterecektir. Zaten gelinen nokta insanların bazı şeyleri yanlış yaptığının ve bilgi eksikliğinin kanıtıdır. Karşı karşıya kalınan problemler alanları enformasyon eksikliğini gidermek suretiyle, yeni bir perspektifle düşünsel anlamda eski şemaların yerine yenilerini kurarak problem olmaktan çıkartıp, yaşamı aydınlatan birer ışık haline dönüştürüp, denge sağlanabilir. Bu noktada entropi kavramı denge halinde olan sistemlerin entropisinin arttığını, dengesizlik yaşandığı durumlarda ise entropinin azaldığı şeklindeki yaklaşımı, enerjisi azalan ve yenilenemeyen sistemlerin geldiği durumun anlaşılması açısından yol gösterici olacaktır. Burada toplumsal sistemin enerjisini domine eden ise, enformasyon eksikliğinin giderilmesi olacaktır. Yaşanan her bir kriz ve sıkıntı bir yerlerde yanlış yapıldığını yüzümüze vurmakta ve doğru enformasyonun yeniden inşa edilmesi ve kullanılması gerektiği gerçeğini hatırlatmaktadır.

Yaşanan toplumsal bunalım dönemleri eski düşünce kalıplarının yeniden gözden geçirilmesi, olgu ve olaylara yeni bir perspektifle yaklaşılması gerektiğini hatırlatır. (Byeon, 2000, s. 283-291; Caldararo, 2002, s. 469-482; Sabelli ve Sabelli, 1995, s. 117-140). Gelinen noktada bilimsel ve düşünsel anlamda yeni bir perspektifle bakılması artan entropinin azalması noktasında enerjisi azalan sistemlere enformasyon girdisi sağlayarak enerji kayıplarının giderilmesine katkıda bulunur.

Enformasyon eksikliğinin giderilmesi konusunda sistemli düşünce kalıplarına ihtiyaç duyulur. Bilim ve düşünce adamlarının bu konuyla alakalı ürettikleri sistemli düşünceler sorunların analiz ve çözümünde aydınlatıcı olmaktadır. Sistemli toplumsal düşünce kalıplarının oluşup gelişmesi için, sadece toplumsal bunalımların yaşanması ve artış göstermesi yeterli değildir. Bununla birlikte, aynı anda toplumlarda düzenli düşünme kalıplarının da (felsefe, bilim ve din gibi) paralel olarak gelişmiş olmaları beklenir. Dolayısıyla, bu durumda bir çıkış yolu bulabilmek için, hem toplumsal bunalım gibi somut toplumsal koşulların, hem de kuramsal ve dizgesel düşünüş geleneği gibi soyut koşulların oluşup gelişmiş ve yerleşmiş olması beklenir. İnsanlığın büyük tehdit altında olduğu sorunlu çağlardan birini yaşıyoruz. Görüldüğü üzere, ‘toplumsal düşünce kısmen toplumsal koşulların doğasından kaynaklanır’ (Bogardus, 1966, s. 8).

Burada bu tezin de ana konusunu oluşturan ve fiziğe ait bir alan termodinamik yasaların aynı zamanda fiziki evrene ilişkin düşünce dizgelerinin de toplumsal düşünce

üzerinde etkili olduğu ve termodinamik yasaların toplumsal yasaları etkileyecek biçimde gelişerek sosyal entropi kavramının ortaya çıkmasına kaynaklık ettiği bilinmektedir. Sözelimi, termodinamiğin yasaları ile toplumsal düşünce dizgeleri arasında ciddi bir etkileşim ilişkisi bulunmaktadır (Guillen, 2002, s.177). İşte bu tez, termodinamiğin ikinci yasası olarak bilinen entropinin sosyal yönü ile ilişkisini kurup, din ve sosyoloji alanında sosyal entropi kavramına yer vererek dinin sosyal entropiyi minimize etme konusundaki etkisini açığa çıkarmaktır. Sosyal entropi, *'toplumsal kaynakların yararlı bir işe dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan kayıplardır'* (Erol, 2002, s. 22). Sosyal entropinin artış gösterdiği durumlarda fazla enerji harcanır, ama az yaşama düzeyi ortaya çıkar (Bailey, 1990, s. 38). Enformasyon eksikliğine bağlı ortaya çıkan aksaklıklar toplumsal kaynakların yanlış kullanımının bir sonucu olduğu gibi, harcanan çok fazla enerji olmasına rağmen, yaşam kalitesi düzeyinde elle tutulur bir sonuç elde edilememesine neden olmaktadır. Hâlbuki az enerji ile çok fazla ürün elde etmek verimliliğin bir sonucudur. Belki de toplumsal sistemde en büyük eksiklik verim analizinin yapılmıyor olmasıdır. Sosyal entropi kavramı bize toplumların yaşam kalitesini arttırabilmek için enerjinin doğru şekilde kullanılmasını ve yaşanan aksaklıklarda enerji kayıplarının ne şekilde giderilmesi konusunda bir yaklaşım sergileyerek verimlilik analizinin yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Enerji kayıplarının giderilmesi konusunda başvurabileceğimiz enformasyon kaynaklarından birisi olan dinin bu noktada ne şekilde verimliliği arttırdığının analizinin yapılması gerekmektedir. Dinler ortaya çıktıkları toplumun şartlarında takipçilerine içinde buldukları olumsuz durumdan çıkmalarına yardımcı olacağı iddiası ile gelmişler ve itibar edilmişlerdir. Daha sonrasında sosyal entropi kavramı dinlerin bu iddialarını ne şekilde gerçekleştirdikleri veya gerçekleştiremedikleri konusunda bir yüzleşmenin yapılabilmesi için fırsat sunmaktadır.

Entropi yasasının tarihçesine bakıldığı zaman ilk olarak 1856'da Hermann von Helmholtz bahsetmiş ve sonrasında 1854 yılında Benjamin Thompson, ilk kez kullanmaya başlamıştır (Taslaman, 2003, s. 8). Alman fizikçi Rudolf Clausius ise, bu kavramı işe dönüştürülemeyen enerji miktarının ölçümü anlamında kullanmıştır. Entropi kavramına ait bu yasayı 1827 yılında Fransız subayı Sadi Carnot bir buharlı motorun nasıl çalıştığı ile ilgili araştırma yaparken ortaya çıkarmıştır (Rifkin and Howard, 2003, s. 39). Bu yasa bize evrendeki her şeyin zamanla sona erdiğini de anlatır.

Entropi kavramı yeni kullanılan bir kavram olmaktan çok insanlık tarihi kadar eski bir geçmiş kullanımı olan bir kavramdır. Entropi yasasının anlatmak istediği düşünce, İnsanlık tarihinin başından bu yana bilinmektedir. Yunanlılar, tarihsel süreci daima bir

bozulma olarak görürlerdi ve ‘Zaman, dünyanın değerini düşürür’ diyerek aynı düşünceyi anlatmıştır (Bury, 1932, s. 11). Romalı Horace, farkında olmadan entropi yasasından bahsetmiştir: Madde ve enerji sadece ‘kullanılabilirken kullanılmayana veya düzenli olandan düzensiz olana doğru’ değişir (Rifkin and Howard, 2003, s. 12). Entropi yasası bize, evrende bulunan her şeyin bir düzen ve değer ile başladığını ve sonrasında belirsizlik ve tükenme doğrultusunda gittiğini söyler. Entropi yasasına göre, dünya üzerinde herhangi bir yerde bir düzen oluştuğunda, bu düzen onu içine alan çevrede daha büyük bir oranda düzensizlik yaratılması pahasına yapılır (Rifkin and Howard, 2003, s. 16).

Yunan mitolojisinde Hesiodos, M.Ö. VIII. yüzyılda tarihi sürekli bir bozulma süreci olarak gören beş dönemlik aşamadan bahseder. Bunlar Altın, Gümüş, Pirinç, Bronz, Kahramanlar ve Demir Çağları olarak biliniyordu. O’na göre, Altın Çağ bolluk ve mutluluğun temsil edildiği bir dönem olmuştur. ‘Başlangıçta, Olympus’un ölümsüz sakinlerince ölümlü insanların altın ırkı yapıldı. Onlar, kalplere tasadan uzak, çaba ve acı kırıntısı olmaksızın Tanrılar gibi yaşadılar. Her iyi şey onlarını ve onlar bolluk içinde, güzel şeylerle, ülkeleri üzerinde süren iyi niyet ve barış ile yaşarken, toprak anadan kendiliğinden inlemeden, bereketli ekin harmanları toplanırdı’ (Tillinghast, 1963, s. 9). Hesiodos’un insanlık tarihinin ilk anlarını Altın Çağ olarak ifade etmesine rağmen, Thomas Hobbes ise, ‘Doğa Durumu’nu akılsızlığın, yalnızlığın, kabalığın, zayıflığın ve mutsuzluğun egemen olduğu bir çağ olarak niteler (Hobbes, 1992, s. 96-106).

İlkel topluluklarla ilgili yapılan bazı araştırmalar sonucun Hesiodos’un, sözlerini doğrular şekildedir (Levi-Strauss, 2002, s. 15). O Altın Çağın artık bittiğini ve sona erdiğini bildirmiş ve bundan sonra gelen her dönemin bir öncekinden daha kötüye gideceğini ifade etmiştir. Hesiodos’a göre ‘Bundan sonra, artık Demir İrki bulunmakla beraber onlar, hiçbir zaman zorluk ve ıstıraptan ve yağmacıların elinden kurtulamayacaklar. Artık hiçbir baba ve çocuğu, ya da misafir ev sahibi ile aynı görüşte olamayacak. Aynı şekilde dost olan kimselerde aynı fikirde olamayacağı gibi, iyi insan ve sözünde duran kimse yaptıklarının karşılığını alamayacak. Bununla beraber, başkalarının kazancını haksız yere elde edenlerden ve kibirli kimselerden daha fazla onurlu bir duruş sergileyerek, hak elin kudretinde duracak ve artık hakikat olmayacak şekilde’ ifade etmiş ve yaşananlar Hesiodos’u haklı çıkarmıştır (Tillinghast, 1963, s. 9-11).

Hem tarihi sürecin döngüsel oluşu hem de Kutsal Güç tarafından idare edildiği için mükemmel olduğu inancı, Platon ve Aristoteles gibi felsefecileri en iyi toplumsal düzenin en az değişen düzen olduğu görüşüne götürmüştür (Ağaoğulları, 1989, s. 231;

Eflatun, 1980; Aristoteles, 1984, s. 158, 169). Yunan düşünürleri, fiziki sistemin oluşum ve gidişatı ile ilgili düşünceleri şu şekilde özetlenebilir; kutsal güç evreni ve içindekileri kusursuz olarak yarattı ve bu bir gün sona erecektir. (Ağaoğulları, 1989, s. 231).

Orta çağ Hıristiyan dünya görüşüne göre, tarihin yönü döngüsel olmayıp, doğrusaldır. Tanrı Tarihi süreci başlatan ve yapan olmakla birlikte, tarihin sonunun çürüme ve bozulmaya doğru ilerlediği bildirilmektedir. Dolayısıyla insanlar, artık materyalist anlayışın dayattığı servet biriktirmenin kurtuluş için yeterli olmadığını anlayıp, bütün insanların kurtuluşunun yolunu aramalıdır. Materyalist dünya görüşünün insanlığı kurtuluşa ulaştırmakta yeterli olmadığı anlaşılmış ve başka düşünce dizgelerinin oluşturulmasına olan ihtiyacın artmış olduğu anlaşılmıştır (Rifkin and Howard, 2003, s. 19-20). Dinin, bu dünya için oluşturduğu bütüncül anlayış ve zihniyetin, insanlığı içinde bulunduğu bu karamsar tablodan kurtarabilecek, diğer bir âleme ile kurulan ilişkinin sonucunda yaptıklarının hesabını sorulacağı düşüncesi ile sorumluluk duygusu kazandırması, hayata bakış açımızı değiştirip, olaylara daha kapsamlı bakmamızı sağlaması açısından önemli bir değişken olduğu gerçeğidir. Aksi halde kötülük yapanların çürüme ve yıkım tohumlarını ekmelerinin sonucunda, dünya bozulmaya ve kargaşaya doğru hızla ilerleyecektir.

Antik dönem Yunan düşünürleri, değişme olgusuna pek olumlu anlam yüklemeyizlerdi (Rifkin and Howard, 2003, s. 18). Değişme olgusuna olumsuz anlamlar yükleyen Yunanlıların dışında, bugün modern dünya görüşünün ileri gelenlerinden Jacques Turgot, Sorbonne'da 1750 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında tarihin gidişatının döngüsel olduğu ve sürekli bir bozulma ve çürüme içinde olduğu görüşlerine karşı çıkmış ve tarihin düz bir hat üzerinde yükselen bir ilerleme şeklinde birikimli bir gelişme göstermektedir demiştir. İnsanlık, bolluk içinde yaşayacağı mutlu bir geleceğe doğru yönelmiş bulunmaktadır. Sürekli devinim ve değişiklik iyi olmasının yanında giderek artan gelişmeleri beraberinde getirecektir. Bazı aksaklıklar olmasına rağmen; yaşamın gidişatı, mükemmelleşmeye doğrudur (Rifkin and Howard, 2003, s. 21).

İnsanlık tarihinin gidişatı sürecinde oluşan değişim olgusu ister olumlu isterse olumsuz olarak değerlendirilsin, bu düşüncenin etkisinin artık değişmeye başladığı ve tarihin akışının kötüye doğru bir yönelim içerisinde bulunduğunu söyleyenlerin düşüncelerini de göz ardı etmemek gerekir (Fichter, 2002, s. 177). Dolayısıyla tarihin akışının yönünün daha olumsuzla doğru gittiğini bildiren düşünce, entropi kavramı ile ilişkili olup, yaşanan bu sürecin daha anlaşılır olmasını kolaylaştırmaktadır.

Entropi yasasının temel ilkeleri yaşanan bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ilkeler ise:

- 1) Doğada her şey yalnızca kullanılabilirken kullanılamayana dönüştürülebilir.
- 2) Tarihsel gidiş düzenden düzensizliğe, varlıktan tükenişe, yaşamdan ölüme doğrudur.
- 3) Her olayda entropi az veya çok hızla artar.
- 4) Yeni çözümler, yeni sorunlar üretir; böylece, sorunlar birikimli olarak artar.

Entropi yasası elde edilebilir enerjinin her kullanımında, bizi kuşatan çevrede bir yerde daha büyük bir düzensizliğe neden olduğunu söylemektedir. Kullanılan enerjinin yerine yenisinin konulamaması enerji kayıplarını ortaya çıkarır. Örneğin sanayi alanında yaşanan değişimler, toplumda büyük enerji akışı içinde yaşadığımız dünyada çok büyük düzensizliklere sebebiyet vermektedir. Enerji akışı yolunu ve dönüştürme sürecini daha çabuk tüketir ve düzensizliği artırırız (Rifkin and Howard, 2003, s. 82-83). Bu asıl düşüncelere teknolojinin sunduğu çözümler ile bugün geline nokta ortaya konularak bir itirazda bulunabilir. Çünkü insanlar arasında teknolojinin yaygın bir şekilde, toplumsal alanda kullanılıyor olması ve insanlar üzerinde bıraktığı etkiler bizi cesaretlendirebilir (Balch, 2005, s. 21-40). Fakat durum görüldüğü gibi olmayıp, yangına körükle gider gibi, problemlere daha karmaşık teknolojik çözümler uyguladığımızda, dünya giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Dönüştürücülerin sayısını arttırdıkça, elde edilen enerji miktarı daha hızlı kullanılır ve daha hızlı enerji tüketimi ve düzensizlik görülür. Problemler, çözümlerden daha hızlı ürerler' (Rifkin and Howard, 2003, s. 85).

Sanayi alanında yaşanan düzensiz enerji kullanımı ve sonrasında ortaya çıkan birtakım problemler, sanayi sonrası toplumu nelerin beklediğine dair belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Doğada bulunan kaynakların tükenmez olduğu yaklaşımı kaynakların hunharca kullanılmasına ve insanlığın sonunu hazırlayan durumların yaşanmasına neden olmuştur. Modern düşüncenin dünyanın gidişatı ile ilgili doğrusal yaklaşımı, geline noktada sorgulanması ve yüzleşilmesi gereken bir durumdur. Yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. İnsanlığın sonunu getirecek adımlar atılmasına ve sonucunun nelere mal olacağını düşünmemelerine neden olmuştur.

20. yüzyıl sonrası yeni bir toplumsal gelişimin ortaya çıkması ile insanlığın geleceği ile ilgili çok çeşitli senaryolar ortaya atılmaya başlamış. Bununla beraber Beck, bütün toplumları kapsayan yaklaşımlar yerine esas vurgusu, modern toplumun ve

modernleşme sonrası gelişmeleri esas almak suretiyle, yaşanan süreci yorumlayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Beck, risk toplumunun oluşum süreçlerini hızlandıran ve ortam hazırlayan faktörlerini, sanayi toplumunda alınan kararlar, uygulanan siyasetler, sanayi toplumunun gösterdiği ilerleme ve gelişmeler olarak görmektedir. Beck risk toplumu tanımlamasında, sanayi toplumunun sonunda gelinen ve aynı zamanda sanayi toplumunun izlerini taşıyan aşamaları dikkate almaktadır. Sanayi sonrası yaşanan süreç, batı toplumları, bazı popüler yazarlar, çeşitli disiplinlere mensup düşünürler tarafından sanayi toplumu, hizmet toplumu, post modern toplum gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Beck ise, yaşanan süreci, 19. yüzyıla göndermede bulunarak ve bu yüzyıl ile ilgili bazı yargılarda bulunarak 19. yüzyılı tek anlamlılığın hâkim olduğu bir dönem olarak nitelendirdiği gibi, yaşanan dönemi de ‘çoğulcu’, ‘belirsiz’, ‘çift değerli’ olarak tanımlamaktadır (Beck, 1999, s. 224).

Yaşanılan dönemi ne sanayi toplumu ne hizmet toplumu ne de post modern toplum olarak görmektedir. Bu toplumsal süreci ‘içinde kuşkuyu barındıran, kendinden kuşkulanan ve bu şekilde bir değişimin temellerini atan, kuşkular sayesinde özgürleşebilecek olan bir toplumdur’ şeklinde tanımlamaktadır. Yaşadığımız yüzyılda risk kavramı, modern öncesi dönemlerde kullanıldığı gibi bir denizcilik terimi olarak kullanımının çok daha ötesindedir. Geçtiğimiz yüzyıllardan günümüze ulaşan tehdit ve tehlike anlamlarının yanı sıra, günümüzde, insanoğlunun kendi eli ile oluşturduğu ve sonuçlarından bizzat sorumlu olduğu, insan dışındaki diğer canlıları da tehdit eden tehlikeler için kullanılmaktadır. Bu risklerde, tesadüfün değil, insanoğlunun etkisi daha ağır basmaktadır (Beck, 2000, s. 21).

Bunu bilim ve teknolojinin bilinçsiz ve sınırsız kullanımı ile sanayi toplumu sürecinden risk toplumu olarak tanımladığı bugünlere gelinmesi ile açıklamaktadır. Beck’in, bilim ve teknolojinin bilinçsizce kullanımının sonucunda sanayi toplumunun geldiği aşamanın dışında yeni bir yüzyılın etkilerini yaşadığımızı ifade etmesi, daha önce kullanılan anlamının dışında bizzat insan eli ile üretilen tehlikelerle anılan Risk toplumu kavramı, düzensiz enerji kullanımının neden olduğu düzensizlikleri anlatmak için kullanılan entropi kavramı ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de içinde bulunduğumuz yüzyılın hem doğal hem de yapay problemlerini anlamak için başvurulan kavramlardır. Entropi süreci doğal fiziki olayları anlatmak için kullanılan termodinamik bir yasa olmasına rağmen, yaşanan sorunların benzerliğinden ve her iki alanın da ortak sistem yaklaşımından kaynaklı sosyal olgu ve olayları anlatmak için de elverişli bir kavramdır.

Aynı şekilde Beck'in risk kavramı da daha önce denizcilik terimi olarak doğal tehlikeler için kullanılmasıyla beraber bugün yaşadığımız yüzyılın problemlerinin artık doğal problemlerden daha çok, insan eliyle üretilen, yapay sorunlar olduğu gibi. Her iki kavram da şu an içinde bulunduğumuz çağın problemlerinin doğal problemlerden daha çok yapay problem olduğu gerçeğini anlatmaktadır. Hem entropi kavramı hem de risk kavramı insanlığın karşı karşıya kaldığı problemlerin belirsizlik ve kuşku ile betimlenen problemler olduğunu ve bu problemlerin insanların kendilerinin üretilip, daha sonra bumerang gibi tekrar kendilerine dönen tehlikeler olduğunu göz önüne sermelerini açısından dikkat çekicidirler.

Beck, risk toplumu kuramını inşa ederken öncelikle kuramın modernleşme kavramına bağlı olduğunu fakat bu risklerin modernliğin icadı olmadığını ve gelişmenin kendisi kadar eski olan risk kavramı temelinde ele almıştır. Fakat Beck günümüzde ortaya çıkan riskleri daha önceki dönemlerde karşılaşılan yoksulluk ve sağlık risklerinden ayırmakta, günümüzdeki riskleri çevresel ve ileri teknoloji şeklinde ortaya çıkan ve tüm dünyada bütün canlıların yaşamını tehdit eden riskler olarak tanımlamaktadır.

Beck günümüzde ortaya çıkan riskler ve bu risklerin özelliklerini, 'Risk Society: Towards a New Modernity' isimli kitabında ayrıntılı olarak ele almış ve yaşadığımız çağın risk toplumunu, sanayi toplumunun günümüze yansıyan çevresel, kültürel, toplumsal, bilimsel yan etkilerini, tehlike, tehdit ve risk unsurlarını kapsamaktadır. Beck, risk toplumunu klasik sanayi toplumundan ayrılan ve yeni bir şekil alan sanayi toplumunun bir devamı olarak tanımlamış ve yaşadığımız çağı bir geçiş süreci olarak ve modernlik sürecinde oluşan yeni bir toplum olarak tanımlamaktadır. Beck, risklerin özelliklerini, etki alanlarını, tanımlamalarını derinlemesine inceleyerek risklerin önceden görülemez, tahmin edilemez, dolayısıyla onlara karşı önlem almak zordur şeklinde tanımlamıştır (Beck, 1992, s. 21).

Modernleşmenin en gelişmiş aşamasında ortaya çıkan riskler yapılmaması gerekenleri söylemektedir ancak yapılması gerekenler belirsiz kalmakta ve dolayısıyla belirsizlik ve denetlenemezlik sorunları ortaya çıkarak, ulusal, yerel, sınıfsal, bireysel vb. tüm alanları etkilemektedir (Beck, 1999, s. 44-50). Risklerin öngörülememesi, tanınmaması, 'sigortala namazlık' kavramını ortaya çıkarmaktadır. Tıbbi önlemler almak zorlaşmıştır. Atomik tehlikeler, nükleer kazalar önceki 'kaza' tanımına girmediği için sigorta kapsamına da girememektedir (Beck, 1999, s. 21).

Bugün modern dönem sonrası yaşanan sorunlar, sanayi toplumunun günümüze yansıyan -ekonomik kaynakların tükenmez olduğu ve yalnızca dönüştürülebileceği-

düşüncesinin bir sonucudur. Bu anlayış ekonomik etkinliğin ters yüz edilerek, yanlış yorumlanmasına ve çevresel, kültürel, toplumsal, bilimsel yan etkileri olup, tehlike, tehdit ve risk içeren problemlerin oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım yaşanan ekonomik bunalımlara bir çözüm getirememektedir. Ekonomik kaynakların tükenmez olduğu ve yalnızca dönüştürülebileceği düşüncesinin doğru olmadığı, sonuçlarının ekolojik denge üzerinde yarattığı etkiye bakılarak anlaşılabilir. Halbuki, dönüştürmenin yalnızca tek bir doğrultuda, elde edilebilenden elde edilemeye, kullanılabilirken kullanılmayana doğru olabileceğini bildiren termodinamik yasa tüm ekonomik etkinliğin en üstün belirleyici ilkesi olarak ekonomik kaynakların doğru ve dikkatli kullanımını gerektiren bir paradigma değişikliğine gidilmesi gerektiğini söyler. Gerek doğaya ve gerekse toplum hayatına bakış açımızı değiştirecek olan paradigma, termodinamiğin birinci yasası olan ‘tüm madde ve enerjinin sabit olduğunu ne yaratılabileceğini ne de yok edilebileceğini, sadece dönüştürülebileceğini’ söyleyen yasa ile olacaktır (Rifkin and Howard, 2003, s. 127-128).

Enerji dönüşümü doğanın sadece kontrol edilebilir yanlarını temsil eder. Halbuki daha aşağıda daha aktif bir başka düzey daha olmalıydı. Nietzsche korunum ve dönüşümden çok daha ötelerdeki yaratılış ve yok oluşların sesini alanlardan biriydi. Aslında sıcaklık ya da potansiyel enerji farklılıklarında olduğu gibi, farklılık tek başına yine bir tür farklılık olan sonuçlar doğurabilir. Enerjinin korunumu basitçe bir farklılığın yıkılıp yerine bir başka farklılığın yaratılması demektir. Tabiatın gücü böylece eşdeğerliliklerin kullanımıyla gizlenmiş olur. Ancak tabiatın buhar motorlarının kazanıyla, kimyasal transformasyonlarla, hayatla ve ölümlle ilgili eşdeğerliliklerden ve enerjinin korunumundan öteye geçen bir başak yanı daha vardır. İşte burada termodinamiğin en köklü katkısı, geri-dönüşsüzlük kavramına gelinir (Prigogine and Stengers, 1996, s. 147-148).

Toplumsal kurumların gelişiminde yaşanan her bir aksama veya düzensizlik de entropi sürecine tabidir (Brozyna, 1997, s. 207-216). Belirli bir toplumsal kültürün veya uygarlığın değişim sürecinde karşılaşılan her bir belirsizlik, denetimin merkezileştirilmesi probleminin ortaya çıkmasına ve bu durumun katlanarak ilerlemesine sebep olmaktadır. Denetimin merkezileşmesi problemi, toplumların baskı altında olmalarına yol açar. Toplumsal birer kurum olan ekonomik ve siyasal kurumların etkinliklerinin birleştirilmesi ve böylece merkezi otoritenin olanaksızlaşmasıyla, toplumların tarihi birikimin bir sonucu olan, yaşamı üretme ve dönüştürme etkinliği olan kültür veya uygarlık da çözülmeye/çökmeye başlar. Kendi kültürel dokusunu kaybetmiş

toplumlar temel ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir yeri olan aidiyet duygusunun yokluğunda yolunu kaybeder.

Her yeni belirsizlik ve toplumsal kurumların işleyişini olanaksız kılan düzensizlik, yeni yasaların ve denetim mekanizmalarının arttırılmasına yol açar. Toplumsal baskı, belirli bir süre sonra patlamaya hazır sıkışık haldeki gaz gibi toplulukların birtakım direnişleriyle sonuçlanır. Otorite giderek belirli bazı elit tabakanın eline geçer. Gücün, otoriteyi elinde bulunduran az sayıda insanın elinde bulunması, gücü elinde bulundurmeyenler üzerinde bir baskının bulunmasına ve toplumun bütün katmanları için bir çözüm olmaktan çok sorunların giderek daha karmaşık hale dönüşmesine neden olmaktadır. Bu sorunlardan bazısı toplumsal devrim, ihtilaller (Fransız ihtilalleri), terör eylemleri, protestolar gibi birtakım toplumsal hareketlerin açığa çıkmasına yol açar. Fransız ihtilali sonrası, yaşanan aydınlanma döneminde klasik sosyologların sosyolojiye yükledikleri misyon bu türden bir yeni düşünce arayışlarına sebebiyet vermiştir. Bu tür belirsizlikler olumsuz gibi gözükse de toplumlar için bir dönüm noktası olmuş, yeni arayışlara kapı aralamış, alışılmışın dışında bir toplumsal değişim ve dönüşüm yaşanmıştır (Rifkin and Howard, 2003, s. 89-90).

Bugün, küresel dünyanın sıklıkla karşı karşıya kaldığı ekonomik bir olgu olan enflasyon kavramı doğrudan yenilenemeyen enerji kaynaklarının yok oluşuna karşılık gelmektedir. (Rifkin and Howard, 2003, s. 89-90) Dolayısıyla, enflasyonun artması entropi süreci ile yükselişe geçer. Enerji tükenme noktasına geldiğinde, enflasyon da giderek yükselir. Burada söz konusu enerjinin tükeniyor ve entropinin artıyor olmasının nedeni, sistemin ihtiyaç duyduğu kayıp enerjiyi elde etmek ve sürece dâhil edebilmek için, daha maliyetli ve karmaşık yapıların devreye girmesi ile daha fazla enerji akışının neden olduğu denetlenememezlik sorunu ile karşılaşılabilmesidir. Kayıp enerji ve sermaye ihtiyacını giderebilmek için teknolojinin devreye girmesi ile harcanan bedelin daha fazla derecede düzensizliğe neden olmasından dolayı, yeniden bir entropi sürecinin yaşanması söz konusu olmaktadır Zaten enflasyon, geline noktada çevrenin entropi halinin bir ölçөгüdür. Siyasal, toplumsal ve ekonomik bir olgu olan işsizlik de entropiye ile açıklanabilir bir olgudur. İşsizlik, entropi sürecinin diğeri bir yüzüdür. Daha fazla enerji tüketildikçe, daha fazla insan işsiz kalır ya da daha düşük ücretle çalışır. Bu hem üretici hem de tüketicinin daha yüksek maliyetlerle karşı karşıya olmasını beraberinde getirir. Sonuçta, 'daha az 'gerçek' ücret ve daha az alım gücü' (Rifkin and Howard, 2003, s. 125-126). Sistemin ihtiyaç duyduğu enerjinin elde edilebilmesi sürecinde devreye giren her bir adımda ve ödenen bedelin karşılığında maliyetler de katlanmaya ve artış göstermeye

başlar (Pierce, 2003, s. 256-258). Dolayısıyla yaşanan problemin çözümü için atılan her bir adımda, sorunlar katlanarak daha fazla oranda kendisini hissettirmeye başlar (Swanson, 2000, s. 45-65).

Günümüzde siyasi irade toplumların enflasyon, işsizlik, hastalık ve suç gibi olumsuz süreçlerin yönetilebilmesi için elinde bulundurduğu tüm enerji kaynaklarını devreye girdirdiğinde, devlet bürokrasisinin artan maliyetini ödeyebilmek için vergilerin artırılmasının sonucunda vergi yükleri giderek ağırlaşır ve enerji akışında insanların payına düşen tüketim oranı azalır. Böylece, enerji akışının insanlar arasında dolaşması engellenip çekilerek, hükümet ve ekonomi bürokrasilerine yönlendirilmesi ilerledikçe, ekonomik anlamda düzensizlikler artmaya başlar, tüm toplumsal mekanizma bir entropi sınırında parçalanana kadar hızlanarak artar (Rifkin and Howard, 2003, s. 126-127).

Ekonomik kaynakların tükenmez olduğu ve yalnızca dönüştürülebileceği üzerine kurulu küresel ölçekte bilinen ve uygulanan ekonomik kuramlar, yaşanan ekonomik bunalımlara bir çözüm getirememektedir. Çünkü bu ekonomik kuramlar, Ekonomik kaynakların tükenmez olduğu düşüncesi kaynakların kötü bir şekilde ve dünya gelirini elinde bulduran azınlıkların doğal kaynakları ölçüsüz kullanımına sebep olmuştur. Bu yaklaşım, termodinamiğin birinci yasası ile açıklanabilir. Birinci yasa: tüm madde ve enerjinin sabit olduğunu ne yaratılabileceğini ne de yok edilebileceğini, sadece dönüştürülebileceğini söyler. Bu, modern kuramların ekonomik etkinliği ters yüz ederek, yanlış yorumladıklarını gösterir. Hâlbuki dönüştürmenin yalnızca tek bir doğrultuda, elde edilebilenden elde edilemeyene, kullanılabilirken kullanılamayana doğru olabileceğini entropi yasası için, ideoloji kaynaklı ekonomik analizlere yer yoktur. Buna rağmen, ikinci yasa, tüm ekonomik etkinliğin en üstün belirleyici ilkesidir. Bu ikinci yasa mutlak doğruluk taşır ve tüm ekonomik etkinliği bu gerçek doğrultusunda yeniden yönlendirme zorunluluğunun farkına varılamaması, gezegenimiz için ekonomik ve ekolojik felakete giden yolu kısaltır (Rifkin and Howard, 2003, s. 127-128).

Diğer alanlarda yaşanan sorunların benzeri eğitim ve öğretim sistemi için de geçerli olup, eğitimin ve öğrenimin entropiyi minimize edebileceği düşüncesi bugün artık itibar görmemektedir (Kamppinen, 2000, s. 159-162). II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bilim adamları, modern bilgi teorisinin gelişmesiyle beraber, bilgi toplama ve saklamanın enerji kullanımına ve ödenmesi gereken bir entropi bedeli gerektirdiğinin farkına vardılar (Rifkin and Howard, 2003, s. 170).

İnsanın içinde bulunduğu ortam ne kadar karmaşık olursa, güdülerini kullanmaya olan ihtiyacı azalır ve aklını kullanma gereksinimi zorunlu hale gelir. Giderek artan

oranda karmaşıklaşan süreçler güdülerden çok, aklın kullanımı daha fazla gerektirdiğinden, harcanan enerji, güdünün kullanımından daha fazladır. Toplumsal ortam ne kadar karmaşık olursa, aklını kullanımı o oranda zorunlu hale gelir. Diğer taraftan, aklın kullanım oranıyla düzenin artış eğilimi ters ilişkilidir: İlişkilerin oluşturulmasında, yerleştirilmesinde ve işlerin çözümünde aklın kullanımı arttıkça, düzensizlik de o oranda artar (Rifkin and Howard, 2003, s. 171-172).

Sanki insanlığın içinde yaşadığı dünyanın problemlerine yönelme oranı ile aklını kullanma oranı arasında ters bir ilişki söz konusu. Toplumlar, düzensizlik ve belirsizlik artış gösterdiğinde, baş edilmesi gereken çok sayıda sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla, sahip olunan enerjinin daha dikkatli ve adil bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bilgi edinme ve depolama kapasitelerimiz sınırlı olduğundan dolayı, aşırı bilgi yüklenilmesi çeşitli bozuklulara, tedirginliğin artmasına, bilgi edinmeye karşı isteksizlik, yorgunluk ve bıkkınlık, hatta şizofreni gibi sorunlara yol açabilir (McSwite, 2001, s. 493-506). Zaten, edinilen bilgilerin büyük bir kısmı da tamamıyla kullanılmayıp, âtil kalır. İnsana aşırı bilgi yüklemek onu aptallaştırır. Bu konuda bilgisayarlar imdadımıza yetişebilir gibi görünse de bilgisayarlaşmış bir toplumun giderek daha da karmaşıklaşıp, kolay alt üst olacağı da bilinmelidir. Bilgisayarlarla işleyen birçok sistemin en küçük arızada sistemi işlemez hale getirdiği çoğu zaman gözlenmiştir.

Newton'cu dünya görüşünün en çok etkin olduğu alan olarak tıp için de durum aynı olup, entropi sürecine tabi olduğunu söylenebilir. Merkezileştirme, uzmanlaşma ve hassas donanım daha fazla enerjinin kullanımını arttırmaktadır. Tıp alanında da daha fazla enerji kullanıldıkça, bunun karşılığında ortaya çıkan düzensizlikler de artar. Doktorlar bu konu hakkında konuşmaktan çok fazla hoşlanmasalar da acı bir gerçek şu ki, tıp sanayinin, entropi sürecinden, diğer alanlarda olduğundan daha bağışık olmadığıdır (Rifkin and Howard, 2003, s.181). Bugün insanların büyük bir kısmı kendiliğinden iyileşebilecek durumda olmalarına rağmen, hastanelere giderek, gitmelerine neden olan durumdan daha büyük sorunlara yol açan ilaçlara ve ameliyatlara konu olmaktadır. Örneğin, soğuk algınlığı için kullanılan yaygın bir deyim vardır: İlaç alırsan bir haftada geçer, almazsan yedi gün içinde iyileşirsin. Zaten, hastaneye gidenlerin bir kısmının iatrojenik hastalıklara (hekimler, hastaneler, ilaçlar veya hastalığın tedavisinde kullanılan makinelerin yol açtığı hastalıklar) karşı karşıya oldukları da bilinmektedir.

Tıp, sadece bireylere uyguladığı doğrudan saldırısıyla değil, toplumsal organizasyonunun çevrenin tamamı üzerindeki yarattığı olumsuz etkisiyle de sağlığın altını oymaktadır. Tıbbın bireylerin sağlığına verdiği zararın sosyal-politik bir iletişim

biçimiyle meydana gelmesinden dolayı burada ‘sosyaliatrojenez’i söz konusudur. İatrojenez terimi, sağlık hizmetlerinin oluşturduğu kurumsal formun gerekli kıldığı sosyal-ekonomik dönüşümler sebebiyle sağlık sektöründe meydana gelen her türlü bozulmayı ifade etmektedir. Bu terim, tıp bürokrasisinin, sosyal-politik iletişim dilini kullanmasıyla, insan üzerinde gerilimi arttırdığı, kişiyi aciz pozisyona düşürerek, kendisine olan bağımlılığı arttırarak, yeni sıkıntılı ihtiyaçlar yaratarak, rahatsızlığa karşı hoşgörüyü aşağıya çekerek, insanın karşılaştığı herhangi bir problem karşısında başka birinden yardım alma aralığını daraltıp, kendi başına tedavi olma hakkını yok ederek oluşturduğu sağlıksız durumları içine alır. Şayet, sağlık hizmeti standart bir ürün haline gelmişse; insanların acıları hastanelik olmuş ve evler doğum, hastalık ve ölüm gibi yaşamın vazgeçilmezleri olan durumları istemez duruma dönüşmüşse; hastalık dışındaki sıkıntı ya da iyi olma halini sapkınlık olarak değerlendiriliyorsa, bu durumda sosyal iatrojenez ortaya çıkmış demektir (Illich, 1995, s. 38).

Düz bir hat halinde, daima gelişim içerisinde olan bir süreç göstererek zamanın sonuna geldiği düşüncesi, tahmin edilemez bir şekilde gerçekleşebilir. Fakat gelinen son nokta Amerika’nın geldiği nokta değil, gerçek sona en yakın Amerika’nın ulaşabileceği nokta gibi görünüyor. Üçüncü Dünya ülkelerinden herhangi birinde Batı tarzı gelişme başladığında, bu gelişmekte olan ülkenin insanları öncekinden daha fazla yoksullaşarak, ‘Ani az gelişmişlik’ görülür. Yoğun emek gerektiren geleneksel ekonominin yerine, teknoloji (sermaye) ağırlıklı modern üretimin geçmesi ve işsizliğin artış göstermesi, ‘Ani az gelişmişliğin’ sonucudur. Özellikle modern tarımın gelişmeye başlamasıyla, tarımda makineleşmenin ortaya çıkmasıyla beraber, işsiz kalan tarım işçileri şehirlere iş bulmak için zorunlu bir göç gerçekleştirirler. Mecburi olarak şehirleşme devam ettiği sürece yoksulluk artmaya devam eder (Rifkin and Howard, 2003, s. 195).

Ayrıca daha fazla üretim yapabilmek için tohumların genlerinin değiştirilmesi ve kimyasal tarım ilaçlarının kullanımı gibi faktörler, gıda konusunda kafa karışıklığı oluşturmuş ve kanser gibi birtakım hastalıkların artmasına yol açmıştır. Organik tarımın yerine modern tarım uygulamaları ekonomik gelişmişliği sağlarken, diğer taraftan sağlık problemlerinin yaşanmasına yol açması entropi sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Kur’an’da. ‘*Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek azılı düşman iken, kalbinde olana Allah’ı şahid tutan, işbaşına geçince, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeğe çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez*’ (Bakara, 2/ 204, 205) şeklinde ifade edilmiş ve yapılan uyarılar ekin tanımlamasıyla organik

tarımın önemine ve tarımda yapılan yanlış tarım politikaları sonucu oluşan tahribata dikkat çekmiştir. Ayrıca daha önce de bahsedilen eğitim konusunda yaşanan sıkıntılarında yine bu ayette dile getirildiğini ve nesli bozan eğitim politikalarının yanlışlığından bahsederek, her iki alanda da yaşanan entropi durumuna dikkat çekilmiştir.

Daha fazlasını elde etme yarışı doğal dengenin bozulmasına sebep olmuştur. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin tarım politikalarını takip edip, bire bir uygulamak yaşanan sorunu çözmediği gibi, daha da zorlaştırır ve zorluklar ve belirsizlikler giderek artış gösterir. Kısaca, ekonomik, politik ve teknolojik problemlerimizin çözümünde iflas eden Kartezyen paradigma yıkılmaya yüz tutmuştur. Üçüncü Dünya Ülkeleri siyasilerinin teknoloji, sanayi ve birçok alanda ileri düzeyde olan ülkelerin, kendilerine sermaye transferi ve yatırım konusunda yardımcı olacağını ve kalkınmaları konusunda teşvik edeceklerini sanmaları büyük bir yanılgıdır (Rifkin and Howard, 2003, s. 193). Gelişmekte olan ülkeler, kendi yerel sorunlarını yerinde tespit edip ona yönelik kalkınma politikalarını ve çözüm modellerini uygulamış olsalar daha gerçekçi çözüm modelleri için adım atılmış olur. Kendi ülkelerine batıdan gelebilecek olan servet ve teknolojinin yaşanan problemleri çözebileceğini düşünmeleri büyük bir yanılgıdan ibarettir (Rifkin and Howard, 2003, s. 196).

Yukarıda bahsedilen açıklamalardan anlaşıldığına göre, termodinamiğin birinci yasası doğrultusunda oluşan modern dünya görüşü, insanlık için bir çözüm modeli sunmaktan uzaktır. İnsanlık için çözüm modeli olmaktan uzak olan bu anlayışın yerine, evreni yeni baştan anlayıp açıklayabilecek düşüncelere ve yeni bir paradigma değişikliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Son dönemlerde bilim dünyasında evrenle ilgili yaklaşımları etkisi altına alan bir paradigma değişikliği yaşanmıştır. Bu düşünce değişikliğini yapan ise, termodinamiğin ikinci yasasıdır. Bilim dünyasında evrenle ilgili yaklaşımlarda gerçekleşen bakış açısının değişimi sadece kendi sınırları içerisinde kalmamış, çevremizde olan biten birçok değişim ve dönüşüm süreçlerinde yaşanan olguları anlamamız için bir çerçeve oluşturmuş ve birçok sürecin aslında bu yasa ile açıklanabileceğini göstermiştir. Fen bilimlerinde yaşanan anlam ve çerçeve değişikliği, daha önce de olduğu gibi örneğin Spencer'ın toplumlari biyolojik bir yasa olan organizma yaklaşımı ile açıklamaya çalışması, Agusta Comte'un toplumsal fizik veya 1839' da sosyoloji adını verdiği şeyi geliştirmesi, Comte'unun sosyolojiyi 'doğa bilimleri' ne göre şekillendirmeye çalıştığına açıklık getirerek statik ve dinamik kavramı ikilisini kullanması, (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 15) Durkheim'in 'Dinamik yoğunluk' kavramı fizik yasalarında ki maddenin yoğunluğu formülünden elde etmesi, (Ritzer and

Stepnisky, 2014, s. 89) gibi sosyal bilimleri özellikle sosyolojiyi etkisi altına almıştır. Termodinamiğin ikinci yasası, İletişim, sanat, sağlık, ekonomi, yaşlılık gibi biyolojik olan, tarım, toplum gibi alanlarda etkisini göstermiş ve entropi kavramı ile anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bilim tarihinde fen bilimlerinde olan bir paradigma değişikliği, sosyal bilimlerde olan paradigma değişikliğine sebep olmuştur. Disiplinler arası etkileşim, bilimler arası daima olmuş, metodik anlamda birbirlerine yol göstermiş ve anlam zenginliği katmıştır. Örneğin CERN’ de kuantum altı parçacıkla ilgili bir yeni gelişme olduğu zaman, eski bilimsel çalışmalara ilave olarak, yeni bir anlayış elde edilir.

Newton’cu dünya görüşünün bir dönem düşünce dünyasında etkili olduğu gibi. Bu sebeple bilim dünyasında yaşanan herhangi bir gelişme olduğu zaman, kendi zihinsel dünyamızı ve ilgilendiğimiz alanı bu gelişmelerden uzak tutmak, gelişmenin önünde engel olup, bakış açımızı daraltacaktır. Metodik anlamda yararlanıp, anlam çerçevesinin zenginleştirilmesine izin verilmesi gerekmektedir. Entropi kavramı böyle bir çerçeve oluşturup, sosyal bilimler alanında, özelde sosyoloji alanında metodolojik bir yaklaşım kazandırması ile sosyal entropi ve dini enformasyon arasında olan etkileşimin anlaşılmasında katkı sağlayacağı söylenebilir. Diğer birçok alanda varlığını hissettiren ve kullanılan entropi kavramının toplumların etkileşim süreçlerinde ortaya çıkan kayıpları ifade etmesi ve toplumsal yapının bozularak bütünleşmenin sağlanamaması gibi durumlarda söz konusu olması, entropi kavramının sosyoloji alanında kullanımının vazgeçilmez olduğunun kanıtıdır.

Ayrıca Durkheim’in modern toplumlarda gördüğü öncelikli problemin, bütünleşme ve düzenlenme eksikliği olması ve bu eksikliğin dinin fonksiyonları olan bütünleştirme, düzenleme, organizasyon, meşrulaştırma, kimlik ve zihniyet kazandırma gibi fonksiyonlarla giderilerek ‘Kollektif bilinç’ elde edileceği düşüncesi, entropi kavramını din sosyolojisi alanında gündeme getirmiş ve sosyal entropinin çözümünde etkili olacağı düşüncesini desteklemiştir (Ritzer and Stepnisky, 2014, s.106). Kuşkusuz bu görüşler, eski dünya görüşlerinin çözüm modeli olarak kabul görmemesinden dolayı, bu yeni çözüm modelini ve entropi sürecinin etrafında oluşan bu görüşleri dikkate almak durumundadır.

Üçüncü Dünya ülkelerinin, sanayileşmiş olan Batının kullandığı ve geliştirdiği yöntemlerden başka, kendi yerellikleri çerçevesinde, özgün gelişme yöntemleri aramak zorunda oldukları açıktır. Bu ülkeler, ekonomik gelişme konusunda, yüksek enerji akışlı, ‘merkezleştirilmiş teknoloji’ yerine, ‘orta teknoloji’ kullanarak emeği ön planda tutan bir

yol seçmelidirler. Başka sebeplerden dolayı, ulus-devlet modelinin artık etkisini yitirmeye başladığı ve çözüldüğünü iddia eden birçok kimseye rağmen ulus-devlet biçimindeki örgütlenme yapısının sosyal entropiyi minimize edebilecek bir çözüm olarak görülebilir (Erol, 2000, s. 73).

Üçüncü Dünya Ülkeleri, her şeye rağmen ekonomik kalkınmalarının temellerini tarıma dayandırmak zorundadır” (Rifkin and Howard, 2003, s. 196). Sosyal entropi sürecini, doğadaki entropi sürecine yakınlaşacak şekilde yavaşlatmak, enerji akışının azaltılması ve daha az miktarda enerjinin toplum bireyleri arasında daha eşit dağıtımını gerektirir. Söz konusu olan bu ikisi aynı anda yapılmadıkça, yeni bir enerji çevresine geçiş sürecinde toplum düzeninin kusursuz bir şekilde devam etmesi mümkün görünmemektedir (Rifkin and Howard, 2003, s. 199). Entropi sürecinin toplumsal alanda yavaşlatılabilmesi sürecinde sistemi oluşturan her bir ögenin toptan kalitenin yakalanabilmesi için enerjinin üretilmesi ve kullanımına dahil edilmesi ve bu doğrultuda enformasyon açığının giderilmesi gerekmektedir. Sistemin düzenli ve istikrarlı şekilde devamlılığı için fiziki sistemde var olan entropi süreçleri takip edilmeli ve toplumsal enerji daha dikkatli şekilde kullanılmalıdır.

Çevrede mevcut enerji kaynaklarının sorumsuzca tüketilmesinden kaynaklı bugün artık yaşadığımız dünyada güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılarak entropi sürecini en aza indirebilmenin yolları aranıyor. İhtimaldir ki, entropi yasasının geçerliliği bir gün sona erecek olsa dahi şu an için, yaşadığımız dünyada karşı karşıya kaldığımız problemler karşısında tutarlı ve sağduyulu bir şekilde bundan sonrası için neler yapabileceğimize dair bir çerçeve sunabilecek ve açıklamada bulunabilecek bir bilim yasası olarak varlığını sürdürmektedir (Rifkin and Howard, 2003, s. 232). Modern mekanistik bir evren düşüncesinin sürekli ilerleme anlayışı, entropi yasasının ortaya çıkmasıyla beraber şu an gelinen noktada toplulukları oldukça önemli bir kriz aşamasına doğru sürüklediği gerçeği ile yüz yüze olduğumuzu söyleyebiliriz. Her düzen ve ilerleme düşüncesi doğrultusunda hem fiziki hem de sosyal sisteme müdahale ettiğimiz zaman evrende başka bir yerde düzensizlik ve bozulma meydana geliyor (Gündüz, 2006, s.353).

2.5. Kaos Teorisi

İnsanın akılsal fonksiyonları ve bunların sınırsal çerçevesi insan referans sisteminde incelendiğinde bunların, dört boyutlu uzay-zaman örneğinde olduğu gibi,

sonsuz olmayıp belli sınırlara sahip olduğu görülür. Bu durum bilimsel içerikli çalışmalarda sınırlı rasyonaliteyi gündeme taşır. İnsan için verilere ulaşım ulaşamama, bunların işleyişini tayin eden belli ilkeler doğrultusunda bilimsel bir sonuca varma gibi hususlar gündeme geldiğinde bunlarda fiziki sistem bağlamında cereyan ettiği için sınırlı rasyonalite içinde yer alırken bunlara dair hesaplanamayan (algoritması oluşturulamayan) durumlarla karşılaşılır. Bu durumlardan biri de tıpkı meteoroloji de olduğu gibi sosyoloji de kendini gösterir. Sosyoloji, sonuca etki eden nedenlerin hepsinin gereği gibi tespit edilemeyişinden kaynaklı kaotik bir durum arz eder. Buradan yola çıkarak bazı disiplinlerin söylenen nedenlerden ötürü kaotik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Böyle disiplinlerin kaotik bir sistem olarak nitelendirmesinin sebeplerinden biri de ona uygulanacak olan bilimsel yöntemin diğerlerinden farklılık arz etmesidir. Sosyolojinin kaotik olması, onu inceleyenlerin sonuçlara tesir eden tüm sebeplerin açık-seçik olarak tespit edilememesinden kaynaklanır. Dolayısıyla dinin etkili olduğu sosyolojisi de kaotik bir sistemdir. İnsan için kaosu olmasının göz önüne alınan objelerle ilgili enformasyon eksikliğinin olmasından ileri gelir. Bu eksiklik giderildikçe kaos seviyesi gittikçe düşecektir. İnsan için sınırlı rasyonalite çerçevesinde enformasyon bağlamındaki kayıplar düzensizliği ve belirsizliği beraberinde getirir. Kaosun hesaplanamama açısından bir yönü var ki buna sınırlı rasyonalite bağlamında çözümler üretmeye çalışılmaktadır; bir de ilmi çağın getirdiği bilimsel ve teknolojik eksikliklerden kaynaklı bir kaos kendini gösterebilir. Bunlar kendi içinde doğal ve yapay kaos olarak tasnif edebilir. Din içerikli bir sosyal inceleme ister istemez doğal ve yapay kaosa kavramlarını ön plana çıkarır. İncelenecek konuların gözlem sahalarının öncelikle doğal mı yoksa yapay kaos mu olduğunun tespit edilmesi öncelikli bir konudur. Bu bile tek başına sosyal yapıda entropi kavramını gündeme taşır. Çalışmayı etkileyen ve ödünç alınan kaos kavramına kısaca değinmek gerekir.

Kaos kavramı entropi kavramı gibi anlam ve içerik olarak düzensizliğe işaret etmektedir. Kaos, düzenliliğin yani 'kozmos' kavramının karşısında olma durumuna denmektedir. Düzenlilik, var olduğuna inandığımız, inanmak istediğimiz, alışkanlıklarımıza ve tarihi sürece uyan, olması gereken durumun adıdır. Dolayısıyla düzensizlik, özel bir durumdur ve toplumlar tarafından istenmeyen, ortaya çıktığı zaman birtakım karmaşıklığın ve belirsizliğin yaşanmasına rağmen, zaman zaman oluşan bir durumu kapsamaktadır. Toplumların zaman zaman karşılaştığı bir fizik teorisi olarak ortaya çıkan kaos, bu durumu adeta tersine çevirmiştir: kaos kaçınılması gereken ve istenmeyen bir durumun adı değil, asıl var olması gerektir. Böyle bir anlam değişikliği,

bir kavramın yerine diğzerinin geçmesi olarak algılanmasından ibaret değildir; birçok temel kavramın değişmesi ve dünyaya bakış açımızın ve görüşümüzün değişmesi anlamına gelmektedir.

Böylesine köklü bir değişikliğin ortaya koyabileceği sonuçlar da çok yönlü olacaktır. Bir paradigma ve eskiden kavramlara yüklediğimiz anlamlar değişikliğe uğrayıp, zihinsel ve bilişsel bir perspektif değişikliğine neden olacaktır. İçinde bulunduğumuz dünya düzenli gibi bir örüntü içerisinde görünmektedir. Yalnız bu düzenli görünümün öncesinde kaos vardır. Dolayısıyla düzenlilik (kozmos), karmaşık bir evre olan (kaos) sonrası oluşmuştur. Deney ve gözlemler yoluyla kavradığımız fiziki dünyayı kozmos olarak kabul edilmesinde ve argümantasyon oluşturulmasında herhangi bir sıkıntı yoktur. Çünkü içinde bulunduğumuz evrende sürekli bir değişim yaşanmakta ama bu değişim düzenli bir şekilde gerçekleşmektedir. Değişimin kendi içinde düzenlilik arz ettiği söylenebilir. Burada değişim rastgele değil, tutarlı dengeli bir yapı arz etmektedir.

Her an oluşan ve farkında olunan değişim sadece belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmekle kalmaz, aynı zamanda akılla da anlaşılabilen bir özellik de taşır. Değişimin ve dönüşümün yaşandığı evrenin tutarlı ve düzenli olma özellikleri, fiziki dünyanın bir 'kozmos' (ya da düzenlilik) olarak nitelendirilmesi için güçlü birer gerekçedir. Aynı şekilde, düzenliliğin karşıtı olarak algılanan kaosun varlığını temellendirmek de yine zor olmayacaktır. Yer yer toplumlarda ortaya çıkan belirsizlikler, çalkantılar, buhranlar, krizler veya doğada şahit olunan doğal afetler kaos diye bir şeyin kabul edilmesinin bir gerekçesi olabilir. Yani 'kozmos' gibi 'kaos' kavramıyla farklı içerikte de olsa doğal gerekçelere bağlı olarak, açık veya örtük bir şekilde ama çok geniş bir alanda karşılaşmak mümkündür.

Fiziki dünyanın oluşum ve işleyişinin akılla anlaşılabilir olması onu kozmos olarak görebilmemizi sağlamıştır. Kaos ise, herhangi bir sebeple bu düzenliliğin bozulması anlamını taşır. Fiziki dünyanın asıl özelliği durumunda olan düzenlilik hali, yer yer herhangi bir sebepten dolayı bozulursa, düzenli olan durum yerini geçici olarak düzensizliğe, karmaşaya, yani kaosa bırakabilmektedir. Dolayısıyla fiziki nesnelere oluşturduğu doğal dünyada bu iki özellik birlikte var olmaktadır. Fiziki dünyayı karakterize eden kozmos, akılla kavranabilir olmasından dolayı asıl olan konumundadır. Kaos ise adeta kozmos'un özel bir hali olup, ikincil konumdadır. Evren yasalarına hâkim olan asıl düzenliliktir; bu düzenliliğin zamanla şu veya bu sebepten dolayı kesintiye uğraması kaos'un ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Fiziki evrenin farklı iki görünümünü temsil eden kozmos ve kaos kavram ikilisi ve aralarındaki ilişkinin ortaya

çıkışı mitoloji ve efsanelere konu olacak kadar eskiye dayanmaktadır. Onlara göre kaos, başlangıç noktasını temsil eder ve kozmostan önce gelir. Geçmişten günümüze kadar mitolojilerde her düzensizliğin arkasından düzenli yapıların ve bir zaman sonra tekrar düzensizliğin açığa çıkacağını öngören düşünce dizgesi, zihinsel örüntünün oluşumundan itibaren toplumsal-kültürel birçok alanda köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde bu kavram ikilisi, farklı kaynakların kendilerine sunduğu zengin içerik aracılığı ile hem fiziki hem de sosyal olgu ve olayların oluşumuna dair genel bir çerçeve sunmuştur. Kaos teorisi öncesi düşünce, Öklid geometrisinin sağladığı ‘öngörülebilirlik’ ve determinist bir anlayış doğrultusunda evreni akılla anlaşılabilir, neden-sonuç ilişkisi içerisinde düzenli yapıların oluşturduğu bir zeminde kendisini temellendiriyordu. Kaos teorisinin kazandırdığı düşünce yapısının ortaya çıkması ile evreni asıl karakterize eden ve olması gerekenin düzenlilik olmadığı onun yerine kaos ve karmaşa olduğudur. Evreni açıklama düşüncesini şekillendiren anlayışın değişmesi yeni bir paradigma değişikliği ile yeni bir dünya görüşünün oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Evreni açıklama biçimi olarak karşımız çıkan Kaos ve kozmos kavram ikilisinde artık önceliğin kozmostan kaosa doğru bir değişim geçirdiğini ve asıl olanın kaos olduğu düşüncesi yer almaktadır. Evrenin düzenli gibi görünen genel yapısının yerine belirsizliği, düzensizliği önceleyen kaos teorisinin başlangıç noktası olarak düşünülmesi, yaşanan olgu ve olaylara önceki zihinsel algılardan uzaklaşıp yerine yeni bir zihinsel-düşünsel perspektifle bakılmasına ve yeni şemaların kurulabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu köklü paradigma değişikliği artık evreni karakterize eden temel özelliğin öngörülebilirlik ve düzenliliğin olmadığı, belirsizliğin hakim olduğu kaotik bir yapısal özellikte olduğudur. Dolayısıyla kaos teorisinin eski fizik yasalarını tamamen ortadan kaldırması söz konusu olmayıp, burada söz konusu olan değişiklik bu zamana kadar alışa gelen anlayışın birçok yönden değişerek, yerini yeni bir anlayışa bıraktığıdır. Evrende asıl olanın düzenlilik olmayıp belirsizliğin başlangıç noktası olarak anlaşılması gerek fiziki gerekse sosyal sistemin tüm katmanlarının aslında bir karmaşa ile karakterize olduğu düşüncesini yerleştirmektedir. Dolayısıyla eski düzen anlayışı ile ilgili anlatılanlar değişmese de önceki kabuller yerlerini yenilerine bırakmak durumundadır.

Edward Lorenz’in 1961 yılındaki hava tahmini ile ilgili çalışmaları Kaos kavramının referans noktasını oluşturmaktadır. Hava tahmini ile ilgili çalışmalar daha sonra kelebek etkisi olarak da isimlendirilecek olan başlangıç şartlarında yapılacak çok küçük değişikliklerin, bir sürecin daha sonraki evrelerinde öngörülemeyen değişikliklere

yol açabildiğini ve klasik determinist anlayışın dışına çıkılması gerektiğini göstermektedir. Kaotik yapı sadece hava tahmini konusu ile sınırlı olmayıp, fizik evren ile biyolojik, sosyolojik varlıklar dünyasını da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Klasik determinist evren anlayışı çerçevesinde olgu ve olaylar arasındaki bağlantısallığın neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda tahmin edilebilir olması hem geleceğin hem de geçmişin anlaşılmasında kullanılan birer araç olmuştur. Klasik determinist anlayış bilimsel dayanağını ve güvenilirliğini Newton'un kurmuş olduğu fizik sisteminden almaktadır. Newton teorisinin kazandırdığı yaklaşım sadece fiziki evren ile sınırlı kalmamış zaman içinde insanı, toplumu ve canlıları da kapsayacak biçimde genişletilip bir dünya görüşü biçimini almıştır. Kaos teorisi ise, kapsam alanı geniş böyle bir ilkeyi ve sonuçları ile gözden geçirilmeyi talep etmektedir. Bir olayın kaotik özellik taşıdığını kabul etmenin temel koşulu, bu olayın başlangıç şartlarına hassas bağlı olması ve aynı zamanda da bu başlangıç şartlarının tam olarak tayin edilememesidir.

Klasik determinist dünya görüşünün kurguladığı düzenli dünya tasarımı fiziki objelere basit bir sebep sonuç şeklinde birbirlerini takip olaylar zinciri şeklinde bakılmasının bir sonucudur. Kaotik dünya görüşüne göre aslında olup-bitenler basit bir sebep-sonuç zinciriyle anlayabileceğimiz tek bir sebep ile değil, çok değişkenli süreçlerin hâkim olduğu birçok sebebin varlığı ile açıklanabilir. İçinde yaşadığımız dünyada her türlü cismin hareketi gerçekte çeşitli etkilere maruzdur ve dolayısıyla cisimlerin hareketine ilişkin öngörü de aslında bir yaklaşıklık çerçevesinde düşünülmesi gerekir. Newton fiziğindeki öngörülebilirlik, çeşitli etkilerin dikkate alınmaması, yaklaşık sonuçlarla yetinilmesi, ufak sapmaların ihmal edilmesi veya kısaca, basitleştirilmiş bir doğa anlayışı çerçevesinde gerçekleşmektedir (Ural, 2005, s.4).

Kararlı ve kararsız devinimler arasında temel bir ayrım bulunmaktadır. Kararlı dinamik sistemler başlangıç koşullarında küçük değişikliklerin küçük etkiler oluşturduğu sistemlerdir. Ancak, çok geniş bir dinamik sistemler sınıfı için, bu değişiklikler zaman içinde büyür. Dağınık sistemler kararsız sistemin uç bir örneğidir. Çünkü başlangıç koşullarına uygun olan yörüngelerin ne denli yakın olmaları istenirse istensin, zaman boyunca uslu bir biçimde ayrılırlar, o zaman, çok bilinen 'kelebek etkisi' parabolünün gösterdiği gibi, 'başlangıçtaki duyarlılıktan söz edilir: dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir kelebeğin kanat çırpışı, başka bir yerdeki zamanı doğrulayabilir'. Çoğunlukla 'determinist kaos 'tan söz edilir. Gerçekten, kaotik sistem denklemleri, Newton yasaları gibi deterministtir. Bununla birlikte kesin olmayan davranışlar sergilerler. Bu

beklenmedik buluş bu zamana kadar bitmiş bir konu olarak görülen klasik dinamiği yeniden gündeme getirmiştir (Prigogine, 2004, s. 31, 32).

Evrende gerçekleşen doğal olgu ve olayların, klasik düşüncenin öngörüsü doğrultusunda kestirilebilir ve doğrusal olmayıp, bir sarkacın oluşturduğu gel-git'lerin de ihmal edilmeden hesaba katıldığı doğrusal olmayan bir özelliğe olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Fiziki sistem içerisinde yer alan herhangi bir gezegenin doğrusal olmayan bir yörüngede çizdiği zigzagları göz ardı etmemek gerekir. Düzenli olmayan ve dinamik özelliğe sahip hareketli yapıların olduğu her yerde kaotik bir işleyişinden bahsedilmesi gerekmektedir. Akışkan, devingen olan her bir olay kendi içerisinde tutarlı gibi görünse de arka planda olanlar ise aslında düzensiz, hareketli bir form içerisinde cereyan eder. Her ne kadar determinist özellikte oldukları düşünülse de her bir olgu ve olayların çıktığı ve sonuçlarının bilinmemesi ve birbirine benzemeyen bir form içerisinde oluşması kaotik işleyişin mekanizması hakkında ip ucu oluşturmaktadır. Doğrusal olmayan kaotik işleyiş sadece fiziki evren ile sınırlı olmayıp, ekonomi, sağlık, biyoloji ve bir bölgede bulunan hayvan popülasyonu gibi pek çok farklı alanlarda da kendisini göstermektedir (Gleick, 1987, s. 31-141).

Enformasyon eksikliği nedeniyle oluşum süreçlerine tanıklık edemediğimiz birçok toplumsal olgu ve olaylar kaotik özelliktedir. Hangi değişkenlerin etkisinin olduğu belirlenemeyen bir sürecin sonunda değişimin kaçınılmaz olduğu her bir durumda sosyal entropinin artış göstermesi ile karşı karşıya kalınacaktır. Çok değişkenli bir evren modeli çizen kaos teorisine göre, sisteme giren her bir enformasyon alışı geldiğimiz işleyişin doğasını ve yönünü değiştirmekte ve öngörülemez bir duruma doğru sürüklemektedir. Toplumsal sistemi oluşturan her bir öge, düzenli sosyal yapının ihtiyaç duyduğu enerjiyi üretebilme konusunda olumlu ya da olumsuz anlamda etkide bulunmaktadır. Her bir sistem devamlılığı için enerji girdisine ihtiyaç duyar. Enerjisini yenileyemeyen ve denge halinde olan her bir oluşum entropi artışı ile karşı karşıya kalır. Dolayısıyla düzensizliği artan sosyal sistemin entropisini azaltabilmek için ihtiyaç duyduğu enerjiyi doğru enformasyon üretebilmek ve dolaşıma sürülmesi neticesinde elde edecektir. Sosyal sistemin ihtiyaç duyduğu motivasyon ve enerjiyi ne şekilde elde edeceğine dair bir yaklaşım sunan entropi teorisi, kaynakların doğru ve yerinde kullanımı konusunda kullanışlı bir yaklaşım sunmaktadır. Toplumsal olguların doğrusal olmayan kaotik yapısı nedeniyle her bir değişkenin bilgisinin sisteme yaptığı etki hesaba katılmalı ve o doğrultuda çözüm önerileri sunulmalıdır.

Evrenin işleyişi konusunda oluşturulan düşünceler fraktal geometrinin sunduğu anlayış doğrultusunda oluşturulduğu zaman, her türlü doğrusal olmayan, karmaşık olgu ve olayların kendisi ile okunabileceği bir özel kaotik evren diline sahip olmuş olunur. Evrenin düzenli gibi görünen düzensizlikleri, kusursuz görüngünün özel bir durumu olmayıp, gerçekte olayların doğrusal olmayan, kaotik özellikte olduğunun bir göstergesidir. Öklid geometrisi yerine fraktal geometrinin kazandırdığı yaklaşım sayesinde fiziki sistemin sabit ve basit görüngüsünün yerine dinamik unsurların gün yüzüne çıkması mümkün hale gelmiştir. Fraktal geometrinin en önemli katkısı gazlar ve sıvıların türbülansı gibi daha önce açıklığa kavuşmamış problemlerin çözümünde olmuştur (Gleick, 2000, s. 253).

Basit sistemlerin davranış biçimleri de basit olur. Sarkaç gibi mekanik bir alet, küçük bir elektrik devresi, bir havuz içindeki idealleştirilmiş bir balık popülasyonu gibi sistemler birkaç yasaya indirgenebilse ve bunlar kusursuz determinist yasalar olsa bu sistemlerin çalışma prensibi öngörülebilir olurdu. Kompleks sistemlerin temelinde kompleks nedenler vardır. Mekanik bir cihaz, bir yabani hayvan popülasyonu, biyolojik bir organ, bir parçacık demeti, atmosferdeki hava olayları, bir ülkenin ekonomik yapısı gibi olgular görünürde istikrarsız ve kontrol edilemez bir sistem ya da birbirinden bağımsız birçok değişkenin etkisi tarafından ya da dış etkenlerin gelişigüzel etkilerine tabi olmak zorundadır (Gleick, 2005, 357-358).

Prigogine'nin yaklaşımını ilginç yapan, günümüz dünyasının hızlandırılmış sosyal değişimini tanımlayan gerçeğin görünüşlerine dikkati çekmesidir. Düzensizlik, kararsızlık, çeşitlilik, dengesizlik, doğrusal olmayan ilişkiler (bu ilişkiler içinde küçük girdiler çok büyük neticeleri başlatabilir) ve geçicilik-zamanın akışına karşı yüksek bir duyarlılık. (Prigogine and Stengers, 1996, s.13).

Fraktal geometri, üçgen gibi geometrik bir cismin karmaşık bir geometrik şekle dönüşebilmesini ve herhangi bir doğal sürecin işleyişini, boyutsuz bir düzlem tasarımı gibi süreçlerin anlaşılmasına fırsat vermektedir. Fraktal geometrinin kazandırdığı yaklaşım sayesinde daha önce bildiğimizi düşündüğümüz süreç ve oluşumları bilişsel ve zihinsel örüntüde ve fiziki evren tasavvurunda kaotik bir tasvir ile yapısal bir değişikliğe gidebilir ve bakış açısını değiştirebilir

. Dolayısıyla klasik öngörülebilir evren anlayışının kaos teorisinin kazandırdığı evren düşüncesi ile yer değişmesi gerekmektedir. Sürekli dinamik halde bulunan süreçleri matematiğin dili ile açıklayan Newton teorisine göre, fiziki objeleri, gravitasyon kuvvetlerinin etkisiyle determinist kurallara sıkıca bağlı ve onun etkisi ile zaman, kuvvet,

hareket, hız, ivme, gibi belirli kavramlar yardımıyla bütün cisimlerin hem geçmişi hem de geleceğini anlamak mümkün hale gelmektedir. Fakat öngörülemeyen evren düşüncesini destekleyen kaos teorisine göre böyle bir belirlenim, determinizmin dışlanmadığı ‘determinist kaos’ adı verilen farklı bir olgu ile açıklanabilir (Ural, 2005, s.7).

Determinist kaos adı verilen bu olgu, fiziki evreni klasik fiziğin etkisi dışında determinist yapısı farklı bir dinamik sistem ile açıklamaktadır. D. Ruelle’in işaret ettiği gibi (Ruelle, 2001, s. 147), fiziki dünyayı büyük patlamayla birlikte tüm olup biteni açıklayabilecek bir formüle ulaşabilseydik bile, böyle bir formül sonraki olayların öngörebilmesine olanak vermezdi. Çünkü fiziki nesnelere hareketi ve evrenin oluşumu, klasik anlamdaki determinist anlayışa uygun bir şekilde işlemediği gibi, buradaki oluşum da aslında kaotik bir yapıdadır; diğer bir ifadeyle kaosun öngördüğü anlamda gelişigüzel ve rastlantı evrenin bir özelliğidir. Kaos teorisinin özelliklerinden bir diğeri, fiziki süreçlerin ve nesnelere hareketinin açıklanmasında, konum ve hız gibi unsurlara başvurulması gereğini ortadan kaldırmasıdır. Hâlbuki fiziki cisimlerin hareketini açıklarken ‘konum ve hız’ kavramları (dolayısıyla ‘yörünge’ kavramı), geleneksel paradigmanın çok temel öğeleridir. Aynı zamanda Newton’cu anlamdaki determinizmin uygulandığı bir fizik dünyayı da tasvir eder.

Kaos teorisi sadece fiziki objeler ile ilgili düşünceleri değiştirmek ile kalmamış, her türlü değişimi, oluşumu da içine alan yeni bir paradigma değişikliği gerçekleştirmiştir. Böyle bir paradigma değişikliği konusunda öncülük ve çalışmalar yapan İlya Prigogine’ yi de hatırlamak da fayda vardır. Fiziksel süreçler klasik anlayışın öngördüğü konum, hız gibi parametreler ile değil, hacim, sıcaklık, basınç gibi parametreler ile tanımlanması gerekmektedir. Dolayısıyla J. Fourier’in ısının katı maddelerdeki yayılımıyla ilgili çalışması ve 1811 yılında aldığı ödül, kaos teorisinin başlangıcı olarak alınması gerekmektedir (Prigogine and Stengers, 1998, s. 140-143). Klasik bilim adı altında bir araya gelen düşünce on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda her olayın prensipte başlangıç koşulları tarafından belirlendiği bir dünya hayal ettiler. Tüm parçaların kozmik bir makinenin dişlileri gibi bir araya geldiği rastgeleliğin ve şansın herhangi bir etkisinin olmadığı bir dünya tasavvur ettiler (Prigogine and Stengers, 1984, s.12).

Fiziki sistem, yörünge üzerinde hareket eden bir cismin hareketini tasvir eden dinamik, durağan unsurla ile değil, her türlü oluşun, değişimin temel özelliği olan termodinamik yasalar ve burada kullanılan zaman, nedensellik, entropi gibi kavramların

yeniden ele alınması ve yeniden tanımlanması ile mümkün görünmektedir. Yeni dünya anlayışı doğrultusunda artık kaos, bildiğimiz anlamda düzensizliğin değil, fiziki evrendeki düzenliliğin yeni adıdır. Kaos teorisinin olduğu her yerde dinamik süreçlerin etkisinin hissedildiği oluş, değişim ve hareket gibi kavramlardan söz edilebilir. (Gündüz, 2002).

Fiziki evreni yöneten yasaların belirsizlik, öngörülemezlik ve kendisine göre işleyişi olan kaotik süreçler ile anılması karmaşa kavramı ile karıştırılmaması gereken hususlardan birisidir. Kaos kavramı, kargaşanın aksine başlangıç şartlarına hassas bağlılık, 'garip çekici' olarak adlandırılan bir tür faz uzayı olması gibi kendisine göre işleyişi ve kuralları olan bir teoridir. Düzen ve kararlılık gibi klasik bilim anlayışının öngörülerinin yerine Kaos teorisi klasik bilimin tersine dalgalanma, kararsızlık gibi evrenin dinamik yapıda olabilmesinin şartlarını taşımaktadır ki; bu bir karmaşa değil, kaotik bir işleyişin sonucudur (Prigogine, 1997, s. 4). Kimyada inorganik kimyada nadiren gerçekleşen ve adına oto-kataliz denen bir kimyasal reaksiyonun, varlığı daha sonra aynı enzimin daha fazla üretilmesini teşvik eden bir enzim ürettiğini hayal edin. Bu, bilgisayar bilimcilerinin olumlu geri bildirim döngüsü olarak adlandırdığı şeyin bir örneğidir. Son yıllarda moleküler biyologlar bu tür döngülerin (engelleyci veya "negatif" geri besleme ve daha karmaşık "çapraz katalitik" süreçlerle birlikte) bizzat yaşamın özü olduğunu keşfettiler. Bu tür süreçler, küçük DNA yığınlarından karmaşık canlı organizmalara nasıl geçtiğimizi açıklamaya yardımcı olur (Prigogine and Stengers, 1984, s. 17).

Klasik fiziki evren anlayışının zaman kavramı algısı ile kaos teorisinin öngördüğü zaman kavramı anlayışı arasında bariz farklar bulunmaktadır. Klasik teoriye göre kuantum fizik ve görelilik teorisine kadar birçok alanda zaman geçmiş ve gelecek arasında bir ayrımın yapılmasına izin vermemekle birlikte, kaos teorisine göre zaman tersinemez ve bu ikisi birbirinden ayrılmak durumundadır. Bu iki farklı teori arasında bulunan fark sadece zaman kavramını algılama biçimleri ile sınırlı olmayıp, evrim, entropi, belirlenimcilik, hatta evrenin oluşum teorilerini açıklayan birçok alan ile ilgili bir açıklama biçimi sunmasına kadar uzanan geniş bir çerçeve çizebilmesidir (Prigogine, 1997, s. 2-3). Şayet zamanın yönü bir akış halinde değilse, madde denge halinde olur ki; bu onun körlüğü anlamına gelir. Fakat zamanda bir akış gerçekleşir ise, madde körlüğünü kaybedip, görmeye başlar. Her iki teorisinin madde kavramı ile ilgili zaman kavramına yükledikleri anlam, evren anlayışını biçimlendirmekte ve zaman okunun ilerleyişi

düşüncesi değişen bir evren modeli sunmaya imkân vermektedir ki bu durum kaotik yapıda olan sistemler için söz konusudur (Prigogine and Stengers, 1998, s. 29).

Zaman kavramına yüklediğimiz farklı anlam kümeleri evrenin işleyişi hakkındaki düşüncelerimizi de değiştirmektedir. Zamanın sürekli tersinemez şekilde bir değişim içerisinde olması entropi teorisini hatırlatmaktadır. Parçası olduğumuz fiziki nesnelere dünyası dinamik bir sürecin etkisi ile değişim içerisinde ve gerçeklik algısı da bu akışın içerisinde gömülü bir şekilde yer almaktadır. (Prigogine and Stengers, 1984, s. 29). Kaos teorisi zaman kavramına farklı bir anlam yüklemekte ve değişim, dengede olamama ve evrim gibi entropi teorisi ile yakın ilişkili bir dinamik evren modelinin oluşumuna ve yeni bir bakış açısına zemin hazırlamaktadır. Kaos teorisinin kavramlara yüklediği yeni anlamlar, alışa geldiğimiz düşünce kalıplarının yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Ayrıca eski şemaların değiştirilerek yeniden yorumlanmasının sonucunda yeni bir bakış açısı ve paradigma değişikliğinin gerçekleşmesine de olanak sağlamaktadır. Değişimin etkili olduğu dinamik sistemler, içinde bulunanların düşünce dünyasını da statiklikten uzaklaştırmakta, kendileri üzerlerine düşünmelerine ve yüzleşmelerine neden olmaktadır.

Sürekli değişim ve dengede olmayan yeni evren modeli zaman, entropi, determinizm gibi kavramların yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir ki, kesinlik, objektiflik ve ölçme gibi kavramların öncesinden farklı yeni bir içerik kazanmasını, bilimi bilim yapan niteliklerin oluşmasına ve yeni bir bilim anlayışının doğmasına olanak vermektedir (Ural, 2005, s.9).

Dengeden uzak tersinemezliğin yapıcı işlevi daha çok göze çarpar. Orada uyumlu yeni biçimler yaratır. Zaman göstergesiyle birleşen tersinemez süreçler sayesinde, doğanın en hassas ve en karmaşık yapılarını gerçekleştirdiği söylenebilir. Yaşam ancak dengeden uzak bir evrende mümkündür. Bu son yüzyılda boyunca, dengede olmayan fizik ve kimyadaki dikkat çekici gelişme şu sonuçları güçlendirmiştir:

1. Tersinemez süreçler (zaman göstergesine bağlı), geleneksel fizik yasalarının betimlediği tersinir süreçler kadar gerçektir. Temel yasaların tahminleri olarak yorumlanamazlar.
2. Tersinemez süreçler doğada yapıcı (konstrüktif) bir işlev üstlenirler.
3. Tersinemezlik bir dinamik genişlemeyi gerektirir (Prigogine, 2004, s. 28-29).

Yenidünya görüşündeki bu değişim sadece fiziki evreni açıklama biçimimizi değiştirmekle kalmadı iktisat, psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerdeki kavramların ölçülmesi

ve net karşılıklarının bulunmaması nedeniyle toplumsal ve kültürel alanda meydana gelen birçok olgu ve olayların anlaşılmasına kadar birçok alanda kendini hissettirdi. Toplumsal olanın kaotik olması nedeniyle, belirsizliğin giderilebilmesi konusunda daha fazla oranda doğru enformasyon girdisine ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal sistemlerin düzenli şekilde sürdürülebilmesi için sağlıklı enformasyon girdisi hayati bir durumdur. Sisteme giren her bir enformasyon girdisinin ne şekilde kullanıldığı ve toptan kalitenin artması için nasıl bir çıktıya dönüştüğü konusu da sistemin denetlenebilmesi için elzem görünmektedir. Denetlenemeyen her bir sistemin entropisinin artış göstermesi kaçınılmazdır. Genel sistem teorisi çerçevesinde düşünüldüğüne hem fiziki hem de sosyal sistemin sağlıklı şekilde işleyebilmesi ve sürdürülebilmesi için sisteme giren ve etkileyen her bir değişkenin bilgisi hesaba katılmalı ve o doğrultuda bir çözümlene getirilmelidir. Gözden kaçırılan her bir girdinin sistemi ne şekilde etkileyeceğinin bilinmemesi nedeniyle belirsizlikler ve düzensizlikler ile karşı karşıya kalınmaktadır. Biyolojik, fiziki doğal sistemler ihtiyaç duyduğu enformasyon girdisini verim elde edecek şekilde çıktılara dönüştürerek entropinin azaltılmasını katkıda bulunurlar. Diğer doğal sistemler gibi toplumsal sistemler de düzenli şekilde işleyen bir sistemin devamlılığı ve sürdürülebilirliği için kısa zamanda ürün elde edecek şekilde çıktılar elde edebileceği enformasyonu üretebilmeli ve kullanabilmelidir. Verim analizinin yapılamadığı sistemlerin entropisinin artış göstermesi kaçınılmazdır. Toplumsal olay ve olguların kaotikliği nedeniyle herhangi bir aksamanın yaşanmaması için doğru enformasyon girdisinin üretilmesi kadar bu bilgi ile ne yapıldığı ve nasıl sonuçlar elde edildiğinin bilgisi de hayati öneme sahiptir. Verim analizinin yapılmasına fırsat veren geri dönütlerin bilgisi, sistemin bozulan kısımlarının denetlenebilmesine ve entropinin minimize edilmesine fırsat verebilmektedir.

Toplumsal düzensizliğin giderilmesi ve sistemin ihtiyaç duyduğu enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için sosyal yapı üzerinde dini enformasyonun etkisinin neler olduğu, nasıl bir etki yarattığı sorusunun da cevabının bulunması gerekmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan dini inanç ve pratiklerinin toplumsal olanın doğası üzerinde ne gibi bir etkisinin olduğu ve insanlığın ihtiyaç duyduğu hangi problemlerin çözümünde katkıda bulunduğu ya da bulunamadığı sorularının cevabını bulunabilmesi için verim analizinin yapılması ve sorgulanması gerekmektedir. Sosyal sistemin hem dinamik hem de statik yapısı üzerinde belirli bir etkisinin olduğu düşünülen dini enformasyonun toplumsal olanın rotasını olumlu olana mı yoksa olumsuzu doğru mu yönlendirdiğinin analizinin yapılması, sistemin yapısal sorularına çözüm bulabilmek için gerekli görünmektedir.

Geldikleri dönem için olağanüstü özellikte iddialı çözüm önerileri ile gelen dinler, uzun süre toplumsal olan ile girdikleri etkileşimin sonucunda nasıl bir işlevsellik göstermiş ve bu iddialarını ne ölçüde gerçekleştirebilmişlerdir? ‘Sosyal entropiye dini enformasyonun etkisi’ adlı bu tezde bu sorulara cevap aranmış ve toplumsal sistem üzerinde dini enformasyonun etkisinin hangi yönde ve ne şekilde olacağı sorgulanmıştır.

Başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı gerektiren kaos teorisine göre hem fiziki hem de sosyal sisteme dahil olan her bir değişkenin çıkış noktası hakkında enformasyona sahip olmak, sistemin bu değişken ile kurduğu etkileşimin doğası ve sonuçları ile ilgili öngöründe bulunabilmeyi sağlayabilir. Bugün karşı karşıya kaldığımız sistemlerin görünen formuna hangi değişkenlerin ve süreçlerin sonunda ulaşabildiğini anlayabilmek için başlangıç koşullarının da dahil olduğu uzun bir değişim sürecinin bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Değişim koşullarının ve evrelerinin bilgisine sahip olamadığımız nesnelere dünyasının doğası hakkında yorum yapmak ya da çıkarımda bulunmak eksik bir analizin sonucudur. Kaos teorisi, düzenli gibi görünen yapıların aslında birçok değişkenin etkileşime girdiği karmaşık bir sürecin sonunda oluştuğunu anlatır. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal olgunun anlaşılabilmesi için enformasyon eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Doğal sistemlerin düzenli şekilde işleyişinde bilginin kullanımı hayati öneme sahiptir. Jeolojik oluşumlardan canlılar dünyasına kadar olan tüm doğal oluşumların işleyişinde, bilginin içerisinde saklı olduğu kodlar aracılığı ile düzenli yapılar varlığını sürdürebilmektedir. Fiziki evrenin nesnelere dünyasının için hayati öneme sahip olan enformasyon, toplumsal olay ve olguların analizinde de son derece öneme sahiptir. Sistemin enerji açığının bir göstergesi olan entropi artışlarında da gerekli enerjiyi elde edebilmek için enformasyon eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir.

Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen küçük değişikliklerin başka bir yerde tahmin edilemez sonuçlarının olması hem doğal hem de sosyal olgular gibi yapay oluşumların kaotik süreçler sonucunda oluştuğunu anlatmaktadır. Sosyal sistemler belirli bir hedef doğrultusunda kendisini oluşturan bileşenlerinin performansını ve enerjisini arttırabilmek için enformasyon girdisine ihtiyaç duyar. Toplumsal yapıların düzenli olarak varlığını sürdürebilmesi için kendi yerel unsurlarının oluşturduğu kültürel hazır bulunuşluluğunun oluşturduğu alt yapı son derece önemli bir değişkendir. Her bir toplumsal oluşum kültürel farklılığı aracılığı ile benzersiz bir yaşam formu ortaya koyar. Fiziki coğrafya üzerine kurulu olan yapay kültürel coğrafyanın sunduğu alternatif çözüm önerileri kendilerini diğerlerinden ayırtıran taraflarının gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Elbette sosyal olgular birbirinden yalıtılmış şekilde oluşmazlar. Farklı

yaşam becerisine sahip toplumların karşılaşmasının ve etkileşimde bulunmalarının sonucunda kültürel aktarım ve bilgi alış-verişi gerçekleşmektedir. Farklı yaşam bilgisine sahip olan kültürel alt yapı hem kendi varlığını sürdürebilmek hem de diğer kültürlerin oluşumuna katkıda bulunabilmek için enformasyon girdisine ihtiyaç duyar. Çok değişkenli evren anlayışının kazandırdığı düşünce doğrultusunda sisteme etki eden her bir değişkenin bilgisi, toplumsal değişim ve düzenin oluşumu hakkındaki enformasyon eksikliğini giderecektir.

Toplumsal-kültürel sisteme etki eden değişkenlerden birisi de dini enformasyonun oluşturduğu örüntüdür. Kültürel yapı ile karşılıklı etkileşimde olan dini enformasyonun oluşturduğu etki, hazır bulunuşlukları birbirinden farklı olan her bir toplumsal düzeyde farklı şekilde kendisini hissettirmektedir. Dinin içerisine geldiği toplumsal-kültürel yapının şartları gereği toplumsal karmaşayı, belirsizlikleri gidereceği iddiasında olan dini enformasyon belirli bir süre başarılı olsa da bu iddiasını farklı kültürel yapılarla girdiği etkileşimin sonuçlarının birbirinden farklı olması nedeniyle her zaman gerçekleştirememiştir. Sisteme giren her bir değişkenin oluşturduğu etkinin sonuçlarının benzersiz olması nedeniyle, dini enformasyonun olumlu fonksiyon yerine getirdiğini söylemek doğru değildir. Toplumsal olanın kaotikliği ve değişkenlerinin farklı olması nedeniyle her bir sosyal yapı kendi bağlamında değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. İlkesel düzeyde dini enformasyon, toplumsal problemlerin çözümünde rol almak istese de kültürel alt yapısı birbirinden farklı olan her bir sosyal olgu ile girdiği etkileşim nedeniyle bu misyonunu yerine getirebilme konusunda başarılı olamamış ve hatta bazen problemlerin kaynağı kendisi olabilmiştir. Sadece dini enformasyonun ürettiği bilgi sayesinde birçok problemin çözüme kavuşabileceğini sanmak büyük bir yanılıdır. Dini enformasyon ile sosyal sisteme etki eden her bir değişkenin bilgisine ulaşılabilmesinin sonucunda toplumsal olanın doğası ve problemleri hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılabilecektir. Aksi takdirde verimlilik analizinin yapılamadığı ve hangi sorunun çözümünde rol aldığı bilinemediği bir dini enformasyonun yarattığı etkinin olumlu olabileceğini düşünmek toplumsal gerçeklik ile bağdaşmamaktadır.

Fiziki evrenin hareket halinde olan dinamik yapısına benzer biçimde toplumsal olayların sürekli hareket ve değişim süreçleri içerisinde olmasından kaynaklı kesin ifadeler ile açıklamada bulunmak sanıldığı kadar kolay görünmemektedir. Klasik teoriye göre bir cismin yörüngesi üzerindeki hareketinin incelenmesi, geçmiş ve gelecek arasında bir ayrıma izin vermez iken, insan bilimleri gibi kaotik yapıda olan toplumsal-kültürel olguların anlaşılmasında geçmiş ve gelecek arasında ayrım yapan bir zaman kavrayışına,

bu çerçevede bir tarihselliğe ihtiyaç vardır. Her ne kadar fizik biliminin bir parçası gibi görülse de kaos teorisi hem fiziki hem de sosyal sistemi de içine alacak şekilde geniş bir perspektifle ele alınması gereken bir teoridir. Kaos teorisi, denge, durağanlık ve düzenliliğin karşındaki bir olgu gibi hem fiziki hem de sosyal sistemin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan koşulların ifadesinde kullanılır ki; bu şekilde olan olgu ve olaylar düzenli yapılar ile değil, kaosun özellikleri ile uyuşur. Başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı gerektiren kaos teorisi çerçevesinde oluşan karmaşa, öngörülemezlik, kendi kendine organize olarak zaman içinde ileriye gidiş gibi özellikler hem doğal hem de insan eli ile üretilmiş yapay sistemleri düzenli yapılar olarak değil de kaos teorisi çerçevesinde düşünülmesi gerekmektedir (Ural, 2005, s.10).

2.6. Toplumsal Değişim

Newton'un öngörülebilir klasik evren anlayışının değişim gibi dinamik süreçlerin varlığını öngören kaos teorisi ile yer değiştirmesinin sonucunda hem fiziki hem de sosyal sistemin işleyişi ile ilgili düşünce kalıpları değişerek, yeni bir yaklaşım tarzının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman kavramına yüklediğimiz anlam doğrultusunda değişen evren modeli hem fiziki sistemin hem de sosyal sistemin işleyişine dair yeni bir çerçeve sunmaktadır. Değişim olgusu sadece doğal fiziki nesnelere sınırlı olmamakta, canlılar dünyasından tutun, ekonomi, psikoloji, sosyoloji gibi yapay oluşumlara kadar geniş bir aralıkta kendisini hissettirmektedir. Doğal kaynakların tükenmez olduğu klasik evren düşüncesinden, kaynakların tükenebileceğini öngören entropi teorisine doğru bir değişimin gerçekleşmesi fiziki ve toplumsal sistemin işleyişinde var olan eksik ya da yanlış olan düşünce ve pratiklerin düzeltilebilmesine ve yüzleşilebilmesine fırsat verebilmektedir. İnsanlığın düşünce tarihinin belirli bir döneminde evrenin düzenli, öngörülebilir olduğuna dair düşünce zaman kavramına yükledikleri anlam doğrultusunda şekillenmiştir.

Zaman okunun hem geriye hem de ileriye doğru götürülebileceğine dair yaklaşım, neden-sonuç ilişkisinin neden olduğu determinist bir yaklaşımın hâkim olduğu bir evren modeli çizmiştir. Diğer taraftan düzenli gibi görünen yapıların aslında çok uzun süreçler içerisinde gerçekleşen değişimlerin sonucu olduğunu gösteren dinamik unsurların ve indeterministik süreçlerin evrenin işleyişinde daha belirgin şekilde kendisini hissettirdiği anlaşılmıştır. Her şeyin kontrol altında olduğu düşüncesi, kaotik süreçlerin devreye girmesi ile entropi teorisinin çok değişkenli, belirsizlik ile karakterize olmuş evren modeli

ile yer değiştirmiştir. Artık dzenli yapılara verdiğimiz kavramsal öncelik, bu görüngünün arka tarafında gerçekteşen ve kendi içsel dinamikleri olan kaotik süreçler ile yer değiştirmiştir. İnsanlık için artık durağan yapılar yerine dinamik unsurların işlediği bir dünya görüşü ve ileriye dönük bir zaman algısı kendisini hissettirmeye başlamıştır. Artık düşünsel anlamda elimizi attığımız her bir fiziksel gerçekteğin uzun süre eski formunu koruyamayarak bir değişim süreci içerisinde olduğu gerçeği ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Dolayısıyla hem fiziki hem de sosyal sistemlerin işleyiş sürecinde dzenli yapıların yerini başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı gerektiren kaotik süreçlerin aldığı söylenebilir.

Fiziki sistem modelinde olduğu gibi, toplumsal olgu ve olaylarda da çok değişkenli bir evren modeli enformasyon eksikliği nedeniyle yaşanan belirsizliklerin ve düzensizliklerin anlaşılabilmesinde oldukça kullanışlı bir yaklaşım sunmaktadır. Özellikle tüm değişkenlerin enformasyon bilgisine sahip olunamaması nedeniyle kontrol edilmesi zor ve tahmin edilemez kaotik sosyal olgu ve olayların anlaşılmasında entropi teorisinin sunacağı yaklaşım oldukça önem arz etmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde kelebeğin kanat çırpmasının sonucunda evrenin başka bir yerinde oluşan fırtınanın oluşum süreçlerine benzer şekilde bugün karşıımızda duran toplumsal olay ve olgular da birbirileri ile ilişkili çok uzun süreçlerin sonucunda oluşan karmaşık, kaotik bir işleyişin ürünüdür. İnsanlığın yaşam serüveninin merkezinde yer alan zaman kavramı hem doğal hem de yapay sistemler için gerçekteğin kendisinde gömülü olduğu vazgeçilmez bir değişkendir. Sistemlerin durağan ya da değişim içerisinde olduğunu zaman kavramına yüklediğimiz anlamlar sayesinde anlaşılabilir. Dolayısıyla evrene formunu veren temel düşüncenin değişmez dzenli yapıların oluşturduğu bir yapının arka planında belirsiz ve çok değişkenli süreçlerin hâkim olduğu dinamik, değişken örüntülerin etkili olduğu bir işleyiş söz konusudur. Bugün gelinen noktada hem doğal hem de yapay sistemlerin dzenli gibi görünen formlarının çok değişkenli ve uzun süreçlerin sonucunda meydana gelen değişim dalgasının etkisi ile oluş halinde oldukları gerçeği ile karşı karşıya kalınmaktadır.

2.6.1. Değişim Kavramı

Evrenimiz üç uzay bir de bu uzayı meydana getiren bileşenlerin etkileşimler neticesinde değişimini niteleyen zaman olmak üzere dört boyutludur. Benzer şekilde toplumu meydana getiren bileşenlerin ve insan düşüncesinin kesin bir form içinde

sabitlenememesi, sürekli olarak zamana ve mekâna göre değişmesi ve tüm bunların birbirleri ile etkileşerek değişmesi de toplumun zamansal olarak nitelenmesi ve değişimden bahsedilmesinin gerekliliği sonucuna götürür (Heidegger, 1996, s. 15). Bu bağlamda Yunan filozofu Herakleitos da bir kişinin aynı nehre iki kez giremeyeceğini ifade ederek her şeyin her zaman değişime uğradığını ileri sürmüştür (Gökberk, 1990, s. 26). Bu değişim genel olarak toplumsal değişim olarak adlandırılabilir. Bu değişimin hem zamansal bağlamda göreceli uzunluğu (hızlı) ya da kısalığı (yavaş) (Aristoteles, 1996, s. 33) hem de göreceli değerinden (kaliteli, kalitesiz, iyi, kötü, olumlu, olumsuz, faydalı, faydasız vb.) bahsetmeyi zorunlu kılar (Giddens, 2000, s. 551). Tüm bunlar zamansal ve değersel açıdan toplumun değişimini bir işlev (fonksiyon, disfonksiyon vb. gibi) olarak niteler. Bu toplumsal değişim ilkesel bağlamda tıpkı evrendeki değişim gibidir. Bu benzerlik bizi entropi kavramına götürmüştür. Değişimin olduğu yerde entropi kavramı ilkesel olarak kullanışlı bir kavramdır. Entropi zamansal bağlamda tek yönlü olup bu kavram zaman kavramını ve dolayısıyla değişim kavramını içinde barındırır. Bu sebeple toplumsal değişim ilkesel anlamda entropi kavramı ile nitelendirilebilir.

Belli bir zaman diliminde toplumun temelini oluşturan yapıda ne derecede başkalaşma olduğunu göstermek ve bu toplumun ne şekilde ve ne ölçüde bir değişim sürecinde olduğuna karar verebilmek için, o toplumda var olan karakteristik kurucu unsurların ne derece bir değişim geçirdiğini göstermek gerekmektedir. Bu değişim geçirme düzenli ya da düzensiz olabilir. Herhangi bir paradigmanın gerek uygulayıcılardan gerekse o paradigmayı oluşturan beyanlardan kaynaklı bu değişimin düzenli olarak devam etmesini sağlayıp sağlamadığı hususu ilkesel bağlamda karşımıza çıkar. Bu ilke bu tezin ana konusunu oluşturan entropi kavramını kullanmaya imkân verir. Bu durumun değerlendirme yapan insandan olabildiğince bağımsız olması, bu ilkenin geçerli ve değerli olduğunu gösterir. Geçerlilik ve değerlilik söz konusu değişimi kendi içinde içkin olarak gerçekleştiren toplumda kullanışlı olup olmadığı, geçerli olup olmadığı hususunda karar vermeye yardımcı olur. Örneğin dinin bu değişim sürecinde istenilen düzeyde işlevsel olup olmaması bir diğer ifade ile entropiyi minimize edip edememesi bu dizinin veya uygulayıcıların ya da her ikisinin kalitesi, iyi bir fonksiyon göstermesi yani geçerliliği hakkında bilgi verir.

Toplumsal değişimin doğası gereği değişmeyen bir toplum düşünmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla toplumsal değişim kaçınılmaz ve evrensel bir olgudur (Tolan, 1992, s. 279). Toplumlar, tarih boyunca hiçbir zaman statik, durağan olmamışlar, aksine dinamik yapısıyla orantılı olarak değişmiş ve değişim toplumsal hayatın bir

geleneği olmuştur. Her toplumun kendine has bir dinamik yapısı olup, kendine has karakteristik özelliğine göre az veya çok değişim olgusunu deneyimler. Dolayısıyla her bir toplumu değişime sürükleyen değişkenler kendi içerisinde bir diğerine benzemeyen özellikleriyle farklılık gösterir. Bir toplumsal sistemi bulunduğu koşullardan farklı bir noktaya sürükleyen süreçler, diğeri için çok da önemli olmayan değişkenler olarak algılanıp, değişim için güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmayabilir. Fiziki sistem dışında toplumsal sistemin kaotikliği nedeniyle her bir sosyal sistemi kendi dinamikleri doğrultusunda değerlendirmek ve ona göre bir çözümleme yapmak gerekir. Her bir mobilitayı etkileyen süreçlerin neler olduğu ve ne gibi sonuçlar doğurabileceği konusu sosyal sistemin enformasyon eksikliği nedeniyle kaotik bir karaktere sahip olması ile ilgilidir. Toplumsal süreçlerin devamlılığı ve verimliliği için gerekli enerjiyi sağlayacak olan enformasyon hem toplumsal değişimi hem de dinamizmi etkileyen bileşenlerin doğası hakkında fikir verecektir. Dünyanın herhangi bir yerinde oluşan küçük değişikliklerin, başka bir yerde ne gibi bir değişime yol açabileceğinin öngörülememesi sosyal sistemin kaotik yapıda olması nedeniyle dinamizm kazanmasına neden olmuştur. Her bir sosyal sistemin enformasyon girdisi ve kullanımının farklılık göstermesi, değişimin seyrinin bir diğerinden farklı şekilde ve hızda olmasını ve her bir toplumsal örüntünün kendine özgü yapısı içerisinde kültürel kodların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Her bir toplumun dinamizmi kendine özgüdür. Bir sosyal sistemin durağanlığından bahsederken, başka bir toplumun değişim hızına ve durumuna göre değerlendirilir. Bir toplum değişim olgusunu düşük yoğunlukta hissedebileceği gibi, başka bir toplumda yüksek yoğunlukta yaşayabilir. Dolayısıyla değişim olgusunun kendisi de zamana ve topluma göre değişiklik göstermekte olup ve her topluluğun değişmez özelliğidir. Fiziki evrende sürekli bir oluş ve yok oluş süreci yaşanmakta olup, toplumsal sistemde, aynı süreç çerçevesinde bir oluş, zamansaldır, tarihtir ve sürekli bir değişim süreci ile karşı karşıyadır. O halde toplumu, bir toplumun zaman içerisindeki hareketliliği ve değişimi olarak tanımlamak da mümkündür (Günay, 2012, s. 325-326). Fiziki sistemde olduğu gibi sosyal sistem içerisinde de enerjisi azalan ve denge halinde olan yapılar, belirli bir süre sonra entropisi artarak, düzensiz ve belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla entropisi artan bir sistemin yeniden denge haline getirebilmek için enformasyon girdisi ile değişimin yaşanması kaçınılmazdır. Sosyoloji disiplini içerisinde var olan toplumsal dinamik ve toplumsal değişim olgularına entropi süreçleri doğrultusunda bakıldığında zaman, yaşanan süreçlerin neden ve nasıl yaşandığına dair

kapsamlı bir projeksiyon sunabilir. Evet, bu süreçler toplumlar var olduğu süre boyunca daima olagelmiş süreçlerdir. Fakat bu süreçlerin sadece sosyal sistem için geçerli olmadığını ve benzerinin fiziki sistem içerisinde de var olduğunu ve bu süreçlerin seyrinin ne şekilde olacağına dair zihinsel çerçeve çizmesi açısından entropi kavramının önemli ve belirleyici olduğu söylenebilir.

Sosyolojisinin merkezini toplumsal değişim olgusu oluşturur. Hem fiziki hem de sosyal sistem açısından merkezi konumda olan düşüncenin, sistemin düzenliliğini ifade etmesi bağlamında durağan olması düşünülürken, aslında her iki sistem için elzem olan ve domine eden temel motivasyonun değişim olgusu olduğu gerçektir. Dışarıdan bakıldığında durağan gibi görünen sistemlere entropi gözlüğü ile bakıldığında, uzun süreçler sonucunda oluşan sistemlerin bugünkü görünümünü, her bir değişkenin değişime olan etkisi sonucunda kendisini fark ettirmeden işleyişini sürdürdüğünü gözlemlenmektedir. Burada söz konusu önemli olan nokta sistemin işleyişini belirleyen ve değiştiren süreçlerin neler olduğunun belirlenmesi problemidir. Toplumsal sistemin, küçük değişikliklerin ne gibi sonuçlar doğuracağına bilinememesi doğrultusunda kaotik bir yapıya sahip olmasından dolayı enformasyon kayıplarının belirlenmesi, belirsizliklerin giderilmesi ve sistemin işleyişi hakkında ipuçları verip, yaşanan problemin sınırlarını belirleyerek, entropinin azaltılmasını sağlayacaktır.

Toplumların, karşılıklı etkileşimleri sonucu zaman içinde yeni alışkanlıklar, değerler, kurallar, anlamlar, kurumlar ve yönetim biçimleri oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle zaman içerisinde insanların karşılıklı ilişki ve etkileşimleri, farklı bir duruma dönüşmekte, toplumsal yapıda ortaya çıkan başkalaşma da toplumsal değişimi doğurmaktadır (Tolan, 1991, s. 277). Sosyal sistemin bileşenleri arasında etkili bir etkileşim süreçlerinin yaşanması, sistemin devamlılığı için gerekli enformasyon enerjisinin dolaşıma sokulmasını sağlayarak entropinin minimize olmasına etki edecektir. Sosyal entropi bağlamında düşünüldüğünde sistemin bileşenlerinin birbirleri ile belirli bir amaç doğrultusunda etkileşime girerek haberdar olmaları beklenir. O halde bir sosyal sistemin sağlıklı ve doğru bir şekilde işleyişini sürdürebilmesi, kendisini oluşturan her bir unsurun birbirleri olan etkileşim ve iletişim halinde olmalarına bağlıdır. Dolayısıyla enformasyon kayıplarının giderilmesi sosyal sistemin entropisinin azaltılması noktasında belirleyici bir değişkendir. Toplumsal etkileşim ve iletişimin doğru bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan enerji enformasyon girdisidir. Toplumlar, değişen koşullar karşısında, kendilerini yenileyebilmeleri için gerekli olan dinamizmi yeni enformasyon girdileri ile sağlayacaktır. Bu şekilde sistem kendisini entropi maksimizasyonundan

kurtarıp, belirsizlikleri gidererek, denge haline gelir ve entropi minimize olur. Dolayısıyla genel sistem açısından bakıldığı zaman her bir sistemin kendisinin devamlılığı için mutlaka enformasyon girdisine ihtiyaç duyar ve bu enformasyon doğrultusunda işleyişini sürdürürdür.

Toplumsal yapıda ortaya çıkan değişikliklerin toplumsal değişim olarak ifade edilebilmesi için, toplumun oluşturan unsurların yapısı veya işlevlerinin sürekli ve köklü bir biçimde tarihinin akışını değiştiren bir değişiklik olması gerekir (Günay, 2012, s. 363). Toplumun oluşturan unsurların yapısının zaman içerisinde değişime uğraması, süreç içerisinde nereden geldiğini bilemediğimiz farklı değişkenlerin etkisi doğrultusunda sistemin kaotik bir yapıya dönüşmesinin ve entropinin artmasının bir sonucudur. Toplumsal etkileşim sonucunda değişen her bir bileşen enformasyon kullanımı sonucunda yeni bir yapıya sahip olmuştur. Sistemin her bir bileşeni birbirleri olan etkileşimi esnasında enformasyon girdisini kullanır ve bunun sonucunda sistem yeniden üretilir. Dolayısıyla sosyal entropinin azaltılması için toplumların birbirleri ile girdikleri iletişim ve etkileşim süreçlerinde, gerekli enformasyon kullanılarak toplumsal bileşenler arasında geçirgenlik sağlanmış olur. İşlevsel farklılığa sahip olan toplumların birbirleri ile temasının sağlanabilmesi için enformasyon alışverişine ihtiyaçları vardır.

Her bir toplumsal sistemin ihtiyaç duyduğu enformasyon, sistemin bileşenleri arasında ne şekilde kullanılacağı ve yararlanacakları doğrultusunda kendine özgü yapıların açığa çıkmasına ve toplumları birdirbirinden farklı kılan kültürel kodların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Her bir toplumsal sistemin kullandığı enformasyon farklı olabileceği gibi aynı kaynaktan beslenen toplumların da ortaya koyacakları yaşam felsefesi ve uygulama biçimleri farklılık gösterecektir. Bu durum onların enformasyon ile girdikleri etkileşim süreçlerinde, üzerinde buldukları geçmiş kültürel kodların bilinçaltında oluşturduğu hazır bulunuşluklarının ve karşı karşıya kaldıkları yeni durumlar karşısında hayata ve olaylara baktıkları pencerenin aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum hesap edilemeyen yeni etkileşimlerin ve süreçlerin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Her bir toplumsal kültürel yapılar, kendine has davranış örüntüleri oluşturmakta ve geliştirmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan her yeni durum belirsizlikleri de beraberinde getirmekte ve öngörülmez durumların yaşanmasına neden olmaktadır. Her bir enformasyon girdisinin ne gibi değişiklik yaratacağı ve ne gibi sonuçlar doğuracağı bilinmemesi toplumsal sistemin kaotikliği ile ilgilidir. Hesap edilemeyen ve kontrol edilemeyen her bir enformasyon kaybı sosyal entropinin artması ile sonuçlanmaktadır. Bir yerde sosyal entropinin artış göstereceği süreçlerin

yaşanmasına zemin hazırlayan koşullar, başka bir yerde farklı bir toplumsal zeminde farklı dinamiklerin yaşanmasına ve entropinin azalmasına neden olmaktadır.

Sosyal entropi projeksiyonu doğrultusunda toplumsal değişim olgusuna bakıldığı zaman, entropinin kendisinin salt bir artı ya da eksi değer içermediği gibi, değişim olgusu da kendi başına bir değer yüklenmemekte ve nötr halinde bulunmaktadır. Toplumsal değişim olgusunu getireceği sonuçlardan bağımsız iyi ya da kötü olarak değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Yaşanan süreçler değişimin yönünün hangi tarafa evrileceği konusunda yol gösterici olacaktır. Sosyal bir sisteme giren enformasyonun nasıl bir etki yaratacağı ve ne gibi değişim gerçekleştireceği ve hangi yönde entropi yaşanacağı konusunun bilinmemesi gibi. Dolayısıyla değişim olgusu, herhangi bir değer yargısından uzak olup, normatif değil, objektif bir anlam içeriğine sahip, nesnel bir gerçekliği ifade eder. Toplumların içerisinde geçtikleri değişim süreçleri, toplumların güçlenmesini sağlayarak entropinin azalması yönünde etki edip, lehinde bir misyon yüklenebileceği gibi, zayıflamasına sebep olup entropi artışına neden olarak, aleyhinde bir rol üstlenebilir. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir toplumun yaşadığı değişim, netice itibarıyla iyi de olabilir, kötü de. Değişim geçiren bir toplum için kötü olabilir fakat diğer bir toplum için iyi olabilir veya tersi de mümkündür. Toplum, değişimle beraber daha uzun süreler yaşamaya devam edebilir, varlığını sürdürebilir, ya da tersine çözüme yaşayabilir veya çökebilir de.

Toplumsal değişim olgusunu ele alırken, değişim sürecinde olan toplumun kendine özgü yapısal özelliklerini, tarihsel ve kültürel unsurlarını esas kabul edip, her toplumu kendi içinde değerlendirmek, doğru sonuçlara ulaşmak açısından önemli ve gereklidir. Bunların dışında toplumsal değişimi, radikal ve yumuşak özselle veya stratejik, değişimler olarak da kategorize edilebilir. Ayrıca toplumsal değişimi, geniş ve dar ölçekli değişim, uzun dönemli ve kısa dönemli değişim olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Bu kategorilere ilave olarak, toplumsal değişim, iradi ve gayr-i iradi değişim olmak üzere ikili bir kategori de yapılabilir (Aslantürk ve Amman, 1999, s. 354-355).

2.6.2. Toplumsal Değişim ve Din ilişkisi

Her din, içinde bulunduğu sosyal-kültürel yapının ihtiyaçları çerçevesinde toplumsal davranışlar için kurallar koyar, dini sistemin yapısına uygun belli davranış biçimleri üretir ve anlamlandırmalar yapar. Din, toplumların davranışları için bir motivasyon kaynağı olup, olgu ve olaylar karşısında edilgen değil, süreç üzerinde etkili

ve aktif bir rol oynar ve süreçler üzerinde düşünmelerini telkin eden standartları belirler. Din, toplumsal davranış kalıpları belirleyerek olan ile olması gereken arasında bir uyumun gerçekleşmesi dinin toplumsal öneminin temel göstergesidir. Şayet, günlük davranışlar ve olması gereken davranışlar arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkarsa, normatif tutarsızlık tehlikesi var demektir (Kehrer, 1998, s. 100-101).

Din sosyal gerçeklik düzeyinde, yaşamı anlamlı kılacak veriler üretip, standartlar belirleyerek toplumsal düzeni sağlamaya çalışır. Olan ile olması gereken arasında mesafenin açılmaması için sosyalizasyon sürecinin sağlıklı işleyebilmesi ve dinin belirlediği standartların içselleştirilmesi gerekmektedir. Bu kalite standartlarının toplumsal düzeyde karşılık bulabilmesi için enformasyon kaynağının doğru şekilde algılanıp, anlaşılması ve uygulanması gerekmektedir. Dinin enformasyon üretebilme kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal etkileşim düzeyinde ortaya çıkabilecek enformasyon kaybını önleyebileceğini ve olması gerekenleri uygulama konusunda etkili olabileceği söylenebilir. Ayrıca dinin yorumlanması ve uygulanması noktasında içinde bulunduğu toplumsal gerçeklikleri göz önünde bulundurması ve takipçilerine ayakları yere basan bir çerçeve sunması gerekmektedir. Çünkü dinler ortaya çıktığı sosyal-kültürel yapının dışına çıkıp, diğer kültürler içerisinde yayılma göstermeye başladığı zaman, o toplumun şartları doğrultusunda, karşı kalınan sorunlara yeni bir anlayışla gerçekçi bir çözüm modeli gerçekleştirmesi beklenir. Aksi takdirde dinlerin takipçilerine telkin ettiği söylemler, gerçeklik düzeyinde karşılığını bulamaması nedeniyle uygulanma imkânı bulamamakta ve dolayısıyla karşılığı olmayan bir söylemin çok fazla itibar görmemesi şeklinde bir durumla karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır. Dinin yanlış anlaşılıp, uygulanmasından kaynaklı standartların yerine getirilememesi durumunda normatif tutarsızlık söz konusu olur ki, bu durum sosyal entropi olarak tanımlanır. Bu durumda yanlış enformasyon kullanımı ve dolaşımının sonucunda toplumsal düzensizliğe neden olan sosyal entropinin maksimizasyonu gerçekleşir. Standartların olmaması durumunda toplumsal denetim mekanizmasında aksamalar meydana gelir ve toplumsal anomi ile karşı karşıya kalınır. Değer ve normların yokluğunda yaşanan sosyal entropinin minimizasyonunda din, oluşan boşluğu doldurarak, belirsizlikleri giderme noktasında bir misyon yerine getirmektedir.

Din ile toplum arasında karşılıklı ilişkinin olması, din ile toplumsal değişim arasında karşılıklı ilişkinin olmasında etkili bir rol oynamıştır. Dolayısıyla din ile toplumsal değişim arasındaki ilişki ele alındığında, hem dinin toplumsal değişim üzerindeki etkisini, hem de toplumsal değişimin din üzerinde olan etkisini karşılıklı

ilişki çerçevesinde ele alınması gerektiği göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu durumda din ile toplumsal değişme arasındaki ilişkilerde din, bir taraftan sosyal değişmeye engel olan bir faktör olarak karşımıza çıkarken, diğer bir yönüyle de toplumsal değişimin belirleyicisi ve motoru olarak karşımız çıkmaktadır (Yinger, 1965, s. 266).

Din ile toplumsal değişimin karşılıklı etkileşimi ve ilişkisi temelde iki şekilde kendini gösterir. Birincisi, dinin etkili olduğu din-toplumsal değişim ilişkisi; ikincisi ise dinin etkilendiği toplumsal değişim-din ilişkisidir. Dinin etkili olduğu din-toplumsal değişim ilişkisi, kendi içinde üç tipte ele alınabilir: Birincisi, dinin, toplumsal değişimi yavaşlatıcı, hatta bazen engelleyici bir faktör olarak etkili ve işlevsel olduğu din-toplumsal değişim ilişkisi; ikincisi, toplumsal değişimi takviye edici bir faktör olarak işlev gördüğü ilişki biçimi; üçüncüsü ise, dinin toplumsal değişimin temel faktörü olduğu ilişki biçimidir.

Dinin etkilendiği toplumsal değişim-din ilişkisi de kendi içinde aynı şekilde üç tipe ayrılabilir: Birincisi, toplumsal değişimin dini engelleyici olduğu, olumsuz yönde etkilediği toplumsal değişim-din ilişkisi; ikincisi, toplumsal değişimin dinin lehine işlev gördüğü ilişki biçimi ve üçüncüsü ise, toplumsal değişimle birlikte dinin kendini değiştirmesidir. Şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki, bu kategori, dini ile toplumsal değişim arasında yaşanan ilişkilerin, kesinlikle birbirinden bağımsız olacak şekilde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman her iki kategorinin, birlikte gerçekleştiğini söylemek, sosyal gerçekliğe daha uygun düşer (McGuire, 1987, s. 189).

2.6.3. Dinin Etkili Olduğu Din-Toplumsal Değişim İlişkisi:

Din, inançlar, değerler, kurumlar ve pratikler gibi unsurlardan oluşan, içerisinde karmaşık sosyal ilişkiler barındıran bir sistemdir. Din, yapısal olarak parçaların birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğu, parçalardan biri üzerinde meydana gelen değişimin diğer parçaları da etkileyen bir sistemdir. Nitekim birer sosyal sistem olan dini cemaat ve grupların içinde yaşama fırsatı buldukları sosyal-ekonomik ve kültürel çevre ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü bu yapılar toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıda ortaya çıkan herhangi bir değişiklikten etkilenmemeleri mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde dini karakter özellik gösteren bu yapılarda bir şekilde sosyal-kültürel ve ekonomik toplumsal yapıyı etkisi altına alarak, insan davranışlarının ve ilişkilerinin değişikliğine neden olmaktadır. Dolayısıyla din, toplumsal değişimin önemli bir belirleyicisi ve gücüdür. Dinin etkili olduğu din ve toplumsal değişim arasındaki ilişki, tek yönlü bir ilişki

olmayıp, din toplumsal değişimi bazı durumlarda yavaşlatıcı veya engelleyici, bazı durumlarda ise, değişimi hızlandırıcı bir etki oluşturmaktadır. Bazen de din kendi başına değişimin temel belirleyicisi olabilmektedir (McGuire, 1987, s. 190).

İnsan davranışlarının ve sosyal ilişkilerin değişmesinde en güçlü etkenler arasında yer alan din, kurucu unsurları, insanın temel ihtiyaçlarına göre şekillenen ve toplumsal ilişkilerde rol alarak değişik şekillerde kendini gösteren (cemaat, grup vb.) bir sosyal sistem kurma çabası içinde olup ekonomik, kültürel ve benzeri sosyal değişimin diğer önemli kaynakları ile sürekli olarak yakın ilişkiler içindedir. Bu ikili ilişki tek yönlü değildir. Bazen din ilişkilerin dışına çıkarak değişim için katalizör (yavaşlatıcı, hızlandırıcı, engelleyici dış ses gibi) görevi üstlenirken bazen de din, başlı başına sosyal değişim faktörü olmaktadır. Dinin, toplumsal değişim üzerinde olan etkisi, her zaman bilinçli olmayıp, irade dışı ve kasıtlı olmayabilir. Herhangi bir dini düşünce, özünde olduğundan çok farklı bir görünüme kavuşabilir ve bu görünümü sayesinde veya dolaylı olarak değişime neden olabilir (McGuire, 1987, s. 190). Dinin, toplumsal değişimde önemli bir aktör olması onun kurumsal ve tarihsel olarak hapsedilemeyecek ve dinamik bir yapıda olmasından kaynaklı değer, anlam ve sembol üretmesi ile ilgilidir (Bodur, 1994).

Din ile toplumsal değişim arasında olan ilişkide önemli olan nokta, dinin toplumla girdiği ilişkide, toplumu değiştirme yönünde izlediği stratejidir. Din, öncelikle içine doğduğu toplumda, ilk olarak sosyalleşme aşamasını gerçekleştirerek, toplumun karakterini tanımaya çalışarak edilgen gibi görünebilir. İkinci aşamada ise, aktif bir rol oynayarak, varlığını hissettirmeye başlar. Üçüncü aşamada ise, değişimin yönünü kendi istediği doğrultuda belirleyerek, bariz bir şekilde eyleme geçer (Crollius, 1998, s. 102). Dinin aktif olduğu değişim ve din arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için önemli olan diğer bir hususta dinin çatışma karşısında takındığı tutumdur. Din, bütünleştirici bir rol oynayarak çatışmayı engelleyen bir rol üstlenirken, diğer taraftan çatışmaya neden olarak, bütünleşmeyi bozan bir rol üstlenmektedir (Guenon, 1992, s. 61-64). Başlangıçta, her ne kadar dinlerin geliş amacı barış getirmek olsa da yaşanan tecrübeler göstermektedir ki, insanlar dinin oluşturduğu olağanüstü gücü arkalarına alarak, toplumsal şartları kendi istedikleri yönde şekillendirebilmek adına dini bir silah gibi kullanıp, kendi otoritelerinin birer aracı haline getirmişlerdir. Gelinek nokta itibarıyla dinlerin daima iyiliğin ve barışın ortaya çıkmasına kaynaklık ettiğini söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmamaktadır. Dolayısıyla sosyal entropi kavramının dinlerin iddialarını ne ölçüde yerine getirebildikleri ve başlangıç koşullarında ortaya çıkan anlayış ve uygulamaların zaman

içerisinde ne gibi değişikliğe uğradığının bir göstergesi olması bakımından önemli görünmektedir. Bir sosyal sistemin girdilerin sonuçlarının ne şekilde ortaya çıktığı ve verimlik analizi açısından entropi kavramının, toplumların geleceğine projeksiyon sunabilmek adına standart belirleme aracı haline gelmesi de ayrıca önemli bir husustur. Dolayısıyla entropi, toplumların geldiği aşamayı göstermesi, geçmişleriyle yüzleşmeleri ve bundan sonra yapılması gerekenler ile ilgili fikir oluşturmalarına imkân sağlaması bakımından da önemli bir teoridir.

Bu durumda din hem barışa neden olup sosyal entropiyi minimize edebildiği gibi, hem de savaşa neden olup, sosyal entropiyi maksimize eden bir değişken olarak karşımıza çıkabilmektedir. Din ve toplum arasında yaşanan karşılıklı ilişki nedeniyle dinin belirleyici olduğu ve toplumsal değişimin yönünü ve niteliğini belirlediği bu noktada, dinin öncelikle toplumsal sosyalizasyon sürecinde toplumların özelliklerini tanıyıp ona göre enformasyon üreterek, toplumların tıkanıdığı noktada değişimi kendi istediği bir noktaya doğru yönlendirmesi ve sosyal entropinin artmasını engelleyerek belirsizlikleri gidermesi beklenmektedir. Fakat bunu ne ölçüde gerçekleştirebildiği sorusu toplumsal süreçte yaşanan sosyal gerçeklikleri gözden geçirip, yüzleşerek, görünen olguların gerisinde hangi gerçekliklerin olduğunun açığa çıkarılmasına ve enformasyon kayıplarının minimize edilmesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Bu noktada bir sosyal sistemin nasıl çalıştığına göstergesi olarak sosyoloji ve sosyal entropi kavramlarının sunduğu çerçeve doğrultusunda olgu ve olaylara daha kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşılabilir. Dolayısıyla dini anlayış ve uygulamaları, doğuracakları sonuçlardan bağımsız şekilde salt kendisini olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Dinin içine girdiği kültürel toplumsal yapılarla girdiği etkileşim sonucunda etkisinin olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağı ve ne şekilde ortaya çıkacağı anlaşılabilir.

Toplumların değişen şartlar karşısında farklı değişkenlerle girdikleri etkileşim ve tepkimenin nasıl şekilleneceği ve ne gibi bir forma dönüşeceği kaotik olup, evrilecekleri yapının birbirinden çok farklı ve kendine özgü, karakteristik bir örüntüsünün olacağı unutulmamalıdır. Geşalt düşüncenin, bütünü, tek tek parçaların bir araya gelmesinden daha fazlasıdır yaklaşımı, farklı toplumsal örüntülerin açığa çıkma şartlarını anlamamız açısından önemli ipuçları barındırmaktadır. Başlangıç koşulları her ne kadar benzerlik gösterse de her toplumun zaman içerisinde diğer değişkenler ile girdikleri etkileşimin sonuçları birbirinden farklı, kendine özgü kültürel kodların benzersiz olması ile sonuçlanmasına neden olmaktadır. Her kültürel kodun içerdiği enformasyon değeri, bir diğeri ile örtüşmemekte ve dinamikleri birbirlerinden farklılaşmaktadır. Değişkenleri ve

dinamikleri birbirinden farklı olan toplumsal kültürel yapıların din değişkeni ile girdikleri etkileşim ve değişimin sonucunda nasıl bir örüntüye sahip olacağı konusu da sosyal sistemin kaotik bir karaktere sahip olduğunun göstergesi olup, entropinin artması ya da eksilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Tarihsel süreçte insanlar tarafından toplumsal sistemin dinamikleri açısından güçlü bir değişken olarak görülen din, etkileşime girdiği yapılarla güçlü bir ilişki kurarak, sonuçlarını kestiremedikleri olumlu ya da olumsuz deneyimler yaşamalarına neden olmuştur. İnsanlar ellerinde bulundurdukları bu güç karşısında, kendilerini yöneten bir kontrol mekanizması ile karşı karşıya bulmuşlar ve bunun sonucunda bazen mekanizmanın yönetimi altında kalarak kendi özgün karakterlerinin yapısının değişmesine neden olmuşlar, bazen de kendileri bu güçlü kontrol mekanizmalarını arkalarına alarak kendi otoritelerini kurmuşlardır. Her iki şekilde de insanlar sonuçları itibariyle bedel ödemiş ve dinin olumlu gibi görünen fonksiyonu olumsuz deneyimler yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla toplumların din değişkeni ile girdikleri etkileşimin boyutları ve sınırları iyi belirlenmeli ve birbirlerinin sınırlarına müdahale edilmemelidir. Bu noktada doğru enformasyon üretimi ve kullanımı yaşanacak olumsuzlukları minimize ederek entropinin artmasına engel olabilmektedir. Eksik ya da yanlış enformasyonun yol açacağı tahribat geri dönülemez bir boyuta ulaşabilir. Çünkü din, olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurabilecek çok güçlü bir değişkendir. Bu güç, onu kullananların elinde yıkıcı bir silaha ya da yaşamı zenginleştiren bir motivasyon kaynağına da dönüşebilir. Dolayısıyla din, enformasyon kaybından dolayı toplumsal değişimi olumsuz yönde etkileyebileceği gibi, doğru enformasyon üretip, belirsizlikleri kontrol altına alarak olumlu yönde de etkileyebilir.

Yaşananlar göstermiştir ki, dinin gerek uygulayıcılardan gerekse kendisini meydana getiren bileşenlerden (beyan, ilkeler vb.) kaynaklı, dinamik bir kültür ögesi olarak duygu, değer, anlam ve sembollerin üreticisi ve kaynağı oluşuyla doğrudan sosyal değişime sebep olması her zaman beklenildiği gibi olmayabilir. Burada önemli olan husus olumlu ya da olumsuz, şöyle ya da böyle dinin, çatışma karşısında hem bütünleştirici bir rol oynaması hem de tersine çatışmalara sebep olabilmesi şeklinde izlediği stratejiler ve bunlardan dolayı toplumsal değişimin yönünün tayininde önemli bir güç olması, yani kısaca toplumsal değişim üzerinde edilgen (kabullenme süreci) veya etken olarak etkili olmasıdır.

Bu duruma, Japonya'da Şintoizm'in modernleşme ve sanayileşmede etkili bir rol oynaması; Yahudilik, Budizm, Hinduizm, Konfüçyanizm, Hristiyanlık, İslâm vb. dinlerin

tarihsel ve sosyolojik gerçeklikleri; İslâm'ın Mekke'de ortaya çıkıp Medine'de toplumsal düzen oluşturmaları; Modern zamanlarda örneğin İslâmiyet'in Malezya, Endonezya gibi İslâm ülkelerinde değişimde çok etkili bir faktör olması örnek olarak verilebilir. (Okumuş, 2015, s. 54).

2.6.4. Toplumsal Değişimi Yavaşlatıcı ve Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Din- toplumsal değişim konusu ele alınırken, dinin toplumsal değişim karşısında tutucu ve muhafazakâr tarafı ön planda olup, onun değişimi yavaşlatıcı ve engelleyici bir fonksiyon yerine getirdiği; mevcut olanı koruduğu ve değişim karşısında statükoyu koruduğu ifade edilmiştir. Genellikle dinler, dini kurucusunun manevi mirasına ve öğretilerine bağlılık çerçevesinde, kendilerine bırakılan mirası tekrar tekrar yerine getirme gibi kutsal bir görevle her türlü değişimden uzak şekilde kalmaya özen gösterirler. Bu yönüyle din, her türlü zihinsel, değer ve sosyal yapı değişimine karşı engel oluşturmaktadır (Günay,1988, s. 333). Tarihsel süreçte din, toplumlar için en önemli istikrar unsuru olarak, toplumsal düzen ve istikrarı koruma, toplum ve devletin dengede olması gibi bir fonksiyon yerine getirmesi nedeniyle değişim karşısında direnç gösterip, mevcut şartların kabullenilmesi ve otoritenin korunmasına aracılık etmiştir. Elbette olumlu mevcut şartların ve düzenin korunmasında rol oynaması belirsizliklerin giderilmesi noktasında sonuçları açısından sağlıklı görülmeyle birlikte, mevcut düzenin sağlanabilmesi karşılığında olumsuz koşulların pekiştirilmesi ve mevcut otoritenin varlığını sürdürmesi doğuracağı olumsuz sonuçları nedeniyle sağlıklı görülmemektedir.

Dinin takipçilerinin manevi mirasa bağlılık nedeniyle değişim karşısında direnmeleri, dinin değişen toplumsal şartlara uyum sağlaması ve yeni ihtiyaçlar karşısında fonksiyon yerine getirmesi özelliğinin zedelenmesine neden olduğu gibi, kendilerinin de değişen koşulları doğru algılayıp, sosyal gerçekliği fark etmemelerine ve dolayısıyla hem zihinsel hem de düşünsel anlamda geride kalmalarına neden olmaktadır. Dinlerin geldiği toplumsal gerçeklik koşulları ile kendi içinde bulunulan koşulların değişkenlik göstermesi, şartların birbirileri ile uyuşmaması, takipçilerinin içinde buldukları toplumun gerçekliğinin dışında kalmalarına ve yaşanan çağın sorunlarına karşı duyarsızlaşmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla dinlerin iddialarının gerçekleştirilememesi nedeniyle, gerçekçi bir enformasyon üretmediği konusunda eleştirilere maruz kalabilmekte ve ona duyulan itibarı zedelemektedir. Dolayısıyla dinlerin manevi mirasını koruma niyetiyle gerçekleştirilen değişim karşıtı eylemler, onu

korumaktan çok, onun ayakları yere basmayan afaki bir görünüme bürünmesine ve fonksiyonunun yerine getiremeyen âtil bir yapıya dönüşmesine neden olmaktadır. Bu şekilde dinler, sosyal sistemin dışına itilerek, işe yaramaz hale gelip, takipçileri için gerekli motivasyonu yerine getirememektedir.

Durkheim'in öncelikli olarak üzerinde durduğu konu sosyal yapının korunması olup, toplumların bir arada olmasınının koşullarının ve devamlılığını sağlanmasıdır (Mardin, 1992, s. 65). Din, öncelikle insan yaşamını düzenleme gibi temel bir misyonu yerine getiren çok etkili bütünleştirme işlevini yerine getirmektedir. Din, bütün sembollere anlam kazandıran bir kaynak olması nedeniyle, semboller aracılığıyla toplumsal ilişkileri düzenler. Din, bütün sosyal kurumları kaplayan, kendisi olmadığında yoksun kalacakları bir istikrar görüntüsü veren bir kubbe görevi görür. Bu şekilde din, toplumsal kurumların içine işleyerek toplumların devamlılığını sağlar (Okumuş, 2015, s. 109). Sosyal entropi bağlamında toplumsal istikrarın korunmasında dinin anlamlar ve değerler üreterek, bu değerlerin herkes tarafından paylaşılmasıyla beraber birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemesi ve entropiyi minimize etmesi temel bir misyondur. Din, sembollere anlam verme, bilişsel süreçleri ve yaşamı anlamlandırma konularında enformasyon kaybını gidererek toplumların devamlılığını sağlar ve sosyal entropiyi minimize eder.

Din, insanların sıkıntılı zamanlarda, hastalık ve depresyon gibi felaketler karşısında yardımlaşma duygusu kazandırarak, birbirlerine yardım konusunda kaynaşma ve bütünleşme sağlar. Din ile toplumsal bütünleşme birlikte anıldığından dolayı, dini değerler konusunda yaşanabilecek herhangi bir gevşeme toplumsal dayanışmayı çözerek anomiyi yol açar (Okumuş, 2015, s. 110). Toplumsal değerler üretme konusunda etkin olan dinin yokluğunda ve toplumların sürekliliğini sağlayan bir sistemin olmaması durumunda, insanlar sosyal entropi ile karşı karşıya kalırlar. Dolayısıyla din toplumsal değişimi yavaşlatma konusunda, değer kalıplarında oluşabilecek kayıpların önüne geçebilmek ve toplumsal yapının deformasyona uğramasını önlemek amacıyla bir çeşit fren görevi yerine getirir.

Dinin, değişim karşısında muhafaza etme ve tutucu olma gibi işlevleri olduğu düşünülse bile, bu durum onun değişmeyeceği anlamına gelmemektedir. Toplumsal değişimi engelleyici olma dinin temel bir özelliği olmayıp, bunu yanı sıra çok güçlü bir şekilde değişimi takviye eden ve değişimin motor gücü olan bir özelliği de bulunmaktadır. Burada söz konusu olan bu özelliklerinden birini sosyal şartlara ve zemine göre ön plana çıkardığı gerçeğidir. Daha önce bahsedildiği gibi din, öncelikle toplumsal

sosyalizasyonu sağlayarak, sosyal-kültürel yapıyı anlamaya ve çözümlenmeye çalışır. İkinci olarak varlığını daha güçlü bir şekilde hissettirir. Son olarak da değişimi kendi istediği hedef doğrultusunda yönünü ve niteliğini belirleyerek toplumsal değişimi gerçekleştirir. Dinin, gelenek ve muhafazakarlığı bir ölçüde zihniyet, değer, norm, kültür ve yapı değişikliği karşısında bir fren görevi görse bile dinin bu tutucu özelliğinin yanında onun değişim olgusunu yok saydığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Toplumsal statik ve dinamik gibi kavramlar ilk bakışta birbirine zıt iki kavram gibi görünseler de aslında her ikisi toplumsal gerçekliğin yapısal karakterini yansıtan farklı görünüme sahip, birbirini tamamlayan ve toplumları ayakta tutan kavramlardır (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 15). Fiziki sistemin işleyişinde değişimin altında değişmezliğin, düzensizliğin arakasında oluşan düzenin oluşturduğu ikili anlayışın toplumsal sistemin işleyiş biçiminde de söz konusu olduğu söylenebilir. Her iki sistem içerisinde dinamizmin altında statikliğin, statik gibi görünen yapıların altına da dinamizmin gizlendiğini ve her ikisinin birlikte sistemin yapısal özelliğinin bir gereği ve işleyişinin bir tezahürü olduğu söylenebilir. Sistemler bu döngüsel işleyiş nedeniyle kendilerini yenileyerek, varlıklarının devamlılığını teminat altına alırlar. Dolayısıyla dinamik süreçlerin yaşanması, statikliğin yaratacağı sorunların minimize edilmesine ve yeni yapıların oluşum süreçlerine zemin hazırlamış olur. Fiziki sistem içerisinde enerjisi azalan ve yenilenemeyen yapılar entropi süreçleri doğrultusunda evrende başka bir yerde yeni yapıların oluşmasına zemin hazırlarlar. İlk bakışta düzensizlik gibi algıladığımız süreç aslında uzun zaman aralığı içerisinde sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde başka bir oluşum hazırlıklarının yapıldığını göstermektedir. Sosyal sistem açısından da belirli bir zaman aralığında ortaya çıkan belirsizlik veya düzensizlik durumunun aslında değişimin bir gereği olarak ortaya çıkan geçici durumlar olduğunu ve ileride tahmin edemeyeceğimiz bambaşka yapıların ortaya çıkmasına hazırlık süreçleri olduğu görülür. Burada söz konusu entropi perspektifinden bakıldığında görünen olgu ve olayların aslında bir bütünün parçası oldukları ve belirli kurallar dâhilinde işleyişlerini sürdürdükleri gerçeğidir.

Bir taraftan dinin mevcut olanları koruma ve muhafaza etme gibi değişim karşıtı olan özelliği, diğer taraftan mevcut sistemin değişimi yönünde ortaya koyduğu yaratıcı özelliği birbirleri ile örtüşmüyor ve çatışıyor gibi görünseler de her iki özellik aslında toplumu dinamik tutmak amacını taşırlar ve birbirleriyle çatışmazlar (Montgomery, 1997, 22-26). İnsanlık tarihi, toplumsal statik ve dinamik gibi birbirine zıt gibi görünen süreçlerin birlikte hareket ettiği, toplumların hem değişimine hem de tutuculuğuna sahne

olan olaylara şahit olmuştur. Bu durum toplumların doğasında olan bir süreçtir. Din, sosyal-kültürel şartlara ve uygun zaman göre bu özelliklerinden biri ile ön plana çıkarak, yerine göre hem sosyal entropiyi minimize eder hem de maksimize edebilir.

Dinler, tarih boyunca sosyal değişim olgusunu tamamen kabul etmeme gibi bir karaktere sahip olmamalarıyla beraber, eğer değişim dinin özsel özelliklerine zarar verme gibi bir durum ile karşılaşılır ise o takdirde din, değişimin karşısında yer alarak farklı isimler altında (tecdit, ihya gibi) değişim planları yürürlüğe koyarak kendisi bir değişim projesi sunar. Ortaya konulan bu tür değişim önerileri ile din, kendini, temel ilkelerden taviz vermeden yeni bir form içinde sunarak kendi lehine bir değişimin gerçekleşmesi için çaba içinde olur. Dinin değişim karşısına kendi değişim projesiyle çıkması, dinin göreceli olarak değişimi yavaşlattığı veya engellediği söylenebilir. Din, sosyal değişmeyi engelleyici, yavaşlatıcı veya sınırlandırıcı bir işleve sahip olması onun muhafazakârlık, meşrûlaştırım, sosyalizasyon, sosyal kontrol ve bütünleştirme işlevleriyle çok yakından ilişkilidir (McGuire, 1987, s. 194). Şayet değişimin yönü, dinin kurucu unsurlarına zarar vereceği düşünülürse, takipçileri tarafından manevi mirasına bağlılık gerekçesiyle değişim karşısında direnç göstermelerine neden olur. Hâlbuki dinler özü itibarıyla korunup, zaman içerisinde değişen şartlar karşısında uygulamalarda bir takım değişikliğe gidilebilir. Zaten dinlerin uygulamalarının başladığı gibi kalmasını beklemek, dinin geliş amacına ters düşmekte ve olumlu fonksiyonunu yerine getirmesine engel olmaktadır. Şayet dinlerin amacı, toplumların içinde buldukları sosyal-kültürel yapının ihtiyaçlarına cevap vermek ve gerekli düzenlemeleri yapmak ise, değişen şartlar karşısında da aynı fonksiyonu yerine getirebilmek için, gerekli değişimleri gerçekleştirmeli ve yenilenmelidir. Değişen toplumsal şartlara ayak uyduramayan bir dini yaklaşımın toplumları sürükleyen bir gücünün olduğunu söylememiz imkânsız hale gelir ki, bu durum onun kendi kurucu unsurları ile çelişmesine neden olur.

Dinler, toplumların bölünüp parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarında, bütünlüğünün bozulması ve istikrarsızlığa neden olan durumlarda toplumsal değişim karşısında yavaşlatıcı veya engelleyici roller üstlenerek, sosyal değişime karşı panzehir olma işlevleri gösterir. Böyle bir durumda dinin, toplumların dağılmasına neden olabilecek değişim karşısında toplumsal değişimi yavaşlatması ve kendi değişim projesini ortaya koyması, toplumsal bütünleşme fonksiyonun katkı sağlamasına ve toplumsal düzensizliği minimize etmesine neden olur. Elbette dinin, toplumsal değişimi yavaşlatması veya engelleyici olması her zaman olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Değişen sosyal-kültürel, ekonomik şartlar karşısında değişime direnmesi, onun

statikleşmesine ve dolayısıyla da toplumsal düzenin yenilenmesine engel olarak sosyal entropiyi maksimize etmesine neden olur.

2.6.5. Toplumsal Değişimi Takviye Edici Bir Faktör Olarak Din

Toplumsal yapıda söz konusu olan geleneksel, tutuculuk ve değişim kriterlerinin, din için de geçerli olduğu söylenebilir. Din, toplumsal değişimi engelleyici veya yavaşlatıcı işleve sahip olduğu gibi; toplumsal değişimi hızlandırıcı veya takviye edici işleve de sahip olabilmektedir. Dinin, sadece toplumsal norm ve değerlerin korunması işlevine sahip bulunacağını ve dinin sosyal değişimin önünde engel teşkil ettiği düşünülse bile; din toplumsal hayatta varlığını hissettirdiği andan itibaren asıl inanç ve uygulamalarla beraber bir zihniyeti, bir dünya görüşünü, yeni dinî topluluğun yaşam tarzı içerisine yerleştirerek yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir (Günay, 1988, s. 84).

Din, karizmatik liderin, orijinal mesajının etkisiyle, kendi bakış açısını toplumsal yapının ve dini topluluğun yaşam tarzının içerisine yerleştirerek yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak değişimi gerçekleştirebildiği gibi, kendi mesajının takipçileri ile bunun karşısında konumlanan ve muhalefet eden toplumun diğer kalanları arasında olan çatışma yoluyla da değişimi gerçekleştirebilir. Toplumsal değişimin en belirleyici kriterlerinden biri de çatışmadır. Çatışma yoluyla din, yeni orijinal bir topluluğun ortaya çıkmasına ortam hazırlarken, yeni öğretinin oluşturduğu etkiden rahatsız olan, geleneksel otoriter yapının ellerinden gideceği korkusunu taşıyanlar arasında bir gerilim söz konusu olur ki, bu durum entropi yasasının evrenin herhangi bir yerinde oluşturulmaya çalışılan bir düzenin, evrenin başka herhangi bir yerinde düzensizliğe sebep olduğu yaklaşımına uygun bir durumun yaşanmasına sebep olur.

Dolayısıyla bir taraftan yeni bir yapı inşa edilirken, diğer taraftan düzensizliğe neden olunur. Bu sebeple din hem düzeni sağlayıcı hem de düzensizliğe neden olan bir fonksiyon yerine getirmiş olur ki, sosyal entropi denilen bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Çatışma sosyo-ekonomik otoriteyi elinde bulunduranlarla, bu gücü elinde bulundurmamaları arasında olabildiği gibi, gruplar arası çatışmalar ve çeşitli değer sistemleri arasında gerçekleşebilir. Şayet, yönetimde bulunanlar, değer yargılarından uzak, adaletsiz ve kontrolsüz otorite ile haksız uygulamalarda bulunurlarsa, bu durumda çatışma yoluyla otoritenin değiştirilmesi ve yerine daha iyi bir düzen anlayışının sağlanması amaçlanıyorsa yaşanan bu çatışma değişime sebep olur ve sosyal entropiyi

minimize eder. Fakat yanlış uygulamalara karşı gösterilen tepki ve protestolar, toplumda daha karmaşık bir yapının ortaya çıkmasına sebep oluyor ve düzensizliği arttırıyorsa o zaman din, sosyal entropiyi maksimize edebilir.

Dolayısıyla din her zaman koruyucu ve muhafaza edici bir fonksiyon icra etmemiş, yer yer çatışmaların yaşandığı durumlara sebebiyet vermiştir. R.K. Merton, tarihte din uğruna yapılan savaflara ve dinin yıkıcı gücüne işaret etmiştir. Bir kısım dini inanç sistemleri, içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerde gücü elinde bulunduran, otoriter yapıya boyun eğerken, bir kısmı mevcut otoriter yapıyı yıkmamanın dini inancının gereği olarak telakki ederler. (Kehrer, 1998, s.96). Genel sistem açısından değerlendirildiğinde insanların gerek fiziki sistem gerekse de sosyal sistem ile kurdukları etkileşim ve iletişim sonucunda ortaya çıkan sonuçlar kendisi için olumlu da olabilir olumsuz da olabilir. Ortaya çıkan olumsuz sonuçlar, sistemin bozuk ya da eksik olduğu, işlevsel bir bozukluğunun bulunduğu anlamına gelmez. Örneğin, İnsanların doğa ile kurdukları olumsuz etkileşimin sonucunda iklim değişikliğinin yaşanması, sistemin özünde olan bozukluğun bir sonucu değil, insanlarda var olan enformasyon eksikliğinin getirdiği eksik ve yanlış etkileşimin bir sonucudur. Dolayısıyla insanların dini enformasyon ile girdikleri etkileşimin sonucunda ortaya olumsuz davranış örüntülerinin açığa çıkması, dinin özü itibariyle böyle bir durumu hedeflemediği, yaşanan negatif durumun insanların hazır bulunuşluklarının ve enformasyon eksikliklerinin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bir toplum için olumlu bir fonksiyon yerine getiren bir dini enformasyon, diğer bir toplum için olumsuz bir fonksiyon yerine getirebilir. Bu durum dinin özünden kaynaklı bir sorunun olmadığı, insan eliyle ortaya çıkan bir anlayış ve uygulamadan kaynaklı bir sorun olduğu gerçeğini göstermektedir. Elbette burada dinin kaynaklarının da ne ölçüde aslımı yansıttığı ve doğru enformasyon üretebildiği problemini de unutmamak gerekir.

Toplumsal değişim sürecinde din iki şekilde fonksiyon yerine getirir. Birincisi, doğrudan toplumsal değişimi destekleyerek, tıkanmış yapıların yerine yenilerinin getirilmesi ile değişimin itici gücü olabilir. İkinci durumda ise toplumsal değişim sonrası yaşanabilecek sıkıntılar ve belirsizlikler karşısında değişime adaptasyonu sağlayarak takviye eder. Toplumsal değişim sonrası oluşan yeni toplumsal yapı ve ilişkilere uyum problemi yaşanabilir. Dolayısıyla dinin toplumsal değişimi takviye eden birinci fonksiyonu kadar, toplumsal değişim sonrası yaşanan durumlar karşısında uyum problemini destekleme fonksiyonu da önemli bir misyon yüklenmektedir (Bankston, 1997, c. 17/4).

Din, içine geldiği toplumun sosyal- kültürel yapısı bağlamında her iki farklı durumda yaşanan toplumsal sıkıntıları ve düzensizlikleri içinde bulunduğu toplumun ihtiyaç duyduğu enformasyonu gerek değişimin başlatıcısı olarak destekler gerekse değişim sonrası uyum ve adaptasyonu sağlayarak sosyal entropiyi minimize eder. Toplumların kriz anlarında ihtiyaç duyulan değişim için motivasyon sağladığı gibi, değişim sonrası çıkabilecek sorunlarda da yine gereken motivasyon ihtiyacına cevap vererek entropi minimizasyonunu sağlar. Din, değişim sonrası yaşanan bu uyum problemini toplumsal değişimin kendisinde var olan dinamikleri, değişimin getirdiği avantajları ve dezavantajları, yeni toplumsal düzenlemeleri yeniden yorumlayarak, anlamlandırarak, zihinsel inşa süreciyle birlikte değişime uyumun sağlanmasında etkili olur.

Burada din, olumsuzlukların olumluya çevrilmesi ilkesi doğrultusunda olumsuz gibi gözükken değişim öncesi ve değişim sonrası yaşanan kriz anlarını fırsata çevirerek, yeni düşünce örüntülerinin ve yeni yapıların açığa çıkmasına zemin hazırlamış ve entropi maksimizasyonunu, entropi minimizasyonuna çevirmiştir. Dolayısıyla din, içerisinde bulunduğu toplumun sosyal-ekonomik ve kültürel yapısında meydana gelen bozulma ve artan entropi karşısında sessiz kalmamış, eleştirel bir tutum sergileyerek, takipçilerine yozlaşan bu sistemin değişmesi gerektiği konusunda telkinler vererek değişimi desteklemiştir. Değişim sonrası yaşanabilecek komplimanlar karşısında yeni toplumsal yapıya adaptasyonu sağlayarak da sosyal entropiyi minimize etmiştir. Dolayısıyla din hem toplumsal değişimin başlatıcısı olarak hem de toplumsal değişim sonrası yaşanan uyum problemini çözerek sosyal entropiyi minimize etmiştir.

Dinin toplumsal değişimi destekleyici bir aktör olarak kendini göstermesinde, meşrulaştırma, zihniyet kazandırma, çatıştırma, motivasyon, organizasyon, sosyalleştirme, yapılandırma, kimlik kazandırma, toplumu düzenleme, aracı kurumluk vs. işlevleri etkili olabilmektedir.

2.6.6. Toplumsal Değişimin Temel Faktörü Olarak Din

Weber, tamamen dünyayı düşünce ve inançlar yönetmese de bazı tarihsel durumlarda düşünce ve inançların toplumsal değişim konusunda bağımsız olarak, değişimin belirleyicisi olabileceğini ve dinin toplumsal değişimde temel faktör olabileceğinin ifade etmiştir. Toplumsal değişimin temel faktörü olarak din, toplumsal değişimi takviye edici bir faktör olarak din maddesinden şu yönüyle farklılık arz

etmektedir: Toplumsal değişimi takviye edici bir faktör olarak din, başka takviye edici faktörlerin içinde bir faktördür. Fakat toplumsal değişimin temel etken veya temel etkenlerden biri olarak varlık göstermektedir (Okumuş, 2015, s. 124-125).

Din ve ideolojilerin tarihte birçok değişimlere, ihtilâl, savaş ve yıkımlara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Özellikle dinsiz bir toplum olmadığı düşünöldüğünde, bu gerçek daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda İbn Haldûn, toplumların gelişiminde dinin önemi üzerinde çokça durmuş, dini birleştirici bir unsur olarak asabiyetin de üzerine koyarak dine bağlanan hanedan ve toplumun dini zayıf olanlara galip geleceğini ve dini bozulan toplumun çok kötü değişimlere sahne olacağını ileri sürmüştür (İbn-i Haldun, 1996, s. 871).

Gustave Le Bon'a göre de inançlar, insanlık tarihinin en güçlü faktörlerinden biri olup toplumun inançlarında meydana gelen her değişmeyi büyük toplumsal değişimler izler (Okumuş, 2015, s. 125). Toplumsal değişimin temel faktörü olarak din, toplumların hem lehine hem de aleyhine etkili ve işlevsel olabilir. Din, bazen meşrulaştırma işlevi görerek sosyal düzeni sağlayıp sapma ve anomi durumlarına engel olursa da bazen böyle bir işlev görmek yerine mevcut toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik bir hareket oluşturarak anomi ve sapmaya neden olabilir ve yeni çıkmış bir dinî hareketi meşrulaştırarak toplumda ayrımlaşmaya, saflaşmaya, göçe ve devrime yol açabilir. Dolayısıyla din, düzeni sağlayabildiği gibi düzensizliğe de neden olabilir. Bir adım daha ileri giderek dinin, bir toplumun tarih sahnesinden silinmesinde etken olabilme potansiyeline sahip olduğu da söylenebilir (Okumuş, 1995, s. 34-35).

Materyalist ve Marksistler, genelde ideleri, özelde de dinî ideleri, altyapıyı oluşturan temel faktör olarak düşündükleri ekonominin veya ekonomik faktörlerin gölge fenomenleri olarak kabul eder. Dinin toplum hayatında ve toplumsal değişimde etken bir faktör olmayacağını, hatta değişimi engelleyici bir fenomen olduğunu ileri sürerlerken; idealistler, örneğin Hegel, ide ve fikirlerin, tarihin ve toplumsal değişimin asli faktörleri olduğunu iddia etmektedir.

Sosyolojide bu konuya belki de en geniş ilgiyi M. Weber göstermiştir. Weber'in sosyolojisinde değerler, özellikle de dinî ve ahlaki değerler, dinî düşünce, zihniyet ve kıymet hükümleri, sosyal-ekonomik değişimde rol alabilir, hatta yeri geldiğinde değişimin egemen faktörü olabilirler. Batı'da modern kapitalizmin doğuşunda oynadığı rolde göröldüğü üzere din, sosyal ve ekonomik değişimin, yeni birtakım değerlerin oluşturulmasının temel etkeni olabilir. Weber'e göre modern anlamıyla kapitalizm, Batı'da, Calvinist, Pietist, Baptist ve Metodist Protestan çevrelerin yaşayışında beliren

biçimindeki bir zâhidlik anlayışı sayesinde ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın Kalvinci Protestan yorumu, Batı'da sadece kapitalist ekonomiye değil, aynı zamanda modernliğe ve bununla bağlantılı olarak laik bilgi, bilim ve seküler toplum kurumlarına geçişte de başlı başına önemli bir rol oynamıştır.

Weber, dinin sosyal değişimdeki olumlu veya olumsuz ya da muhafazakâr veya yaratıcı rollerini aydınlatmak üzere din önderlerinin bir tipolojisini yapmakta ve bu çerçevede peygamber ve rahip tipleri üzerinde önemle durmaktadır. Bu iki tipten rahip, yerleşik sistemin veya toplumsal düzenin bir parçası olarak onun üzerinde yaratıcı bir işlev icra etmeksizin yalnızca geleneksel düzenin idamesini sağladığı halde; peygamber, bir değişimci portresiyle ortaya çıkar ve orijinal deneyimi ile yerleşik kalıplara meydan okur ve başarılı olması durumunda da yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Weber'in sosyolojik terminolojisinde tam bir karizma yüklü fert demek olan peygamber, karizmatik liderliğin dinî bir tezahürü olarak varlık sahnesinde yerini alır. Peygamber, orijinal deneyimi ile yerleşik modellere meydan okur ve şayet başarılı olursa, yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Karizma terimi, liderin alelâde insanlar üzerinde icra ettiği cazibe gücünü ifade etmektedir. Böyle bir güçle dinî lider, insanlar, özellikle taraftarları katında oluşturucu, yaratıcı bir zihniyeti devreye sokar. Böylece geleneksel sosyal çevrede, dinî liderin karizmatik etkisi, en güçlü devrimci bir değişimi gerçekleştirecek bir işlev görür (Weber, 1964, s. 46).

Dinin, yukarıda işaret edildiği gibi çatışma ve devrim yoluyla da başlı başına toplumsal değişme faktörü olabilmesi bağlamında denilebilir ki mevcut egemenlik ilişkilerini değiştirme denemeleri, egemenliğin yapısı ve meşruiyetine bağlıdır. Elitlerin barış yoluyla dolaşımını engelleyen donmuş egemenlik şekilleri, radikal devrim hareketlerine sahne olabilirler. Eğer egemenlik mevkilerinin işgali rasyonel bir temele dayanmıyorsa, karmaşık ideoloji ve mitolojilere dayanılarak toplumun tüm yapısını değiştirmesi istenebilir. O zaman sosyal ayaklanma, aynı zamanda dinî bir hareket olur: Bogomil, Hussit, Bundschuh hareketleri, Taufer ayaklanmaları, politik devrim isteklerini Tanrı tarafından istenen bir toplumsal düzene çağırarak veya dayanarak temellendirmişlerdir.

Modern egemenlik yapısındaki rasyonel iletişim sayesinde çatışmaları çözümlene imkânı, bugün devrim hareketlerinin çok zor ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü kurumsallaşmış kanallar (seçimler) egemenlik altında bulunanların,

egemenlik mevkilerini elinde bulunduranlarla iş birliği içinde olmalarını temin etmektedir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde bugün hâlâ çoğu kez yukarıda adı geçen Batılı hareketlere benzer yapısal özellikler gösteren, din tarafından şekillenmiş devrim hareketleri ortaya çıkabilmektedir. Kolonilerde politik elitin dolaşımından siyahi nüfusun dışlanması ve ayrıca hiçbir imtiyaza sahip olmamaları, Hristiyan inanç unsurlarıyla temasa geçtikten ve bu Hristiyan unsurların eski kabile mitolojisiyle karışmasından sonra, bütün egemenlik ilişkilerinin radikal olarak tersine döndürülmesini dinî bir misyon telakki eden bir parya ahlakının oluşması için uygun bir ortam sağlar. Mesihçi beklentiler, ya bizzat kurtarıcı olarak veya onun habercisi olarak ortaya çıkan dinî bir önder yaratır.

Dinin etkili olduğu din-toplumsal değişim ilişkilerini ele alırken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, dini bu sıklardan her birini, birbirinden bağımsız olarak saf bir biçimde gerçekleştirdiği zannına kapılmaması gerekliliğidir. Burada esas alınan nokta, dinin değişik biçimlerde toplumsal değişim karşısında etkili olabildiği ve değişik zaman ve zeminde bu biçimlerin biriyle öne çıktığıdır. Din, bir yönüyle etkili olurken, diğer yönleri de büyük ölçüde bünyesinde taşır. Ayrıca din, bu biçimlerden ikisini veya üçünü bir anda gerçekleştirme imkân ve potansiyeline de sahiptir. Sözelimi din, bir toplumda belli bir zamanda bir yandan değişimi takviye edici bir işlev görürken, aynı zamanda değişime karşı istikrarı koruyucu bir işlev de görebilir. Doğal olan da budur zaten. Toplumsal değişimin sağlıklı bir biçimde meydana gelebilmesi, aynı zamanda toplumun dengesinin bozulmamasına da bağlıdır. Değişimle birlikte toplumun dengesinin bozulmaması için toplumsal değişimi destekleyen din, aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve denge için istikrar işlevi de görebilir (Kehrer, 1992, s. 96-97).

2.6.7. Dinin Etkilendiği Toplumsal Değişim ve Din İlişkileri

Din ve toplumsal değişim arasındaki ilişki, karşılıklı olup, sadece din olgusu açısından başlangıç noktası yapılarak anlaşılmaya çalışılamaz. Çünkü din ve toplum arasındaki ilişkiler tek taraflı değil, karşılıklıdır. Din, diğer faktörlerle beraber bir faktör olarak ya da tek başına toplumsal değişimin başlatıcısı olarak rol oynayabildiği gibi, değişen ve dönüşen şartlardan ve zamandan da bağımsız değildir. Din, toplumsal değişimin temel aktörü, başlatıcısı olabildiği gibi, kendisi de etkisi altına aldığı toplumsal değişimden etkilenmektedir. Bu durum dinin toplumsal hayatta daima edilgen bir konumda olduğu ve sosyal değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir fenomen olduğu

anlamına gelmemektedir (Mazrui,1992, s. 143). Din, toplumsal buhran dönemlerinde toplumların ihtiyaç duyduğu anlam ve değer şemsiyesi ile onları kuşatarak gerekli gördüğü değişimin oluşmasında aktif rol aldığı gibi, değişimine sebep olduğu toplumun değişiminden de etkilenebilmektedir.

Her ne kadar din, kendi esas ilkelerini (öznitelik, bağlamında) koruyup, yapmış olduğu çeşitli değişim hamleleriyle toplumsal kriz anlarında toplumun içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumdan kurtarmak adına değişimi hızlandırma çabası içerisinde olsa da din bağımsız bir değişken olmayıp, onun da zaman içerisinde bulunduğu toplumsal değişimden etkilendiği bir gerçektir. Din, içerisinde doğup büyüdüğü toplumu değiştirip, dönüştürürken, kendisi de değişen şartlar karşısında değişip, dönüşmüştür. Değişimi destekleyen bir durumda olan dinin bu değişimden etkilenmeyerek, değişmeden kalması düşünülemez. Nasıl ki toplumlar daima statik olmayıp, dinamik yapısıyla değişim geçiriyorsa, dinler de ilkesel bağlam itibariyle değil, pratikleri açısından değişen şartlar ve problemlere cevap verebilmek adına değişim geçirirler. Dinin, ilkesel olarak aynı kalması ve pratikler açısından değişiyor olması, pergelin sabit ayağının aynı kalıp, diğer ayağının değişken olması gibi, içinde bulunduğu toplumun yapısını ve problemlerini anlamaya çalışıp daha sonra bütün problemler için standart çözümler üretmeyip, değişen sorunlara kendi içinden cevaplar vermeye çalışmasıdır. Dinin özünün anlaşılmadan uygulanmaya çalışılması, toplumların yaşadığı zamanın problemlerine çözüm bulamamalarına neden olur. Dinin geldiği dönemdeki uygulamalarının birebir taklidiyle, daha iyi dindar olunduğu düşüncesi bir yanılgıdan ibarettir. Çünkü dinlerin geldiği dönem üzerinden yıllar ve asırlar geçtiği zaman, değişen zamana ve şartlara göre, problemler, sorunlar, anlayışlar ve uygulamalarda değişecektir. Şayet pratikler dinin geldiği dönemdeki gibi bire bir uygulanırsa, din statikleşerek, problem çözebilme kapasitesi kaybolup, kendisi sorunun kaynağı olmaya başlar. Bu durumda din, sosyal entropiyi minimize etmesi beklenirken, maksimize etmeye başlar. Daha sonra da sadece birkaç ritüelin yerine getirilmesiyle dini iyi yaşadığı düşünülen fakat gerçek hayatla bağı kopuk, sorunlara çözüm üretmeyen bir din haline dönüşür.

Dinlerin yaşamı anlamlandırma ve dönüştürme fonksiyonu düşünüldüğünde, değişim karşısında duyarsız kalamayacağı ve etkileneceği söylenebilir. Farklı toplumlarda, farklı problemler karşısında diğer dinler de toplumların tarihsel süreçte geçirmiş olduğu köklü değişimlerden bir şekilde etkilenmiş ve hala bu değişimlerden etkilenmeye de devam etmektedir. Dolayısıyla etnoloji, dinî sistemlerle yaşam tarzları arasında bir ilişki ve korelasyonunun bulunduğu gerçeğini ifade etmektedir. Bu bağlamda

örneğin, çiftçilerin dini yaşam tarzlarında, kendine ait yaşam tarzlarının izlerini taşıdığını da gözlenmektedir. Dinin kültürü koruması altına almasıyla beraber, kültürel birikimlerin dini uygulamalarla harmanlanıp bir harmoni oluşturması gayet doğal bir durum olup toplumlar için zenginliktir. Aynı dine mensup farklı sosyal-kültürel ortamlarda yaşayan insanların uygulamada aynı olmadığı tarihsel bir olgudur. Din, değişen şartlar ve durumlar karşısında statik kalmayıp, değişimle beraber ortaya çıkan yeni durumlar karşısında kendi zihniyet yapıları oluşturarak, alışılmışın dışında çözüm modelleri geliştirerek, yeni bir anlayış ve yorumla yeniden yoğrulmuş ve değişim göstermiştir. Bu durum dinin dinamik yapısından kaynaklanmaktadır. İlk kuruluş temellerinin üzerinden uzun zaman geçmesiyle beraber zaman zaman etkisinin ve varlığının yok olacak derecede azaldığı düşünülse de din, yeni oluşan şartlar karşısında kendisini de değiştirerek, yeni bir anlayışla toplumda etkisini hissettirmeye devam etmektedir. Burada söz konusu olan değişim, dinin atribü düzeyinde olan bir değişimi değil, manifesto düzeyinde değişen sosyal-kültürel yapı etkisiyle dinin görünümünde ve yansımalarında olan değişimdir. Dinler, değişen şartlar karşısında değişerek ilkesel (öz nitelik) bağlamında esas kalması şartıyla, çeşitlenen problemler karşısında yeni bir anlayışla çözüm üretmeye devam etmesi, sosyal entropiyi minimize etme noktasında etkisinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Her değişen şartlarda, belirsizliklerin ve uyum problemlerinin yaşanması durumunda dinler de takipçilerinin yaşamını kolaylaştırma adına sosyal entropiyi doğru enformasyon üreterek minimize etmeye devam etmektedir.

Dini düşüncenin etkileşimde olduğu ve etkisi altında kaldığı diğer bir durum ise, modernite düşüncesi ve yaklaşımının toplumlar üzerinde bıraktığı etki ve empoze etmeye çalıştığı köklü toplumsal değişimler ve uyum sorunlarıdır. Yaşanan bu değişim ve dayattığı dünya görüşü dini anlayış ve pratikler üzerinde birtakım değişikliklerin yaşanmasına, toplumların geleneksel yapısını, kendi yerel kültürel dokusunu, dünya görüşünü etkisi altına almakta ve hala etkilemeye devam etmektedir.

Moderniteyle beraber değişen toplum hayatında ortaya çıkan sanayileşme teknoloji ve bilimsel gelişimler, sosyal-ekonomik değişimler, hızla artan nüfus, kentleşme, küreselleşme, modern eğitim-öğretim ve kitle iletişim ve ulaşım araçlarının küresel düzeyde yaygınlık ve etkinlik kazanması, toplumsal hareketliliğin önceye oranla artışı, zaman ve mekân anlayışlarındaki değişiklikler vb. nerdeyse bütün toplumların geleneksel yapısını, organizasyonunu, kültür ve inançlarını derinden etki altında bırakmıştır. Dünya üzerinde büyük ölçekli düzeyde gerçekleşen bu hızlı değişim karşısında toplumların dinî inanç, uygulama, norm ve değer yargılarında büyük oranda

değişiklikler gerçekleşmektedir. Geleneksel ve köklü dine olan ilgi ve yönelimin azaldığı seküler toplum yapısında toplumları bekleyen çok önemli uyum ve adaptasyon problemleri beklemektedir. Dinin toplum hayatından etkisini yitirme süreci olarak algılanan sekülerizasyon sürecinde, toplumların değişen şartlar karşısında uyum problemlerinin çözümünde yol gösterici özelliği bulunan dinin etkisini yitirmesi, toplumların belirsizlikler ve düzensizliklerle yüzleşmeleri anlamına gelmektedir. Diğer taraftan dinin toplumsal önemini kaybettiği sürecin adı olarak tanımlanan sekülerleşme süreci de toplumların sosyal entropi ile karşılaşmaları anlamına gelmektedir.

Dinin etkisinin toplum hayatından azalmaya başlaması tarihi süreçte dinsiz bir toplum olmadığı düşünülürse, sorunları çözmekten çok artmasına sebep olur. Elbette dinin değişen şartlar karşısında değişmemesi bazı sorunlara yol açmış olmasına rağmen, çözüm toplum hayatını dinden uzaklaştırmak değil, doğru enformasyon üreten dinle buluşmalarını sağlamaktır. Kendilerine yaşadıkları sorunlar karşısında kafa karışıklığını giderme noktasında rehberlik eden dinin etkisini yitirmesi, toplumların dine olan ihtiyaç ve gereksinimini azaltmamaktadır. Dinin kazandırdığı motivasyon, zihniyet kazandırma, organizasyon, yapılandırma ve düzenleme fonksiyonlarının yokluğunda toplumlar söz konusu olan sosyal entropinin artması ile karşı karşıya kalırlar.

Post modern toplum tipinde ise batıya oranla aynı düzeyde sanayi konusunda gelişme gösterememiş; fakat toplumsal yapıları, hızlı bir değişim geçirerek çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulduklarından dolayı artık geleneksel olarak değerlendirilemeyecek olan toplumlar uyumsuzluklar ve anomalilere, çelişiklere daha fazla maruz kalmışlardır. Küresel düzeyde yaşanan bu hızlı değişim, geleneksel yapılarını, inanç ve değerlerini derinden etkisi altına almış ve çarpık biçimlerde etkilemiştir. Post modern toplum yapılarında karşılaşılan bu hızlı değişimin yarattığı çarpık ilişkiler ve inanç sisteminin sonucunda toplumlara yol gösterecek geleneksel yapıların da olmayışı, toplumları belirsizlikler ve çeşitli toplumsal anomalilerle karşı karşıya bırakır ki, toplumsal düzensizliklerle karakterize olmuş bir toplumsal yapı ortaya çıkar ki bu durum çarpık inanç sisteminin etkisiyle sosyal entropinin tavan yaptığı bir durum olarak görmek mümkündür. Peygamberlerin ve yeni gelen dinlerin toplumsal buhran dönemleriyle beraber sosyal entropinin artış gösterdiği bir durumda ortaya çıktığı gerçeği hatırlanacak olursa, toplumsal çarpıklıklarla ve birtakım sorunlarla beraber ortaya çıkan Post modern toplum yapısında da yeniden dinlerin değişerek yeni bir yorumla içinde bulunduğu çağa ışık tutması ve çözüm üretmeye devam etmesi beklenmektedir. Bu şartlar altında dinler, artan sosyal entropiyi minimize edebilir.

Her ortaya çıkan yeni dinin taşımış olduğu misyon, içinde doğduğu siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vb. sınırların ötesinde etkisini göstermeye başladığı andan itibaren, yeni oluşan toplumsal yapılarda kendi varlığını bozulmadan muhafaza etmek ve etkinliğini toplum üzerinde hissettirebilmek için içinde bulunduğu şartlara bir şekilde adaptasyon sağlamak durumunda kalmaktadır. Din, yeni oluşan şartlara uyum sağlama çabasında iken, bununla beraber, çeşitli dinî oluşumlar belirmeye başlamakta ve yeni ortaya çıkan bu dini eğilimler, geleneksel yapılarla zıtlasma ve çatışmaya girmektedir. Bu yeni ortaya çıkan eğilimler, dinin geleneksel yapısıyla bir çatışma içerisine girerek yanlış enformasyon kaynağı üretmek suretiyle toplumsal bütünleşmeyi bozan bir yapı arz ederek sosyal entropinin artmasına sebep olabilirler (Mazrui, 1992, s. 144,151-156).

Toplumsal değişimin din üzerindeki yarattığı etkiden yola çıkarak, dini toplumsal değişimlerin bir sonucu olarak görmek ve dinin sadece sosyal olaylar tarafından şekillendiğini düşünmek büyük bir yanılıdır. Çünkü dinî anlayış üzerindeki dışarıdan olan değişim etkilerinin yanında iç dinamiklerin de etkisi büyüktür. Dolayısıyla dinî tecrübe ve orada yaşanan değişimler, aslında dinin bu iç dinamizmine göre şekillenmektedir. Çünkü dinin kaynağı toplum ve orada yaşananlar değil, kutsal âlemlerle olan irtibattır. Mircea Eliade'nin de ifade ettiği gibi, insan-toplum ilişkileri bağlamında din, hiçbir zaman saf bir biçimde kendini göstermemektedir. Toplumsal değişim konusunu ele alırken toplumsal farklılaşma konusunu da irdelemek gereklidir. Çünkü toplumsal değişimin önemli öğelerinden biri de toplumsal farklılaşma konusudur. Toplumsal farklılaşma konusu, toplumsal değişim konusu ile ele alınmalı ve dinin etkilendiği toplumsal değişim-din ilişkilerinin anlaşılması açısından da toplumsal farklılaşma-din ilişkilerine değinmek gerekmektedir (Okumuş, 2015, s. 138-139). Toplumsal değişimle birlikte oluşan sosyal entropi sonucu toplumsal belirsizlik ve düzensizlikler de artış göstermektedir. Toplumlar ne kadar karmaşık bir yapı ile karşı karşıya kalır ise, bu karmaşıklığın sonucunda toplumsal ayrılıklar ve farklılıklar da o oranda artış göstermektedir. Din, böyle belirsizliklerin ve düzensizliklerin olduğu toplum yapısı karşısında toplumlara bir arada tutan bütünleşme fonksiyonu icra eder.

Fakat din, farklılaşan toplumsal yapıda bütünleşme fonksiyonunu yerine getirirken, kendisi de farklılaşan ve değişen toplumsal kurum, grup, sınıf ve tabakalardan inanç ve uygulamaların biçimlenmesinden büyük oranda etkilenmiş, kendisi de değişerek uyum sağlamıştır (Wach, 1987, s. 31-47). Dinin toplumsal değişimden etkilenmesi konusunda ele alınması gereken diğer bir hususta dinden kaynaklı yeni kolektif hareketlerdir. Toplumsal hareketler, toplumda uyum, çatışma ve değişim ile ilişkilidirler.

Toplumsal değişim sonrası ortaya çıkan bu kolektif hareketler toplumsal değişimin etkisi sonucu ortaya çıkan hareketlerdir (Wallace, 1956, s. 264-282). Bu hareketlerin diğer bir özelliği de kendilerine tabi olanların yaşamına müdahale edip, onların tutum ve davranışlarını etkileme ve değiştirebilme özelliğidir. Toplumların davranışlarını ve kişiliklerini etkileme özelliği taşıyabilen bu hareketler, aşkın olana dair bütün bir gerçeğin kendi ellerinde bulunduğu iddiasındadırlar. Dolayısıyla bu durum toplumsal hareketleri kendileri dışında olan diğerleriyle çatışmacı bir tutum içerisine sürüklemiş ve dinin bütünleştirici fonksiyonu onların ellerinde çatışmacı bir fonksiyona dönüşmüş durumdadır. Hakikatin bilgisinin sadece onlarda mevcut olduğu iddiası, toplumsal hareketleri yanlış enformasyon üretmeleri sonucunda sosyal entropiyi artıran bir pozisyona sürüklemiştir.

Karmaşıklaşan toplum yapısında din, sorunları minimize etme fonksiyonu yerine getirirken, dinden kaynaklı bu toplumsal hareketler sorunların daha da karmaşıklaşp büyümesine sebep olmuşlardır. İslam bağlamında dini hareketlerin, mehdici hareketlerin toplumsal değişimden etkilenerak farklı zaman ve mekânda ortaya çıkmaları bu durumun bir göstergesidir (Ekber, 1994, s. 131-137).

Özetle söylemek gerekirse, toplumsal değişim ile din ilişkileri karşılıklıdır. Bir taraftan din, temel ilkelere bağlılık söz konusu olduğunda değişimi yavaşlatır veya engelleyici bir rol üstlenir, diğer taraftan şartlar gerektirir ise sosyal değişimi teşvik eden bir rol üstlenir hatta toplumsal değişimin itici gücü olur ve sonunda sosyal değişimlerinden üzerine düşen payı alır, değişim geçirir ve böylece dini tecrübe etkilenir.

2.6.8. Dini Olumsuz Yönde Etkileyen Bir Faktör Olarak Toplumsal Değişim

Din ve toplumsal değişim arasında olan karşılıklı ilişki ve etkileşim sürecinde, dinin toplumsal değişimin yönünü ve niteliğini belirleme konusunda aktif olabildiği gibi değişen şartların gerektirdiği durumlar karşısında kendisinde de bir değişme ve dönüşme söz konusudur. Din, toplumsal değişimi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebildiği gibi kendisi de bu değişimden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenebilir.

Toplumların değişen zaman ve şartlar karşısında geçirmiş olduğu toplumsal değişim sonucunda, din değişen şartlara göre uyum sağlama noktasında bir problem yaşar ve değişen şartları göz önünde bulundurup ona göre gereken hamleleri pozitif anlamda gerçekleştiremez ise, dinin yeni durumlara uyarlanması noktasında ortaya çıkan yanlış anlayış ve uygulama hatalarından kaynaklı sosyal entropinin artmasına ve

dolayısıyla bir toplumsal çatışmanın çıkmasına; dindarların kendi aralarında farklı dini yorumlardan kaynaklı grupsal zıtlama, kavga, savaş vs. çıkmasına sebep olabilir. Bu noktada önemli bir hususta dinden kaynaklı, onun meşrulaştırılması aracılığıyla bir otorite ve güç çatışmalarının yaşandığı da söylenebilir. Din bu noktada suistimale uğramış ve sahte dindarların elinde kendileri gibi düşünmeyenlere karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Kendi istek ve ihtiyaçlarını dini beyanlar aracılığıyla gerçekleştirme çabasındadırlar. Dinin etkili bir meşrulaştırıcı güç olduğu fark edildiği sürece bu sorun devam etmektedir.

Batı'da yaşanan Rönesans sonrası yaşanan değişimle alakalı olarak ortaya çıkan reform hareketinin Protestanlığın doğurmasına sebep olması ve Hristiyanlığın daha da değişim geçirerek, farklılaşmasını ve din savaşlarını örnek vermek mümkündür. Ayrıca İslâm tarihinde önemli değişikliklerin yaşandığı ve sıkıntılı bir dönem olan Hz. Osman döneminden sonraki dönemden itibaren meydana gelen değişimlerin etkisiyle çeşitli fırkaların, siyasal hareketlerin, isyanların ve daha sonraki mezhepleşme ve fırkalaşmaların kendini göstermesi de buna örnek verilebilir. Muhammed sonrası dönemde yaşanan bu ayrılıklar ve çatışmaların yaşanması sosyal entropinin artması olarak değerlendirilebilir. Değişen şartlar ve toplumsal değişimlerden olumsuz olarak etkilenen din veya dindarlık, buhran dönemi yaşayan Mekke' de sorunları çözmek ve sosyal entropiyi minimize etmek için gelen din, bu noktada değişen toplumsal şartlar karşısında olumsuz etkilenerek, belirsizliklerin ve çatışmaların yaşanması sonucunda yeniden sosyal entropiyi maksimize etmiş olur (Demirci, 1996, s. 22-23).

Din ile toplum arasında karşılıklı ilişkinin tarihi çok eskilere kadar dayandığı düşünülürse, bu ilişkinin daima pozitif yönde ve sorunsuz olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Aksine karşılıklı ilişkinin daima bir mücadele şeklinde, inişli-çıkışlı bir süreç izlediği bilinen bir gerçektir. Daha fazla toplumsal değer yargılarının çözülmeye başladığı dönemlerde Peygamberlerin ortaya çıkması ve vermiş olduğu mücadele karşılıklı ilişkinin inişli-çıkışlı olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla Peygamberlerin içinde bulunduğu toplumun üyelerinin büyük bir kısmını getirmiş olduğu mesajın içerisine dâhil edemediği düşünülürse, din ile toplum arasındaki mücadelenin sanıldığı kadar aksine kolay olmayıp, zorlu olduğu anlaşılmaktadır.

Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişle beraber, değişen toplum yapısında, modern değerlerin, seküler dünya görüşünün, geleneksel dini inançlar, norm ve değerler için olumsuz bir durum ortaya çıkardığı söylenebilir (Günay, 2001, s. 86). Seküler dünya görüşüyle beraber din toplumda etkisini zamanla yitirecek ve

geleneksel din bu durumdan olumsuz olarak etkilenerek çöküş yaşayacaktır. Din-devlet ayrılığından daha geniş bir anlamda dünyevileşmeyi savunan sekülerleşme teorisi, rasyonelleşme ve modernleşme ile dinin bireysel alışkanlıklardan sosyal kurumlara varıncaya kadar hayatın bütün katmanları üzerinde etkisinin azaldığı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu düşünceye göre din, artık modern toplumlarda söz sahibi olmayacak, işe yaramaz bir şekilde bir nesne konumuna düşeceği düşünülmektedir (Swatos, Christon and Kevin, 2000, s. 1-20).

Modern dönemde din, her ne kadar sınırları daraltılarak belirli alanlara hapsedilmeye ve seküler anlayış toplum üzerinde etkisini hissettirmeye çalışsa da günümüzde sadece sınırlı bir bölgede değil, bütün dünyada dinin canlanmaya başladığını ve dindarlık eğilimlerinin artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Berger and Luckman, 1988, s. 375-385). Geleneksel dindarlığın, modern dönemde değişime uğradığı doğrudur. Fakat bu durum, dinin sekülerleşme karşısında tamamen geri adım attığı, etkisini yitirdiği veya yok olduğu şeklinde değerlendirme yapmak doğru bir değerlendirme olmasa gerektir (Subaşı, 1999, s. 1). Modern toplumsal zihniyet yapısı ve düşüncesi, dini hassasiyetlerin tamamen ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Dolayısıyla görünüş itibarıyla dinler, etkisini hissettiremiyor olsalar ve öyle gözükseler bile dünyevileşen toplumsal süreçlerde toplumsal kültürel kodlar aracılığıyla ve toplumsal hafızalarda varlığını sürdürmeye devam etmekte ve değişen şartlar ve durumlar karşısında, kendini yeni duruma uyarlamış bir şekilde fırsat bulduğu zaman açığa çıkabilecek bir potansiyele sahiptir. Gerçekte dini canlanmanın, modern yaşam biçimine bir protesto ve tepki olarak gerçekleştiğini söylemek de mümkündür.

Gerek modern gerekse post modern batı toplumlarında ve Türkiye gibi gelişmekte olan toplumlarda sanayileşme ve modernleşmeye paralel olarak geleneksel dindarlıkta kısmi bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle yetmişli yıllardan itibaren hem dünyada hem de İslam ülkeleri ve Türkiye’de dini ve özellikle İslam dini bağlamında yeni bir uyanış yaşandığı söylenebilir (Aydın, 1987, s. 135-147). Mabetlerin ve İbadet eğiliminin artışı, din eğitiminin ve öğretiminin artması, dini akımlar, dini cemaatler, vakıflar ve derneklerin sayısının artış göstermesi radikal dini faaliyetlerin canlanmaya başlaması ve dinin siyasi yaşamda giderek etkisini hissettirmeye başlaması gibi hususlar dinin canlanmanın göstergeleridir (Okumuş, 2015, s. 153). Din ve toplum ilişkileri bağlamında yükselişe geçen bu canlanmalar, dinin meşruiyetle ilgili konuları da beraberinde getirmektedir. Aslında bugün din-toplum ve din-devlet ilişkileri hangi boyutta olursa olsun, din hala toplumsal yapının bütün unsurları ve siyasi hayat üzerinde

etkisini hissettirmeye devam etmektedir (Özek, 1999, s. 1). Modern yaşamın getirdiği kültürün, parçalayıcı, toplumsal bütünleşmeyi tehdit edici özelliğinden dolayı insanların bütünleştirici, yaşama anlam kazandırıcı yönlerinin etkisiyle dine yöneldikleri söylenebilir (Featherstoness, 1996, s. 192-195).

Sonuç olarak, modernleşme süreciyle beraber dinin etkisini yitirmesi veya yok olmasının aksine dinin referans gücünde bir değişimin olması, yeni bir form içerisinde ama farklı şekillerde ortaya çıkması ve daha fonksiyonel olarak etkili olması söz konusudur. Din, her ne olursa olsun, etkisini, toplumsal yapının birçok kurumunda ve katmanında hissettirmeye devam etmektedir. Din, değişen zaman ve şartlarla beraber, etkisini yitirdiği düşünülse de değişen problemler karşısında, zamanın ruhuna uygun şekilde yeni bir anlayışla sosyal entropiyi minimize etmeye devam etmektedir.

2.6.9. Dini Olumlu Yönde Etkileyen Bir Faktör Olarak Toplumsal Değişim

Din ve toplumsal değişim bağlamında, dinin toplumsal değişimi olumlu yönde etkilediği gibi, değişen ve dönüşen toplumsal yapılardan ve ilişkilerden olumlu anlamda dinin etkilenmesinden de söz etmek mümkündür. Bazen toplumda öyle bir değişim gerçekleşir ki bu değişim, dinin lehine işlevsel olabilir. Bu konuya örnek vermek gerekirse, örneğin; İslam dinin ortaya çıktığı Mekke dönemi birçok toplumsal değişimin yaşandığı, belirsizliklerin ve düzensizliklerin olduğu bir dönemde ortaya çıkması gibi. Bu toplumsal kriz anları toplumların lehine olabileceği gibi bu durum yeni bir dinin ortaya çıkması ve yeni düşünce ve fikirlerin vücut bulması açısından bir fırsata çevrilebilir. Olumsuzlukların beneficial etkisi ilkesi doğrultusunda olumlu hale dönüşmüş ve yeni dinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarihte en önemli değişimler böylesine belirsiz ve puslu toplum yapılarında açığa çıkar. Aslında toplumlar için sıkıntılı gözükken böyle durumlar toplumların aleyhine olmamış, bilakis lehine işlev görmüştür. Sosyal entropinin artış gösterdiği toplumsal düzensizliklerin yaşandığı böyle anlarda yeni bir dinin doğmasıyla beraber enformasyon kaybı minimize edilerek, sosyal entropi minimize edilmeye çalışılır.

Tarihte bunun başka örnekleri de vardır. Konfüçyanizmin ortaya çıktığı zaman, Çin'de hızlı bir toplumsal değişim, düzensizlik, belirsizlik ve çatışma yaşanmaktaydı. Felsefi Brahmanizm ve Budizm'in ortaya çıkış şekli de Hindistan'da birçok iç çekişmelerin, çatışmaların ve Brahmanlarla Kşatriyaların sosyal nüfuz mücadelelerinin artış gösterdiği zamanlara rastlamaktadır. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında

dünyanın birçok coğrafyasında yaşayan toplumlarda oluşan birtakım değişimlerin, bir dini canlanmaya zemin hazırladığı söylenebilir (Okumuş, 2015, s. 170).

Dini olumlu yönde etkileyen toplumsal değişime bir örnek de Türkiye de Karadeniz Ereğlisi üzerine yapılan bir çalışmada Ereğli 'de sanayileşme ile dinde bir gerilemenin aksine canlanmanın olması dinin, modernleşme sanayileşme yönündeki toplumsal değişimden olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir (Vergin, 1985, s. 9-28).

Dinin toplumsal değişimden olumlu yönde etkilenmesine diğer bir örnek de demografya, göç ve şehirleşme sonucunda ortaya çıkan değişimin, Türkiye'de ve Ortadoğu'da dindarlaşma, cemaatleşme, dini örgütlenme, dini gruplaşma, dini partileşme vb. yönünde etkili oluşudur. Türkiye gibi modernleşmekte olan ülkelerde değişimin geleneksel dini inançlarla çatışması sonucu ortaya çıkan düzensizlikler ve bütünleştirici bir değişkenin olmaması durumunda anominin ortaya çıkışı ve toplumsal güvensizlik gibi olumsuz yönde kendini gösteren toplumsal değişim, dine duyulan yönelimi ve ihtiyacı azaltmamış bilakis arttırmış ve dolayısıyla dini olumlu yönde etkilemiştir (Okumuş, 2015, s. 171). Türkiye gibi modernleşmekte olan ülkelerde ekonomik açıdan olumsuz bir durumun yaşanması, anominin ortaya çıkışı, kurumsal ve siyasal alanda güvensizlik gibi olumsuz yönde kendini gösteren değişimler de dini olumlu yönde etkilemiştir (Narlı, 1999, s.7-10).

Toplumsal değişimin dinin olumlu yönde etkilemesine diğer bir örnek de modern dönemde ortaya çıkan yeni dini hareketlerdir. Modernitenin, geleneksel toplum yapısı üzerinde olumlu olmayan köklü değişimler meydana getirdiği gibi, yaşanan bu değişim alışlagelen dini yaşam tarzı üzerinde de kalıcı bir değişikliğe sebep olmuştur. Yaşanan bu değişim sonrası 19. Yüzyılın başlarından itibaren yeni dini hareketler, grup, cemaat, akım ve oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni dini hareketlerin ortaya çıkması sekülerleşme süreci ile de alakalıdır (Dobbelaere, 1998, s. 454). Yeni dini hareketlerin sekülerleşme ile ilgisinin sonucunda, sekülerleşmenin tek başına bu hareketlerin ortaya çıkmasının sebebi olduğunu söylemek doğru olmasa gerektir (Robbins, 1989, s. 53,60).

Toplumsal değişimle beraber dinin değişiminin etkileri hukuk alanında da kendini hissettirir. Değişimle beraber din, kendini yenileyerek, fihhi hükümlerde yapmış olduğu bir takım değişiklikler sonucunda, kendini yeniden gözden geçirerek, dinamik bir canlılık kazanmaktadır (Günay, 1998, s. 338-339). Din, değişen sorunlar karşısında kendisi de değişerek, geçmişe sıkışıp kalmaktan kurtulmuş ve içinde bulunduğu zamanın problemlerini anlayan ve ihtiyaçlara cevap verecek potansiyele sahip olur. Toplumsal değişimi teşvik eden ve istediği yönde yönlendirebilen dinamik yapısıyla din, kendi

değişimini gerçekleştiremediği zaman, toplumsal sorunları çözmesi gerekirken, kendi çözümsüzlüğü ile sorunlarının ve sosyal entropinin artmasına sebep olur. Enformasyon kaybını önlemek ve dolayısıyla entropi minimizasyonunu sağlama kapasitesi olan din, bu boşluğu dolduramadığı zaman entropi artışına sebep olur. Toplumsal değişimi ile beraber dinin değişmesi kayıp olan enformasyon kaybını gidererek, sosyal entropiyi minimize eder. Burada söz konusu olan değişimle beraber ortaya çıkan enformasyon kaybıdır. Bu enformasyon kaybının giderilmesi is, dinin yenilenmesi ve yeni bir düşünce ile ortaya çıkması ile mümkün olur.

2.6.10. Toplumsal Değişim ile Birlikte Dinin Değişimi

Şayet toplumun değişiminden bahsedilebiliyorsa, bir toplumsal fenomen ve kurum olarak dinin değişiminden de bahsedilebilir. Çünkü bir toplumsal olgu olan dinler de zamanla toplumun yapısında gerçekleşen değişimle beraber değişim geçirirler. Bu durum dinlerin, toplumsal değişimden olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmesi hususundan farklı bir durumdur.

Toplumlar değişim geçirirken, dinler de değişim geçirir. Burada söz konusu olan dinin değişiminden kastedilen, zamanla değişiklik gösteren şartlar ve durumlar karşısında ihtiyaçlara cevap vermek adına dinin kendini yenileyerek değiştirmesi, yeni bir yorum, değer ve norm anlayışıyla ortaya çıkmasıdır. Burada toplumsal değişim sonucu değişen din, bu değişim sürecinden dolaylı olarak etkilenmekte ve toplumsal değişimi gerçekleştirirken, sosyal-kültürel yapıyı ve onun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak o ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte bir değişiklik gerçekleştirerek, kendini yeniler ve içinde bulunduğu toplumsal şartlar ile uyumlu hale gelir (Kehrer, 1998, s. 96). Tarih boyunca dinlerin, toplumsal değişimle beraber değişmesi, toplumlarda var olan ve daima karşı karşıya kaldığı değişim olgusuyla beraber kendi dinamik yapısının bir göstergesi olarak değişir. Hem toplumların hem de dinlerin her zaman statik olmayıp, dinamik olmalarından kaynaklı değişim içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Her nasılsa toplumlar değişmeden kalamıyorsa, dinler de aynı ilkeler doğrultusunda değişimden nasibini alır. Burada önemli olan nokta dinlerin değişim karşısında duyarlı davranıp, değişerek enformasyon kaybını giderme konusunda boşlukları doldurarak, sosyal entropiyi minimize etmesidir.

Din, değişen toplumsal çeşitlenmeler karşısında, yeni oluşan ihtiyaçlara cevap verebilmek adına, kendisinin yorumlanması sonucunda aynı doğrultuda devam

edebileceği gibi, farklı birden fazla yorumun olduğu fırkalar da ortaya çıkabilir. Buna örnek olarak Protestanlık ve onun farklı şekilde yorumlanmış diğer şekilleri verilebilir. İslâmiyet bağlamında, İslam dinin tecdit ve müceddit anlayışının ortaya çıkması ve dinin yeniden yorumlanarak, anlaşılmasıdır (Okumuş, 2015, s. 175). Toplumların değişerek çeşitlenmesi karşısında farklı ihtiyaçlara cevap verebilmek için dinin farklı yorumlanması sonucu ortaya çıkan fırkalar, dinin toplumsal düzen sağlayabilme ve toplumları bir arada tutabilme adına enformasyon üretmesi konusunda, yanlış enformasyon üreterek kafa karışıklığına neden olabilirler. Şayet dinin ilkeler (öznitelik) bağlamında bir dejenerasyonuna sebep olurlarsa sosyal entropinin artmasına zemin hazırlamış olurlar. Diğer taraftan dinin özüne sadık kalma şartıyla, değişen toplumsal yapılar karşısında ihtiyaca cevap verebilecek şekilde, kayıp enformasyonun giderilmesi ile farklı pratikler ortaya koyabilirlerse, sosyal entropinin azalmasına sebep olurlar.

Toplumsal değişimle birlikte dinin değişiminin en bariz örneği, toplumun bir yansıması olan hukuk konusunda kolaylıkla görülebilir. Değişen şartlar ve ihtiyaçlar, dinin hukuki yönü üzerinde bir takım değişiklik yapılmasını gerekli ve kaçınılmaz hale getirmiştir. Din, bu hukuki değişimi gerçekleştirirken toplumsal değişimle beraber, kendini de gözden geçirmekte ve fıkhi birtakım yenilikler yaparak, dine yenilikler getirmektedir. İslâm hukukunda var olan '*Ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü*'² prensibi, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir (Günay, 1998, s. 338-339). Son olarak toplumsal değişimle beraber dinin de değiştiği, kendini değiştirme çabası içerisinde bulunduğu ve kendini yeniden yorumlayarak, yeni bir anlayışla tarih sahnesinde yerini aldığı gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekiyor.

2.7. Toplumsal Düzen

Toplumsal düzenin nasıl inşa edildiğine dair yaklaşımlara değinmeden önce toplumsal karmaşanın, belirsizliğin yol açtığı yapısal ve zihinsel değişimden bahsetmek gerekmektedir. Toplumların belirli dönemlerinde karşı karşıya kaldıkları sıkıntılı durumları anlatabilmek için kullanılan kriz kavramı Yunan dilinde karar vermek, hüküm vermek, değerlendirmek; seçmek, ayırmak anlamlarına gelir (Çelgin, 2011, s. 385).

² Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir. Hükümlerin farklı olması kullanılan delillerin farklılığından ya da zamanın ve şartların değişmesinden kaynaklanmaktadır. Kaidede sözü edilen, ikinci hususun ifade ettiği değişimdir (Yıldırım, 2009. s. 112).

Sosyal kuramların doğası gereği yaşanan kriz dönemlerinde İngiliz İç Savaşı, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan ekonomik kriz, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan sosyoloji gibi hızlı değişimin neden olduğu belirsizlikler ile mücadele edebilmek için ortaya çıktıkları söylenebilir (Gordon, 2003, s. 273-274).

Sosyolojinin kurulma aşamasının temel motivasyonu toplumsal karmaşanın, çatışmaların nasıl çözüme kavuşturulacağı ve düzenin inşa edileceği sorusu oluşturmuştur. Kriz kavramı insanların içinde bulunduğu olumsuz koşulları değiştirebilmek ve çözüme kavuşturabilmek için farklı çözüm önerilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sosyolojinin temel düşüncesi olan düzen inşası 19. yy. Avrupa tarihinin sanayileşme ve radikal demokrasi hareketlerinin yol açtığı sıkıntı ve problemlerine çözüm üretebilmek için teorik bir çabanın sonucudur (Nisbet, 2013, s. 29-30). Sosyal bilimler alanında çalışma yapan birçok teorisyenin çabası, içerisinde bulunduğu kaotik yapının temel problemlerini anlamlandırabilmek ve toplumun gidişatı hakkında sağlıklı bir çıkarımda bulunabilmektir. Sosyolojinin ortaya çıktığı toplumsal-kültürel şartların arka planında toplumların içinden geçtiği değişimin yarattığı ağır sıkıntılı süreçlerin yaşandığı çalkantılı bir geçiş sürecinin olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Toplumsal bunalım dönemlerinin yol açtığı enformasyon kaybını sonrası için neler olabileceğine dair belirsizliğin söz konusu olduğu entropi artışı olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihi süresince her ortaya çıkan toplumsal bunalım dönemleri, yaşanan toplumsal krizin çözüme kavuşturulması ve telafisi için yeni düşüncelerin oluşumuna zemin hazırlayan dinamik süreçler olmaktadır.

Değişmeyen tek olgunun değişimin kendisi olduğu düşüncesi göz önünde bulundurulacak olursa, toplumların kendilerini güvende hissettiği düzenli yapıların devamlılığı belirli dönemlerde sekteye uğrayarak içinde bulunanları karmaşanın olduğu belirsiz durumlar ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Geçiş süreçlerinin yaşandığı toplumsal bunalım dönemleri sistemin ihtiyacı olan enformasyon eksikliğinin yaşandığı sosyal entropi artışı ile karakterize olmuş demektir. Toplumsal ilişki ağının öngörülemez şekilde olasılıklı ve karmaşık hale gelmesi toplumsal düzensizliğin artarak dengesizleşmesine neden olmaktadır. Sosyal sistemin denetlenmeyecek şekilde karmaşık hale gelmesi sistemin enerjisini azaltarak toplumsal organizasyonun bozulmasına neden olabilmektedir. Enerjisi azalan sistemin sağlıklı şekilde çalışması ve verim elde edilebilmesi zor bir duruma gelmektedir. Dolayısıyla belirli bir süre önceki şemalarının işlevsiz kalması sonucu dengesi bozulan sosyal yapı içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumdan doğru enformasyon aracılığı ile yeniden denge profiline gelebilecektir.

Her dengesizliğin yaşandığı toplumsal buhran dönemleri toplumsal sistemin yeniden kurulabilmesi için yeni zihinsel bir perspektif ile sorunların ele alınmasını gerektirmektedir. Sosyal sistemin dengesini bozguna uğratan her bir değişkenin bilgisine ulaşmak ve o girdilerin yapacağı etkinin boyutlarını hesap edilebilmek gerekmektedir. Sosyolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan değişken, belirsiz süreçler toplumsal olay ve olguların kaotik olmasının bir sonucudur. Dolayısı ile toplumsal olguları sadece düzen düşüncesinin etkili olduğu bir anlayışla kavramamız mümkün görünmemektedir. Her bir toplumsal olguyu kendi gerçekliği ve zemininde değerlendirmek benzersiz toplumsal örüntülerin varlığına işaret eder ki, bu durum sosyal sistemin kaotik olması ile açıklanabilir. Her bir toplumsal yapı birçok değişkenin etkisinin bulunduğu ve hazır bulunuşlukları birbirinden farklı olması nedeniyle kendi bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Kaostan kozmosa olan yönelim sürecinde, tarihi süreçte düzenden önce görünüşler dünyasına hâkim olan düşüncenin kaos yani belirsizlik olduğu gerçeğini vurgulamak gereklidir. Buradaki kaos kuramı, toplumsal krizlerin yaşandığı toplumsal kaosla karıştırılmamalıdır. Burada kaos, başlangıç koşullarının bilinmediği, olasılıklar dünyasındaki enformasyon eksikliğinden kaynaklı bir belirsizlik durumudur. Başlangıç koşullarına olan bağlılık söz konusudur. Hava tahminleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu yüzden toplumlar olasılıklı bir yapıya sahip olup öngörülmesi zor olan bir karakter göstermesinden dolayı kaotiktir. Bu noktada kaos kavramının entropi kavramıyla yakın bir ilişkisi vardır. Entropi yasası da doğada var olan ve sosyal bilimlerde olan düzensizliği anlatmak için kullanılmıştır. Özellikle bir toplum bilim olan sosyolojide entropi kavramı, toplumların kaotik yapısından kaynaklı belirsizlikleri anlatmak için oldukça kullanışlı bir kavramdır. Bununla beraber toplumsal yapı kaotik olmasıyla beraber belirli bir dönem düzenlilik arz etmiş, belirsizliklerin, oluş ve hareketliliğin yanında düzenli bir yapı oluşturmuştur. Bu durum evrende ve toplum yapısında olan, değişim ve düzenin birlikte var olduğunu ve değişimin sonunda bir düzen, düzenin ardından da bir değişimin yaşandığı kaos ve kozmos ikilisinin birlikte var olduğu gerçeğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Burada düzenli olma durumu, ontolojik olarak var olduğu gerçeğine inandığımız, inanmak istediğimiz, zihinsel ve pratik alışkanlıklarımıza, tarihi süreçte yaşananlar ile uyumlu ve olması gereken örüntünün devamlılığıdır.

Görebildiğimiz ve şahit olabildiğimiz dünyanın yani çokluğun, değişimin, oluş ve hareketin olduğu görünen evrenin arka planında ilkesel bağlamda temel, değişmez ve mutlak olan nedir? Başka bir ifadeyle evrende var olan düzenlilik anlayışı, evrensel

boyutta bir hakikatin var olduğu, bilinebilir ve öngörülebilir bir evren düşüncesini destekler. Toplumsal yapının iki farklı görünümü olan toplumsal değişim ve toplumsal düzen konusunu ele alırken, öncelikle toplumsal değişimin nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleştiği, değişimin farklı versiyonlarını ve görünümelerini ele aldıktan sonra, toplumların daima varlığına ve olmasının gerektiği konusunda ihtiyaç duyduğu, görünenin arkasında mutlaka onu yöneten yasaların bulunduğu düşüncesine sürükleyen düzen konusunu entelektüel felsefi arka planıyla beraber ele alınmaya çalışılacaktır.

Öncelikle evrende var olduğuna inanılan düzen anlayışının felsefi ve entelektüel arka plânının Antik Yunan geleneğine kadar geriye götürülebileceğini hatırlatmak gerekir. Ayrıca bu felsefi alt yapı düzenli evren anlayışı konusunda batı düşünce tarihine kaynaklık eden bir role de sahip olmuştur. Aslında düzen konusunu arka planıyla beraber ele almak düzen probleminin nasıl bir şekilde felsefenin ve bilimin konusu olduğunu ve felsefe ve bilimin ilk olarak ortaya çıktığı koşulları, problemin nasıl ve ne şekilde ele alındığının anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Felsefe fiziki evrende var olan hakikat düşüncesini göz önüne sermesi ile toplumsal düzenin ne şekilde inşa edileceğine dair bir yaklaşımın artık mitoslar aracılığı ile değil logosun yol göstericiliği doğrultusunda kılavuzluk etmektedir. Platon, bilimin konusu olabilecek bütün varlık alanına dair genel-geçer, değişmez, nesnel ve evrensel özellikte bir hakikatin var olduğuna inanır. Zira bilimin kendisine konu edindiği alan ise, oluş ve yok oluş dünyası içinde bulunan duyuşal şeyleri değil, sabit, değişmez hakikatleri konu almak zorundadır (Arslan, 2010, s. 212). Doğa filozoflarının evrenin düzen problemi konusunda çabaları varlığın mahiyetinin ne olduğu ile ilgili olmayıp, var olanın bilgisine nasıl ulaşabiliriz şeklinde bilme kaygılarının şekillendirdiği söylenebilir (Arslan, 2010, s. 11).

Felsefe ilk tarih sahnesinde yerini almaya başladığı zaman fiziki evrende olup-bitenleri daha önce var olan mitolojik veya teolojik anlatılardan uzak şekilde ve insan aklının kullanılması ile anlaşılabilen düşüncülmüştür (Cevizci, 2006, s. 31). Doğa filozoflarının fiziki evren ile ilgili düzen arayışı sofistlerin toplumsal olanın düzeninin ne olduğunu bulmaya yönelik olmuştur. Doğa filozofları düzenli işleyişin fiziki evrende içkin olduğunu düşünürken, sofistler ise, toplumsal düzenin insan eli ile üretilmiş yapay oluşumlar olduğunu vurgulamışlardır. Klasik filozoflardan olan Platon'a göre hem fiziki hem de toplumsal dünyanın ne şekilde olması gerektiğine dair düşünce idealar dünyasında arka planda bulunmaktadır. (Arslan, 2010, s. 396). Felsefe aracılığı ile hakikatin bilgisine ulaşılabilen varsayan Platon'a göre, toplumsal olan evren ile aynı

özelliğinde ve onun bir parçası olarak düşünölmelidir (Arslan, 2010, s. 403). Platon, hem fiziki hem de sosyal problemlerin çözömlünün mümkün olduğunu ve hakikat bilgisinin kozmosun bir parçası olan toplumsal dünyada ideal düzenin kurulmasında yol gösterici olabileceğini söylemektedir (Stevenson, 2005, s. 34). Platon, toplumsal düzen problemini bir bilgi problemi olarak düşünür ve çözüm önerisi olarak da siyaset felsefesi alanını gösterir. O'nun ideal toplumsal düzen alanına dair çözüm önerilerini 'Devlet' adlı eserinde bulunabilir. Platon'un toplumsal düzenin ne şekilde inşa edileceği konusunu bir bilgi problemi olarak görmesi hem doğal hem de onun bir parçası olarak düşöndüğü toplumsal problemlerin temelinde enformasyon eksikliği olduğunu hatırlatmaktadır. Platon toplumsal alanı fiziki sistemin işleyişinden farklı olarak düşünmemiş, sosyal alanın bütönsel olarak doğal evren ile bağlantılı olduğunu ve her ikisi için çözüm önerileri geliştirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Genel sistem teorisi çerçevesinde her iki sistemin de çalışma prensibi ve bileşenlerinin ihtiyaç duyduğu enformasyon bilgisi konusunda ortak özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Her ne kadar toplumsal alan insan eli ile üretilmiş yapay oluşumlar olsa da fiziki evren içerisinde yalıtılmış bir şekilde kendisini doğal alanın etkisinden ayırıştırılmaz. Doğal evren üzerine kurulu sosyal alanın hem barındırdığı insan topluluğu hem de onun diğer doğal olanlar ile ilişkisi nedeniyle ayrışması ve varlığını tek başına sürdürmesi mümkün görünmemektedir. Her koşulda fiziki evren ile temel bir bağı bulunan sosyal alan hem toplumsal düzen hem de değişim konusunda karşılaşacağı herhangi bir problem karşısında onun yol göstericiliğine ihtiyaç duyacaktır. Daha önce bahsedildiği gibi klasik evren modelinin doğal kaynakların tükenmeyeceği yönündeki düşöncesi doğrultusunda hareket edildiğinde bedelini tüm insanlığın ödediği sonuçlar ile karşı karşıya kalınmıştır. Dolayısı ile hem doğal hem de yapay sistemlerin işleyişi konusunda temel paradigma konusunda daha dikkatli olunması ve yeni evren modelinin rehberliği eşliğinde oluşturulması gerekmektedir.

Her iki sistemin işleyişi hakkındaki enformasyon eksikliğinin giderilmesi, daha önce yaşanan aksaklıklar ve yanlışlar ile yüzleşilebilmesini ve sonrası için daha kapsamlı teoriler eşliğinde hareket edilmesinin önünü açacaktır. Fiziki sistemin metodolojik anlamda yol göstericiliği, toplumların içinden geçtiği olumsuz süreçlerin yol açtığı karmaşa, belirsizlik, düzensizlik gibi sorunlar karşısında nasıl bir tavır içerisinde olmaları gerektiği konusunda göz açtırıcı olacaktır. Bu Tezde özellikle hem fiziki hem de toplumsal alanın sistemsel işleyişi konusunda birbirine yakın ve benzer ilkler doğrultusunda çalışma prensibine sahip olduklarını gösterebilme gayretinde olunduğu

söylenbilir. Her iki alanın genel sistem yaklaşımı doğrultusunda her bir bileşenin belirli bir hedef doğrultusunda birbiri ile kurdukları iletişim ve etkileşiminin sonucunda oluştuklarını hatırlatmakta fayda vardır. Hem fiziki hem de toplumsal sistem düzenli şekilde işleyişini sürdürebilmek için enformasyon girdisine ihtiyaç duyar. Gerekli enformasyon girdisi temin edilemediğinde oluşabilecek enerji kayıplarının sonucunda dengesi bozulan ve entropisi artan bir sistem ile karşı karşıya kalınır. Dolayısı ile toplumsal alanın hem inşası hem de karşılaşılan problem alanları konusunda doğal olanın rehberliği doğrultusunda hareket etmek gerekmektedir.

İnsanların çevresinde olup-bitenleri anlama çabası, nesnelere ile girdikleri ilişkinin bilgisinin ne olduğu ile ilgili zihinsel bir çabanın sonucu olmuş, nesnenin kendisinin ne olduğu ile ilgili herhangi bir çaba içerisinde olmamışlardır. Toplumlar kendilerini öncelikle doğa karşısında hayatta kalabilme prensibi doğrultusunda konumlandırırlar. Doğada insan, yaşamını sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için çevrede olup bitenin bilgisine sahip olmak ve bu bilgiler doğrultusunda karşılaşılabileceği zorlu koşullar karşısında öngöründe bulunmak ister. Öncelikle olan biteni tanımlama ve sonrasında olabilecekler için önceden tedbir alıp ona göre davranma refleksi geliştirilmiştir. Çünkü hayatta kalabilmeleri için öngöründe bulunmaları bir zorunluluk olarak kendisini gösterir. Bununla beraber, hayatta kalabilme ve yaşamını kolaylaştıracak olanın bilgisine ulaşma yönelimi, pragmatist bir karakter olup, bilginin gayesi ve asıl işlevi, insan yaşamının devamlılığını sağlama ve kolaylaştırmaktır. İnsanları dış dünyanın bilgisine yönelten temel motivasyonun pragmatist bir tutumla hayatlarını kolaylaştırma amacının olduğu söylenebilir. Yaşamı kolaylaştırmak için dış dünyanın nesnesinin bilgisine ulaşma çabası insanın içinde bulunduğu dünyayı anlama çabası ontolojik bir içeriğe sahip değildir. Dolayısıyla insanın eşya ile girdiği bu temas ile ortaya çıkan bilme meselesinde nesnenin kendine has özelliklerini bilmek değil, nesnenin yararlı olup olmadığı hususu ön plandadır.

Bu noktada artık insanlar için önemli olan, evrenin kendi içinde bir düzenli yapıya sahip olup olmadığından, evrensel bir hakikat olarak genel-geçer yasaların bulunup bulunmadığından daha çok onların ilgilendiği nokta hayatta kalabilmelerini garanti altına alacak bilgiye ulaşabilmeleridir. Mutlak hakikatin ne olduğu onlar için çok da önemli olmayıp, onun elde edilmesiyle sağlayacakları fayda ve yararı ön planda tutarak, zorluklar karşısında nasıl mücadele edecekleri bilgisine ulaşmaktır. Bu bilme çabası aslında pragmatist bir karaktere sahip olduğundan dolayı, insan dış dünyanın değişmez, sabit ve öngörülebilir bilgisini arama çabası içerisine girer.

Antropolojik yaklaşıma göre, insanın çevresinde olan biteni anlama çabası tamamen epistemolojik bir yaklaşımdır. İnsanın çevresi ile kurduğu pragmatist yaklaşımın ötesinde onu anlamlı kılacak bir evren düşüncesinin bilgisine ulaşmak, fiziksel evren ile kuracağı ilişkiyi güçlendirecek ve kendisini güvende hissetmesini sağlayacaktır. Sınırlı rasyonaliteye sahip insan için sınırları sürekli şekilde genişleyen bir evrenin işleyişinin kodlarını çözebilmek çok uzun süren bir çaba gerektirmektedir. İnsanlığın düşünce tarihi boyunca evreni ve içindekileri anlamlandırma çabası zaman ve kültürler değişse de daima önemini kaybetmeyen bir uğraş ola gelmiştir. Bugün post modern dönemde de insanı çevreleyen doğal ve yapay oluşumların niteliği ilgi çekmeye devam etmekte ve zihinsel çaba sarfetmeye devam edilmektedir. Artık insanlar için önemli olan görünen evrenin, yani çokluğun, değişimin, oluş ve hareketin arka planında asıl olan, değişmez ve mutlak olan hakikatin bilgisidir. Monistler olarak bilinen doğa felsefecilerinin aslında ortaya çıkarmaya çalıştığı şey tam olarak budur. Felsefeciler, evrendeki çokluğun gerisindeki bir olanı, değişenin arka planında değişmeyen bir yapıyı, hareketin ve oluşun gerisindeki genel-geçer olanın bilgisini aramaları aslında antropolojik yasaların farklı spektrumudur. Doğada sabit ve değişmez yasaların varlığına doğru olan bu arayış, evrende hakikatin bilgisine ulaşabilmeyi mümkün kılabilir. Hakikat bilgisinin evrensel düzeyde olduğuna inanma düşüncesi, doğayı düzenli olarak görmemizi sağlar. Çünkü evrende var olanlar düzenli olarak bir örüntü içerisinde ise, artık insan için önünde duran zorlu yaşam bilinebilir ve öngörülebilirdir. İnsanın dış dünyanın nesnesine bilgi düzeyinde ulaşabilmesinin sonuçları, evreni ontolojik olarak ele almadan, epistemik-ontolojik bir yaklaşımla ele alındığı için, bu anlayış metafiziksel unsurları içerebilir.

Evrenin bilgisine yönelme nesnenin dış bilgisine ulaşma kendinde bulunan iç dinamikleri aşan, bu özelliklerin büyük bir kısmını veya bir bölümünü dışarda bırakan bir anlayışa sebep olabilir. Örneğin, temelde önemli olan 'Toplum nedir' sorusu sorulmadan, toplumun anlaşılmasına çalışılması toplumu toplum yapan temel özelliklerin bilinmemesine ve göz ardı edilmesine yol açabilir. Dolayısıyla toplumun, genel-geçer bilgisi olduğunu iddia etmek, onun bir toplumdan diğerine değişen özelliklerini görmemeyi sağlar ki, bu da toplumun metafiziksel bir yaklaşımla ele alınmasına sebep olur.

Modern Batı düşüncesi değişim ve oluşu merkeze alarak, evrendeki oluş, hareket ve değişimin rastgele değil belirli ilkeler ve kurallar doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kaos ve kozmos kavramları birlikte ele alındığında daima düzenin ardında

bir düzensizlik olduğunu ve bu düzensizlik düzenin karşıtı olarak düşünölen bir düzensizlik değil, kendi içinde birtakım kurallar barındıran, değişim ve oluşun alt yapısını hazırlayan, evrende bir yerlerde oluşun düzenin bedelini evrenin diğer başak bir yerinde ödendiği bir entropi durumu ile karşılaşılr. Entropi yasası düzenden düzensizliğe doğru bir gidişin olduğu ve bunun tersinemez olduğunu söyler. Isı enerjisinin işe dönüştükten sonra bir daha kullanılmayıp, geri dönüşü olmadığını ve bu durumun toplam entropiyi arttırdığını söyler. Belki de düzen anlayışını anlamaya çalışırken bunun yanında başlangıç koşullarına hassasiyetle bağlı olan bizim anladığımız anlamda olmayan bir kaos teorisini anlamaya ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü hesaplanabilirken hesaplanamaz durumda olan bir olasılık durum söz konusudur. Bu da determinist bir düşünce yapısından indeterminist bir düşünceye doğru bir paradigma değişikliği olduğunu göstermektedir. Özellikle termodinamik yasa bize zaman okunun ileriye doğru olduğunu bunun da değistirilemez düzenli bir yapıdan düzensizliğe doğru olduğunu söyler. Yaşlanma gibi. Fiziksel sistemde olan bu yasa sadece fiziki sistemle sınırlı kalmayıp biyoloji, kimya ve oradan da sosyal sistemin birçok alanında (ekonomi, sağlık, eğitim) varlığını hissettirir. Bu da termodinamik yasanın evrendeki en temel yasa olduğunu söyler. Bu temel yasa sosyal bilimlerde sosyal entropi olarak karşımıza çıkar. Özellikle determinist bir yapıda olmayıp indeterminist bir yapıda olan toplum sosyal entropi kavramıyla çok yakından ilişkilidir. Çünkü toplumlar önceden öngörülemez ve dolayısıyla da kaotiktirler.

Sosyolojinin kurucusu olan Comte bir taraftan imparatorluğun son dönemlerini yaşadığı, diğer taraftan ise sanayileşme süreciyle beraber ortaya çıkan yeni toplumsal yapılar ile toplumsal değişim ve dönüşümün oldukça hızlı yaşandığı bir döneme tanıklık etmiştir. Comte önceki imparatorluk düzeninin etkisinin hâlâ devam etmesi ve yeni toplumsal düzenin tam olarak kurulamaması nedeniyle oluşun toplumsal bunalımlara çözüm üretebilmek için sosyoloji bilimini kurar. Comte öngörülebilir bir sosyal düzenin inşasının sosyoloji biliminin önderliğinde pozitif aşama ile mümkün olacağına inanır. (Turner, 2010, s. 26). Comte'un sosyolojisinde toplumsal düzenin kurulabilmesi için insanın birey olarak değil bir tür olarak ele alınması ve toplumun parçalara indirgemeyecek şekilde bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bu iki hareket noktası toplumların bilinebilir ve tanımlanabilir belirli bir doğasının olduğunu gösterirken, bir bütün olarak toplum düşüncesi her toplumun toplumsal örgütlenmelerinin çeşitliliği arasında, bilinebilir temel bir düzene sahip olduğu kabulüne işaret eder (Aron, 2006, s. 80).

Hem fiziki hem de sosyal sistemin doğasının belirli ilkeler doğrultusunda hareket ettiğini ve doğal- yapay ayrımı yapmaksızın her iki yapının ilkesel benzerliklerinin bulunduğu gerçeğine benzer bir yaklaşımı sosyolojinin kurucusu olan Comte'un düşüncesinde rastlanılmaktadır. Comte, kuramını hem insanın hem de toplumun bir doğasının olduğu ve toplumsal sistemin de doğa sistemlerine benzer şekilde yasalarının olduğu gerçeği üzerine kurar. Hem doğa bilimlerini hem de sosyal bilimleri ortak yöntem bilim rehberliğinde tüm olguları değişmez bazı doğa yasalarına tabi olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Comte, toplum bilimlerinin de fiziki evren teorilerine benzer şekilde yasalarının olduğuna inanır (Comte, 2003, s. 15). Auguste Comte, kendi içsel işleyişine sahip olan bir toplumun doğasını, doğa bilimleri ve sosyoloji arasında kurduğu benzerlikler üzerinden anlamaya çalışır. Özellikle fizik ve kimya gibi bileşenlerinin yalıtılmış olduğu sistemlerden ziyade organik bütünlerin oluşturduğu biyoloji biliminin bütüncül yaklaşımından yararlanmıştır. O'na göre, organik bütünlerin oluşturduğu bir karaktere benzer şekilde hareket eden sosyoloji sosyal bir sistem olarak tanımlanmalıdır (Swingewood,1998, s. 63). Bu bakış açısından biyolojik organizmalar gibi toplumsal sistem de parçalarının da karşılıklı ilişki ve bağımlılığının oluşturduğu bütünlüklü bir yapı olarak kavranır. Auguste Comte'un biyoloji gibi doğa yasaları ile toplum bilimi arasında benzerlikler ortaya koyarak yaptığı analojinin benzeri, bu tezde yer verilen termodinamik bir yasa olan entropi yasası ile toplumsal entropi yasası arasında kurulmuştur. Burada farklı olarak, doğal ve toplumsal sistemin genel geçer, determinist yasaları olduğu ve değişmeyeceği düşüncesinin yerine evrenin herhangi bir yerinde oluşan düzenin, evrenin diğer tarafında düzensizliğe neden olduğu indeterminist bir yaklaşımın söz konusu olmasıdır.

Biyolojik organizmalar gibi toplum da parçalarının karşılıklı ilişkileri esasına örnek olarak Comte'un biyoloji ve sosyoloji arasında kurduğu benzetmede dikkat çekici diğer bir konu ise, toplumsal düzen düşüncesindeki uyum, denge ve toplumsal patoloji gibi kavramları bütünüyle biyolojiden almasıdır. Nasıl ki biyolojik bir organizmada patoloji, uyum ve dengeyi bozan ve bütün açısından fonksiyonlarını tamamıyla yerine getiremeyen unsurlar tarafından oluşur ve tüm organizmayı etkisi altına alır. Benzer şekilde toplumun parçaları ile bütün arasında uyum olmadığında patoloji ortaya çıkar. Burada uyum yani toplumsal düzeni, çatışma ise patolojiyi temsil eder (Swingewood,1998, s. 64). Genel sistem yaklaşımı doğrultusunda gerek fiziki sistem gerekse de sosyal sistem, kendisini oluşturan öğelerin belirli bir amaç doğrultusunda birbirleri ile etkileşiminin sonucunda devamlılık sağlayabildikleri gerçeği ile karşı

karşıya kalınmaktadır. Her iki sistem de aynı prensip doğrultusunda işleyişini sürdürürler. Dolayısıyla toplumsal sistemin işleyişinde meydana gelen herhangi bir aksaklık ve düzensizlik durumu fiziki sistemin işleyişinde oluşan düzensizliklerin arkasında yatan ortak prensiplerin varlığını kabullenmeye doğru götürür. O halde parça ve brütün arasında oluşan patoloji durumu her ikisi içinde entropi artışı olarak belirlenmeli ve sınırları çizilmelidir. Sistemin enformasyon girdisinin yaratacağı değişiklikler ve eksikliğinde ortaya çıkan aksaklıklar entropi artışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki sorunsal bu prensip doğrultusunda değerlendirip, sistemin işleyişinde ortaya çıkan örüntünün aksaması karşısında çözüm arayışını entropi yasası çerçevesinde oluşturmak gerekmektedir.

Toplumsal yapının farklı iki görünümünü yansıtan toplumsal statik ve toplumsal dinamik kavramları, sosyolojinin temel kavramlarından. Fiziki evrenin işleyişinde söz konusu olan düzen ve değişim olgularının toplumsal olanın işleyişin de benzer şekilde geçerli olduğu söylenebilir. Nasıl ki fiziki evrenin düzenli görüntüsünün arka planında çok değişkenli süreçlerin etkisinin neden olduğu dinamik unsurlar bulunuyor ise, sosyal sistemlerin de statik görüntüsünün arka planında uzun süre devam eden dinamik bir değişim süreçlerinin olduğu söylenebilir. Her iki sistemde aslında durağan gibi görünseler de kısa zamanda gözlemlene fırsatının bulunamadığı uzun değişimlerin sonucunda bugünkü görünümüne kavuştuklarını söylenebilir. Dolayısıyla her iki yapının işleyişi ve ortaya çıkan problem alanları için genel sistem yaklaşımının sunduğu çerçeve doğrultusunda projeksiyon oluşturmak gerekmektedir. Comte için toplumsal yapının bileşenleri ve ilişkilerinin araştırılması olarak gördüğü statik kavramı toplumsal düzenin anlaşılması için önemli bir referans noktasını oluşturur. O'nun için öncelik toplumsal düzen alanının oluşturulacağı kavramsal örüntüdür. Comte, toplumsal düzen ile ilgili bütünleşme, koordinasyon, kontrol gibi konularda ortaya çıkacak olan patolojileri veya karşılıklı bağımlılık, otoritenin merkezleşmesini problem alanı olarak belirlemiştir (Turner, 2010, s. 46-47). Burada toplumsal statik kavramı termodinamik yasada entropi minimizasyonuna, toplumsal dinamik kavramı ise, toplumsal değişimin yarattığı belirsizliklerin oluşturduğu entropi maksimizasyonuna karşılık gelir.

Klasik sosyoloji bilimi kuramcılarında Durkheim, toplumsal felaketlerin yaratacağı sıkıntılı durumların bilimsel yaklaşım doğrultusunda aşılabileceğini varsayar. (Baert, 2013, s. 23). Durkheim bir taraftan sosyolojiyi bir bilim olarak kurumsallaştırmaya çabalarken, diğer taraftan ise, sosyal düzenin temelini oluşturan unsurların neler olduğunu bulmaya çalışmaktadır (Turner, 2010, s. 353). Raymond

Aron'a göre istikrarlı bir toplumsal düzen düşüncesi geçmişe dair bir izlenimdir. Toplumların istikrarlı bir görünüme sahip olabilmeleri için sosyal olguları doğru metodoloji aracılığı ile anlamak gerekmektedir. Weber, Pareto ve Durkheim gibi düşünürler de görünür düzenli yapıların arkasında derin bir değişimin izlerinin olduğuna inanıyorlardı (Aron, 2006, s. 287). Comte ve dönemin diğer çoğu sosyal bilimcisi gibi Durkheim da doğa bilimlerinin metodolojisi anlamında muazzam gelişiminin tesiriyle doğal ve toplumsal sistemin metodolojik birliğine inanıyordu. Durkheim sosyal sistemin diğer doğal alanlar içerisinde daha kaotik olduğunu düşünür. Dolayısıyla, doğanın en temel özelliklerinin bir parçasının özelliklerinden kökten farklı olması imkânsızdır. Şeyler arasındaki -kesinlikle, kategoriler aracılığıyla ifade edilen-temel ilişkiler doğanın farklı alanlarında özünde farklı olamaz. İnşa edilmiş olmaları nedeniyle bu fikirlerde belirli bir yapaylık varsa, bu doğaya büyük ölçüde uygun ve ona giderek daha fazla yaklaşan bir yapaylıktır (Durkheim, 1912/1995, s. 17). Durkheim'ın toplumsal alana dair düşüncelerinin arka planında toplumsal olanın kesin bilgisine ulaşma motivasyonu bulunmaktadır. Klasik kuramcılar toplumsal alana dair yaklaşımlarını ve kavramsal çerçevelerini oluştururken doğal sistemin işleyişine dair yasaların yol güreciliğinden yararlanmışlardır. Durkheim çalışmalarında fizik bilimine özel bir ayrıcalık tanımış ve biyoloji ile toplumsal organizma arasında benzerliklere başvurmuştur. Durkheim fiziki sistemin ilkelerinin doğrudan toplum bilimi için kullanışlı olmadığını fakat yöntem bilim eşliğinde mümkün olabileceğinin farkındadır.

Klasik sosyoloji kuramcılarında Comte ve Durkheim'ın sistematize ettikleri kuramlarında Platonun izleri açıkça görülebilir. Bilimin konusu olabilecek her türlü varlığın bilgisinde genel-geçer, değişmez, evrensel nitelikte bir hakikatin varlığına inanan Platon ile Newton'un çekim yasasında evrensel kanunların olduğunu düşünmesi gibi, Comte ve Durkheim de benzer bir yaklaşım sergileyerek, bilimsel bilgidен anlaşılması gerekenin fizik ve doğa bilimleri olduğunu çekim yasaları gibi tüm toplumlara ve tüm dönemlere özgü genel-geçer, evrensel nitelikte bir toplum bilgisine ulaşmanın mümkün olabileceğini düşünmesi aslında tüm bu konuya kafa yoran bilim adamlarının benzer şekilde aynı kaygıyı taşıdıklarını ve aynı düşündüklerini göstermektedir. Platonun, makro kozmos ile mikro kozmosu birleştirmesi gibi Comte ve Durkheim da toplumu doğa yasaları gibi ele almış ve doğa yasalarının bir parçası olarak düşünmüştür. Fizik yasalarında olduğu gibi toplumsal yasalarda da değişmez düzen anlayışının işaretleri aranmış ve her ikisinin de benzer özellikler göstereceği düşünülmüştür.

Tezin ana konusunu oluşturan entropi konusu da benzer özellikler taşıyan bir yasadır. Toplumsal dünyayı yöneten yasaların doğa bilimlerinde olabileceği düşüncesi ve doğa bilimlerinin ilkesel düzeyde ve metodik anlamda toplumsal yasalara kaynaklık edebileceği söylenebilir. Termodinamik yasa doğada olan enerjinin kullanıldıktan sonra geri elde edilemeyeceğini ve bir yerde olan düzenin, evrenin başka bir tarafında düzensizliğe yol açabileceğini söyler. Aynı şekilde toplumsal sistem de başlangıç koşullarına aşırı hassasiyet gösteren bir kaotik yapı sergileyerek belirsizlik ve düzensizlik göstermektedir. Herhangi bir yerde olan düzenin toplumun başka bir yerinde düzensizliğe neden olduğu ve bu durumun sosyal entropi olarak isimlendirileceği söylenebilir. Doğa yasaları klasik sosyoloji kuramlarına kavramsal ve ilkesel bağlamda kaynaklık etmiş ve yol gösterici olmuştur. Aynı şekilde sosyal entropi konusunda da fiziğin termodinamik yasası metodik anlamda yardımcı olmuş ve ışık tutmuştur. Disiplinler arası etkileşimin olması, bir disiplinde uzmanlaşmanın önünde bir engel değil, aksine anlam zenginliği kazandıran, meseleye geniş bir perspektifle bakılmasını sağlayan bir anlam spektrumu sağlar.

Toplumlar, toplumsal değişimle beraber birtakım belirsizlikler ve öngörülebilir bulunamayacağımız durumlar ile karşı karşıya kalabilirler. Belki de en çok toplumsal düzen ihtiyacının hissedildiği anlar böyle toplumsal kriz anlarıdır. Bu kriz anları, düzensizlik durumunun içinde bulunanları toplumsal düzeni sağlayan yasaların ne olduğu konusunda bir motivasyon sağlamıştır. Platon gibi Comte ve Durkheim da toplumsal istikrarsızlığın baş gösterdiği bir toplumsal kriz döneminde yaşamışlardır. Dolayısıyla hepsinin de istediği ve arzuladığı şey toplumsal istikrarın hâkim olduğu, değişmez ve mutlak özellikte bir düzen anlayışıydı. Toplumsal hastalıkları içerisinde barındıran çatışma, uyuşmazlık ve çelişkilerin toplumda var olmadığı bir düzen anlayışı bu kişileri bilimin rehberliğine olan inançlarını arttırmış ve içerisinde bulunulan durumun ancak bilim aracılığıyla çözülebileceğini düşünmelerine sebep olmuştur.

Bazı teorisyenler, toplumsal düzen anlayışını, bilimin yol göstericiliği ve eğitim aracılığıyla evrensel özellikte olan norm ve değerlerin içselleştirilmesiyle tesis edilebileceğini söylemişlerdir. Onlara göre evrensel boyutta olan toplumsal norm ve değerlerin, mikro düzeyde bireyler ve onların etkileşimi ile inşa edilemeyeceğini, dışarıdan aktarılması gereken bir durumla inşa edilebileceğini vurgulamışlardır. Bu tür yaklaşımlarda vurgu bütünün parçaya olan önceliğidir. Bu durumun benzerini İkinci Dünya savaşı sonrası sıkıntılı bir dönemde yaşayan Parsons'ın yaklaşımında da görmek mümkündür. O'na göre toplumsal bütünleşmenin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesinin

yolu bireylerin iyi bir sosyalleşme ve eğitim sürecinden geçmesine bağlıdır. Toplumda çatışmaların, uzlaşmazlıkların ortadan kalkmasının yolu kültürel mirasın ve ahlâkî değerlerin etkili bir şekilde aktarılması ile mümkün olur (Gouldner, 1973, s. 72).

Gerçek toplumsal düzen en temelde kültürel ve ahlâkî değerlerin aktarılması ile mümkün görülür. Toplumda bireyler ortak bir amaç etrafında değerler sistemini paylaştıkları sürece sosyal ilişkilerin gerçekleşeceği kurallar ve düzenlemelerin ne olması gerektiği belirlenmiş olacaktır. Toplumsal sistemi kendisini oluşturan bileşenlerinin kuracağı ilişki ağının niteliği belirlemektedir. Toplumsal sistemin işleyişinde bireylerin birbirleri ile kuracağı iletişimin ve etkileşimin doğasını bozguna uğratan herhangi bir olumsuzluk durumunda entropinin artış göstereceği süreçlerin yaşanabileceği söylenebilir. Kurulacak ilişki sayısının artış göstermesi nedeniyle ortaya çıkacak olan olasılıklı ilişki ağının kontrol edilememesi hesaplanamaz ve öngörülemez düzensiz sosyal yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Parsons yapısal bozguna uğrayan sistemin çözümünün bireylerinin ortak değerler etrafında birleşmesi ile belirsizlik ve düzensizlik durumunun ortadan kaldırılabileceğini düşünmektedir (Parsons, 1996, s. 266).

Toplumsal sistemi oluşturan bireyler belirli ortak değerler etrafında birleşemediklerinde toplumsal organizasyonun gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Sistemin belirli hedefler doğrultusunda düzenli şekilde işleyişini sürdürülebilmesi için motivasyon kaynaklarına ihtiyacı vardır. Toplumsal ilişki ağının varlığının devamlılığı için doğru bilgi paylaşımına ihtiyaç duyar. Diğer doğal sistemler gibi sosyal sistem de enerji kayıplarının yaşandığı durumlarda gerekli motivasyonunu elde edebilmek için enformasyon girdisine ihtiyaç duyar. Enerjisini yenileyemeyen sistemler entropisi artarak belirsizliklerin yaşanmasına neden olacaktır. Değerler sistemi olmadan toplumdaki bahsetmenin de mümkün olmadığını ifade eden Parsons toplumsal ilişkilerin ve organizasyonunun ortak değerler etrafında hareket edilmesinin sonucunda olacağını düşünmektedir (Burger, 1977, s. 322).

Parsons'un amacı çatışmanın olmadığı bir toplumsal düzen kurma düşüncesi olsa da düzensizliğe neden olan herhangi bir olumsuzluk durumunda ise sorunun sistemin kendi dinamikleri içerisinde çözüme kavuşturulacağını düşünür. Parsons bireyler ile toplumsal değerler arasında her zaman belirli bir uyumun mümkün olamayacağını farkındadır. O'na göre, toplumsal çıkarlar ve ideolojilerin neden olduğu çatışmalar, kural dışı davranışlar toplumsal düzen içerisinde olağan karşılanması gereken bir olgudur (Moore, 1997, s. 359). Parsons, toplumsal sistemin doğası gereği düzenli olma yönünde

bir yörünge içerisinde olduğunu ve sistemi aksatan her bir sapma ve karmaşanın onun yapısal bir sorunu olmayıp, sonradan ortaya çıkan ikincil unsurlar olduklarını düşünmektedir (Callinicos, 2007, s. 358).

Dolayısıyla, toplumsal düzen anlayışına bilim perspektifinden epistemik bir yaklaşımla değişmez, mutlak hakikatin olduğu düşüncesiyle bakan anlayışlar bütünün parçaya olan önceliğini vurgulamış, toplumsal düzeni değişmez, sabit bir olgu olarak anlamış ve çatışma, çelişki gibi unsurları toplumsal düzen anlayışının karşısında düşünmüşlerdir. Bu yaklaşımlar, toplumsal düzen problemini bütüne olan vurgu ile yapısalcı bir analizle ele alan yaklaşımlar olarak nitelendirilebilir.

Toplumsal düzen konusunda bütünü önceleyen yapısalcı kuramların dışında toplumu bir sözleşmenin ürünü olarak düşünen Antik Yunan düşünürleri siyaset felsefesi doğrultusunda toplumsal düzen konusunu farklı bir pencereden ele almıştır. Klasik filozoflardan Platon her şeyi kendisi ile açıklayabileceği mutlak olan ve değişmeyen idealar dünyasını dayanak olarak belirler (Cevizci, 2006, s. 285). Platon, evrenin hakikat düşüncesine idealar dünyasının oluşturduğu felsefenin öncülüğünde ulaşılacağına inanır. Toplumsal yapıyı doğal evren yasaları ile aynı karaktere sahip bir organizma olarak ele alma eğilimindedir. Aristoteles'in beklentisi Platon ve Sokrates gibi iyi bir yaşamın düzenlendiği toplumsal yaşamdır. Kaliteli iyi bir yaşamın bireyin içinde mutlu olduğu toplumsal örüntüde gizli olduğunu düşünür. (Arslan, 2010, s. 402, 403) Platon gibi Aristoteles de O'nun mutlak hakikat düşüncesini bulduğu idealar dünyasının kriterlerinin doğal ve toplumsal sistem arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın geniş bir spektruma sahip olduğunu düşünür. Platon'a göre doğal düzenli bütünsel sistem hem siteyi hem de insanı içine alan yapının nasıl olması gerektiğine dair bir projeksiyon sunmakla birlikte politik evrenle bireysel insanî evrenin kendisine göre düzenlenmesi gereken paradigmayı temsil eder (Arslan, 2010, s. 396). Platon'a göre hem evrenin hem de toplumsal problemlerin çözümünde rehberliğine ihtiyaç duyduğu felsefe fiziki evrene dair bulduğu hakikat düşüncesi ve onun bir parçası olan toplumsal düzenin kurulabilmesi için yol gösterici olacaktır (Stevenson, 2005, s. 34).

Platonun idealar dünyasında kurmayı hedeflediği düzenli doğal ve toplumsal sistem birlikteliği entropi teorisinin oluşturacağı yaklaşıma benzer bir çerçeve sunmaktadır. Doğal sistemin işleyişine yön veren yasaların her ne kadar yapay olarak oluşturulsa da sosyal sistemin inşası ve ortaya çıkabilecek problem alanları için de yöntem bilimsel açıdan yol gösterici olacaktır. İnsan eli ile üretilmiş yasalar doğrultusunda yönetilen sosyal sistem, kendisini doğal olanın ilkelerinin rehberliğinden

uzak bir şekilde düzenlemeye çalıştığı zaman kendisinin de yüzleşmekten çekindiği ve sık sık karşılaştığı sıkıntılı durumlar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Jeolojik koşulları ihmal edilen yüzey üzerine inşa edilen şehirlerin depremin yol açtığı herhangi bir sarsıntıda nasıl yerle bir olduğuna dair görüntüsü, doğal olan ile bağlantısı olmayan herhangi bir oluşumun temellerinin sağlam olamayacağı yönündeki düşünceyi destekler niteliktedir. Doğal coğrafi dünya üzerine kurulması tasarlanan her bir oluşum kendisini ilişkisel olarak bağlı olduğu fiziki yasaların işleyiş prensiplerinden ayırıştırması ve uzaklaştırması mümkün görünmemektedir. Her ne kadar kısa bir dönem bu yasaların varlığı yok sayılarak hareket edilse de bedelinin uzun bir süre ödeneceği sonuçlar ile karşı karşıya kalınacak ve eninde sonunda bu yasalar kendisini hatırlatacaktır.

Beck'in insan eli ile üretilmiş risklere dikkat çeken teorisi, doğal yasaların göz ardı edilerek oluşturulan yapay sorunların temelinde yatan asıl düşünceyi anlatması bakımından dikkat çekicidir. Son teknolojik gelişmelerin yaşandığı günümüz dünyasında bilginin son derece hayati öneme sahip olduğu bir dönemde toplumsal yapının doğal olanın ortaya koyduğu bilginin rehberliğinden uzaklaşması manidardır. Bir taraftan son derece bilginin hâkim olduğu bir zaman içerisinde olduğumuz iddiasında olacaksınız ama diğer taraftan doğanın içerisinde olan minimum kodların bilgisini göz ardı edeceksiniz. Daha fazla üretim için kurulan fabrikalar ve orada uzun süre çalıştırılan insanların uğradığı biyolojik, psikolojik, sosyolojik sıkıntıların görmezden gelinmesi gibi. Aynı şekilde kendi doğal yapısı ihmal edilerek üretilen tarım ürünleri ve genetiği değiştirilen tohumlar da aynı prensip doğrultusunda hareket edildiğinde biyolojik hastalıklar olarak karşılaşılmaktadır. Bugün gelinen noktada günümüz dünyası doğal ortamın oluşturduğu risklerden daha fazla oranda insan eli ile üretilmiş risklerin zararlı sonuçları ile yüzleşmektedir.

Doğal olan evrene dair kaynakların tükenmeyeceği doğrultusunda oluşturulan klasik teori çerçevesinde hareket edildiği zaman doğal kaynakların talan edildiği ve adil olmayan bir dağılımı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Evrene dair eski düşünce tarzının değiştirilmediğinde istemediğimiz sonuçlar ile karşılaşma olasılığı artmaktadır. İnsanların evrenin işleyişine dair düşüncelerini kendi menfaatleri yönünde şekillendirdikleri sürece düzenli toplum dizgelerinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Fiziki dünyaya dair bakış açısı, toplumsal olana dair düşünce ve pratikleri şekillendirmektedir. Dolayısıyla toplumsal alana dair sorunların çözümünde doğal olanın rehberliği son derece önemli görünmektedir. Bugün karşı karşıya kalınan toplumsal karmaşa ve belirsizlikler hem evrene hem de sosyal alana dair bakış açısının

değiştirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Her bir toplumsal olanın benzersiz görünümü toplumsal olanın kaotik yasalar doğrultusunda işlediğini göstermektedir. Her ne kadar klasik filozoflardan Platon, Aristo gibi Sokratik gelenekte olanlar, evrende değişmez yasalar doğrultusunda düzenli yapıların açığa çıktığını düşünseler de hem doğal hem de toplumsal sistem uzun süre devam eden değişimin sürecinin olduğu bir oluş halinin sonunda bugünkü görünümüne sahip olmuştur. Dolayısıyla her iki sistemin işleyişinde başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı gerektiren kaos teorisinin yaklaşımı söz konusudur. Sisteme giren herhangi bir küçük değişkenin yaratacağı sonuçların tahmin edilemez boyutlara ulaşması çok değişkenli evren modelinin sosyal yapılar gibi kaotik olanlar için daha açıklayıcı görünmektedir.

Sofistler kaotik özellikte olan toplumsal yapının düzensizliğinin ve belirsizliğinin sonucunda ortaya çıkan sorunların ideal politik bir örgütlenmenin olmamasından dolayı yaşandığını düşünürler. Siyaset felsefesi ekseninde toplumsal düzen problemini ele alan Sofistlerin düşüncelerinin izlerini Platon, Aristoteles gibi klasik filozofların ve birçok aydınlanma düşünürlerinin yaklaşımlarında görmek mümkündür. Sofistler ideal bir toplumsal düzenin ancak ideal bir yönetim şekli ve iyi örgütlenmiş bir hukuk sistemi ile mümkün olabileceğine inanmışlardır. Sofistlerin toplumsal süzen problemini siyaset felsefesi ekseninde ele almalarının yansımalarını aydınlanma düşünürlerinden Hobbes ve Rousseau'nun yaklaşımlarında görmek mümkündür. Hobbes'un düşünce tarzında insanların hayatta kalabilme dürtüsü ile birbirleri ile savaştığı ve belirsizliğin neden olduğu karamsar bir tablo görmek mümkündür. Her ikisinin de doğa durumu olarak nitelediği insanların hayatta kalabilme dürtüsü ile birbirlerine nefret duygusu barındırdıkları ve yeryüzünde istediklerine kavuşabilmeleri için güç ve otorite arayışında oldukları bencil bir beklenti doğrultusunda ilerler. İnsanların bencil duygular gibi doğal duygulara sahip olmaları onları rekabet ve çatışma ortamının yarattığı olumsuz durumlara sürüklerken diğer taraftan da toplumsal bir varlık olabilmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Hobbes toplumsal çözümlemesinde yaşanan sorunların politik alanda çözüme kavuşturulacağını düşünmez (Hobbes, 2010, s. 133).

Hobbes'un doğa durumu olarak nitelediği bencil insanların istekleri doğrultusunda oluşturulan toplumsal yapı özünde birliktelik yaşamaya istekli olmayan insanların oluşturduğu yapay bir oluşumdur. İnsanların içinde bulunduğu bu zorlu koşullar isteklerini gerçekleştirip, hayatta kalabilmeleri için barışın hâkim olduğu bir toplumsal oluşuma zemin hazırlamıştır. İnsanların temel yaşam beklentilerini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu barış ortamının inşası için bencil beklentilerini

bir kenara bırakıp, logosun rehberliğinde herkes için geçerli olan yasaları devreye girdirmesi beklenir (Hobbes, 2010, s. 104).

Özünde insanın bencil olduğu düşüncesi doğrultusunda toplumsal organizasyon düşüncesini oluşturan Hobbes'a göre, rekabet ve çatışmanın hâkim olduğu sosyal ilişkiler düzenli toplumsal örüntünün oluşumunu engeller niteliktedir. Herkesin kendi beklentilerini gerçekleştirmek için uygun bir zemin olarak gördükleri sosyal ilişkiler adeta savaş alanına dönüştürdükleri bir arena görünümündedir. Böyle bir toplumsal yapı kolektif ruhun oluşturduğu birliktelik görünümünden mahrum kalacaktır. Düzenli toplumsal örüntünün devamlılığı için her bir bileşenin sistemin belirlediği hedefler doğrultusunda üzerine düşen katkıyı yerine getirmesi beklenir. Sosyal entropi teorisi çerçevesinde sistemi oluşturan her bir bileşenin belirli hedefler doğrultusunda birbirleri ile kurdukları ilişkinin niteliği toplumsal yapının yönünü belirlemektedir. Bireylerin birbirleri ile kurdukları ilişkinin temelinde bencil dürtüler itici bir güç haline gelmiş ise toptan kalitenin hedeflendiği düzenli bir örgütlenmeden bahsedilemez. Dolayısıyla toplumsal olanın belirli bir yörüngede düzenli şekilde ilerleyebilmesi için olumlu motivasyon kaynaklarına ihtiyacı vardır. Pozitif yönde bir ivme kazanabilmesi için gerekli enerji transferinin sağlanması gerekmektedir. Denge halinde enerjisi tükenen sosyal sistemi harekete geçiren temel motivasyon kaynağı ise doğru enformasyon girdisidir. Belirli bir bilgi birikimi doğrultusunda hareket eden diğer doğal sistemler gibi sosyal yapı da doğru enformasyonun sağlayacağı motivasyon doğrultusunda sosyal ilişki ağını oluşturabilecektir. Aksi halde kendisini yenileyemeyen diğer sistemler gibi enerji transferini sağlayamadığı için entropi artışının neden olduğu karmaşa ve belirsizlikler ile karşı karşıya kalacaktır.

Toplumsal sistemi harekete geçiren birçok farklı enformasyon girdisinden bahsedebilebilir. Kaotik olduğunu düşündüğümüz sosyal ilişki ağının yapısını belirleyen çok farklı değişkenler mevcuttur. Küçük değişkenlerin etkisinin tahmin edilemez boyutlara ulaşabileceğini öngören kelebek etkisinin yaratacağı sonuçlara benzer şekilde, sosyal ilişki ağına etki eden her bir değişkenin oluşturacağı örüntünün boyutlarının ne şekilde olacağını bilinememesi her bir değişkenin bilgisine ulaşmanın önemini anlatması bakımından dikkat çekicidir. Dolayısıyla sosyal sisteme etki eden her bir değişkenin enformasyonuna sahip olmak entropi artışının önüne geçebilmek için son derece önemlidir. İçine geldiği her bir toplumsal formasyonda belirli bir yönde değişiklik yaşanmasına neden olan dini enformasyonun oluşturduğu etkiyi de göz ardı etmemek gerekmektedir. Dinamik süreçlerin yaşanmasına etki eden dini enformasyonun

boyutlarının hangi yönde olacağı ya da nasıl bir ivme kazanacağı sorusunun cevabının bilinmesi entropi süreçlerinin yönetilebilmesini kolaylaştıracaktır. Dini enformasyonun toplumsal-kültürel yapı ile girdiği etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan her bir bileşimin niteliğinin farklı formda olması, toplumsal olanın kaotikliği nedeniyle her zaman olumlu bir fonksiyon yerine getirdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Her bir toplumsal örüntü hazır bulunmuşluğu ve farklı değişkenlerin etkisi nedeniyle dini enformasyon ile girdiği etkileşimin boyutları farklılık gösterecektir. Dolayısıyla dini enformasyonun başlangıçta ortaya koyduğu temel iddialarını her bir kültürel dokusu farklı olan toplumsal örüntü içerisinde gerçekleştirme fırsatını bulamayabilir. Bu sebeple dini enformasyonun oluşturacağı etkiyi diğer değişkenler ile girdiği etkileşimin sonucunda ortaya çıkacak olan bileşimin niteliği belirleyecektir.

Toplumsal düzenin ne şekilde kurulacağı üzerine kafa yoran düşünürlerden Hobbes, toplumsal barışın oluşabilmesi için doğa yasaları ile insanları zararlı davranışlarından koruyacak olan bir otoritenin gerekliliğine inanır. Hobbes, toplumsal sözleşme yoluyla kurulacağına inandığı barışın devamlılığı için bütün güçlerin oy çokluğu ile tek bir iradeye bırakılması gerektiğini düşünür (Hobbes, 2010, s. 136).

Toplumun doğasının doğal olmayıp insan eli ile üretilen yapay bir oluşum olduğunu düşünen Rousseau göre sosyal yapı insanların kendi aralarında kurduğu sözleşme yolu ile inşa edilen bir oluşumdur. Rousseau, modern toplumu mülkiyet sahibi olanların çıkarlarını koruyabilmek için yaptıkları bir savaş durumu olarak nitelendirir. İnsanların sahip oldukları eşyalar üzerinden kurdukları bu hileli uzlaş, kendilerine hizmet etmesini düşündükleri eşyanın hizmetçisi olarak yaşamaları ile sonuçlanmıştır. Modern dönemin sözleşmeye dayalı toplumsal örüntüsü eşyaya tutsaklık nedeniyle özgürleşmenin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Rousseau özünde insanın özgür olarak doğduğunu daha sonrasında ise farklı şekillerde zincirlere vurulmuş olduğunu ifade eder (Rousseau, 2010, s. 4). Rousseau, insanın eşya karşısında köleliğini ilan eden bu sözleşmenin yerine doğayı referans alan bir ideal toplum önerisinde bulunur. Artık geriye dönüşün mümkün olamaması nedeniyle bireylerin bütün haklarını topluma devredecekleri bir sözleşme gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Toplumun hiçbir üyesinin diğerinden üstün olmadığı bu sözleşmeye göre kolektif bir ruh ile her bir bireyin can ve mal güvenliği sağlanarak eşit şartlar altında bir diğerinin zarar görmediği bütüncül bir görüntüye sahip olunacaktır (Rousseau, 2010, s. 14).

Toplumun oluşturulan her bir bireyin haklarının korunduğu bir konsensüsün oluşturulabilmesi için sosyal yapının belirli bir hedef doğrultusunda bileşenlerinin

birbirleri ile kurdukları iletişimin sonunda oluşturdukları sistemsel bütünsellikten bahsetmek gerekmektedir. Rousseau, her ne kadar toplumun doğa durumundan kopararak oluşturulduğunu düşünmüş olsa da her iki yapının sistemsel benzerliği nedeniyle özünde doğal olanın rehberliğinde oluşumunu tamamlaması gerekmektedir. Doğal olanın işleyiş sürecinden kopararak oluşturulan sosyal yapı biyolojisi, psikolojisi ve sosyolojisi ile doğal olanın bir parçası olması nedeniyle bir fanusun içerisinde yapay şartlar içerisinde varlığını sürdürmesi düşünülemez. Evet, toplumsal bir uzlaşma için belirli bir çerçeve doğrultusunda bir sözleşme yapılması gerekmektedir. Fakat bu üzerine kurulacak olan toplumsal yapının doğal olan ile bağlantısını koparmadan ve onun yasalarını göz ardı etmeden oluşturulması gerekmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi doğal olanın şartları göz önünde bulundurulmadan oluşturulan her bir oluşumun varlığını uzun bir dönem devam ettirmesi mümkün görünmemektedir. Fiziki ve sosyal yapı ayrımı yapmaksızın oluşturulan bütünsel yaklaşım doğrultusunda evreni oluşturan her bir canlı ya da cansız varlık birbiri ile iletişim ve etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Kilometrelerce uzakta olsa da güneşin bitkilerle oluşturduğu etkileşim ya da bilgi alışverişinde olması doğa durumunda her bir objenin diğeri ile bağlantılı bütünsellik içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla doğanın bir parçası olan insanın kuracağı toplumsal yapının da doğal olanın rehberliğinde gerçekleştirilmesi beklenir.

Toplumsal örüntünün devamlılığı için farklı çözüm önerisinde ve kendi perspektifi doğrultusunda yaklaşımda bulunan kuramcılarının her birinin olay ve olgulara bakış açısı da farklılık göstermektedir. Her bir kuramcı içinde bulunduğu toplumsal-kültürel yapının penceresinden hazır bulunmuşluğu ölçüsünde olay ve olguları değerlendirmektedir. Dolayısıyla her bir kuramcının toplumsal düzen ve toplumsal gerçekliğin anlaşılması noktasında yapmış olduğu katkısını ihmal etmemek gerekmektedir. Bir konu üzerinde ne kadar farklı bakış açısı oluşturulabilirse onların kazandıracığı zihinsel diyalektik sayesinde gerçeklik düzeyine daha yakın ve nesnel ölçütlere sahip olunabilir. Toplumsal düzen konusunda Durkheim'in sosyalizasyon sürecine ve eğitim konusundaki yapmış olduğu katkıları da hatırlamakta fayda vardır. Durkheim'e göre toplumsal düzenin gerçekleştirilebilmesi için değer yargılarının sosyalizasyon süreci ve formel eğitimle içselleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle Durkheim'in toplumsal düzen konusunda toplumsal norm ve değerlere yüklediği misyon ve onların yokluğunda yaşanan anomi durumu toplumsal moral değerlerinin birliktelik için vazgeçilemez bir husus olduğunu göstermektedir. Değer yargılarının toplumsal sosyalizasyon sürecinde kültürel bir aktarımın gerçekleşmesi için dini enformasyon

değişkeninin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Toplumsal düzenin inşası için dini enformasyonun norm ve moral değer üretme veya aktarma kapasitesiyle oluşabilecek sorunları minimize edebilme ve sosyal entropinin minimizasyonda rol alabileceğini hatırlamakta fayda vardır.

Dinin yokluğunda yerine getirilebilecek herhangi bir olgunun toplumun kolektif bilinci oluşturma ve toplumsal dayanışmayı sağlama konusunda yeterli olmayacağı söylenebilir. Aynı bir yapının çimentosu gibi olan dinin yokluğunda toplumun çimentosu olan, temel bir bileşen yok olmuş olur. Toplumsal düzenin sağlanması konusunda dinin fonksiyonunun çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Tabi ki dinin yanlış anlaşılıp, yorumlanması durumunda ortaya çıkan disfonksiyon durumunda toplumsal düzenden çok toplumsal sorunlara yol açabileceği de unutulmamalıdır. Bu durum sosyal entropinin artması anlamına gelir. Bu noktada enformasyon kaynağı olan dinin doğru anlaşılıp, enformasyon kaybının minimizasyonu sağlanmalıdır. Aksi halde din sorunları çözen bir sistem olmayıp, sorunların artmasına neden olan bir fenomen haline dönüşebilir. Burada din iki ucu keskin bir bıçak gibi işlev görür. Tarihsel süreçte bunun örnekleri fazlaca vardır. Din bazen toplumsal düzenin sağlanmasında rol alırken, diğer taraftan toplumsal düzensizlik ve belirsizlikler de rol almıştır. Dinin yanlış anlaşılıp uygulanmasından kaynaklı bu durum sosyal entropinin artmasını sağlamıştır.

Toplumsal düzen konusu klasik Batı düşüncesinde ikili karşıtlık üzerinden ele alınmıştır. Bu konu ister siyaset felsefesi alanı içinde ele alınsın, isterse epistemik bir yaklaşımla bilim alanına dâhil edilsin, bütün bu yaklaşımların ortak noktası, düzeni çatışma, uyumsuzluk, çelişki gibi kavramların karşısında olduğu düşüncesiyle düzen konusunu ele almalarıdır. Toplumsal uyumu ve birlikteliği kuramlarının merkezine alan düşünürlerin dışında çatışmayı ve karşıtlığı merkeze alan teorisyenler de bulunmaktadır. Çatışma kavramını merkeze alan filozoflardan Herakleitos bunlardan birisidir. Teorisyenlerin çatışma kavramını ele alış biçimleri ve ona yükledikleri misyon birbirinden farklıdır. Comte, Durkheim ve Parsons gibi teorisyenler toplumsal düzen konusunu merkeze aldıkları için onu bozguna uğratan her bir durumu giderilmesi gereken hastalıklı bir durum olarak düşünmüşlerdir. Çatışma onlar için yıkıcı bir etkisi olan patolojik bir durum iken, düzen uyumu, ahengi, istikrarı ifade eder. Diğer taraftan çatışmanın olmadığı bir dünyanın idealize edilmiş bir dünya olduğunu ve onun sosyal ilişkilerin olmazsa olmaz bir parçası olduğunu düşünen teorisyenler de bulunmaktadır. Çatışmanın toplumsal düzenin işleyişi noktasında olumlu işlevlerinin bulunduğunu bahseden düşünürlerden birisi de Simmel'dir. Çatışma kavramı ifade edildiğinde modern

toplumun temel karakterini bu yaklaşım doğrultusunda oluşturan ve ilk akla gelen isim Karl Marx olmuştur. Marx teorisini toplumun evrimi sürecinde egemen güçler ve onlara tabi olan iki farklı tabakalaşan yapının çatışması olarak ele alır (Turner, 2010, s. 179).

Marx, her ne kadar teorisini çatışma halinde bulunan sınıflar üzerine kurmuş olsa da tek amacı insanın tek çelişkisinin doğayla olduğu ve toplumsal çatışmanın olmadığı bir düzendir. Her ne kadar çatışma kavramına öncelik verse de Karl Marks çatışma kavramını sadece toplumsal dünyayı anlamak için kullanır. O'nun idealize ettiği toplumsal dünya çelişki ve çatışmanın olmadığı düzenli toplumsal yapılardır. Marx'ın diyalektik düşüncesinde toplumsal dünyayı tek bir neden-sonuç ilişkisini üzerinden analiz etmeye çalışmaz. O'nun analizlerinde neden-sonuç ilişkisinin tamamıyla dışlanmadığı ve toplumsal faktörler arasındaki karşılıklı ilişkilerin de vurgulandığı toplumsal hayatın bütünlüğü vurgusu vardır. Bu yaklaşıma göre toplumsal yapı bireyler ve grupların, organizasyonun farklı birimleri arasındaki ilişkiler diyalektik düşünce doğrultusunda şekillenmiştir. Diyalektik düşünceye göre toplumsal alan tüm katmanların ve düzeylerinin birbiriyle diyalektik bir ilişki içinde olduğu ne yapının ne de öznenin ön planda olmadığı ilişkisel alanın şekillendirdiği bir örüntüdür (Ritzer, 1992, s. 3-4-5).

Simmel, çatışmanın toplumsal düzen için olumlu fonksiyon yerine getirdiğini bu sebeple de onun olmadığı bir toplum düşüncesinin eksik ve gerçekçi olmayacağını ifade eder. Simmel, toplumsal düzen kuramını makro yapısal teoriler yerine bireyler arası etkileşimden yola çıkarak bir mikro ölçekli kuram çerçevesinde oluşturmuş ve bu konuda öncülük yapmıştır. Bütünden yola çıkan makro ölçekli yaklaşımlar yerine bireyin etkileşim süreçlerini merkeze alan bir çerçevede toplumsal düzen konusunu ele almıştır. Mikro sosyoloji kuramına göre toplum dışarıda statik şekilde durağan halde değil, gündelik yaşam içerisinde şekillenen dinamik bir oluşumdur. Ancak toplumsal düzen, o toplum içerisinde bulunanların sosyalleşme ve dil aracılığıyla bu anlamlı dünyayı inşa etmesiyle mümkün olur. O halde makro ölçekli yapısalcı yaklaşımların aksine mikro ölçekli kuram toplumu oluşturan bireyleri pasif olmaktan çıkarıp aktif bireyler olarak ön plana çıkarmaktadır. Mikro sosyoloji kuramının bireylere yüklediği rol diğer kuramların yüklediği pasif ve edilgen yaklaşımının aksine aktif, yaratıcı ve dinamiktir. Makro ölçekli yapısalcı yaklaşımlarda bütünün ön planda olduğu gözlemlenir iken, mikro yaklaşımlarda öncelik özneye, parçaya, bireyedir. Yapısalcı yaklaşımın göz ardı ettiği birey, mikro yaklaşımlarda asıl olarak rol üstlenirken mikro yaklaşımlar, bu asli ögenin yapıyla olan bağını gözden kaçıırırlar. Yapısalcı yaklaşımın bütüncül ve kapsayıcı teorik model geliştirme konusundaki başarılarını mikro sosyolojik geleneklerde görmek mümkün

olmamıştır. Mikro sosyoloji geleneği teorik bir model geliştirmeme konusunda eleştirilere sıkça maruz kalmıştır (Binay, 2014, s. 60-70).

Toplumsal düzen konusu birçok düşünür için tarihin akışı süresince her dönem üzerinde düşünülen bir konu olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar fiziki sistemde ve sosyal sistemde daima bir düzen arayışı içerisinde olmuşlar ve düzeni sağlayan koşullarında altında yatan yapıyı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Gerek doğada ve gerekse toplumsal hayatta her şeyin düzenli gibi görüldüğü yapıların aslında görüldüğü gibi olmadığı, her düzenli görünen şeyin ardında bir belirsizlik, değişim ve yeniden oluşun olduğu gözlemlenir. Aslında bu durum kendi içinde ilkeler barındıran ve kendi içinde düzenlilik gösteren, kendine has işleyişi olan bir örüntüdür. Özellikle toplumların hiçbir zaman durağan halde bulunmadıklarını, daima bir değişim ve dönüşüm yaşadıkları söylenebilir. Toplumsal düzen konusunu ele alırken bununla beraber ele alınması gereken diğer bir konuda toplumsal değişim konusudur. Toplumlar değişim geçirirken toplumsal yapıda olan bitenler ve sonrasında yeni oluşan yapılar toplumsal düzenin sürekli yapılıp, değişimle beraber yeniden oluşturulduğu ve bunu gerçekleştirirken nasıl yapının bozulmadan bir değişim ve dönüşüm geçireceği ve düzenin nasıl sağlanacağı konusu da önemli bir soru işaretidir. Bu Tezin ana konusu olan sosyal entropi ve din arasındaki ilişki de dinin sosyal entropiyi ne şekilde minimize ettiğini anlamak için dinin toplum içerisinde olan fonksiyonlarına göz atmak gerekir. Din bu fonksiyonel olma durumuyla entropiyi minimize edip etmeme konusu çift yönlü olarak düşünülmesi gereken bir husustur.

2.7.1. Dinin Toplumsal İşlevleri

Dinin, özünü oluşturan ilkelerin topluma yansıyan ve akseden kısmı, dinin sosyal boyutları kapsamında değerlendirilebilecek dinin sosyal işlevleri, Din-toplumsal düzen ilişkilerinin anlaşılabilmesi bakımından ele alınması gereken işlevlerdendir. Dinin sosyal işlevleriyle kastedilen, dinin toplumdaki yeri ve etkileri, toplum için gördüğü iş ve görevlerdir. Dolayısıyla dinin toplumsal işlevlerini ele alırken, dinin öznitelik bağlamında ele alınmasının dışında bir form içinde ele alınması araştırmacıyı bu alanla sınırlandırmaktadır. Burada sınırlanan dinin kendisi değil, araştırmacının dinin toplumsal fonksiyonlarıyla meşgul olurken, determinist bir bakış açısıyla dini sadece toplumsal işlevleri ile sınırlandırmaz; sadece kendisini dinin kendi içinde barındırdığı toplumsal işlevlerini, dinin toplumdaki konumunu ve etkilerini incelemekle sınırlandırır. Dolayısıyla dini, sadece topluma yansıyan boyutları ve işlevleriyle incelemek, dini

daraltmakla ve indirgemecilikle eşdeğerdir. Din, kendine özgü bir yaklaşım tarzı ve sistemi olan bir fenomen olup, onu sadece sosyolojik bir yan ürün olarak değerlendirmek doğru olmasa gerektir (Berger, 1999, s. 89).

Dinin, toplumsal işlevleri konusu ele alınırken, onun sadece olumlu işlevleri bulunduğunu düşünmek toplumun bağımsız değişken, dinin de bağımlı değişken olarak düşünülmesi tehlikesine düşürebilir. Dinin, olumlu fonksiyon yerine getirmesi ile, olumsuz disfonksiyon olarak isimlendirebileceği işlevleri de bulunmaktadır. Dinin işlevleri açısından ele alınması gereken önemli bir konu da dinin toplumsal fonksiyonlarının açıklığı/görünürlüğü ve kapalılığı/gizliliği konusudur. Dinin işlevleri, dine inananlar tarafından niyet edilmesi, bilinmesi veya açıkça görülebilmesi durumunda o işlev veya işlevler açık olmakta; niyet edilmemesi, bilinmemesi veya görülmemesi durumunda ise gizli olmaktadır. Örneğin, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmek suretiyle, kendilerini huzurlu hissetmek için bir arada topluca ibadet eden insanların, bir araya gelmelerinin görünen işlevi huzur hissetmek iken, görünmeyen işlevi ise sosyal bütünleşmedir. Dolayısıyla dinin çok farklı boyutlarda olumlu ya da olumsuz, görünen ya da görünmeyen açık ya da gizli toplumsal işlevi bulunmaktadır. Bu fonksiyonların önemli bir kısmı belli başlıklar altında ele alınıp analiz edilebilir (Okumuş, 2015, s. 68).

2.7.2. Zihniyet Kazandırma

Dinlerin zihniyet kazandırma fonksiyonu, inananlarına karşılaşılabilecekleri farklı toplumsal durumlar ve olaylar karşısında izleyebilecekleri davranış ve tutumu belirleyen en önemli toplumsal işlevlerden biridir. Din, insanlara kendi perspektifinden bakabilecekleri bir dünya anlayışı ve çerçeve oluşturur. Dinin kazandırdığı zihniyet yapısıyla insanlar, yaşadıkları fiziki ve sosyal evrenle alakalı belirli çerçeve doğrultusunda bir anlayışa sahip olurken, yaşadıkları dünyaya ve olaylara karşı nasıl bir tavır ve tutum içinde olacaklarını belirlerler (Okumuş, 2015, s.). Dinler, toplumsal değişim ve sonrası oluşabilecek uyum ve adaptasyon problemleri ve toplumların doğal veya insan eliyle üretilen çeşitli riskler karşısında, bilişsel düzeyde, yaşananları anlamlı bir çerçeve içerisine dâhil ederek gerek fiziki ve gerekse toplumsal sistemle alakalı bütüncül bir bakış açısı kazandıracak bir zihniyet inşa ederler. İnsanlar, dinin kazandırdığı bakış açısıyla bir zihniyet yapısına ve dünya görüşüne sahip olurlar. Bu noktada bir inanan, eksik ve yanlış enformasyon kullanımı ile dinin kendisine kazandırdığı zihniyet yapısıyla, içinde bulunduğu şartlar karşısında olumsuz, pasif bir tutum ve tavır içinde

entropinin artmasına neden olacak şekilde iken, doğru enformasyon kullanımının sonucunda bir başkası olumlu tutum ve tavır içinde aktif ve özne konumunda, yaşama hâkim bir nokta da entropinin azalmasına neden olacak şekilde bir düşünce ve davranış örüntüsü içerisinde bulunabilmektedir.

Dolayısıyla insanlar, dini referans alarak, eşyaya, evrene, toplumsal olaylara karşı bir tavır ve tutum içine girerler. Bu tavır ve tutumlar, aile, ekonomi, eğitim, siyaset, sanat, ahlâk, mimari, tarım, sağlık, hukuk gibi toplumu toplum yapan temel kurumları içine alacak boyutlarda ve genişliktedir. Din, inananların bilişsel yapılarını ve yaşam biçimlerini bir şekilde etkisi altına alarak, dünyayı anlama ve kendisini o anlamlı dünyada konumlandırma modeli olarak işlev gören bir fenomendir (Mardin, 1992, s. 30).

Din hem düşünce hem de uygulama açısından sistematik bir yapı arz eder. İnananlara farklı yaşama biçimleri sunarken onları belirli bir bakış açısı etrafında toplar. Din hem bireysel hem de toplumsal boyutları olan bir kurumdur (Aydın, 1987, s. 5). Dolayısıyla her din, özellikle yüksek dinler, teolojik konuların dışında bulunan alanlar içinde zengin bir düşünce muhtevası içermektedir. Din, toplumsal yaşamın farklı pek çok önemli konularıyla ilgili tavırlar, insanların ilgi alanına giren çeşitli konular ve problemlere karşı tutum ve davranışları içeren bir sosyal kurum olarak ortaya çıkmaktadır (Bilgiseven,1985, s. 138-344; Wach,1995, s. 82-85). Her büyük din, fiziki ve sosyal evreni belirli bir pencereden değerlendirir ve bu olgulara karşı belli bir tavır içinde dinin etkisinin dışında kalan kültürel hayatı etkisi altına alır.

Dinin kazandırdığı zihniyet ve inanç sisteminin, inananlar arasında paylaşılmasının ve aktarılmasının sonucunda, takipçiler günlük yaşamına devam ederken, hatta doğayı keşfederken bile onun etkisi ile davranırlar. İnananlar, dünyaya ilişkin olaylara karşısında takınmış olduğu tavırlarının, dinden kaynaklandığının farkında olsunlar ya da olmasınlar, dış dünyayı dinlerin sağladığı zihniyet yapısıyla görürler. Dinin kazandırdığı bu zihni düşünce örüntüleri, insan hayatının dinin kapsadığı belirli bir alan ile sınırlandırılmayıp, sosyal-kültürel yapının dinin dışında kalan bölümlerinde de varlığını devamlı şekilde hissettirmektedir (Freyer, 1964, s. 71; Günay, 1999, s. 41-42; Sezen, 1988, s. 27-43).

Dini enformasyon oluşturduğu zihinsel örüntü aracılığıyla hem fiziki hem de toplumsal dünyanın görünüşü ve gidişatı hakkında belirli düşünce kalıpları belirler. Takipçilerini bu kalıpların oluşturduğu sınırlı alanın içerisinde tutmaya çalışır. Dini enformasyon içine geldiği toplumsal-kültürel alanı oluşturduğu zihinsel gözlükler aracılığıyla kendi perspektifinden yeniden şekillendirir. Toplumların geçmiş kültürel

mirasını da içine alacak şekilde alışageldikleri şemalarının yeniden anlamlandırılmasını gerektiren yeni bir düşünce örüntüsünün oluşması için zemin hazırlar. Dini enformasyonun edindirdiği bu yaklaşım doğrultusunda takipçiler içinde buldukları toplumsal-kültürel alanının kavramlarını yeni bir perspektif ile anlamlandırır. Artık anlamsal değişikliğe uğrayan zihinsel yapı, dini enformasyonun oluşturduğu anlam çerçevesinin dışında farklı bir örüntünün oluşmasına izin vermez hale gelir. Hem doğal hem de toplumsal olgu ve olayları kendisi aracılığı ile anlamlandıran birey, bu anlam spektrumu dışında kalan düşünceler için bakış açısını daraltır. Evet dini enformasyonun kazandırdığı anlamlı evren görüntüsü takipçilerini içine alan büyümlü bir dünya atmosfer görüntüsüne zemin hazırlayabilir fakat diğer taraftan kendi referans noktası dışında kalan alanlar için kalın duvarların örebilmesine de neden olabilir. Her ne kadar bu ilk bakışta insanı derinden etkileyen büyümlü bir dünyanın kapısının aralandığı imajını verse de evreni ve içinde olup bitenleri kendi penceresinin dışında algılanmasına izin vermeyen dar bir bakışa açısına götürebilir.

Dini enformasyon toplumsal alanın her bir noktasını belirli kalıplar içerisinde şekillendirmek yerine hazır bulunuşluğu birbirinden farklı olan çeşitli toplumsal formasyonların ve kültürel yapıların oluşabilmesi için motivasyon kaynağı olabilmelidir. Aslında dini enformasyona yüklenen misyonun anlamsal çerçevesinin hangi boyutlara ulaştığı sorgulanması gereken bir durumdur. Hem fiziki hem de toplumsal evren düşüncesini kendi perspektifinden değerlendiren bir bakış açısı takipçilerini belirli bir zihinsel çerçeve içerisinde olmalarına izin verirken, diğer taraftan kendi çizdiği sınırların dışında bir oluşuma fırsat vermeyen bir otoriterliğe dönüşebilir. En küçük ayrıntısının dahi kendisi aracılığıyla şekillendirilen bir toplumsal alan bireylerin kendi potansiyellerini ve yeteneklerini ortaya koyabilecekleri verimli bir alanın ortadan kaldırılması tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Dini enformasyona düşen görev her bir ayrıntının kendisi aracılığıyla şekillendirildiği bir dış görüntünün oluşumu yerine farklı zaman ve mekân diliminde yer alan toplulukların kendi yaşam becerilerini ortaya koyabilecekleri zengin bir alt yapıya kaynaklık etmesidir. İlkesel düzeyde toplumların refahını hedefleyen bir değişkenin zamanla her bir toplumsal alanı kendisinin şekillendirdiği bir arenaya dönüştürmesi otoriterleşmesine ve toplumu baskı altında tutmasına neden olabilir. Dini enformasyondan beklenen çeşitli baskı araçlarının toplumlar üzerinde yarattığı zararlı etkisini ortadan kaldırabilecek bir misyondur. Toplumların çeşitli zorba iktidarların elinde gördüğü haksız muamelenin ve iktidar ilişkilerinin güçlünün tarafında olduğu bir dünyada çözüm üretmesi beklenen dini

enformasyon kendi iktidarını ilan eder ve insanları baskılar ise, takipçileri için oluşturduğu zihinsel çerçeve sıkıntı yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Dini informasyonun ilkesel düzeyde hangi zaman veya mekânda olursa olsun toplumun her bir ferдинin karşı karşıya kaldığı problem alanları için çözüm üretebilen bir fonksiyon yerine getirmesi beklenir. Aksi halde başlangıçta kendisinin de karşı olduğu ve mücadele ettiği otoriter yapıların yerine kendisinin geçmesi beklenen bir özellik değildir.

Geertz'e göre din, insanların zihin dünyasında, varlık düzlemine dair genel bir anlayış ortaya koyarak, kavramlar formüle eder ve bu kavramları bir gerçeklik şemsiyesi altında, güçlü, kapsamlı ve uzun süreli ruhsal durumlar ve motivasyonlar sağlar ki, o gerçeklik atmosferi içinde eşsiz derecede gerçekçi görünürler (Geertz, 1987, s. 66-75). Dini informasyonun varlık dünyasına dair oluşturduğu kavramsal çerçeve takipçileri için kapsamlı bir gerçeklik görüntüsü verebilir. Fiziki ve toplumsal evrenin işleyişine dair yeni düşünce dizgelerinin oluşturduğu bakış açılarının yokluğunda bu gerçeklik görüntüsü yanıltıcı olabilir. Dini informasyonun üretmiş olduğu bilgi belirli zaman ve kalıplar ile sınırlı olacak olursa yeni bakış açılarının kazandırdığı zihinsel örüntüden bahsedilemez. Hangi eyleme ve ne şekilde motivasyon sağladığı bilinmeyen dini informasyonun kazandıracığı zihinsel dünya belirsizliklerle dolu bir evren modeli çizer. Verimlilik analizi yapılamayan her bir sistemin neye hizmet ettiği bilinemez. Dolayısıyla dini informasyonun olumlu mu yoksa olumsuz mu fonksiyon yerine getirdiği entropi teorisinin kazandırdığı verimlilik analizinin yapılması sonrasında netleşecektir. Berger'e göre dini informasyonun oluşturduğu zihinsel örüntünün etkisi insanın evreni kendisi için manidar olarak düşünmesinin cüretkâr bir girişimi olarak düşünmesinin sonucunda daha iyi anlaşılır (Berger, 1993, s. 59).

Dinin kazandırdığı olumlu düşünce yapısıyla bireyler olumsuz koşullar karşısında yaşanan belirsizlikler ve düzensizlikler karşısında aktif ve dinamik şekilde koşulları değerlendirip, kendi lehinde oluşmasına zemin hazırlama potansiyeline sahip olurlar. Din, her dönemde yaşanabilecek bir sosyal entropi durumu olan olumsuz koşullar karşısında, kazandırmış olduğu zihniyet yapısı ve anlamlandırma aracılığıyla, koşulları yeniden anlamlı hale getirerek, belirsizlikleri belirli hale dönüştürüp, kaygıları ve sosyal entropiyi minimize edebilme potansiyeline sahiptir.

Enformasyon üretme potansiyeline sahip bir kurum olarak din, toplumları içinde buldukları hem fiziki hem de sosyal sistemin işleyişi hakkında genel bir çerçeve belirleyerek zihinsel inşa sürecinde rol alır. Elbette bu genel çerçeve toplumların içerisinde buldukları sosyal-kültürel yapıdan bağımsız bir şekilde ilerlemez. Dinin,

toplumların gereksinim ve ihtiyaçlarından bağımsız bir rota izlemesi mümkün görünmemektedir. Din, takipçilerine içinde buldukları koşullar ve hazır bulunuşlukları doğrultusunda enformasyon üreterek, ortaya çıkan zararlı ve işe yaramaz tarafların tamiri doğrultusunda fonksiyon yerine getirir. Dolayısıyla dinin geliş amacı, toplumların içinde bulunduğu olumsuz koşulları, gerekli onarımını yapıp bir adım öteye taşıyarak, daha kaliteli bir yaşam standardı oluşturmaktır. Şayet gelinen noktada din iyileştirme özelliğini yerine getiremiyor ise, doğru enformasyon üretilip, anlaşılması ve uygulanmasında bir problem olduğu anlamına gelmektedir. Yanlış veya eksik enformasyon, toplumların zihinsel süreçlerinde geri dönülmesi imkânsız birtakım hasarların oluşmasına neden olur ki, bu durumda toplumların birbiri ile olan iletişim ve etkileşimi temelden sarsılmış olur. İlk önce dinin ortaya koyduğu iddialarının gerçekten ne anlatmak istediği ve neyi hedeflediği sorusunun cevabı ve temel strüktür doğru belirlenmelidir.

Dinin farklı toplumsal kültürel yapılar içerisinde olan uygulamalarına bakıldığında dinin anlatmak istediği temel anlam değişime uğramış ve birbiri ile çelişen tutarsız davranış örüntülerinin görünüşleri ile karşı karşıya kalınmıştır. Dolayısıyla dinin her koşulda sağlıklı düşünce ve zihniyet oluşturduğunu söylemek toplumsal gerçeklik zemininde doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Evet din, toplulukları peşinde sürükleyen, güçlü bir zihinsel inşa potansiyeline sahip bir değişkendir. Fakat dinin toplumları getirdiği nokta irdelenmez ve verim analizi yapılmaz ise, bu gücünü doğru kullandığının bir kanıtı olamaz. Getirdiği nokta belki de toplumların karmaşasına ve çatışmasına neden olan bir düşünce yapısıdır. Din, elinde bulundurduğu gücü, tüm toplum katmanlarını içine alacak şekilde ve herkes için geçerli olan standart ve kaliteyi yakalayabiliyor mu ve gücünü orantılı şekilde kullanabiliyor mu? Toplumları ayağa kaldıran ve belirli bir yönde ilerlemelerine yönelik motivasyon kaynağı olan din, diğer taraftan bu gücünün kontrolsüz kullanılması sonucunda telafisi olmayan durumların yaşanmasına da neden olabilir. Dolayısıyla dini enformasyon, doğru anlaşılması ve yönlendirilmesi gereken önemli bir husustur. Küçük bir değişkenin sonuçlarının tahmin edilemez boyutlara ulaşabileceği gerçeğini unutmamak gerekir. Toplumların kaotik yapısı nedeniyle, sisteme giren her bir enformasyonun nelere yol açabileceğinin hesaplanamaması, belirsizliklerin yaşanmasına neden olur ki, bu durum sosyal entropinin artışı ile sonuçlanır.

2.7.3. Bütünleştirme

Dinin toplumsal bütünleşme fonksiyonu, sosyal entropinin minimize edilebilmesi ve toplumsal düzenin sağlanabilmesi için önemli bir fonksiyon yerine getiren sosyolojinin merkezi ve en önemli konularından biridir. Toplumun toplum yapan, toplumu bir arada tutan ve toplumu mümkün kılan şeyin ne olduğu sorusu toplumsal düzenin inşası için önemli bir soru olup cevap aranması gereken bir konudur. Toplum, belirli bir zaman ve mekânı paylaşan insanların bir araya gelerek oluşturduğu birliktelikten daha çok insanları bir arada tutan, toplum hâlinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında birtakım normlar, değerler, inançlar üreten bir sosyal sistemdir (Okumuş, 2015, s. 70). Sosyal sistemin sağlıklı işleyebilmesi için alt bileşenlerden biri olan bireyin toplumla bağını kuran sosyal bütünleşmeye ihtiyacı vardır. Sosyal sistemi oluşturan öğelerin bütünleşmesinde ve bir arada oluşmasında en önemli katkıyı sağlayan fenomen dindir. Din, belki de bu katkıyı sağlayanlar arasında en önemlilerinden biridir. Dinin yokluğunda toplumların bir arada olmasının mümkün olmadığı düşünülürse, dinin sosyal bütünlüğü sağlamadaki rolü çok daha önemli görünmektedir.

Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için sosyal entropiyi ve toplumsal eylem sistemini etkileyen üç unsurun bulunduğu daha önce bahsedilmiştir. Birinci unsur, toplumsal sistemin öğeleri arasında oluşan işlevsel farklılaşmadır. İşlevsel farklılaşması asgari düzeyde olan toplumlar herhangi bir enerji akışının dolaşımına izin vermeyen stabil özelliği nedeniyle entropi süreçlerinin artması ile sonuçlanırlar. Homojen görüntüsü nedeniyle denge halinde olan sosyal yapılar bileşenleri arasında enerji akışına izin vermemesi nedeniyle bütünleşme konusunda sıkıntı yaşayabilirler. Hem fiziki hem de sosyal sistemler sürdürülebilir bir işleyiş için enerji transferine ihtiyaç duyarlar. Enerjisi tükenen sistemler kendisini motive eden kaynaklardan mahrum kalacaklardır. Dolayısıyla sosyal birlikteliğin verimli işleyişi için denge halinde olmayan ve işlevsel farklılığı olan bileşenlerin bir aradalığı önemli görünmektedir. Elbette enerji akışının sağlanabilmesi için işlevsel farklılığı olan bireylerin oluşturduğu yapı tek başına entropi artışının önüne geçmek için yeterli olmayacaktır. Denge halinde olmayan yapılar sistemin devamlılığı için gerekli fakat yeterli değildir. Sistemi oluşturan bileşenler ilk olarak gerekli enerji ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirmek zorunda olduğu işlevsel farklılaşmadan sonra toplumun öğeleri arasında iletişimsel ve etkileşimsel geçirgenliğin derecesi de son derece önemlidir. Birbiri ile iletişim ve etkileşimin olmadığı bir toplumsal yapının bütünleşme konusunda başarılı olabileceği düşünülemez. Enerji transferini gerçekleştirmiş ve işlevsel

farklılığı olan sosyal yapı öğelerinin etkileşiminin ve iletişiminin birbirinden kopuk olması sonucunda sosyal entropi minimizasyonu için gerekli olan geçirgenliği gerçekleştiremez. Dolayısıyla toplumsal sistemin devamlılığı için bileşenlerin her birinin diğeri ile kurmuş olduğu iletişimin derecesi ve geçirgenliği son derece önemlidir.

Dengeden uzak bir şekilde farklı işlevlerin gerçekleştiği bir toplumsal sistemin üyelerinin aralarında oluşturdukları güçlü iletişimsel ağın kurulması ile öğeler arasında dolaşacak olan enerji kaynaklarının da yenilenmesi gerekmektedir. Kendisini yenileyemeyen her bir sistem birtakım aksaklıklar ve problemler ile karşı karşıya kalır. Doğal sistemlerde olduğu gibi sosyal sistem de düzenin devamlılığı için yenilenebilir enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. Denge halinde olan sistemler, enerjinin yenilenebilmesine izin vermedikleri için entropi artışına neden olurlar. Durağan halde olan statik yapılar her ne kadar düzenli gibi görünseler de belirli bir süre sonra enerjisinin tükenmesi nedeniyle entropi artışı ile karşılaşır. Dolayısıyla hem doğal hem de sosyal yapılar kendilerini bu durağanlıktan kurtarabilmeleri için yeni enerji girdilerine ihtiyaç duyarlar. Toplumsal bütünü devamlılığı için dinamik süreçlerin neden olduğu oluş halinin devamlılığı son derece önemlidir. Sosyal yapı belirli bir süre denge halinde iken herhangi bir sorun olmadığı düşünülse de enerjisini yenileyemediği takdirde birtakım sorunlarla karşılaşma olasılığı yüksektir. Bu sebeple toplumsal yapı hem statik hem de dinamik süreçlerin birlikte hareket etmesi sonucu oluşan ikili bir görünüme sahip olmaktadır. Toplumsal sistem denge halinde iken herhangi bir değişkenin etkisi ile denge profilinden uzaklaşarak belirsizliklerin yaşanmasına neden olabilir. Sisteme dahil olan her bir küçük değişkenin oluşturacağı etkinin boyutlarının ne ölçüde olacağını kestirilememesi nedeniyle toplumsal yapı kaotiktir. Toplumsal sistemin öngörülebilir olması için sisteme etki eden her bir değişkenin enformasyonuna sahip olunması gerekmektedir. Statiklikten kurtulabilmek için yeni enerji girdisine ihtiyaç duyan sosyal sistem her bir yeni enformasyon girdisinin yaratacağı belirsizlikler ile de mücadele etmek zorunda kalabilir. Her bir enformasyon girdisi ile dengesi bozulan sistem yeniden denge haline gelinceye kadar belirsiz durumlar ile karşı karşıya kalacaktır. Denge halinin oluşturduğu entropi artışında uzaklaşmak için girişimde bulunduğu her bir eylemin sonunda yeni girdilerin oluşturacağı bir takım düzensiz ve belirsiz durumlar ile de mücadele etmek durumunda kalacaktır. Dolayısıyla sosyal yapı hem statikliğin hem de dinamik süreçlerin neden olduğu belirsizlikler ve entropi artışı ile mücadele edebilmek ve kendisini yenileyebilmek için doğru enformasyon girdisine ihtiyacı vardır.

Bütünleştirme fonksiyonu, toplumun bir arada kalması ve dağılmanın oluşmaması için çok önemli bir fonksiyon yerine getiren sosyolojisinin anahtar konularından birini oluşturmaktadır. Emile Durkheim'in kuramlarının merkezi ilgisi, toplumsal düzen problemi ve sosyal birliğin nasıl sağlanabileceği konusudur. Durkheim'in bütün sosyolojik çalışmaları ve gayreti, dinin toplumda büyük birleştirici, bütünleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlanır. Aslında İbn Haldun da Durkheim'den çok daha önce dinin bütünleştirici, kaynaştırıcı güç ve işlevi üzerinde durmuştur (İbn Haldun, 1996, s. 146-148).

Din, toplum içinde oluşan dağınıklığa, düzensizliğe, belirsizliğe, bunalıma ve ümitsizliğe karşı bütünleşmeyi, bir arada olmayı, düzenliliği, umudu, motivasyonu koyar. Dolayısıyla din, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi, bireyler ile kurumlar arasındaki ilişkiyi ve kurumsal ilişkileri bütün bir yapı içinde düzenleme fonksiyonu görür. Dinin bütünleştirme fonksiyonu, toplumsal dayanışmanın güçlü bir yapı taşı niteliğine sahiptir. Din, bütünleştirme fonksiyonu ile birey ve toplum arasındaki ilişkileri sağlıklı bir şekilde kurmasını sağlamış ve dolayısıyla toplumları bir arada tutarak dağılmanın önüne geçilmesini sağlamıştır. Toplumsal belirsizlikler ve dağınıklığa karşı, toplumsal bütünleşmeyi sağlayarak temel motivasyon kaynağı olmuştur. Dinin bütünleştirme fonksiyonu, sosyal entropiyi minimize eden en önemli fonksiyonlardan biridir. Toplumları bir arada tutup, toplumsal enerjinin sağlıklı bir şekilde üretimini ve kullanımını sağlayarak, dağılmanın önüne geçip toplumsal düzeni tesis eder. Toplumsal bütünleşmenin en önemli bileşenleri ise, toplumsal norm ve değerlerdir. Toplumsal norm ve değer üretme noktasında din, çok önemli bir misyon yüklenmektedir. Durkheim, toplumsal bütünleşmeyi bozan toplumsal norm ve değerlerin yokluğunda bir anomi durumu ile karşı karşıya kalınacağını ve dinin bu anomi durumu karşısında toplumsal bütünleşme ile motivasyon sağlam noktasında etkili olabileceğini söylemiştir. Dinin toplumsal bütünleşme fonksiyonu, toplumsal düzenin sağlanması konusunda önemli bir misyon yüklenerek sosyal entropinin minimize edilmesini sağlamıştır.

2.7.4. Çatışma ve Parçalama

Dini davranış ve değerler, dini inanç ve ibadetler, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve sosyal entropiyi minimize eden bir fonksiyon yerine getirdiği gibi, Çatışma ve parçalama fonksiyonuyla da sosyal entropiyi maksimize eden yönüyle disfonksiyonel de olabilirler; başka bir ifadeyle din, fonksiyonel olarak yorumlanabileceği gibi

disfonksiyonel olarak da yorumlanabilir veya okunabilir. Dinin disfonksiyonlarından biri, bazen bütünleştirmenin zıddına parçalama noktasına da varan çatıştırmadır. Gerçekten de dinin tarihsel ve çağdaş olarak toplum içinde muhalefet, çatıştırmaya ve savaş işlevine sahip olduğu bilinmektedir (Wach, 1995, s. 316-319).

Din, kendi inananlarını belirli bir inanç ve değer etrafında toparlayarak, birlik ve bütünlük sağlarken, toplumun geneli açısından bakıldığında bütünleştirmekten çok bir çatıştırmaya işlevi görebilir. Veya çeşitli inanç, düşünce, grup, mezhep ve akımların dini farklı şekilde yorumlamalarının sonucunda kendi içerisinde bulunanları bütünleştirir, barış, hoşgörü vb. içinde yaşatırken; dinin farklı şekilde yorumlanmasından kaynaklı, aynı toplum içinde çatışmacı olabilir. Bu durumda din, aynı dinin takipçileri arasında, dinin farklı yorumlanmasından kaynaklı bir görüş ayrılığı oluşturur ve aynı görüşü taşıyanlar arasında bütünleştirme sağlarken, diğer taraftan aynı görüşü paylaşamayanlar arasında çatışmaya neden olur. Din, hem takipçileri ile dine mesafeli olanlar arasında, hem de kendi takipçileri arasında görüş ayrılıklarından kaynaklı olarak çatıştırmaya ve parçalar. Termodinamiğin ikinci yasası olan entropi yasasının evrenin herhangi bir yerinde düzenin sağlanabilmesinin bedelini, evrenin başka bir yerinde düzensizlikle ödendiğini söyleyen ilkesi, toplumların yaşadığı bu çatışma ve parçalama durumunu izah edebilir. Dolayısıyla toplumlar da hava tahminlerinde olduğu gibi, enformasyon eksikliğinden kaynaklı hesap edilemezlik ilkesi ve başlangıç noktasına olan hassasiyet doğrultusunda kaotiktirler ve aynı yasa doğrultusunda yönetilirler.

Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, dinin çatışma ve parçalama fonksiyonu belirli bir dönem yaşanan çatışma, ihtilâl, devrim, kavga veya savaş durumundan sonra toplumun bütünleşmesine engel olmadığı, aksine daha güçlü bir şekilde bütünleşmeye girmesini sağlayabileceği gibi; tersine toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı bozup işi toplumu parçalama, tefrikaya düşürme gibi boyutlara da vardırabilir.

Weber tarafından ele alınan karizmatik lider ve hareketler, Dinin çatışma çıkarıcı, devrim yapıcı veya parçalayıcı işlevlerini anlama konusunda yol gösterici olabilir. Karizmatik liderler ve hareketler, dinsel kökenlere sahip olmalarından kaynaklı, kendilerinde bulunan bu güç sayesinde toplumu harekete geçirerek bir devrimin gerçekleşmesinde işlevsel olabilmektedirler. Dinsel kökenli bu yapılar ellerinde bulundukları kutsal gücün meşrulaştırma aracılığı ile önceki toplumsal yapıları yıkarak devrim ya da ihtilal yoluyla, yeni bir hareketin gerçekleşmesine ve dolayısıyla yeni toplumsal yapıların inşa edilmesinde aracılık ederler. Bilindiği gibi karizma, toplumda adeta bir tabii felâket gibi ortaya çıkarak geleneksel yapıları alt üst eder ve

sosyal entropinin artmasına yol açar. Böylece dinlerin içinde buldukları yapıyı kökten değiştirip, dönüştürme gibi devrimci bir tarafları olduğunu, yapıcı olmalarının yanında yıkıcı bir taraflarının da bulunduğunu göz önünde bulundurmak gerekir (Okumuş, 2015, s. 72).

Dinlerin görünen işlevlerinin yanında bir de örtük fonksiyonlarının bulunduğunu hatırlamakta fayda vardır. Dinlerin toplumsal bütünlüğü sağlayan özellikleri gibi çatışma ve parçalama fonksiyonlarının da bulunduğunu unutmamak gerekir. Dinler tarihinde yaşanan mezhep savaşları ve farklı dinler arasında yaşanan savaşlar bunun göstergesi durumundadır. Dolayısıyla dinlerin içinde doğdukları toplumlarda daima bir düzen ve huzur tesis ederek entropiyi minimize ettikleri düşünülmemeli, aksine çatışma ve parçalama fonksiyonlarıyla da entropiyi maksimize ettikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Dinlerin ilkesel (atribü) düzeyinde değil manifesto düzeyinde bazı sorunlara yol açabileceğini, uygulamada çatışma ve parçalamaya yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda enformasyon kaybının minimize edilmesinin, dinin çatışma ve parçalama fonksiyonunu olumluya çevirebileceğini ve böylece entropinin minimizasyonunu sağlayabileceği söylenebilir. Enformasyon kaybını önlemek için enformasyon üreten dinlerin doğru anlaşılıp, yorumlanması gerekmektedir. Aksi halde dinler toplumlara barış getirmek yerine çatışmanın ve parçalamanın olduğu savaşları ortaya çıkarır ki bu durumda entropinin artması anlamına gelmektedir.

Toplum içinde ortaya çıkan yeni bir dinin, geleneksel inanç, yaşam biçimi ve toplum düzenine karşı bir tavır içinde, protesto eylemleriyle sosyal entropiyi arttıracak düzeyde çatışma çıkaracağı gibi, kurumsallaşmayla, karizmatik şahsiyetin veya peygamberin ölümünden sonra karizmanın rutinleşmesiyle birlikte dini topluluğun kendi içinde itiraz, proteste, isyan gibi karşıt eylemler çıkması yoluyla da çatışma meydana getirebilir ve sosyal entropinin artmasına sebep olabilir. Din, içinde bulunduğu geleneksel toplumu muhalefet ederek, değiştirip dönüştürür. Dolayısıyla toplumsal sistemde daima bir düzenin olduğunu düşünmek dinin bu özelliğinin üzerinin kapatılması anlamına gelir. Bu durum termodinamiğin ikinci yasası olan entropi yasasıyla açıklanabilir. Entropi yasası düzenli bir yapıdan düzensizliğe doğru bir gidişin olduğunu ve bunun tersinemez olduğunu söyler. Bir tarafta düzen tesis edilirken diğer tarafta düzensizlik açığa çıkar. Bunun çözümü ise, dinlerin doğru enformasyon üretmesine ve enformasyon kaybının azaltabilmesine bağlıdır. Dinlerin daima bir düzen inşa edecekleri düşüncesinin, dinin çatışma ve parçalama fonksiyonunu görmezden gelmeye ve ortaya çıkan durumdan anlaşılın her zaman mümkün olmadığını, dinlerin düzenle beraber çatışmaya ve

muhalefet yoluyla parçalamaya da neden oldukları gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekir ki; bu durum sosyal entropinin artışıyla sonuçlanır. Dolayısıyla dinlerin daima sosyal entropiyi minimize edip, toplumsal düzeni sağladığını söylemek toplumsal gerçeklik zemininde inandırıcı olmaz.

Dinin işlevsel olduğu çatışma, grup içinde olabileceği gibi gruplar arasında da gerçekleşebilir. Ayrıca bir grupla tüm toplum arasında gerçekleşebileceği gibi bir dinle diğer dinler arasında da gerçekleşebilir. Dinden kaynaklı gruplar arası çatışmalar, mezhep savaşları, dinler arası yaşanan savaşlar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Dinler bir taraftan grupları veya inanları birleştirirken, diğer taraftan grup dışı olanları veya başka dinden olanları dışlayarak, aforoz ederek, küfürle itham ederek kendi geliş nedeni olan barış ve huzuru tehdit ederek ayrıştırıcı ve bölücü bir rol üstlenir. Bu durum dinlerin kendi özleriyle bağlarının kopmasına ve takipçilerinin yabancılaşmasına, yozlaşmalarına neden olur ki; bu durum dinlerin toplumsal düzene katkı sağlamaktan çok düzensizliğe yol açtığı izlenimi uyandırır. Bu noktada dinlere olan güvensizlik ve itibar kaybı ortaya çıkar. Dinlerin yeniden itibar kazanmaları için dinin yanlış kullanımından kaynaklı enformasyon kaybının minimize edilmesi ve böylece sosyal entropinin minimizasyonunu sağlaması gerekir. Dinin çatıştırma fonksiyonuyla ortaya çıkan çatışmalara, Şii-Sünni zıtlaşmaları, Protestan-Katolik mezheplerinin çatışmaları, İsrail-Filistin arasında yaşanan çatışmalar, Haçlı seferleri örnek olarak verilebilir (Okumuş, 2015, s. 72). Din, yukarıda bahsedilen entropi minimizasyonunu akılsal fonksiyonları yetkinleştirerek, toplumların tercihlerindeki uygulamadan kaynaklı disfonksiyonu, fonksiyonel hale getirme ve fonksiyonel halde bulunanı güçlendirme şeklinde gerçekleştirir.

2.7.5. Organizasyon

Dinin bir diğer başat sosyal işlevi, bütünleştirme işleviyle yakından ilgili olan organizasyon fonksiyonudur. Dinin organizasyon işlevinin önemi, yadsınamayacak kadar açıktır. Peygamberin karizmatik liderliği etrafında inanan insanların oluşturduğu organizasyon çeşitli dini grup, hareket, oluşum, parti ve kurumların organizasyonları, bürokratik ve hiyerarşik yapılanmaları, siyasal ve toplumsal düzen ve düzenlemeler oluşturmaları, tarihsel ve çağdaş olarak dinin organizasyon işlevinin önemini ortaya koymaktadır (Okumuş, 2015, s. 73). Sosyal entropiyi etkileyen Makro ve Mikro ölçekli iki değişkenden daha önce bahsedilmiştir. Makro ölçekli değişkenler şu şekilde sıralanabilir: Nüfus, bilgi, yaşama standardı, örgütlenme (organizasyon) ve teknoloji.

Mikro Değişkenler ise: Gelir, meslek, yetenekler, eğitim ve ikametgâh Yeri'dir. Sosyal entropi olgusunu belirleyen makro ölçekli değişkenlerden biri olan organizasyon değişkeni ayrıca dini enformasyonun toplumsal fonksiyonlarından birisine karşılık gelmektedir. (Sarıkaya, 1993, s. 65).

Sosyal örgütlenmesini gerçekleştirememiş toplumlar, insan ve ekonomik sermayesini istenilen oranda değerlendirememiş ve dolayısıyla enerjisini boşa kullanmış olacaktır. Toplumsal enerjinin dengeli ve yeterli oranda kullanımının sonucunda entropi artışı önlenemez. Bunun içinde ancak toplumsal organizasyonunu dengeli ve bilinçli şekilde gerçekleştiren örgütsel yapılar kendilerini belirsizlikten kurtarabilir. Dolayısıyla dini enformasyonun içine geldiği toplumsal şartları değiştiren ve dönüştüren etkisinin gücünden yararlanmak suretiyle toplumsal enerjinin her kesin yararına olacak organizasyonlarda kullanılması gerekmektedir. Bunu içinde dini enformasyona muhatap olanların içinde bulunduğu toplumun şartlarını ve sorunlarını doğru bir şekilde değerlendirmesi ve ona yönelik bir çözüm için organize olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla dini enformasyon ile etkileşimde olan bireylerin kendilerini toplumsal şartların içinde bulunduğu fiziki ve sosyal gerçeklik düzleminde zihinsel ve davranışsal örgütlenmesini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kendilerini içinde buldukları fiziki şartların gerçekliğinden uzak bir şekilde konumlandırılan bireylerin yaşanan doğal ve toplumsal sorunları gerçeklik düzleminde değerlendirmesi ve çözüm üretmesi beklenmemelidir. Bu sebeple dini enformasyona muhatap olanların özellikle doğal sistemlerin kazandıracığı zihinsel şemalar aracılığıyla kendisini ve çevresini şekillendirmesi gerekmektedir. Din, toplumda bütünleştirme fonksiyonunu kullanarak, toplumsal sistemin işleyişine katkıda bulunur. Sistemin devamlılığına olan bu katkı dinin sosyal entropiyi minimize etmesine olanak sağlayarak, toplumsal düzenin devamlılığına katkıda bulunur.

2.7.6. Sosyalleştirme ve Sosyal Kontrol

Sosyal kuramda normların gelişim süreci, birinci olarak toplumun bireyleri tarafından normal kabul edilen, uygulanması gereken mevcut standart davranış kalıplarını tahmine dayalı beklentiler şeklinde gerçekleştirmesi, ikinci olarak ise, toplum tarafından emredilen ve bireylerin yapması gereken davranışı anlatan ve zorunlu beklentiler şeklinde gerçekleşmektedir. Toplumsallaşma, bireylerin normları içselleştirildiğinde gerçekleşen ve normlara uymanın 'ikinci doğa' halini almasıdır (Outhwaite, 2008, s. 527-528).

Dolayısıyla değer ve normlar toplumsal içerikli olup, birey bunları içinde doğup büyüdüğü sosyal çevresinde hazır şekilde bulur ve sosyalleşme sürecinde öğrenir. Toplumsal kuramlara fonksiyonel açıdan bakan işlevselciler için normlar ve değerler açık ve bireyi etkileyecek şekilde ‘orda dışarıdadır’ (Wallace and Wolf, 2004, s. 307). Sosyalleşme, insanın sosyal bir varlık olması ve toplumun bir üyesi haline gelmesi sürecini ifade eder. Tutum araştırmasında, değerler, insanların etik ya da uygun davranışları hakkında, neyin doğru neyin yanlış olduğu, neyin istenebilir neyin alçakça olduğu konusunda taşıdıkları fikirleri gösterir (Marshall, 2009, s. 133). Din, toplumsal norm ve değerlerle ilgili standartları belirleyerek, toplumsal adaptasyon ve uyum süreçlerinin işleyişinde rol aldığı gibi; değerlerin etkisinin azaldığı durumlarda ise toplumsal kontrol fonksiyonu ile sınırların çizilmesini ve toplumsal düzen fonksiyonunu yerine getirir.

Din, toplumsal sisteme uygun belli karakterleri öne plana çıkararak ve destekleyerek; toplumsal aktörlerin, sosyal yapıya uygun rolleri öğrenip içselleştirmelerini, sosyal hayata ayak uydurmalarını, yani sosyalleşmelerini sağlar. Toplumsal sosyalizasyon sürecinde birey, toplumsal rollerini, dışsal şartların etkisinden daha fazla oranda içsel olarak benimser ve yerine getirir. Din, sosyalizasyon sürecinde, bireyin sisteme uygun değer, tutum ve davranışları öğrenerek, içselleştirilmesi sürecinde ve sosyal-kültürel yapının sıklıkla desteklenmesi noktasında rol alır. Dini sosyalizasyon, dini meşrulaştırma içinde değerlendirilebilir ve bu yol aracılığıyla bireyleri sisteme dâhil ederek, sosyal yapının ve düzenin norm ve değerlerini, toplumsal rolleri kabul edilebilir göstererek, sosyal hayata adaptasyon sağlamlarında işlevsel olur.

Dini pratikler ve sosyalizasyon aracılığıyla toplumsal ilişkiler, doğrudan olmayıp, dolaylı olarak içselleştirilir. Birçok dinsel grup ve yapılar, toplumsal düzenlemelere katkıda bulunacak şekilde üyelerine, onları toplum içinde daha başarılı hâle getirerek değer ve davranışları öğretirler. Bazı dini gruplar, üyelerini bazı ödüller karşılığında, zevklerden vazgeçme, ölçülü olma, sıkı çalışma, yalan söylememe gibi dini değerler içinde yeniden sosyalleştirirler. Bazı dini gruplar ise, yeni dinsel hareketler olarak ortaya çıkar ve baskın toplumun değer yargılarından daha mükemmel olmaları konusunda karşıt-kültür üyelerinin sosyalizasyonunda işlev görürler (McGuire, 1987, s. 195-196). Din ayrıca toplumun dışına itilmiş azınlıkların sosyalizasyon sürecine dâhil edilmesine ve toplumun norm ve değer yargılarının içselleştirilmesine olanak sağlar. Dinler, iç ve dış göçler sonucunda yaşanabilecek toplumsal-kültürel birtakım belirsizlikler ve sıkıntılar karşısında adaptasyon sağlayarak sosyalizasyon görevi yerine getirir. Göçlerle beraber

uyum sürecinde yaşanan birtakım sıkıntılar karşısında, toplumsal değer ve normsuzluk şeklinde kendini gösteren anomi durumunda yeniden toplumsal değer yargılarının içselleştirilmesine katkıda bulunarak toplumu bir arada tutan çimento görevi yerine getirir. Böylece dinler toplumun en önemli işlevi olan sosyalleşme konusunda büyük bir rol oynar ki; bu durum sosyal entropinin minimize edilmesinde son derece önemli bir adımdır.

Sosyalleştirme işleviyle toplumsal ve dini değerlerin bireyler tarafından kabul görmesi ve toplumsal rollerin içselleştirilmesinden sonra onunla ilişkilendirilebilecek ve birlikte düşünülebilecek diğer önemli biri işlev de sosyal kontroldür. Din, toplumsal sosyalizasyonu sağlanan bireylerin, toplumun norm ve değerleri çizgisinde tutabilmek için etkin bir sosyal kontrol aracıdır. Sosyal kontrol, insanları kültür ve toplumun normal örüntülerine uygun/uyumlu hâle getiren bir mekanizmadır (Ficheter, 1990, s. 189). Din, sosyal kontrol işlevi ile gerekli olan sosyalizasyonu gerçekleştirerek, sistem adaptasyonunu sağladıktan sonra, toplumsal düzenin dağılıp bozulma tehlikesine karşı sistemi koruma altına alır.

Dini enformasyonun takipçilerini toplumsal normların içselleştirilmesi aracılığı ile gerçekleştirdiği sosyalizasyon süreci bireyleri belirli çerçevede tutabilmek için gerekli gibi görünebilir. Elbette toplumsal bütün ile üyeleri arasında belirli ölçüde uyumun gerçekleşebilmesi sosyal yapının devamlılığı için gereklidir. Uyum ve adaptasyon her ne kadar toplumsal sistemin düzenli işleyebilmesi için gerekli görülse de ilkesel düzeyde toplumsal değerlerin göz ardı edildiği bir yapı ile uyum içerisinde olmak birtakım sıkıntılıların yaşanmasına neden olacaktır. Öncelikle kendisi ile uyum içerisinde olması beklenen sistemin işleyişinin ilkesel düzeyde ve insan doğasına uygun olup-olmadığı sorgulanmalıdır. Evet dini enformasyon takipçilerini toplumsal yapının normlarının içselleştirilmesi aracılığı ile içinde bulunduğu topluma adapte edebilme fonksiyonuna sahiptir. Fakat dini enformasyonun toplumu baskılayan ve kontrol altında tutan yapılar ile uyum içerisinde olması ve takipçilerini de bu yapıların oluşturduğu sınırlar içerisinde tutmaya çalışması onun beklenen olumlu bir özelliği değildir.

Dini enformasyonun etkileşimde bulunduğu sosyal-kültürel yapıların genel özellikleri ve alt yapısı bilinmeden hangi fonksiyonlarının doğru şekilde işleyebileceğini iddia etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dini enformasyonun karşı karşıya kaldığı toplumsal- kültürel yapının özelliği doğru fonksiyon yerine getirebilmesinde son derece önemli bir değişkendir. Toplumlardan içinden geçtiği süreçlerin bilgisi olmadan dini enformasyonun daima olumlu işleyiş sürecinde rol aldığını ifade etmek yanlış ve eksik

bir analize götürür. Dolayısıyla dini enformasyonun toplumsal-kültürel alan ile girdiği etkileşiminin sonuçlarının bilgisi olmadan onun olumlu mu yoksa olumsuz mu işleyişe sahip olduğunu söylemek iddialı bir beklentinin oluşmasına neden olacaktır. Sosyal entropi teorisinin verimlilik analizinin yapılmasına olanak sağlaması bu iddiaların ne ölçüde gerçekleştirilebildiğinin ölçülebilmesine fırsat vermesi açısından son derece önemlidir. Deneysel bir süreçten geçirilmemiş bir dini enformasyon ve onun pratiklerinin her biri diğerinden farklı kaotik toplumsal-kültürel alan için ne ifade ettiği henüz cevabı bilinmeyen bir sorunsal alandır. Çok değişkenli toplumsal yapının dini enformasyon ile girdiği etkileşiminin sonuçlarının benzer ve aynı olduğunu iddia etmek toplumsal gerçeklik ile uyumsuzdur. Dolayısıyla dini enformasyonun fonksiyonlarının olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağını içinde bulunduğu toplumsal-kültürel yapının dinamikleri belirleyecektir.

Kısaca ifade edilmek istenirse, sosyalizasyon, kişinin toplum tarafından onaylanan ve kendisinden beklenen davranış örüntülerinin neler olduğunu öğrenmesi ve bunun gereğini yerine getirmesi demektir. Kişiler ile davranış örüntülerinin bir arada olması sistematik bir grup hayatını mümkün kılar. Bir toplumsal yapı içerisinde insanlar, toplumsal sosyalizasyon ve sosyal kontrol aracılığıyla hem içten hem de dıştan davranış örüntüsünün devamlılığı ve toplumsal düzen sağlanmış olur. Kendi davranış örüntülerini kontrol etme, sosyalizasyonun öznel boyutu; sosyal kontrol ise toplum tarafından denetlenen nesnel boyutudur. Din, potansiyel bir sosyal kontrol gücü olarak, bireylerin sosyalizasyonunu gerçekleştirmiş, davranış örüntülerinin devamını sağlamış ve kazanımlarını korumak için sosyal kontrol mekanizmasıyla, sosyal yapıyı koruma altına almıştır. Din, sosyal kontrol işlevini, meşrulaştırma ve muhafazakârlık işlevleriyle birlikte iç içe geçmiş şekilde toplum aktörlerinin, sosyal-politik düzenin kural ve düzenlemelerinin sınırları içerisinde kalmalarını sağlar ve o sınırların dışına çıkmalarını önler. Toplumların bu sınırların dışına çıkıp, kural ihlalleri yaptığı zaman ortaya çıkan anomi durumunda ise, din, sosyal kontrol aracılığıyla toplumları toplumsal düzenin içinde kalmalarını sağlayarak entropinin artışını önler. Toplumsal kural ve sınırların dışına çıkan anomi durumlarında sosyal kontrol mekanizmasını işler hale getirerek, toplumsal sınırların dışına çıkan bu durumu sınırların içine dâhil ederek toplumsal düzeni sağlar. Burada söz konusu olan anomi, değerlerde kargaşanın yaşandığı bir durumun adı olup, yunanca da “kuralsızlık” demektir. Kargaşanın yaşandığı bu kuralsızlık, zamana, kişiye ve toplumlara göre farklılıklar gösterir ve görecelidir. Fakat genel anlamda ‘kurala uymayan, alışılmışın dışında olan’ kısacası normal olmayan anlamına gelmektedir.

Sosyoloji sözlüğünde ise anomi kavramı ‘bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumu’ olarak ve sapkınlık kavramı ise ‘norm ihlali kalıbı’ şeklinde karşılık bulmaktadır (Marshall, 2009, s. 32, 639). Marx’ta ‘yabancılaşma’ olarak ifade edilen bu durum, Durkheim’da toplumsal hastalık anlamında ‘kuralsızlık’ şeklinde ele alınmaktadır (Wallace and Wolf, 2004, s. 29).

Toplumsal kontrol aracılığı ile sisteme dâhil edilen her bir bileşenin sağlıklı ve uyum içerisinde olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Toplumsal normların niteliği bilinmeden onun dışında kalanları hastalıklı bir durum içerisinde olarak nitelendirmek çok da sağlıklı bir düşünce değildir. Öncelikle toplumu oluşturan değerlerin ve ilkelerin ne olduğu ile ilgili bir bilgiye sahip olmadan kendisi ile uyum içerisinde olanları sağlıklı kendisi ile uyum sağlayamayanları sağlıksız olarak değerlendirmek sıkıntılı bir süreçtir. Bireyler içerisinde bulunduğu toplumsal yapının nesnesi konumunda olmamalı ve kendisinden uyum sağlamasını beklediği sistemin işleyiş sürecinde de aktif olmalıdır. İnsan doğasına ve ihtiyaçlarına uygun şekilde oluşturulmayan bir sistemin parçası olmak hem kendisi hem de içinde bulunduğu topluma karşı yabancılaşmasına neden olacaktır. Doğal olanın rehberliği olmadan oluşturulan yapay sistemin bir parçası olmak başlı başına bir problem alanı oluşturmaktadır. Öncelikle birey parçası olduğu toplumun işleyişi ve gidişatı hakkında bilgi sahibi olmalı ve hangi durumlarda uyum sağlaması ve hangi durumlarda sistemin dışında kalması gerektiğine karar vermelidir. Dolayısıyla dini enformasyonun her zaman toplumsal düzenin devamlılığı için bireyleri sistem ile uyum içerisinde tutması sağlıklı bir durum değildir. Dini enformasyonun yanlış da olsa toplumun devamlılığı için bireylerin sağlıksız süreçler ile kurduğu uyumu desteklemesi doğru bir beklenti değildir. Dini enformasyon ilk olarak geldiği zaman içinde bulunduğu sosyal-kültürel şartların durumu hakkında bir değerlendirmede bulunup, yanlış olan düşünce ve uygulamaların karşısında yer almıştır. Dolayısıyla toplumsal şartların doğası hakkında bilgi sahibi olmadan gireceğimiz her bir adaptasyon ve uyumlu tavır sağlıksız toplumsal koşulların oluşmasına neden olabilir.

Toplumsal kontrol araçlarını kendisinin ürettiği bir sosyal yapı içerisinde bireyler kendisini çevreleyen ve sınırlandıran yapılar ile kuracağı etkileşimin boyutlarını sorgulamalı ve hangi yönde tavır alacağına karar verebilmelidir. Sorgulanması yapılan ve uyum konusunda sorun yaşamayacağını düşünen bireyler toplumsal kontrol araçları aracılığı ile uyum süreçlerine girer. Elbette pratik yaşamda bu süreçler her zaman belirli bir sorgulamanın sonucunda gerçekleşmez. Toplumsal düşünce yapılarının oluşturduğu

süreçler içerisinde düşünce ve pratiklerini edinen bireyler toplumsal kontrol araçları ile uyum içerisinde olma konusunda herhangi bir sorun yaşamayabilir.

Toplumsal kontrol içsel bir denetim aracılığıyla insan bilincinde yerleşerek, vicdan denilen bir oto kontrol mekanizmasının işlemlerini sağlar. Nitekim Toplumsal norm ve kurallar kişinin vicdanında köklü bir şekilde yerleşmedikçe, dıştan gelen denetimlerin çok da etkisi olmaz. Dinin bu süreci nasıl aktivite ettiğini görebilmek için, toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde zihni yapıyı şekillendirebilmesi onun en belirgin ve bilinen en açık işlevlerinden birisidir. Dinsel olarak şekillenmiş bilincin belli bazı özellikleri, zaman ve mekân açısından farklılık gösterir ve görecelidir. Orta Çağ'da yaşamış biri, bir büyücünün yakılmamasını günah olarak kabul ederken, bugün yakılması günah kabul edilmektedir. Gelenekçi bir Güneyli beyazların birbirine karışmasını, ihtimal olarak dahi, günah addederken; aynı dine mensup Kuzeyli, siyah ve beyaz ırkı birbirinden ayıran geleneksel araç ve amaçların uygulanmasını günah olarak telakki eder (Berger, 1999, s. 85-86).

Dinin sosyal kontrolünün in formal yönü, uyum ve uygunluğu sağlamak için gruba içtenlikle bağlılığı gerektirir ve bu bağlılık, değişimi engelleyici, sınırlandırıcı yönde işlev görebileceği gibi, değişimi destekleyici, takviye edici aksiyon için de kullanılabilir (McGuire, 1987, s. 196). Din, sosyal kontrolün in formal yönü olan içselleştirilmiş toplumsal değerler ile toplumsal düzenin birinci basamağı yerine getirilmiş olur. Dinsel gruplar tarafından yerine getirilen suç işleyeni dışlama, ayıplama, utandırma gibi sosyal kontrol formları ile ikinci basamak yaptırımları yerine getirilmiş olur. Bu bağlamda denilebilir ki samimi dindarlık ve iman, insanı suçtan ve kötü davranışlardan alıkoyma gücüne sahiptir (Dönmezer, 1994, s. 221- 222). İnsanları suçtan uzaklaştırmak adına alınan diğer önlemler ise, itiraf, reddetme veya aforozu içermektedir (Turner, 1991, s. 29-58). Bazı dinsel gruplar, kanunlar ve mahkemeler gibi yüksek boyutlarda formal kontrollere sahiptirler. Din, sosyal kontrol işleviyle başıboşluğu, fevriliği ve sorumsuzca davranışları ortadan kaldırarak otoritenin kendi başına hareket etmesini önlediği gibi, yetersiz olduğu noktalarda ise, ona destek olur ve bilgi, yasa vb. unsurları sağlar. Gerek otorite boşluğunu doldurup, yanlışlarını düzelterek gerekse sosyal ve siyasal hayatın kusur ve yanlışlarını düzelterek, sosyal entropiyi minimize ederek bir tür yedeklik hizmeti görür ve toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunur.

2.7.7. Yapılandırma ve Düzenleme

Dinin yer yer kutsal dayanakları olmayan yapıları meşrulaştırmasıyla beraber toplumun belirgin farklı kategorilerini dinsel açıklamalar içine oturtabilmek için, bazen bilfiil yapılanmanın temellerini kurar. Hint kast sistemi buna örnek olarak verilebilir. Bu kendine özgü ve son derece karmaşık olan Yapılandırma ve Düzenleme fonksiyonu büyük bir ihtimalle Brahman ruhbanlığının bir ürünü olup, siyasi liderler için büyük avantajlar sağlamıştır. Bazı sosyologların iddialarına göre, toplumumuzdaki üç ana dinsel grubun bütüncül cemaatler hâline gelmelerinde ve ferdin konumunu belirlemede kullanılan eski sınıf ve etnik arka plan ölçütlerinden daha önemli hâle gelebileceğine dair işaretler vardır. Bu tür yapılanmalar, meşrulaştırma açısından anlaşılmaya çalışılırsa da dinin sadece meşrulaştırıcı fonksiyonu ile değil, aynı zamanda toplumsal yapılarda farklılık yaratan ölçütleri de sağlama imkân ve ihtimalini göstermesi açısından önemlidir. Tarihte bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Eski ve ilkel toplumlarda yapılanma ve meşrulaştırma işlevleri neredeyse iç içe girmiştir (Berger, 1999, s. 87).

Din, toplumun yapısında dinamik ve etkili bir sosyal bir fenomen olup, yapılandırma işleviyle bağlantılı olarak toplumu düzenleyici kurallar sistemi aracılığı ile sosyal entropi minimizasyonunu sağlar. Gerek İslâm gerek Hristiyanlık ve diğer dinler de olduğu gibi dinin, sosyal hayatın bütün alanları ile ilgili normlar geliştirdiği ve düzenlemelerde bulunduğu ve sosyal entropiyi minimize ettiği bilinmektedir (Dursun, 1989, s. 39).

2.7.8. Kimlik Kazandırma

Toplumsal düzen ve din arasındaki ilişki açısından önemli bir diğer fonksiyon da bireylere aidiyet ve taraf olma bilinci inşa etme gibi işlevlerinden biri olan kimlik kazandırma. Din, insanın kim olduğu sorusunun yanıtını tanımlayan herhangi bir sosyal durumda o insanın kendi öz benine uygun düşen bir anlamlar kümesi oluşturarak, kimliğin oluşmasında ve kontrolünde sistemli olarak işlev görmesinde rol oynar (Burke, 1991, s. 837). Dolayısıyla dinî inanç ve pratikler hem birey hem de gruplar için kimlik kalıpları oluştururlar. Dinin kazandırdığı bu kimlik, toplumsal sistemin işleyişinin sürdürülebilirliği ve bir aradahlığın gerekliliğinin teminatı için işlevseldir (Hökelekli, 1993, s. 110-111). Din, bireyin iç dünyası ile barışık olmasında, topluma adaptasyonunda, toplum ile sosyal norm, değer ve inançlarla sağlıklı ilişkide bulunmasında yardımcı olur, bu doğrultuda hizmet görür, görev yapar. Din, kimlik kazandırma işleviyle insanın içinde

yaşadığı sosyal çevrede kendini tanımlamasını, kendi konumu belirlemesini ve bir o kadar da diğerlerine bakış açısını ve tavır alma biçimini tespit etmesini sağlar (Berger and Luckman, 1967, s. 194-195).

Dini beyanların yanlış ya da eksik yorumlanmasının sonucunda bireylerin hem kendisi hem de çevresi ile kurmuş olduğu ilişki, birbirinden kopuk, tutarsız ve bulanık bir zihinsel örüntünün oluşmasına zemin hazırlar. Dinin özüne yabancı olan bu çarpıtılmış sahte hakikat görünümünün çıktıkları hem kendisine hem de fiziki ve sosyal gerçekliğe yabancı kimliklerin oluşmasıdır. Sağlıklı kimlik ve kişiliklerin oluşması için bireylerin hem kendi hem de çevrenin doğası hakkında gerçek ve sağlam bir enformasyona ihtiyacı vardır. Çarpıtılmış sahte dinlerin oluşturduğu zihinsel şemaların çıktıkları olan kimlikler de sahte olacaktır. Yanlış enformasyona maruz kalan bireyler, sahip oldukları veya inandıkları düşüncelerin hem fiziki hem de sosyal çevre de bir karşılığı olup-olmadığına ve olan bitenler ile yüzleşmesi gerekir ki; takipçisi oldukları dinin doğru anlaşıldığından ve uyguladıklarından emin olsunlar.

Bugün içinde bulunduğumuz toplumsal organizasyon içerisinde bir sahte dindarlık sorunsalı ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Dinin özünde olmasını hedeflediği kişilikli ve özne dindarlar hem kendileri hem de çevresel gerçeklikler ile yüzleşmekten uzaklar. Dinin orijinal kaynağından çok takipçisi oldukları grubun liderinin beyanları doğrultusunda hareket ettikleri için, hedeflenen sağlam kimlikli bireylerden çok sahte kişiliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hiçbir otoritenin insanın yaşamı ve onuru üzerinde hâkimiyet kurmaması gerektiği tavsiyesinde bulunan bir dini enformasyonun takipçilerinin geldiği nokta; sürekli otoriteye boyun eğen hem kendileri hem de dinin özüne yabancılaşmış, sahte kimlik ve kişiliklerin bir yansımasıdır. Kendisi olmasına, düşünce ve beyanlarda bulunmasına izin verilmeyen bir toplumsal ortamda sağlıklı kimliklerin ve kişiliklerin oluşması zor görünmektedir. Hem sosyal entropi teorisi hem de sosyolojik perspektif, dindarların maruz kaldığı sahte din algısının oluşturduğu zararlı ve yanlış olan tarafların ortaya çıkarılmasında ve düzeltilebilmesinde son derece etkili ve kullanışlı bir çerçeve sunabilmektedir. Dini enformasyonun toplumsal etki ve yansımalarının denetlenmediği ve verimlilik analizinin yapılmadığı durumlarda, dinin başlangıç aşamasında hedeflediği ilkelerinden ne ölçüde saptığının tespiti yapılmadığı gibi, sahte din algısının zararlı boyutlarından da korunmak imkânsız görünmektedir. Doğru dini şema ile karşılaşmış bir bireyin hem kendisi hem de çevresini gerçeklik düzleminde, ayakları yere basan ve eleştirel bir perspektifte olması beklenir. Kendisi ile

doğru ve sağlıklı bir ilişki kuramayan bir dinin takipçisinin hem fiziki hem de sosyal sistem ile kurmuş olduğu ilişki ve çıktıları da sağlıklı olmayacaktır.

İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumla uyumlu bir diyalektik geliştiremedikleri, benlik ve şahsiyet oluşumlarını gerçekleştiremedikleri, toplumla kendilerini buluşturamadıkları, 'kendisi-için-kimliğiyle başkaları-için-kimliğini' uzlaştıramadıkları, yani kendisi-için kimliğiyle başkaları için-kimliğinin birlikteliğinden doğan iki boyutlu olmadıkları zaman, kendilerini boşlukta hissedebilirler (Laing, 1993, s. 110). Bu boşluk hissi, insanların inanç, düşünce, davranış, ahlâk ve dünya görüşlerini olumsuz yönde etkileyerek sonuçta kimlik krizi veya bunalımına sebep olabilir. İşte din, kimliklendirme, kimlik kazandırma işleviyle böyle bir bunalımın ortaya çıkmasını engelleme gücüne sahip bir fenomendir. Dinin bu şekilde kimlik kazandırma ve toplumda kim oldukları sorusunun yanıtını bulmaları açısından büyük bir boşluğu doldurması, toplumda yaşanacak olan belirsizlikleri giderme noktasında önemli bir misyon yüklenmesi sosyal entropinin azaltılmasına önemli bir katkıdır.

Dini enformasyon üretmiş olduğu doğru beyanlar aracılığı ile öncelikle bireylerin kim olduklarına dair şemalar oluşturarak şahsiyet oluşumu ve kimlik arayışı sorusuna cevaplar üretir. Kişilerin kütle olmaktan birey olma süreçlerini belirleyen ve destekleyen bir oluşumun çerçevesini sunar. Dini enformasyonun istediği bireylerin hem kendi hem de fiziki ve sosyal çevrenin gerçekleri ile yüzleşebilen ve onun doğrultusunda çözüm önerileri oluşturabilecek bir bilişsel kimliğe sahip olmalarıdır. Sahte din ise oluşturduğu yüzeysel ve çarpık bilgiler aracılığı ile kişilerin hem kendisi hem de çevresi ile kuracağı sağlıklı ilişki ve örüntünün zeminini kaydırarak bulanıklaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısı ile bu sahte dinin oluşturacağı kimliklerde gerçeklik boyutundan uzak şekilde yaşam boyu kim oldukları sorusunun yanıtını bulamamış ve kendisi olamamış sahte yığınlardan ibaret olacaktır. Çünkü sahte dinin hedefinde takipçilerinin bilişsel süreçlerini geliştiren şemaların oluşmasına yer olmadığı gibi; zihinsel dayanakların altı oyularak, karmaşık ve bulanık bir örüntünün sonucunda kendilerine itaat edecek köle ruhlu bireyler oluşturmaktır. Köleliğin ayak izlerini oluşturan sahte dinin çıktıları da sahte kimlikler olacaktır. Öncelikle şahsiyetin oluşabilmesi için kişilerin kendisini ve yeteneklerini sınırlandıran her bir oluşumun dışında ve karşısında yer alması gerekir. İnsan onurunun zedelendiği ve kişiliklerin yerle bir edildiği bir ortamda, dinin kurucu unsurlarına yer olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Şayet toplumsal düzeyde böyle kişiliklerle karşı karşıya kalınıyor ise, bu çıktılarının aracılığı ile dayandıkları kaynakların sahteliği gerçeği ile yüzleşilmesi kaçınılmazdır.

Din, bir yandan bireye kimlik kazandırırken, bir yandan da grup ve topluma kimlik kazandırır. Din, kendisine inananların oluşturduğu topluma kimlik kazandırma ve dolayısıyla toplumsal düzenin oluşmasında potansiyeli ve gücü olan bir fenomendir. Dinin, milli kimliklerin oluşumunda da önemli işlevler icra ettiği bilinmektedir (Bodur, 1994, s. 176). Milliyetçi kimlik, akım ve hareketlerle dinî kimlik ve hareketlerin birbirleri ile rekabet ve çatışma hâlinde oldukları durumlar olmakla beraber dinin, yerel ve milli kimliklerin oluşumunda önemli bir etken olduğu; zamana ve mekâna göre dinî kimlikle milli kimliğin aynı noktada bulunduğu bilinmektedir. Din, kimlik değişimlerinde de kimlik bunalımının önüne geçerek kimlik değişimlerinin benimsenmesinde, birey ve grupların kendi benlikleriyle bütünleşmesinde vb. olumlu işlevler görmektedir (Burke, 1991, s. 845, 846).

2.7.9. Kültürü Koruma ve Aktarma

Dinin, muhafazakâr ve meşrulaştırıcı fonksiyonlarıyla yakından ilişkili bir fonksiyon da kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında ve süreklilik kazanmasında işlevsel olmasıdır. Din, topluma kültürün geçerliliğini kabul ettirerek, kültürü kendi semsiyesi altına alarak korur ve verdiği eğitim ve anlayışla kuşaktan kuşağa aktarır (Dursun, 1989, s. 42-43). Denilebilir ki din, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması suretiyle gelenekselleşmesi ve dolayısıyla kültürün dinamik bir biçimde toplumda var olmasını temin eder. İslâm ve Hristiyan toplumlar ve diğer dinlere mensup toplumlarda bunun örnekleri bol miktarda mevcuttur (Okumuş, 2015, s.79). Din, toplumsal bilinçaltında varlığını sürdürmek suretiyle kültürün korunmasına ve aktarılmasına aracılık eder. Dini enformasyonun kültürel birikimi birbirinden farklı olan topluluklar ile kurmuş olduğu etkileşimin sonuçları benzersiz ve kendine özgüdür. Dini enformasyon bazen içine geldiği sosyal-kültürel şartları değerlendirip, gerekli gördüğü değişimi gerçekleştirme yönünde bir yol izler. Takipçilerine içinde buldukları olumsuz koşulların değiştirilmesi yönünde telkinde bulunarak mevcut sistemin karşısında yer almalarını ister. Dini enformasyon bir taraftan mevcut kültürel kodların yanlış veya zararlı kısımları ile mücadele ederken, diğer taraftan kültürel alanı kendisinin kavramsal çerçevesi doğrultusunda yeniden inşa edilmesi yönünde telkinde bulunur. Alışagelenen geleneksel kültürel yapıyı kendi üretmiş olduğu semantik kavramsal çerçeve içerisinde algılanması yönünde yeni bir bakış açısı oluşturarak yeniden şekillendirir. Dini enformasyon insanların hazır bulunan zihinsel şemaları üzerinde anlamsal değişiklik

yaratarak doğal ve toplumsal yaşam becerileri üzerinde değişiklik yapabilme potansiyeline sahiptir. Toplumdan topluma değişiklik gösteren kültürel yapıların dini enformasyon ile kurduğu etkileşimin çıktıları da benzersiz olacaktır. Her ne kadar toplumsal yapının tüm alanlarında kendi kavramsal çerçevesini hissettirmek istese de çok değişkenli kültürel alan için tek başına belirleyici olabilmesi mümkün görünmemektedir.

Birçok farklı değişkenin belirleyiciliği sonucunda oluşan kültürel alan, tek bir değişkenin istediği rotada yol izlemeyebilir. Her ne kadar oluşturduğu zihinsel şemalar aracılığıyla kültürel alan üzerinde kavramsal ağırlığını hissettirmek istese de toplumlar uzun süre içerisinde oluşan kendi yaşam becerileri ve alt yapısı doğrultusunda bir yol izlemek isteyecektir. Küçük bir değişkenin etkisinin başka bir yerde tahmin edilemez boyutlara ulaşabileceğini öngören kaotik teori çerçevesinde düşünüldüğünde tüm değişkenlerin bilgisi olmadan sadece dini enformasyon değişkeninin tek başına toplumsal alan üzerinde etkili olabileceğini düşünmek büyük bir yanılgıdır. İnsanlık tarihinde dini enformasyon ile etkileşimde olan toplulukların yaşam deneyimlerinin farklılaştığına şahitlik edilmiştir. Hem dini enformasyon hem de kültürel alan karşılıklı etkileşimde bulunarak birbirleri üzerinde belirli birtakım değişikliklerin yaşanmasına ortam hazırlamışlardır. Dolayısıyla dini enformasyon oluşturduğu şemalar aracılığıyla farklı kültürlerin oluşabilmesine kaynaklık edebildiği gibi kültürel kodlar aracılığı ile de varlığını sürdürebilmektedir. Kültürel alan ile içi içe girmiş olan dini enformasyonun etkilerini toplumsal alanda salt kendi kavramsal şemalarının çıktıları ile değerlendirilmeye alınması sıkıntılı bir durumdur. Dini enformasyondan içinde bulunduğu toplumsal şartları değerlendirip çeşitli sorunlar karşısında üreteceği çözüm önerileri konusunda kaynaklık etmesi beklenir. Toplumsal yapının düzenli işleyişi konusunda herhangi bir sıkıntının olmadığı zamanlarda dini enformasyonun kültürel alanı etkisi altında tutmasını gerektiren herhangi bir neden görünmemektedir. Toplumlar belirli kriz anlarında alışageldikleri şemalarının yetersiz olması nedeniyle birtakım sıkıntılar yaşayabilir. İnsanlar dengelerinin bozulduğu böyle zamanlarda ne yapmaları gerektiği konusunda bir yol göstericiye ihtiyaç duyarlar. Toplumsal belirsizliklerin giderilmesi noktasında dini enformasyon ilkesel düzeyde kavramsal alt yapısı ile çözüm üretebilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla entropisi artan toplumsal yapının tekrar yeniden inşası ve devamlılığı için doğru dini enformasyonun ürettiği şemalar dengenin kurulabilmesinde yol gösterici olabilir. Yanlış dini enformasyonun oluşturduğu şemalar ise, içinde bulunduğu problem alanlarının çözümünde herhangi bir etkiye sahip olamayacaktır. Dolayısıyla kültürel alanın dini enformasyon ile kuracağı etkileşimin boyutları da son

derece önemlidir. Doğru ve sağlıklı bir dini enformasyon kültürel alana ilkesel düzeyde kaynaklık etmeli ve onun kendine özgü farklı yapısının oluşmasına ve korunması yardımcı olması gerekmektedir. Bu şekilde toplumsal düzenin inşasını ve entropinin minimizasyonunu sağlar. Din, toplumların kültürel erozyona uğramalarını önleyerek, yeniden kültür üretme ve yaratma kapasitelerini canlı tutar. Toplumların tarihi süreçte kendi özgün varlıklarını koruyarak, yerelin değerlerini ön plana çıkartmalarını sağlar. Bu şekilde ontolojik bir kaygının önüne geçerek toplumları kendi özgün çerçevenin içinde kalmalarını sağlar.

2.7.10. Değerler Hiyerarşisi Sağlama

Din, toplumsal düzenin tesisinde ve devamlılığında etkili olarak değerler ve normalar ile standartlar belirler. Dinin etkili diğer işlevlerinden biri de toplumda pek çok problemin kaynağı olarak ortaya çıkabilecek değerler çatışmasını önlemek için değerler hiyerarşisi oluşturmaktır. Gerek grubun ve gerekse toplum hayatının değerler üzerinde anlaşmaya dayalı bir birliktelikle hayatiyetini sürdürmesi ve uyum içinde yaşayabilmeleri için değerler hiyerarşisinin oluşması gerekmektedir. Din, değerlerin toplumca onayını ve kabulünü sağlar, olumlu olan değerleri pekiştirir, olumsuz olanların olumluya dönüşmesini ve değerler arasında çatışmanın oluşmaması için hiyerarşik bir yapı oluşumunda rol oynar (Aydın, 2000, s. 112-113).

Auguste Comte, toplumun uzlaşa içinde olabilmesinin ortak değer yargılarının kabulü ile mümkün olacağını ve bu değer birlikteliğini kaybetmiş toplumların yok olmaya mahkûm olacaklarını söyler. Durkheim'in değerler konusunda göstermiş olduğu önem de toplumların kollektif bir bütün halinde varlığını sürdürebilmeleri için bu hiyerarşinin gerekli olduğunu gösterir. Dinler, norm ve değer üretebilme potansiyeli ile toplumların aynı değerler etrafında birlikteliğini sağlayarak, denetim mekanizması oluşturur. Dolayısıyla olabilecek aksaklıkları tamir eder ve böylece sosyal entropiyi minimize eder.

2.7.11. Aracı Kurumluk

Aracı kurum olma işlevi, dinin diğer pek çok fonksiyonuyla ilişkili bir fonksiyondur. Din, devlet ve toplum aktörleri arasında aracı kurumluk görevi yerine getirir. Din, ikincil yapılar olarak, devlet ve birey arasındaki ilişkilerde köprü görevi görüp, sivil toplum olarak bir tampon vazifesi görebilmektedir. Din devlet ve sivil toplum örgütleri arasında tampon görevi görerek, yönetenlerle yönetilen arasında bir köprü kurarak, devlet yönetiminde oluşan boşlukları doldurur. Yönetim boşluğunda

oluşabilecek sorunlar karşısında aracı kurulluk fonksiyonuyla din, sivil toplum örgütlerinin oluşmasıyla eksiklikleri gidererek toplumun düzenli olmasına katkıda bulunur. Din, aracı kurumluk fonksiyonuyla, devlet yönetiminden kaynaklı oluşan boşluğun giderilmesi için devlet ve toplum aktörleri arasında yaşanabilecek aksaklıkları gidererek, sosyal entropiyi minimize eder. Dinin aracı kurumluk fonksiyonun en etkili ve işlevsel örneklerini, İslâm toplumlarında, özellikle Osmanlı toplum yapısında net olarak görülebilir. Din bu noktada ikincil yapılar olarak, tüzel kişiliğin görevini yerine getirir. Din, sadece devlet ve toplum arasında tampon görevi üstlenmemekte, aksine toplumsal sorunlar ve toplum aktörleri arasında tampon görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla din, artık toplumlar için bir sığınacak, kuvvet alınacak, meşru toplum yapılarını tarif edecek bir tür sığınak, koruyucu zırh ve de bir denge unsuru olarak muhalefet gücüdür. Bu muhalefet gücüyle din, devlet karşısında toplumun savunuculuğunu yaparak, onun yanında yer alarak onlar için bir sığınak görevi sağlamaktadır (Mardin, 1992, s. 77).

İnsanlığın problemlerine çözüm bulabilme iddiasında olan bir dini enformasyonun neye hizmet ettiği bilinmeyen belirli toplumsal güç dengeleri arasında aracılık yapması her zaman sağlıklı sonuçlar doğurmayabilir. Tarihsel süreçte din belirli güç odakları tarafından kendi hegemonyalarını kurabilmek için aracı olarak kullanılmıştır. Dinin insanlar üzerinde yarattığı olağan üstü etkinin farkında olan güç odakları onun kendi istedikleri iktidarlarının oluşmasında kullanışlı birer araç olarak görülmesine neden olmuşlardır. Dini enformasyonun yarattığı etki otoriter baskı araçlarının elinde sivil toplum üzerinde belirli yaptırımlara yol açmış ve toplumların belirli bir yönde yönetilebilmesine neden olmuştur. Tarihte dini enformasyonun geldiği toplumun iktidar ilişkilerini yeniden belirlediğine şahitlik edilmiştir. Gücü elinde bulunduran iktidar ilişkilerine karşı ezilen insanların yanında yer almış ve yanlış uygulamalar karşısında durulması gerektiğini hatırlatmıştır. Dini enformasyon ilkesel düzeyde haksızlıklar karşısında durulmayı ve mücadele edilmeyi gerektiren bir alt yapıya sahiptir.

Belirli bir dönem ezilen insanlar için umut ışığı olan dini enformasyon gücü ve iktidarı eline geçiren insanların eline geçerek baskı unsuruna dönüşebilmektedir. Dolayısıyla dini enformasyonu hangi güç odaklarına hizmet ettiği belirlenmeden onun bu özelliğinin entropiyi azalttığını söylemek doğru olmayacaktır. Bugün insanları kurtuluşa götürdüğü iddiasında olan birçok dini grup veya oluşum onun insanları etkileme gücünden yararlanarak arka tarafta kendi şeytani iktidarlarını kurabilme çabasında dırlar. Dolayısıyla dini enformasyonun hangi güç odaklarının elinde olduğu ve neye hizmet

ettiği sorgulanması gereken önemli bir konudur. Hakikatin bilgisi hiçbir kimsenin tek elinde bulunduracağı bir konu değildir. Şayet dini enformasyon tekelleşme ve kötü iktidar ilişkilerinin birer aracı halinde gelmiş ise insanlığa vereceği tek şey sorun yaratmak olacaktır. Tarih geçmişte dini araç olarak kullanıp kendi çıkar savaşlarını veren güç odaklarının yarattığı birçok sonuçlara sahne olmuştur. Aslında çıkarların karşı karşıya geldiği platformlarda görünüşte insanlığın hayrına hizmet eder görünenlerin elinde din birer silah olarak kullanılmıştır. Kime ve neye hizmet edeceği belli olmayan dinin bu gücü zaman zaman davetçisi olduğu ve savunduğu ilkelere ve barışa doğrultulan birer silaha dönüşebilmektedir. Dinin doğru anlaşılması ve uygulanması sonucunda kaybedeceklerini bildikleri ayrıcalıklı konumlarını, onun yanlış anlaşılması ile kendi ilkelerine saldıran birer silaha dönüştürerek pekiştirirler. Dolayısıyla zaman zamana insanlara problem yaratan tarafların karşısında yer alan dini enformasyon ve onun uygulamaları şartların değişmesi ile kötü niyetli insanların elinde onların iktidarlarını onaylayan bir araca dönüşebilmektedir. Dini enformasyonun entropi süreçleri ile mücadele edebilmesi için öncelikle dinin kaynaklarının ve ilkelerinin doğru anlaşılması ve yanlış kişilerin elinde birer silaha dönüşmemesi gerekmektedir.

2.7.12. Meşrulaştırma

Din, bireyin yaptığı davranışı kendi iç dünyasında anlamlandırarak, zihin, bilinç ve vicdanında, yapmış olduğu davranışları meşru olarak görmesini sağlar. Toplumsal düzeyde ise, bireyler arası etkileşimlerde ve sosyal hayatta insanların birbirleriyle ve kurumsal ve grupsal düzeydeki ilişkilerde de ortaya çıkan eylemlerin, ilişki içerisinde bulunanlar tarafından ve toplum tarafından geçerli ve haklı kılınmasını temin eder. Siyasal düzlemde ise din, yönetimin, yönetimde bulunanların veya otorite sahibi olanların yönetilenler tarafından meşru kabul edilmesinde işlevsel olur. Din, ayrıca dinin meşru görmediği yönetim ve iktidara karşı protesto ve muhalefet etme şeklinde, yönetimde olanları iktidardan etmeyi meşru kılacak bir misyon da yüklenebilir. Din, meşrulaştırıcı işleviyle sosyal gerçekliği yoruma tâbi tutarak insanı bu realitenin içine yerleştirir ve hayat için insana bir rehber takdim eder. Din, şayet kötü ve zalim bir yönetimle iktidarda olanları haklılaştırmak adına meşrulaştırıcı bir güç olarak kullanılırsa sosyal entropinin artış gösterdiği bir toplumsal düzensizliğe neden olur. Şayet kötü bir yönetimin yok edilip, yerine daha iyisinin getirilmesi noktasında meşrulaştırma fonksiyonunu yerine

getirirse, sosyal entropinin azaldığı ve toplumsal bütünlüğün sağlandığı bir düzenin tesis edilmesine aracılık etmiş olur.

Din, insanlara gündelik yaşamı aşan bir referans noktası kazandırır. Din, bireyler ve gruplar için hayata güçlü bir anlam verme duygusu sağlar ki; insanlar, hayatta karşılaştıkları olay veya durumlar karşısında güçlü bir destek, motivasyon ve barış elde ederler (Chalfant and Beckley and Palmer,1987, s. 32). İnsan ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır; fizyolojik ihtiyaçları gibi ruhsal ihtiyaçları da tatmin edilmek ister. O, salt fizyolojik ihtiyaçlarının, dünyaya getirilişinin sebebi olabileceğini yeterli ve doyurucu bulmadığı için anlam arayışı içerisinde olan bir varlıktır. Viyanalı ünlü nörolog ve psikoterapist Victor Emil Frankla (1905-1997), insanın anlam arayışına bilimsel düzeyde ilk dikkat çekenlerdendir. Ona göre, insanın temel ontolojik niteliklerinden biri, anlam arayışıdır, başka bir deyişle ‘anlam istemi (iradesi)’, insanın temel düşüncesidir. Anlam arayışı bir tür ‘kendini gerçekleştirme self-fulfilling’ aracı, ruh sağlığının güvenilir bir ölçütüdür. Bu arayış, düşünce, tutum ve davranışları belirleyen en güçlü güdülerden biridir. İnsan bu arayışını tatmin etmek maksadıyla dine, metafiziğe, kimi zaman sanata ve felsefeye sarılma ihtiyacını duymuştur. Hakikatin bilgisine ulaşmayı ifade eden bu süreçte insanın temel hedefi, belirsizlikten kurtulup hayattaki konumunu tayin etmek ve varlığı anlamlandırma ihtiyacını gidermektir. Zihinsel organizasyonların temel görevlerinden biri, varlığı tanımlayarak anlaşılır kılmak ve bu yolla psikolojik yapıyı gerginliğe sokan belirsizlikleri ortadan kaldırmaktır (Bahadır, 2002, s. 20-24).

Din, özellikle insanların karşılaştıkları olumsuz olaylar karşısında, anlamlandırma ile güçlü motivasyon sağlar ve entropiyi minimize eder. Dinin yorumlanması ve haklılaştırmasıyla toplum içinde bulunan her aktör veya üye, kendi bulunduğu konumunu, içerisinde bulunduğu statüsünü anlamlı hale getirebildiği gibi; karşılaştığı olayları, içinde bulunduğu olumlu veya olumsuz durumları da kendi zihninde inşa ederek, bir yere yerleştirebilir. Fakir olan fakirliğini, zengin olan zenginliğini, hasta olan hastalığını vb. dinsel açıklamalar aracılığıyla açıklar ve zihnen rahatlar. Zihnen rahatlayan kişiler de toplumsal ilişkilerinde de rahat olur. Fakat burada özellikle üzerinde durulması gereken bir tehlike söz konusudur ki; bu da dinin meşrulaştırma fonksiyonu ile takipçilerine içinde buldukları haksız ve olumsuz koşulları kabullenmeleri, yaşanan sorunları göz ardı etmeleri ve çözüm için herhangi bir eylemde bulunmama şeklinde bir pasif yaşam tarzını benimsemelerine yol açmasıdır. Dinin, içinde bulunduğu toplumun olumsuz koşullarının kabullenilmesi yönünde meşrulaştırma işlevini yerine getirmesi, onun asıl geliş amacı ile örtüşmeyen ve çelişen eylemlerin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla dinin

toplumda olumsuzlukların yaşanmasına kaynaklık edebilme özelliği, yanlış veya eksik enformasyon kaynağının ne gibi sonuçlara yol açabileceği düşünceci, bütüncül bir toplumsal sistem analizi yapılmasını ve sisteme giren her bir değişkenin yaratacağı etkinin iyi bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini hatırlatır. Toplumsal sistemin kaotik olması nedeniyle, sisteme giren her bir enformasyon dikkatli bir şekilde göz önüne alınmalı ve yol açacağı sonuçlar ve olasılıklar iyi hesap edilebilmelidir.

Dinin buraya kadar ele almaya çalışılan işlevlerinin yanı sıra motivasyon, muhafazakârlık, tasarruf gibi başka işlevleri de bulunmaktadır. Din, Tüm bu işlevler aracılığıyla sosyal düzensizliği gidererek, sosyal entropiyi minimize eder ve yanlış işlevsel oluşuyla da sosyal yapıda belirsizlik, düzensizlik yaratarak sosyal entropiyi maksimize eder.

BÖLÜM III

SOSYAL ENTROPİ VE İSLÂMİYET

3.1. Peygamber Öncesi Sosyal-Kültürel Toplumsal Yapı

Toplumsal yapının entropi süreçlerinin içinde yer alan değişim ve düzen konusunu din değişkeni bağlamında ele aldıktan sonra özelde İslam dini ile sosyal entropi arasındaki ilişkinin boyutlarını ortaya çıkarabilmek için peygamber öncesi toplumsal-kültürel yapının anlaşılması gerekmektedir. Dini enformasyon ile sosyal entropi süreçlerinin etkileşiminin anlaşılabilmesi için dini beyanların oluşturduğu değişimin arka planında hangi dinamiklerin bulunduğu ortaya çıkarılması gerekmektedir. Dini enformasyon içine geldiği toplumun kültürel birikimi üzerine dinamiklerini oluşturur. Din, belirli bir yaşam becerisi çerçevesinde oluşturulmuş köklü bir gelenek ile karşılaşır. Dini enformasyonun muhatap olduğu toplumun kültürel birikimi ile ilgili belirli kalıplar hakkında bilgi sahibi olmadan çözüm üretmesi beklenmemelidir. Kendisinden toplumsal sıkıntılara çözüm üretmesi beklenen dini enformasyonun içinde olduğu toplumun dinamiklerini tanıması gerekmektedir. Kültürel alan ile etkileşim halinde olan dini enformasyonun sosyal entropi süreçlerinin hangi kısmında yer alacağını belirlemek gerekmektedir.

Alt yapıları ve kültürel kodları birbirinden farklı olan toplumların dini enformasyon ile girecekleri etkileşimin sonuçları da benzersiz olacaktır. Her bir toplumsal yapının değişkenleri farklı olduğu için ortaya çıkacak olan problem alanları da farklılık gösterecektir. Toplumsal olanın kaotik olması nedeniyle her bir toplumsal yapıyı ve sorunlarını kendi bağlamında ele almak gerekmektedir. Sosyal entropi teorisi her bir toplumsal oluşumun ihtiyaç duyduğu enerjinin ve değişkenlerinin çeşitli olması nedeniyle tek bir değişkenin etkili olduğu neden-sonuç ilişkisini kabul etmez. Çok değişkenli evren modelinin oluşturduğu zihinsel değişimin sonucunda hem fiziki hem de toplumsal süreçlerin işleyişi konusunda bakış açısı değişikliğe uğramıştır. Bugünkü görünümüne şahitlik ettiğimiz fiziki ve sosyal olay ve olgular uzun değişim süreçlerinin sonunda çok farklı değişkenlerin etkisinin sonucunda oluşmaktadır. Bu sebeple karşı karşıya kaldığımız herhangi bir olguyu anlayabilmek için onu oluşturan süreçlerin derin bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Fiziki ya da toplumsal olguları gereğince çözümleyebilmek için mümkün oldukça geçmişine gitmek gerekmektedir. Bugün fiziki evrenin nasıl oluştuğuna dair soruları yanıtlayabilmek için başlangıç koşullarının bilgisine ulaşabilmek

gerekmektedir. Bunun için evrenin başlangıç koşullarının deneysel olarak oluşturulduğu ve sınındığı CERN’de yapılan çalışmalar başlangıç noktasına olan en yakın süreçlerin bilgisine sahip olmak için oluşturulmuştur. Dolayısıyla dini enformasyonun toplumsal entropi süreçlerine olan etkisini ölçebilmek için de başlangıç koşullarının bilgisine ihtiyacımız vardır. Dini enformasyonun geldiği toplumsal yapının şartları ile ilgili hazır bulunuşluluğu öğrenildiği zaman sonrasında dini enformasyonun oluşturduğu etki ve değişim daha net bir şekilde ortaya konulabilecektir.

Kaotik yapıların başlangıç koşullarına olan hassasiyeti nedeniyle toplumsal olay ve olguların oluşum süreçlerinin bilgisine sahip olmak için tüm değişkenlerin başlangıçta olan bilgisi son derece önemlidir. Bugün toplumların gündelik yaşamında uyguladıkları birçok pratiğin uzun zaman içerisinde kümülatif şekilde oluştuğuna şahitlik edilmektedir. Toplumsal pratikleri oluşturan kültürel kodları çözümleyebilmek için de onun tarihsel bilgisine ihtiyaç duyacaktır. Toplumların bugününün daha iyi anlaşılabilmesi için çok daha uzun bir geçmişin bilgisine ulaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisini anlayabilmek için bu etkileşimin başladığı sıfır noktasına gidilmesi gerekmektedir. Dini enformasyon gelmeden önce o toplumun içinde bulunduğu sosyal-kültürel yapının kodlarının bilgisi, geldikten sonrasında nasıl bir değişim ve dönüşümden geçtiğinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Toplumların hazır bulunuşluluğu dini enformasyon ile kuracakları etkileşimin niteliğini de belirleyecektir. Dini enformasyonun etkileşimde bulunduğu toplumsal yapının kültürel dokusunun bilgisi olmadan hangi fonksiyonunun aktif olacağı da bilenemeyebilir. Dini enformasyonun içinde bulunduğu toplumsal yapıyı bağlamından kopuk şekilde değerlendirmek sosyal gerçekliğin doğasına aykırı bir tutum olacaktır. Bu nedenle bu bölümde tarihsel süreçte birçok toplumsal olay ve olguların yaşanmasına aracılık eden İslam dini enformasyonun başladığı noktayı tarihsel arka planıyla birlikte anlamaya çalışmak sosyal entropi ile dini enformasyon arasında oluşan etkileşimin boyutlarının anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır.

Daha önce toplumsal yapı üzerinde olan dinin etkilerini anlayabilmek için genel bir dinin tanımlanması yapılmıştı. Birçok farklı tanımının yapılmasından sonra dinin toplumsal entropi süreçlerine olan etkisini anlayabilmek için sosyal değişim ve düzen ile olan etkileşiminin boyutları anlaşılmaya çalışıldı. Bu bölümde ise içinde bulunulan toplumsal-kültürel atmosferin etkisi nedeniyle İslam dini özelinde bir analize yer vermeye çalışılacaktır. İslam dini enformasyonun yarattığı etkileri tartışmadan önce tanımının yapılması gerekmektedir. İslam kelimcileri dini ‘Allah tarafından vahiy yoluyla ve

peygamberleri aracılığıyla vazedilen ve saliklerini dünya ve ahirette saadet ve necata götüren, itikat ve amellerden mürekkep bir müessese' olarak tanımlamışlardır (Bilmen, 1959, s.2-35). Diğer bir tanımda ise, 'din, insanlara doğru yolu gösteren ve peygamberler aracılığıyla tebliğ olunan ilahi mizan, aynı zamanda insanları kendi seçimleriyle hayra götüren, dünya ve ahiret saadetine kavuşturan ilahi kanun' olarak tanımlanmıştır (Akseki, 1980, s. 67-72). Bu tanımlamalardan din ekseninde oluşturulan belirli bir anlayış ve düşüncenin toplumların yaşamı üzerinde olan etkileri anlaşılmaktadır. Toplumsal yapı kendisini oluşturan öğelerin iletişim ve etkileşiminin sonucunda oluşan sistemsel özellikte bir karaktere sahiptir. Toplumsal yapı insan ilişkileri ile ilgili olduğundan dolayı iletişimi bozulan sistemin devamlılığını sürdürmesi imkânsız görünmektedir. Pynchon'un ifadesiyle entropi insan ilişkileriyle ilgili bir sosyal sistem kuramıdır. (De Zwaan, 1993, s.195) Dolayısıyla burada Peygamber öncesi sosyal-kültürel yapıyı insan ilişkileri bağlamında ve sosyal entropi teorisi çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Sosyal entropi teorisi, gerçek bir sosyal sistemin nasıl çalıştığını gösteren bir teoridir (Bailey, 1994, s. 38).

Gizlenen, paylaşılmayan, kullanılmayan veya yanlış kullanılan bilginin ise insan yaşamına bir katkısı olmayacaktır. Bu durumda yaşamını devam ettirebilmek için sürekli olarak kullanılabilir enerjiyi tüketmek zorunda olan bir varlık olarak insan için yapılabilecek en faydalı isin, kendisi ve diğer canlılar için yararlı bilgi üretmek olduğu söylenebilir. Ayrıca bu bilginin diğer insanlarla paylaşılması ve yeni bilgilerin üretimine katkı sağlaması, yaşamın kalitesi ve insan neslinin devamlılığı açısından kaçınılmazdır. Artan entropi ile detaylı bilgi ihtiyacının sürekli artması, bilgi üretimine katılacak kişi sayısının da sürekli olarak artmasını ve küresel iş birliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak günümüzde küçük bir azınlık bilgi üretimine katkıda bulunurken, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki büyük bir çoğunluk sadece entropi üretimine katkıda bulunabilmektedir. Bu da üretilen bunca bilgiye rağmen dünyanın her geçen gün neden daha düzensiz bir hal aldığını göstermektedir. Bu sebeple bilginin küresel ölçekte iş birliği ile üretilmesi ve paylaşılması, insan neslinin devamlılığı açısından kaçınılmazdır.

Sosyal entropi, sistemi oluşturan öğeler arasındaki bütünleşememe ya da eklemleşememe (düzensizlik) nedeniyle toplumsal kaynakların, yararlı bir işe dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan kayıpları ifade etmektedir. Toplumsal değişimle beraber ortaya çıkan belirsizlikler ve aksaklıklar, toplumsal düzenin bozulmaya başlamasıyla beraber yaşanan aksaklıklarda ortaya çıkan anomi durumlarında dinlerin nasıl bir reaksiyon gösterdiğine dair yaklaşımlardan sonra özelde İslam dinin bu gibi

durumlarda takipçilerine sunduğu çözüm modellerinin entropinin minimize edilmesi konusunda çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Dinlerin toplumsal kriz dönemlerinde geldiklerini göz önünde bulundurulduğunda, sosyal entropi ile dinler arasında hem pozitif hem de negatif bir ilişki olduğunu ve dinlerin toplumsal sorunların artış gösterdiği dönemlerde beklenen çözüm modelini sunmak ve standartlar belirlemek için geldiklerini hatırlatmakta fayda vardır. Fakat bu durum dinlerin her zaman çözümden yana oldukları anlamına gelmez. Dinin yanlış anlaşılıp, uygulama hatalarından kaynaklı sorunlar karşısında çözümsüz olabildiğini, hatta var olan toplumsal sorunların katlanarak artmasında da rol aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla dinler tarihinde yaşanan sorunlar, dinlerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getiremediğini, yaşanan krizlerin dinin disfonksiyonundan kaynaklandığını gözlemlenmektedir. Tarihte yaşanan bu gibi problemler geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşanabileceğini ve tekrarlanma olasılığının olabileceği söylenebilir.

Dinlerin ne gibi toplumsal sorunlarla karşılaştığını ve nasıl bir stratejiyle bu sorunların üstesinden gelmeye çalıştığını anlamak için dinlerin sosyal-kültürel, ekonomi ve politik arka planını görmek ve dinleri içinde bulunduğu toplumun bağlamından koparmadan analiz edilmesi gerekmektedir. Bağlamından koparılmış çözümler ve analizlerin eksik kalacağı düşüncesiyle İslam dinini kendi bağlamında anlamaya ve çözümlenmeye gayret edip, sosyal entropi ile ilişkisinin kurulmasına çalışılacaktır. Dolayısıyla bir toplumun karakteristik özelliği diğeriyle örtüşmemesinden dolayı bir toplumun yüz yüze kaldığı problemler ve çözüm önerileri kendi dokusu içinde ve bağlamında ele alınmalıdır. Her toplumun kültürel kodları kendine has bir özellik gösterdiğinden dolayı, bu kodlar anlaşılmadığı zaman o toplumların anlaşıldığı da iddia edilemez. Dinler ve toplumsal- kültürel yapı arasında da sıkı bir ilişki vardır. Fakat bu durum dinlerin sosyal- kültürel yapıya indirgeneceği anlamına gelmemektedir. Bu tezin ana konusunu oluşturan İslam dinini anlamak için de geldiği sosyal- kültürel yapının anlaşılması gerekmektedir.

İslam dini özelinde meseleye bakıldığında Peygamberin içinde doğup, büyüdüğü toplumsal-kültürel yapı diğer peygamberlerin peygamberliklerinden önceki dönemlerde olduğu gibi, kendisine vahiy gelmeden önceki dönem ‘Cahiliye Dönem’ olarak adlandırılır. Cahiliye kelimesinin sözlük anlamı ‘cahillik, bilgisizliktir. İstilah anlamı ise, Muhammed’den önce Arap yarımadasındaki puta tapma dönemini ifade eder (Boyacıoğlu, 2001, s. 2). Peygamber, putperest ‘Cahiliye’ dönemi olarak isimlendirilen dönemde yaşadığı toplumsal sorunlar karşısında belirsizliklerin olması nedeniyle nasıl bir

yol izleyeceği konusunda enformasyon kaybı yaşamış ve ‘*seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?*’ (Duha,93/7) denilerek Allah tarafından vahiy yoluyla kendisine yol gösterilmiştir. Genelde kendilerine peygamber gönderilen toplumlar, toplumsal sorunların artış gösterdiği, belirsizliklerin ve enformasyon kaybının olduğu, cahiliye içinde yaşayan toplumlardır. Toplumsal kriz döneminin yaşandığı böyle durumlarda toplumlar kendilerini bir arada tutacak olan ‘kollektif bilinç’ten yoksundurlar. Yaşamlarına anlam katan hakikat bilgisinden ve zihinsel bilinç sürecinden uzak olmaları nedeniyle sosyal entropi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bütün bu sebeplerden dolayı toplumların kendi yollarını bulabilmeleri, içinde buldukları düzensiz ilişkileri daha belirli ve düzenli hale getirebilmeleri için peygamberler gönderilmiştir.

Kriz dönemlerinde her yeni gelen din, takipçilerine içinde buldukları olumsuz durumdan kurtulabilmeleri için değişimin öncülüğünü yaparak yeni bir rota belirler. Bunu gerçekleştirirken de hem inanların zihinsel hem de onları çevreleyen sosyal çevrenin dönüşümü noktasında dinamik bir karaktere bürünür. Yolunda gitmeyen durum karşısında din takipçilerini yeni ve kendisinin istediği doğrultuda bir yaşam formu oluşturabilmeleri için değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiği noktasında motivasyon kazandırır. Artık yeni gelen dinin kazandırdığı yeni şemalar doğrultusunda eleştirel bir bakış açısıyla olgu ve olaylar yeniden ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bu durumda din inkılapçı özelliği ile takipçilerini yaşamın her alanında eleştirel bir bakış açısı kazanmaları noktasında rehberlik yapmaktadır. Kendisini rehber edinenlere batıl ve meşru görmediği olumsuz durumları değiştirmek, yıkmak, doğru olarak düşündüğü ve inandığı olguları yanlışın yerine yeniden kurmak gibi görev ve sorumluluklar yükler. İçinde bulunduğu olumsuz mevcut işleyişe dini açıdan meşruiyet kazandırmamak, onu her koşulda desteklememek, karşı karşıya kaldığı durumlar karşısında kayıtsız kalmamak tek bir ilah inancının gereği olarak inananlara tavsiye edilmiştir. Tek ilah inancının rehberlik misyonunu yerine getiren tüm peygamberlerin geldikleri dönemlere bakıldığında onların en saf, en temiz, en berrak dönemleridir. Tevhit inancına sahip olanlar var olan yanlış işleyiş karşısında duyarsız kalmamış yeri geldiğinde başkaldırmış, zulme, haksızlığa isyan etmişler ve kula kulluğu reddetmişlerdir. Tarih boyunca peygamberler, insanlık dışı ve zulüm içerisinde bulunan insanların hem ekonomik hem ahlaki hem de düşünce açısından sömürülmesini meşru kılan, tevhit inancı karşısında putperestliği kollayan bir dine karşı duruş sergilemiştir (Şeriati, 2012, s. 26-28).

Peygamberin yaşadığı problemler sadece kendisinin maruz kaldığı bir sorun olmayıp, kendisinden önce gelen diğer elçilerin de karşı karşıya kaldığı problemlerdir. Diğer topluluklar gibi, Peygamber'in beraberinde bulunan topluluklar da yollarını kaybettikleri kriz dönemlerinde Allah, içinde buldukları sosyal-kültürel yapıya uygun vahiy yoluyla çözüm modelleri önerisinde bulunmuştur. Toplular kendi başına bırakıldığında ve kendilerine yol gösterecek dinlerin yokluğunda, yaşadıkları hayata anlam katan değerlerin olmamasından dolayı belirsizlikler yaşamaya başlarlar. Sağlıklı toplumların inşasının zihinsel süreçlerin inşasıyla mümkün olmasından dolayı, zihinsel dünyaya yön veren dinlerin olmaması, düzenli toplumların olmaması anlamına gelir. Topluları bir arada tutan toplumsal norm ve değer yokluğunda toplumsal çatışma ve ayrışmalar ile karşılaşılır. Dolayısıyla dinlerin toplum hayatında etkisini yitirmeye başladığı zaman sosyal entropinin artışı ile karşı karşıya kalınır. Artan entropiyi minimize etmek için dini enformasyon devreye girer. Ama bu her zaman entropi minimizasyonu ile sonuçlanmayabilir. Dinlerin disfonksiyonu nedeniyle yeniden toplumsal çatışmaların yaşandığı sosyal entropi artışı gözlemlenebilir.

Kur'an bu toplumlarla ilgili olarak, Allah tarafından ya da peygamberlerinin ağzından, onların uyarılışlarını değişik ayetlerde dile getirmiştir. Kur'an'dan birkaç örnek verilcek olunursa, Nuh'un, toplumuna *'Ey kavim! Ben sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a aittir. Ben inananları kovacak değilim; çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi, cahil olan bir topluluk olarak görüyorum'* (Kur'an, 11/29) diyerek toplumunu uyardığı anlatılır. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Kur'an, toplumların peygamberlerden önceki dönemlerini cahiliye dönemleri olarak göstermekte ve puta tapan topluları da 'cahil toplumlar' olarak nitelendirmektedir. Peygamberin kendisine vahiy gelmeden, yani peygamber olmadan önceki dönem, diğer peygamberlerin peygamberliklerinden önceki dönemler gibi, 'Cahiliye Dönemi' olarak adlandırılır.

Peygamberlerin, peygamberlik gelmeden önceki dönemleri cahilliğin, bilgisizliğin başrol oynadığı bir dönem olarak isimlendirilmiştir. Bu durumda o dönemde toplumların içinde buldukları durumda belirsizlikler olduğu, birtakım sorunlarla yüz yüze oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir enformasyon kaybı söz konusudur. Topluların rotalarını kaybettiklerini, karşılaştıkları durumlarla nasıl baş edeceklerini bilmediklerini söylenebilir. Topluları köklerinden söken, yersiz yurtsuz hissi uyandıran kendine yabancılaşmış topluları bu durumdan kurtaracak bir peygamberlerin gelmesi ve onları içinde buldukları bu anomi durumundan kurtarması beklenmektedir. Yaşanan

bu enformasyon kaybı sosyal entropi olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla peygamberler sosyal entropiyi minimize etmek için gelmişlerdir. Peygamberin toplumsal sorunlarla karşılaştığı toplumun yapısını anlamak için o döneme bir göz atılması gerekmektedir.

Sosyolojik bakımdan, İslam dininin ortaya çıktığı, Arabistan yarım adasının toplumsal yapısı, teşkilatı ve kültürünün de onun ekolojik izlerini taşıdığını önemle belirtmekte fayda var. Arabistan, geniş ölçüde çöl ikliminin hâkim olduğu bir toprak parçası olmasının yanında, çölde bulunan vahaların dışında bazı sahil kıyılarında bulunan az miktarda vadilerde ziraata müsait olmasıyla, çok eski zamanlardan bu yana hayatın akışı bu koşullar doğrultusunda şekillenmekte olduğu M.Ö. birinci bin yılın başlangıçlarına kadar uzandığı tarihi belgelerle anlaşılmaktadır. Arabistan'da hâkim olan iklim kurak bir çöl iklimi olup, ülkenin coğrafi açıdan, bir yandan deniz, öte yandan çöl olmasından kaynaklı dünyadan izole olarak 'bir ada' görünümünde olması sebebiyle Araplar, Arap yarımadası için 'Ceziret'ül-Arap' ifadesini kullanmışlardır. Bu şekilde olumsuz doğa şartlarının hâkim olduğu bu bölge, kültürel açıdan deve, ot ve yağmacılığın İbn Haldun'un ifadesiyle 'Bedevi Ümran' adını verdiği göçebe bir 'çöl medeniyeti' toplumun temel unsurunu oluşturmaktadır. Coğrafi şartların zorluğundan dolayı tek başına ferde yaşam hakkı tanınmadığından, yerel şartların gerektirdiği zorunluluktan dolayı kabile düzeni hâkim olmuş ve ziraata uygun olan bölgelerde kabileler tarım ile meşgul olurken, kurak çöl ikliminin neticesinde su ve otlakların kıtlığı nedeniyle hayvan yetiştiriciliğine dayalı küçük gruplar şeklinde parçalı bir göçebe köy hayatı hüküm sürmekteydi. Bu parçalı bedevi köy hayatının uygun olan bölgelerde şehir hayatına dönüşmesi 'Hazari Ümran'a imkân vermiş ve sosyolojik açıdan örneğin, İslam dininin ortaya çıktığı Hicaz bölgesi, Kureyş kabilesinin yerleşik yaşama geçmesi sonucu oluşmuş Mekke şehri yerleşik konuma geçmiş bir kabile düzeninden ibarettir. Kabile düzeninden şehir yaşamına geçmiş olmaların rağmen çoğu zaman kabile yaşamının etkileri ve bedevi yaşam tarzı varlığını sürdürmeye ve muhafaza etmeye devam etmektedir. İslam öncesi Mekke'de şehrin yönetimi kabile reisinin başkanlığında yönetilirken, daha sonrasında şehirleşme ile beraber oligarşiye bırakmış ve kabile zihniyetinin yerine ferdiyetçi anlayış hüküm sürdürmeye başlamıştır. Dolayısıyla şehirlerde ticarete dayalı ekonomik gelişmeler sonucunda değişim geçirmiştir.

Kabile düzeninin hâkim olduğu toplumsal hayat çölün zorlu şartlarından kaynaklı dağınık halde bulunan gruplar, hayvan yetiştiriciliği ve çeşitli tehlikelerden kendilerini korumak için iyi bir savaşı olduklarını vurgulamakta fayda vardır. Çöl yaşamının

gerektirdiği savaççı ve kendini savunma refleksi, kabilelerin şehre yerleşmesi sonucu oluşan göçebe kabilelerin kendilerini yağmacılardan korumak şeklinde göstermiş ve korunmaya ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla kabile yaşamında grubun hayatta kalabilmesi için, erkekler birinci derecede toplumsal rol ve statü açısından önemli hale gelmiş ve kadınlar ve kız çocukları ise ikinci planda kalmışlardır. Diğer taraftan Arabistan'ın olumsuz şartlarından dolayı dağınık halde bulunan bu gruplar, toplumsal yapı içerisinde adeta bir mozaik görünümünde olup, ilişkiler 'asabiyet' dışında bağımsız bir varlık gösteremeyen bir grup dayanışmasına dayanmaktadır. Toplumsal mozaik görünümündeki toplumun gruplar-arası birliğin ve bütünlüğün sağlanabilmesi için grubun dayanışmasını temsil eden sosyal- ekonomik etkenlerin yanında koruyucu ve kutsal kabul edilen ilahlar bulunmakta ve kutsal kabul edilen Mekke' de düzenli şekilde ziyaret edilmekte olup, dini ve ekonomik bakımdan önemli bir merkezi buluşma yeri olmaktadır (Günay, 2012, s. 516-519).

Yaşanan bu gelişmeler ve değişimler Arap toplumunun geleneksel yapılarında önemli bir oranda etkilemiş ve ahlaki açıdan çöküntü içerisinde bulunan dini alanda da kendisini hissettirmiş ve bazılarının dinden uzaklaşmasıyla bir arayışa sürüklendiği bilinmektedir. Bu arayış içerisinde olanlardan biri de Hanifler olup, tektanrıcı bir inanca yöneldikleri ve Hristiyanlığında aynı şekilde taraftar bulduğu böyle bir toplumsal değişim sürecinde bunalımlı bir ortamda İslam dini Hicaz'da ortaya çıkmıştır. İslam dini, dini ve ahlaki açıdan bir çöküntü ve arayış içerisinde olan Arap toplumunun bu arayışlarına cevap verebilecek şekilde ve beklentilerini karşılayabilecek düzeyde bir potansiyel ile ortaya çıkmıştır (Günay, 2012, s. 523). T. Izutsu, Mekke toplumunun akrabalık bağı üzerine kurulu ilişkilerinin dini enformasyon geldikten sonra inanç temelli bir anlayışa dönüştüğünü öne sürmektedir (Izutsu, 1975, s. 72)

Mekke'de İslam'ın ortaya çıkışı, bedevilik kültüründeki katı cemaat bağlarının gevşeyerek şehir toplumlarına özgü bireyselliğin baş göstermesiyle paralellik arz eder. İlk Müslümanların daha adil, güvenli ve dengeli bir dünyada yaşamaya yönelik anlam arayışları, onların İslam'ı benimsemelerinde basite alınmayacak bir motivasyon kaynağını teşkil etmiştir. Yaşanan sıkıntılar ve belirsizlikler gelen dini bu noktada bir çözüm modeli olarak değerlendirmelerini sağlamıştır. İçinde buldukları durumdan kurtaracak bir çıkış noktası olarak görmüşlerdir. Dinlerin zihinsel motivasyon ve anlam kazandırma fonksiyonu bu noktada toplumların beklentilerine cevap verecek nitelikte etkili olmuştur. Toplumsal düzensizliğin giderilip, yeniden bir düzenin inşa edilmesinde İslam dininden beklenen bir misyon söz konusu olmuştur. Bu anlamda İslam'ın böyle bir

anlam arayışının olduğu bir dönemde gelmesi, inananlara ondan bekledikleri çözüm önerileri konusunda motivasyon kaynağı olmuştur.

Mekke döneminin toplumsal yapısının bozulduğunu, toplumsal norm ve değerlerin önemini kaybettiği bir anomi durumunun yaşandığını gözlemlenmektedir. Ahlaki değerlerin kaybolduğu bu durumda bir sosyal entropi söz konusu olup, bu durumun çözümünde İslam dininin önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Sosyalleşme ve sosyal kontrol fonksiyonuyla, toplumların sosyalizasyonunu sağlayıp, denetleyen ve ayrıca onlara yaşadıkları olaylar ve durumlar karşısında anlam arayışında ve toplumsal değerlerin yokluğunda ortaya çıkacak olan deformasyon ve çözülme karşısında yol gösteren dinlere önemli bir rol düşmektedir. Dinler, içinde bulunduğu toplumda fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirdikleri zaman sorunların çözümüne katkıda bulunabilirler. Peygamber, geldiği dönemde toplumsal çözülme yaşanmış ve eski geleneksel değerler önemini kaybetmeye başlamıştır.

Peygamberler, ahlaki değer yargılarını içeren dindarlık adına, rutin kült göreneklerine, atalarının düşünmeksizin takip edilmelerine meydan okuyan kimseler olarak ortaya çıktılar. Yürürlükte olan kült haddinden fazla çıkarıcı, din dışı ve insanların zulüm gördüğü bir duruma geldiğinde onlar resmi kültün yerleşik yozlaşmışlığına ve haksızlığına karşı seslerini yükselttiler. Bir başka deyişle, dinî softalığın şiddeti, ahlâk ve adaletin önemini gölgelediğinde onlar, toplumsal olarak tasvip edilen kutsal uygulamaların yanlışlığına karşı bir dizi eleştiri getirdiler (Paden, 2008, s. 58-59). Peygamberler haksızlık karşısında göstermiş oldukları davranış ve tutumlarıyla yanlış uygulamaların karşısında yer alırlar. Adalet ve hakkın yerine getirilmesi için mücadele ederler. Bütün peygamberler toplumsal sorunlar karşısında duyarlı olmuşlar ve zulümler karşısında tepkilerini ortaya koymuşlardır. Peygamberler'in, haksızlık ve adaletsizlik karşısında seslerini yükseltmeleri, dinin meşrulaştırıcı fonksiyonuyla dinamik bir nitelik kazanmasının sonucunda değişimin ve toplumsal dönüşümün yaşanmasına aracılık etmiştir. Dinin bu değiştirici ve dönüştürücü fonksiyonu, onu yerleşik kült geleneklerini muhafaza etmekten uzaklaştırıp, eleştirel bir tavırla dinamik bir şekilde yozlaşan yönetime karşı durmalarını sağlamıştır. Dinin bu dinamik yapısı, eskiyen ve geçerliliğini yitiren yapıların değiştirilerek, yeni ve daha kullanışlı olan yapılara dönüşmesini sağlamıştır.

İnsanlık tarihinin dini gelişim dönemlerine göz atıldığında, onların düzenli barış ve huzur ortamının yerine toplumsal karışıklıkla karakterize oldukları; toplumla ilgili en önemli fikirlerin de bu sosyal kriz ve buhran zamanlarında ortaya çıktığı görülür (Günay,

2000, s. 338-467). Toplumsal krizler ve buhran dönemleri toplumlar için bir dönüm noktası olmuş ve yeni bir toplumsal sistemin inşası için zemin hazırlamıştır. Toplumsal değişimin hız kazandığı bu durumlarda toplumsal yapı değişim ve dönüşüm geçirerek, toplumsal düzenin yıkılıp, yeniden inşası gerçekleşir. Sosyal entropinin arttığı bu durumlarda toplumsal krizler yeni ve alışılmamış dışında yeni düşüncelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Termodinamik yasa, düzenden düzensizliğe doğru bir gidişin olduğunu söyler. Bu yasa, toplumsal değişimin ve düzensizliğin kaçınılmazlığından bahseder. Toplumsal buhran ve kriz dönemlerinde ortaya çıkan dinler ise, sosyal entropiyi minimize etmeye çalışır.

Çin’de Konfüçyüsçülük’ün ortaya çıkışı ve yerleşmesi, hızlı bir sosyal değişim, düzensizlik ve hatta feodal prensliklerin çatışma döneminde olmuştur. Keza Hindistan’da Brahmanizm ve Budizm’in başlangıçları birçok iç çatışmaların, Brahmanlarla Kşatriyaların nüfuz mücadelelerinin şiddetlendiği dönemlere rastlamaktadır. Mısır ve civarında İsrail kavmine mensup peygamberi hareketin gelişmesi ile ülkenin Mezopotamya’daki siyasi güç tarafından tehdit altına alınması arasındaki paralellik de kayda değerdir. Hıristiyanlık da Kudüs’te emperyalist Roma sömürge yönetimi altında ezilen ve bir kurtarıcı beklentisi içerisinde olan Yahudi toplumunun bunalımlı bir döneminde ortaya çıkmıştır (Günay, 2000, s. 338-467).

Görüldüğü üzere, dinî fikirler ve kavramlar dünyası sosyokültürel şartlardan bağımsız değildir. Diğer büyük dinî geleneklere göre daha yeni ve otantik kaynaklara sahip olan İslam’ın yedinci asırda Mekke’de ortaya çıkışı da bunalımlı bir dönemin yaşandığı toplumsal sorunların zirveye çıktığı bir toplumsal çözülme döneminde olmuştur. Sosyal entropinin arttığı bir tür toplumsal çözülme olan toplumsal buhranlar ve belirsizlikler dinlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

3.2. Toplumsal Çözülme

İslam’ın geliş arefesinde Mekke toplumu inanç itibariyle putperest, animist, natürist ve Haniflerden oluşmaktaydı. Ayrıca orada ve civarındaki yerleşim birimlerinde Hıristiyanlar, az sayıda Yahudiler, yıldızlara tapan Sabi ve Zerdüşter de ikamet etmekteydi (Günaltay, 1997, s. 66-81). Putperest çoğunluğun hâkimiyeti altında bulunsa bile farklı dinî gruplar sebebiyle şehrin, kendi dönemine göre azımsanmayacak ölçüde çok kültürlü bir atmosferi teneffüs etmiş olma ihtimalinden söz edilebilir. Çünkü Mekke, farklı din ve inançların, kavşak noktasında konumlanmıştı. Böylesine farklı bir kültürel

ortama zemin teşkil eden Mekke’de İslam’ın ortaya çıkışı, bedevilik kültüründeki katı cemaat bağlarının gevşeyerek şehir toplumlarına özgü bireyselliğin baş göstermesiyle paralellik arz eder. Sosyal olgular, toplumun parça ve bütünü arasındaki etkileşim süreçlerinin sonucunda oluştuklarından sosyal sistemlerde entropiyi belirleyen etkenler, sistemin ögeleri arasındaki işlevsel farklılaşma ve ögeler arasındaki karşılıklı bağlanma dereceleridir. Bu bağlanmayı zayıflatan durumlardan biri de bireyselleşmedir.

İlkel üretim ve tüketim maddelerine kanaat gösteren bedevi ekonomiden dışa açılımlı ticari ekonomik ilişkiler esnasında rekabete dayalı büyük servet birikimiyle birlikte cemaat bağlarının gevşemeye yüz tutması ve buna bağlı olarak toplumsal değerlerin kaybolmaya başlaması, bireysellik eğilimlerini besleyen başlıca faktörlerdi (Hodgson,1995, s. 107; Watt, 1986, s. 80-86). Yaşam standartlarının şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeyindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir (Bailey, 1990, s. 37-38). Bu da entropinin yaşama düzeyinin ters orantılı olduğunu söyler. Değer sisteminden yoksun olarak insanların devamlı surette en fazlayı elde etme yarışı, Durkheim’in anomi kavramıyla açıkladığı anlamsızlık, amaçsızlık ve normsuzluk duygusunun sergilenmesine yol açmıştır. Toplumsal ilişkilerin zayıflaması ve değer yargılarının etkisinin azalması sosyal entropinin bileşenlerinden bir olan geçirgenliğin azalması anlamına gelir.

İslam öncesinde, Mekke’nin, İbn Haldun’un ifadesiyle bedevi toplumdan şehirli topluma dönüşümün sancılarını yaşamakta olup, Mekke’nin ticaret merkezi olarak gelişmesine rağmen, kabile ve soy oluşumu bazı yönlerden etkisini hissettirmekle beraber, bireyselleşmenin etkisiyle artık bazı yönlerden kabile ve akrabalık bağlarının ciddiye alınmamasının etkileriyle ahlaki standartlar eskisi kadar iyi işlemiyordu. Kureyşliler, en azından Mekke sınırları içinde kan davaları gibi tehlikeli âdetleri kontrol altına almış olsalar da insanlar arasında kabile dayanışmasını tehdit eden ve her halükârda servetin iyi karşılandığı fakat cömertlik gibi bedevi mürüvvetini zayıflatan bir ekonomik eşitsizlik ortaya çıkmıştı. Değerli olmanın derecesi şerefliğin üstün olmasıyla değil, servette üstün olma ile yer değiştirmiş ve mala–mülke güvenmenin sonucunda Allah’la bağlılığını unutmaya ve hatta inkâr etmeye kadar giden aşırı kendine güvenin doğmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla ekonomik ve ticari hayat bireyselliğin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve kişiler, kendi çıkarları için daha fevri davranmaya başlayarak kabilesinin

dayattığı normlara daha az uyum göstermeye başlamış, aykırı tutum ve davranışlar sergilemelerine neden olmuştu. Ebu Leheb, yeğeni Muhammed'e karşı diğer kabile mensuplarının davrandığı gibi davranmamış ve çoğundan farklı bir tutum ve davranış benimsemesi bunun göstergesidir. Yaşanılan toplumsal dönüşümle beraber bireysel çıkara dayanan ilişkilerin yaygınlık kazanması, gelir dağılımında oluşan sosyal-ekonomik dengesizlik son derece artış göstermesi sonucunda Mekke'de, toplumun çoğunluğunu kapsayacak şekilde, birçok bakımdan toplumsal çözülme süreci yaşanmakta ve Mekke toplumu, kendi standartları ölçüsünde 'anomik' durumun önemli izlerini taşımaktaydı (Hodgson,1995, s. 107; Watt, 1986, s. 80-86).

Aslında, hayatın tehlikelerle dolu olduğu düşüncesi ve belirsizliğin bir sonucu olarak yeni düşünceler ortaya çıkar. Fakat hayatı tehlikelerle dolu ve riskli görme eğiliminde olmayan ve herhangi bir sosyal veya ekonomik sıkıntı içerisinde bulunmayan üst tabaka mensuplarının, kurtuluş fikrini geliştirmeyi güçlükle kabul edecekleri söylenebilir. (Weber, 1963, s. 107.) Bu ifadeler, esasında dinin doğuşunda toplumsal krizin rolüne işaret etmektedir. Kur'an'ın, Mekke'deki yaşanan toplumsal bunalımla ilgili ortaya koyduğu argümanlar, olumsuz sosyal-ekonomik şartların ve insanların bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyen, tahrif edilmemiş ilahi bir dinin mevcut olmayışından kaynaklandığı şeklinde sorunun kaynağının diğer faktörlerden daha çok dinî olduğu yönündedir. Konuyla ilgili birçok kaynak, diğer büyük dinlere benzer şekilde Mekke ve civarında, sosyal-ekonomik bir dengesizlikten kaynaklanan ve İlahi bir dini olmamasından dolayı toplumsal bunalım ve ahlaki çöküntünün yaşandığını güven bunalımı ve sıkıntıların baş gösterdiğini bildirmektedir. Arapların toplumsal ilişkilerine yön veren mürüvvet, ahde vefa, cömertlik, asabiyet (akrabaya düşkünlük) ve sadakat gibi değerleri benimsedikleri ve önemli hasletlere sahip olduğu da bilinmektedir (İzutsu,2000, s. 109-150; Kazancı, 1986, s. 103-110).

Toplumsal yapının dönüşümüyle oluşan bu ortam, yeni bir dinin gelişi için oldukça uygun bir zemin sağlamıştır denilebilir. İktisadi, hukuki, ahlaki vb. toplumsal bunalımların, insanların daha anlamlı, güvenli ve âdil bir dünyada yaşama istek ve arzularını kamçıladığını söylemek yanlış olmasa gerektir (Berger, 1967, s. 44-68). Bireyselleşme eğilimleri sonucunda ise, bu hasletlerin, özellikle sosyal-ekonomik açıdan üst düzeyde bulunanlar açısından zamanla değerini yitirmeye başladığı veya kademeli şekilde bir değer kaybına uğradığı gerçeğini hatırlamakta fayda vardır. Mekke'nin İslam öncesi Arap toplumunda güven bunalımına ait sosyolojik görünümü, dinî düşüncenin doğuşuna dair Weber'in toplumsal ve ekonomik sıkıntıları, asla tek kaynak değilse de

kurtuluş inançlarının etkili bir kaynağı olarak ve her kurtuluş ihtiyacının bir kısım sıkıntı ve rahatsızlıkların ifadesi olduğunu düşünen argümanı ile uyum halinde olduğu söylenebilir.

Arapların daha öncesinde kendilerini bir arada tutan değer yargılarından uzaklaşmaya başlamalarının sonucunda toplumsal çözümler yaşanmıştır. Servetin zenginler arasında dolaşmaya başlaması, toplumsal sınıflar arasında oluşan sosyal-ekonomik uçurum ve paylaşımın azalması Arap toplumunda toplumsal değerlerin kaybolmasına neden olmuştur. İslami kaynaklara göre Arap toplumunda güven bunalımının doğmasına yol açan sınıf, statükocu muhafazakâr mele (ileri gelenler, eşraf) ya da mutrafın'dır (nimetin ve rahat yaşamın şımartıp azdırdığı kimseler). Mele ya da mutrafın'ın dışında kalanlar veya az sayıdaki seçkinin dürüst, samimi, vefalı oluşu bu gerçeği hiçbir zaman değiştirmez. Belirli bir süre sonra çoğunluğun seçkinlere uyması ve onların bazı davranış biçimlerini benimsemesi kaçınılmaz olacaktır (Bakara, 2/166-167; Araf, 7/38-45; Neml, 16/88; Şuara, 26/91-102; Çelik, 1986, s. 75-83). Toplumsal güven ortamını tehdit eden ayrıcalıklı ve ayrıcalıklı olmayanlar ayrımı adil bir dünya beklentisini karşılamaktan uzaktır. Ayrıca toplumsal düzeni tehdit eden bir durumdur. Toplumsal güven ortamının olmamasının sonucunda, toplumsal entropinin yaşanması da kaçınılmazdır.

Bir dine aidiyet yönelimi, sığınma 'ihtiyacı' insanın ontolojik gerçekliğidir. İnsan, maddi-manevi tüm 'ihtiyaçları' ve 'potansiyelleri' açısından da tanımlanabilir bir varlıktır. İnsanı ihtiyaçları ve potansiyelleri açısından tanımlamak, bir anlamda onu 'eksiklikle' tanımlamak oluyor; çünkü ihtiyaçları giderilmemiş, potansiyelleri 'aktüalize' olmamış insan tam bir insan değildir. İnsanların 'zayıf' bir varlık (Nisa, 4/28.) olduğunu belirten Kur'an ayetiyle kastedilen, muhtemelen, bireyin yaratılıştan getirdiği birçok şeye ihtiyaç duyan eksik yapısıdır. Her fert, çeşitli ihtiyaçlarını giderebildiği ve çeşitli potansiyellerini gerçekleştirebildiği ölçüde gelişir ve daha eksiksiz bir insan haline gelir. O halde insanın nihai amacı kendini geliştirmek, tam bir insan olmaktır, denilebilir (İrzik ve Buğra, 1998, s. 38-16).

Dinin işlevlerinden bir tanesi de tüm olumsuz gelişmeler karşısında hayata anlam ve gaye kazandırmak; sağladığı manevi güvenlik sayesinde fertlerin bireysel ve toplumsal krizlerin üstesinden gelmesini sağlamaktır. Kısacası, Hicaz'da toplumsal bir güven bunalımının ve belirsizliğin hâkim olduğu bir sosyal yaşantı vardı. Kur'an-ın ezen-ezilen (mele'-mutraf/müstekbir-müstez'af) diyalektiğine yönelik çok sayıdaki ikazı da bunun belirtisidir. Gerçekten de Arap toplumunda meydana gelen değişimler, toplumsal huzur

ve bütünlüğü ortadan kaldıracak nitelikteydi. Arap toplumunda yaşanan bu olumsuz değişimler, toplumları yeni bir güvenli ortam arayışına sürüklemiştir. İslam dininin temel ilkelerinden olan güvenin tesisi ile toplumsal huzursuzluklar sona erecektir. Maslow'un temel ihtiyaçlar hiyerarşisinde ele aldığı fiziksel ihtiyaçlardan hemen sonra değindiği güven ihtiyacı temel bir ihtiyaçtır ve onun yokluğunda toplumlar büyük bir boşluk içerisinde olurlar. Toplumsal çalkantı ve değişimlerin hızlandığı dönemlerde anlam arayışı daha da belirgin hale gelir. Bu tür ortamlar, bunalım ve kaos durumları, insanları daha farklı anlamlı bir dünya arayışına iter (Kurt, 2011 s. 15-28).

Dinî tecrübenin ortaya çıktığı toplumsal, ekonomik ve kültürel şartların ve değişmelerin belki de onun tezahür etmesi için sadece uygun ortamlar oluşturduğu söylenebilir. İslam dini, dinî morfoloji bakımından ele alındığında, katıksız bir monoteizm olarak, İbrahim geleneğinin bir devamından ibaret görünmektedir. İslam inancına göre, evrenin ve evrendeki her şeyin yaratıcısı ve tanzim edicisi olan Allah, insanların 'ilahi olan' ile bağlarının en gevşek yahut kopuk olduğu anlarda hemen hemen her topluma kendi emirlerini tebliğ eden elçiler göndermiştir ve Muhammed de bu elçiler zincirinin son halkasını oluşturmuştur (Berger, 1967, s. 44-68).

İslam dinini, sosyolojik açıdan ele almaya çalışırken, Max Weber'in, kurumsallaşmış dinlerin, toplumsal sıkıntıların olduğu kriz döneminde, yerleşik toplumsal düzene ve gözü kapalı kabul edilen geleneksel inançlara karşı, karizmatik bir liderin öncülüğünde bir tür tepki veya protesto hareketleri şeklinde ortaya çıktığını hatırlamakta fayda vardır. Dolayısıyla İslam, diğer büyük dinlerin, güçlü imparatorlukların fay hatlarında ortaya çıktığı gibi, Sasani ve Bizans İmparatorluklarının keşiştiği Arabistan bölgesinde, geleneksel dini ve toplumsal inanç, uygulama ve çarpıklıklarına karşı bir tür tepki niteliğinde, protesto hareketi şeklinde doğmuş ve gelişimini sürdürmüştür (Günay, 2012, s.515). İslamiyet'in içinde doğduğu toplumsal yapının bozulmaya başladığı, belirsizliklerin olduğu ve toplumsal krizlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Toplumların yeniden toplumsal düzeni sağlama noktasında bilgi eksikliği olduğu ve dolayısıyla enformasyon kaybı söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal düzensizliğin yaşandığı bu dönem bir sosyal entropi durumunun yaşandığı bir dönemdir. Sosyal entropi kavramı, toplumsal yapının birçok alanında karşılaşılan belirsizlikler ve aksaklıklar için kullanılabilir bir kavramdır.

3.3. Sosyal Entropi ve İslâm

İnsanlık tarihinde dinlerin geldiği sosyal-kültürel ortam, yeni dinin ve düşüncenin oluşumuna zemin hazırlayacak nitelikte toplumsal sorunların ve krizlerin artış gösterdiği dönemlerdir. Yaşanan kriz dönemleri, toplumsal denetim mekanizmasının yokluğunda ekonomik, kültürel ve sosyal yönden entropi sürecinin yaşandığı çöküş dönemleridir. Durkheim'in anomi kavramı ile betimlemeye çalıştığı bu sosyolojik olgu, dinin toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyonunun zayıflamaya başlaması sonucu ortaya çıkan belirsizlik ve düzensizlik ile karakterize olmuştur. İslam dinin de geldiği dönem diğer dinlerin toplumsal krizlerle özdeşleşen durumu ile aynı özellikleri ile benzerlik göstermesi Mekke döneminin sosyal entropi açısından özelliklerinin neler olduğu ve İslam dini ile olan ilişkisinin anlaşılması açısından önemli olduğu söylenebilir.

İslam dini açısından sosyal entropi sürecinin toplumsal ilişkiler açısından ortaya çıkan ve sistemin işleyişini bozan bir süreç olduğunu gerek geçmiş gerekse günümüzde toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında entropi sürecinin işlevsel olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu gibi sorunların karşılaşımla olasılığının sıklığı ve toplumsal düzeni tehdit eden unsurların neler olduğu konusu dikkat çekici olmuş ve Pynchon'nın da belirttiği gibi insan ilişkileriyle ilgili ve bir sosyal sistem kuramı olan sosyal entropi kuramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (De Zwaan, 1994). Ayrıca bu kuram bir sosyal sistemin nasıl işlevsel olduğunu göstermesi açısından da önemlidir (Bailey, 1994, s. 38).

Sosyal entropi kavramı, toplumsal sistemi meydana getiren bileşenler arasındaki etkileşim ve iletişim sürecinde açığa çıkan kayıpları belirleme ve dolayısıyla bunların minimize edilerek verimliliğin artışında oldukça kullanışlı bir kavramdır. Ayrıca bu kavram göz önüne alınan toplumun bir enerjisi olduğunu ve bu enerjinin tespitinin yapılması gerektiğini söyler. Bu bağlamda bu yönü ile sosyal entropi kuramı, bir toplumsal sistemin sahip olduğu girdilerden o toplumun ihtiyaçlarını giderebilecek ürünler (çıktı) elde edebilme kapasitesini ifade eden toplumsal enerji gibi kendiliğinden çözüme giden yolda yeni ve alışılmışın dışında kavramlar üretebilmesi ve olabildiğince nesnel ölçüt oluşturması açısından da önemli bir kuramdır. Bu bağlamda Bailey sosyal entropinin nesnel ölçütünün az gelişmiş toplumlarda tüketilen kalori miktarı; gelişmiş toplumlarda ise toplam refah düzeyi gibi faktörlere ait yaşama standartlarının ölçümü olduğunu söyler (Bailey, 1994, s. 28).

Sosyal Entropi Teorisinde amaç bir sosyal sistemin nasıl bir işeyiş içerisinde olduğu ve onu işlevsel kılan unsurların neler olduğu sorusunu yanıtlayabilmek için

kullanışlı ve kabul edilebilir karmaşık bir toplum modeli oluşturmaktır. Toplumsal olanın karmaşıklığı nedeniyle bu toplum modelini yeterince anlayabilmek ve çözümleyebilmek için, aksiyomatik olarak kabul edilebilir karmaşık bir modele sahip olmamız gereklidir. Daha doğrusu oluşturulan toplum modeli toplumsal bir karşılığı olan izomorfik bir model olmalıdır. Karmaşık bir toplum modeli kadar kendisi de kabul edilebilir seviyede karmaşık olmalı ve modern toplumun günlük işleyişinin nasıllığını anlatabilmesi gerekir. Bu model makro toplumsal değişkenleri, bu değişkenler arasındaki önemli ilişkileri ve bireyin toplumsal bağlamda nasıl işlediğinin anlaşılmasına yardımcı olacak, göze çarpan bireysel özelliklerini (mikro değişkenler) de açıklayıcı özellikte olmalıdır. Son olarak, model bize işlevsel bir bütün oluşturmak için mikro değişkenlerin (bireysel özellikler) ve makro değişkenlerin (toplumsal özellikler) nasıl birbirleriyle ilişkili olduğunu göstermelidir.

Sosyal entropi teorisi, klasik sosyoloji kuramcılarının zamanından beri sosyolojide çözüme kavuşturulamamış ve çözüm bekleyen bir konu olan mikro/makro ölçekli problemlere başarılı bir şekilde uygulanabilir bir çerçeve oluşturmaktadır. Sosyal yapının karmaşık makro ve mikro ölçekli değişkenlerini bir araya getirme konusunda başarılı olduğu gibi, bu yapıların zaman içerisindeki değişimini de analiz edebilme noktasında yeterli bir model olması gerekir. Toplumsal yapının değişiminin zaman içinde belirli bir noktada göze çarpan makro ve mikro değişkenlerini belirleyebilmeli ve aralarındaki ilişkiyi kesitsel bir analizle tanımlayabilmelidir. Ayrıca bu model zamanın belirli bu kesiti içerisinde mikro ölçekli eylemleri incelemek ve makro değişkenlerdeki meydana gelen değişikliklerini ortaya çıkarmak ve bu iki farklı yaklaşımın birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu göstermek için de uygun bir çerçeve sunmaktadır. Karmaşık toplumsal bir model sosyal yapının tüm katmanları arasında belirli bir ilişkiyel tutarlılık içerisinde hem toplum içindeki gerginlik ve baskıları hem de sosyal tutarlılığa yol açan ve toplumsal hayatta kalmayı ve günlük işleyişi sürdürmeye yardımcı olan faktörleri tanımalı ve kapsamalıdır. Bu nedenle model hem fikir birliğine hem de çatışmaya izin vermelidir.

İnsana dair başarılı bir model oluşturabilmenin yolu, maddi varoluşu ve ampirik gerçekliğin gözlemlerini, insan varoluşunun öznel faktörleri pahasına vurgulamamasıdır. Bilimsel model oluşturma evresinde her ne kadar açıklama ve öngörü arayışında olunursa olunsun, bu model insana dair sorun ve problemlerin çözümünde ne kadar insancıl olmaya sadık kalırsa o oranda yeterli ve kapsayıcı bir çerçeve sunabilir. Her ne kadar İnsana dair değerlere yer bırakmayan bir toplum modeli bilimsel olma özelliği taşısa da kendi gerçekliğinden uzaklaşmış olacaktır. Sosyal Entropi Teorisi (SET) her şeyden önce

makro sosyolojik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, analizlerin çoğu bütünsel toplumu temel analiz birimi olarak kullanır ve ilgilenilen değişkenler toplumun bir bütün olarak özellikleri olarak düşünülebilecek değişkenlerdir (Bailey, 1990, s. 2).

Burada entropi teorisi kavramının kullanılması sistemin yetersiz denge kavramının bir karşılığı ve sistem durumunun sürekli bir ölçüsü olarak ele alınmış olmasıdır. Sosyal entropi teorisi (SET) sosyoloji için bütüncül bir yaklaşımın anahtarı ve disiplinler arası entegre bir kavramdır. Sözel ve istatistiki literatürleri sosyolojiye entegre etme potansiyeline sahiptir. Ayrıca ortak bir referans noktası sağlayarak disiplin boşluklarını köprüleme potansiyeline sahiptir. Katakis ve Katakis'in söylediği gibi, Entropiye ilgi şaşırtıcı değildir, çünkü disiplinler arası, çok düzeyli araştırmalar için birçok avantaj sağlar. Birleştirici potansiyeli fazla vurgulanmaz. (Bailey, 1990, s. 5)

Yaşam standartlarının şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeylerindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir.

Yaşam standartlarının şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumunun verimlilik problemi ile karşılaşacağını göstermesi bakımından İslam öncesi toplumsal yapının sosyal-ekonomik-kültürel yapısında ortaya çıkan verimlilik problemlerinin ve yaşam düzeylerinde ortaya çıkan aksaklıkların neler olduğuna bakılması gerekmektedir. Bu aksaklıkları anlamak için o dönemi coğrafi, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan anlamak gerekmektedir. Ayrıca sosyal entropinin yaşandığı bu dönemde entropiyi etkileyen Makro ve Mikro olmak üzere çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bu değişkenlerin İslamiyet'in geldiği dönemde oluşan şartları da içine alacak şekilde genişleterek bir korelasyon sağlanması, o dönemde oluşan sosyal entropiyi etkileyen bileşenlerin anlaşılmasını sağlaması açısından önem arz etmektedir. (Bailey, 1990, s. 37-38).

Şimdi SET biraz ayrıntılı olarak tanımlandığına göre, bunun karmaşık toplumun analizine uygulanmasına hazırdır demektir. Analize makro sosyoloji ile başlanıyor ve şimdilik sadece bütünsel toplumun özellikleri olarak tanımlanabilecek değişkenler inceleme sahasına alınıyor. Makro sosyolojik analizin en büyük problemlerinden biri, çalışma için uygun değişken setinin seçilmesidir. Neredeyse seçilebilecek sonsuz sayıda değişken var gibi görünüyor. Bu nedenle, zamanla fiziksel bir mekânda hareket eden bir dizi insan aktörden oluşur. Böylece, belirli bir zaman noktasında, iki temel makro

sosyolojik özelliğın somut bir toplumun nüfus büyüklüğü ve eylemlerinin bağlamını sağlayan fiziksel alan olduğu biliniyor. Bunlar tanım gereği SET'in makro sosyolojik özellikleridir.

Önce fiziksel uzayın makro sosyolojik özellikleri ele alınmaya çalışılacaktır. Sosyolojinin fiziksel, biyolojik ve kültürel faktörleri analitik olarak ayırma geçmişı vardır. Başka yerlerde bu tür analitik ayrımları güçlü bir şekilde tartışıldı. Çünkü fiziksel faktörlerin fiziksel alan bağlamında hareket eden insanlar tarafından üretildiği açıktır. Tüm sosyal sistemlerin şu anda mekânsal bir alanda faaliyet gösterdiği açıktır. Daha önce bu mekânsal alanın özelliklerine değinildi ve burada daha ayrıntılı olarak açıklandı. SET'in ilkelerine göre, alan, sistemin sınırları içindeki fiziksel, biyolojik ve kimyasal elementlerin toplamını ifade eder. Bu nedenle, sınırlar içindeki tüm enerji ve gıda kaynaklarını, sınırlar içindeki suyu (veya bir miktar toprak; toprak sınırı) ve kara alanının üstündeki hava alanını içerir. Dolayısıyla, sosyal sistemin mekânsal alanı, sınırlar içindeki fiziksel, kimyasal veya biyolojik nitelikteki her şeye atıfta bulunur. Dolayısıyla, toplumun genel olarak fiziksel çevresi veya sadece çevresi olarak adlandırılan özellikleri içerir. (Bailey, 1990, s. 6-7).

A-Makro Değişkenler (Toplumsal alanda): Toplumsal alanda, sosyal entropiyi etkileyen faktörlerden biri de nüfus dağılımıdır. (Sarıkaya, 1993, s. 65). Arap yarımadasında nüfusu dağılımının ne şekilde olduğunu anlamak için coğrafi açıdan bölgenin yapısını anlamakta fayda vardır. Coğrafi açıdan Peygamber'in dönemine bakıldığında, Arap Yarımadası bir yandan denizler, öte yandan çöller bölgeyi dış dünyadan yalıtarak izole bir ada ülkesi haline getirmiş ve bölge ada görünümünde olmuştur. İklim açısından ise, kurak bir çöl iklimi hâkimdi. Dolayısıyla bu şekilde olumsuz şartların egemen olduğu bir bölge, bedevi kültürün hüküm sürdüğü, medeniyet açısından da göçebe bir çöl medeniyeti şeklinde idi. Coğrafyanın toplumlar için kader olduğunu söyleyen İbn Haldun'a göre, coğrafya Arap toplumunun sosyal-kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir fonksiyon yerine getirmektedir. İklim ve coğrafi yapı tarafından şekillenen bölge, sadece kara parçasının fiziki yapısını değil sosyal ilişkilerin de şekillenmesinde rol oynamış ve zorlu şartların gereği olarak kendilerini savunmak için savaşçı bir toplum oluşmuştur. Gerek doğanın ve gerekse insanların saldırılarına karşı bir arada kalabilmeleri ve kendilerini koruyabilmeleri için, kabile yaşam tarzını benimsemişlerdir. Kurak çöl iklimi ve zorlu şartlar gereği kabile düzeni, tek başına ferde yaşam hakkı tanımamaktadır. Arap yarımadasının büyük bir kısmının çöl olması ve diğer taraftan da denizlerle çevrili olması, ekonomik faaliyetlerin sınırlı olması

ile sonuçlanmıştır. Sadece bazı uygun yerleşim bölgelerinde ve vahalarda zirai ekonomi gerçekleştirilirken, su ve otlakların kıtlığı nedeniyle hayvan yetiştiriciliğine dayalı küçük gruplar halinde dağınık bedevi bir göçebe yaşam tarzı devam etmiştir. Dolayısıyla buradan anlaşıldığı üzere bedevi yaşamın bir sonucu olarak nüfusun dağınık halde ve kabilelerin birbirinden uzak oldukları anlaşılmaktadır. Arap toplumu sınırlı bir alanda, ekip biçmeye uygun vahalarda göçebe hayatı şeklinde yerleşik bir köy görünümündeydi. Daha sonra dağınık halde bulunan bu kabileler şehirlere gelmek suretiyle hazari topluluklara dönüşmüştür (Günay, 2012, s. 516-519).

Tanım gereği somut bir sistemin özelliği olan ikinci bir özellik nüfus büyüklüğüdür. Belirli bir zaman noktasında, belirli bir sistemin hem uzamsal alanı hem de popülasyon büyüklüğü sabit olduğundan, genellikle verildikleri varsayımlar veya alınırlar ve analizde açıkça kullanılmazlar. Bütüncül, bütünsel bir model üretme çabasına uygun olarak, sistem sınırları içinde hem mekânsal alanı hem de toplam nüfus büyüklüğünü temel makro sosyolojik değişkenlerin açıkça dahil edilmesi zorunludur. (Bailey, 1990, s. 7).

Durkheim, herhangi bir toplumun geleneksel yapısının değişerek, daha farklı bir yapıya dönüşmesinde nüfus hareketlerinin ve dağılımının önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel yapıdan modern döneme geçişinin önemli bir göstergesinin nüfus artışı olduğunu ifade eden Durkheim'e göre bir toplumun nüfusu arttığında, mekanik dayanışmaya dayanan nispeten basit ve tekil yapılar, sürekli bir dönüşüm geçirerek organik dayanışma üzerine kurulu hale dönüşmektedir. Mekanik dayanışmaya dayanan, yüz yüze ilişkilerin olduğu İlkel üretim ve tüketim maddelerine kanaat gösteren bedevi ekonomiden, organik dayanışmaya dayalı, dışa açılımlı ticari ekonomik ilişkiler esnasında rekabete dayalı büyük servet birikimiyle birlikte cemaat bağlarının gevşemeye yüz tutması ve buna bağlı olarak toplumsal değerlerin kaybolmaya başlaması, bireysellik eğilimlerini besleyen başlıca faktörlerdir. (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 85-88). Mekke toplumunun yüz yüze ilişkilerin sürdüğü ilkel bedevi ekonomiden, şehirleşme ile kabile ilişkilerinin gevşemeye başladığı, bireyselliğin artış gösterdiği dışa açılımlı bir ekonomiye doğru bir değişim geçirdiği gözlemlenmektedir. Bu durum Mekke' de toplumsal bunalımların artmasıyla beraber gerek ekonomik ve gerekse toplumsal değerlerin değişmeye başladığı ve eski geleneksel toplumsal ilişkilerin niteliğinde bir çözümlenin yaşandığı sosyal entropi ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

B- Bilgi: Sosyal entropiyi belirleyen diğer bileşenlerden biri de bilgi ögesidir. (Sarıkaya, 1993, s. 65). Bilginin önemi sadece günümüzde için değil, geçmiş dönemlerde

de toplumlar için hayati bir öneme sahip olmuştur. Özellikle toplumsal buhranların yoğun bir şekilde yaşandığı kriz dönemlerinde bilgiye olan ihtiyaç daha da önemli hale gelmiştir. Elbette enformasyon kaybı her dönem toplumlar için büyük bir risktir. Beck, geçmişte doğal tehlikeler için kullandığı risk kavramını bugünün şartlarında insan eliyle üretilmiş yapay riskler olduğunu ifade etmiştir. İnsanlar bilmediği şeylere karşı büyük bir korku hissedip, kısa zaman içerisinde bilinmeyenin anlaşılıp, zihinde anlamlı hale dönüştürülmesi gerekmektedir. İster doğal riskler isterse yapay riskler olsun, bilinmeyenin insanlar üzerinde yarattığı tehdit, toplumları belirsizlik ve düzensizlik ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Hem kutsal kitaplar hem mitolojiler ve destanlarda insanlara toplumsal ilişkiler kurmaları ve toplumsallaşmaları doğrultusunda mesajlar verilmiştir. İnsanların var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri toplumsal ilişkiler üzerinden sağlanmakta olup, bu durum ontolojik bir gerekliliktir. Toplumsal ilişkiler sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmeleri için enformasyon girdisine ihtiyaç duyarlar. Diğer doğal sistemler gibi toplumsal sistemler de işleyişini bileşenlerinin kendi aralarında paylaştığı bilgi alışverişine borçludur. Toplumsal yapı iletişim ve etkileşimin kesintiye uğramasının sonucunda entropi süreçleri ile karşı karşıya kalır. Birbirinden kopuk şekilde bilgi alışverişinin olmadığı sosyal ilişkiler birtakım belirsizlikler ve sıkıntıların yaşanmasına neden olabilir. Sosyal yapı tarihsel süreçte sosyal ilişkileri kesintiye uğratan depresyon, sel, hastalık gibi doğal; savaş, göç, açlık gibi yapay birçok afetler ve sıkıntılı durumlar ile karşı karşıya kalmıştır. Böyle durumlarda İnsanlar diğer zamanlardan daha fazla oranda bilgiye ve birbirleri ile iletişim halinde olmaya ihtiyaç duyarlar. Toplumlar yaşam enerjilerinin azaldığı böyle kriz anlarında kendilerini yenileyebilecek kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Sosyal entropi süreçlerinin artış gösterdiği bu durumlarda doğru enformasyon, sistemin aksayan kısımlarının düzeltilmesinde başvurulması gereken önemli bir girdidir.

Sosyal sistemin sorunsuz şekilde işleyebilmesi için gerekli olan bilgi alışverişinin son derece önemli olduğu kritik dönemlerden birisi de kısa zaman önce tüm dünyayı etkisi altına alan korona virüs salgınının yaşandığı pandemi sürecidir. İnsanların birbirleri olan iletişiminin kopmasına neden olan bu süreç, sistemin sürdürülebilirliği için enformasyon girdisinin hayati önem sahip olduğunu göstermektedir. Korona süreci, toplumların bir arada ve yüz yüze etkileşim halinde olmalarını kısıtlamış ve toplumların varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Korona virüs, İnsanların kendi ontolojik varlığını devam ettirebilmek ve çoğalmak için başvurduğu etkileşim ve iletişim araçlarına benzer bir yol izleyerek

kendi yayılımını sürdürmektedir. İnsanların toplumsal ilişki ağlarında kullanmış olduğu iletişim ve enformasyon tekniklerini kendi varlığını devam ettirmek ve çoğalmak için kullanmaktadır. Korona virüs, genetik yapısında bulundurduğu enformasyonu etkileşim halinde bulunan insanlar üzerinden aktarmakta, bilgi transferi yapmakta ve mutasyona uğramaktadır. Bir nevi korona virüs insanların toplumsallaşmak için kullanmış olduğu yolları izleyerek kendi varlığının devamlılığını gerçekleştirmektedir. İnsanlık tarihi süresince toplumlar bir arada ve iletişim halinde olabilmek için enformasyon üretmiş ve onu kullanmıştır. Aynı şekilde korona virüs de enformasyon ve iletişim kanallarını kullanarak bilgi transferi yapmakta ve varlığını sürdürebilmektedir. Korona sürecinde insanlar, eski alışkanlıklar doğrultusunda her ne kadar yüz yüze etkileşim kurmasalar da teknolojinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak dijital ortamlarda etkileşim kurmaya başlamış ve yeni iletişim ağlarının kurulmasını sağlamıştır.

Korona virüsün ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı süreç içerisinde bulunduğumuz toplumsal dönem bazı sosyologlar tarafından farklı şekilde tanımlanmış ve isimlendirilmiştir. Bazılarına göre içinde bulunduğumuz toplumsal süreç postmodernite olarak isimlendirilmiştir. Bazılarına göre bilgi çağı, bazılarına göre ise teknolojik alt yapının gelişmesi, bilginin küresel boyutta dolaşıma girmesiyle birlikte enformasyon çağı olarak da isimlendirilmektedir. Günümüzde geçmişte olduğundan daha fazla oranda insanlar için bilginin önemi ve gerekliliği tartışmasız daha ön plana çıkmakta ve kullanılmaktadır. İnsanlar tarihi süreçte birbirleri ile iletişim kurabilmek için her dönem çeşitli araçlar kullanmış ve iletişimlerini devam ettirmek için enformasyona ihtiyaç duymuşlardır. Çağ ve zaman değişse de insanların iletişime olan ihtiyacı değişmemiştir. Toplumsal sistem kendi iç dinamiğini bir amaç doğrultusunda alt sistemlerin birbirleri ile ve bir üst sistem ile kurdukları iletişim ve etkileşim sayesinde ayakta tutabilmektedir. Toplumun her bir bileşeni ile diğerleri arasında paylaşılan enformasyon sayesinde düzen sağlanabilmekte ve belirsizlikler giderilmektedir. Korona sürecinde virüs, kendi varlığını enformasyon aracılığıyla üretmekte ve taşımış olduğu genetik bilgilerini kodlayarak ve çoğalarak insanlar üzerinden devamlılığını sağlamaktadır. Toplumsal sistem için gerekli ve önemli olan enformasyon virüsün yayılımı ve devamlılığı içinde önemli ve gereklidir. Dolayısıyla gerek doğal sistemler olsun gerekse sosyal sistemler için olsun bilginin üretimi, kullanılması ve yayılımı son derece önemli ve gereklidir.

Korona virüsün ortaya çıkışı ve yayılımı ile ortaya çıkan toplumsal olguları ve sonuçlarını analiz edebilmek için öncelikle enformasyon teorisinin verilerine göz atılması

gerekmektedir. Toplumsal sistemin düzenli bir şekilde devamlılığını sağlayabilmesi için sağlıklı enformasyon girdileri ve onun kullanımı gerekmektedir. Sosyal olayları açıklayabilmek için hem fiziki sistemi hem de toplumsal sistemi bir arada ele alan genel sistem yaklaşımını ve onun metodolojisinin kullanılmasının korona sürecinin analiz edilebilmesi açısından gerekli olduğu söylenebilir. Korona virüs başka bir biyolojik sisteme ait bir bileşen olmasına rağmen başka bir biyolojik canlı üzerinden yayılımını devam ettirmektedir. Her iki biyolojik canlı türü arasında oluşan birinin varlığının diğerinin yok olması üzerinden devam eden bu ilişki hem biyolojik hem psikolojik hem de sosyolojik bileşenlere sahip olan insan türü için birçok belirsizliklerle dolu sonuçları oluşturmaktadır. Hem fiziki hem de toplumsal sistemin için devamlılığı için enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Enerji kayıpları ise her iki sistem için düzensizliğe ve belirsizliğe yol açmaktadır. Fiziko-Kimyanın ikinci yasası olan entropi yasası, enerji kayıplarının yol açtığı düzensizliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Korona süreci, toplumsal sistemin bileşenlerinin birbirleriyle olan etkileşimini ve iletişimini kesintiye uğratarak birtakım belirsizliklere yol açmaktadır. Sosyal entropi olarak isimlendirilen bu düzensizlik bir sosyal sistem kuramıdır. Pynchon'ın da belirttiği gibi "sosyal entropi, insan ilişkileriyle ilgilidir" (De Zwaan,1993, s. 195). "Sosyal entropi teorisi, gerçek bir sosyal sistemin nasıl çalıştığını gösterir" (Bailey,1994, s. 38). Çünkü sosyal entropi, sistemi oluşturan öğeler arasındaki bütünleşememe ya da eklemleşememe (düzensizlik) nedeniyle toplumsal kaynakların, yararlı bir işe dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan kayıpları ifade etmektedir.

Korona virüs çıkış noktası açısından düşünüldüğünde Çin'in bir bölgesinde ortaya çıkmış ve oradan dünyanın diğer bölgelerine hızlı bir şekilde yayılmıştır. Virüs yayılımını küresel düzeyde insanların hareketliliği üzerinden devam ettirmektedir. Sermayenin, bilginin, kültürlerin küreselleştiği bir dünyada virüs insanlarla paralel bir yol izlemekte ve küreselleşmektedir. İnsanlık, dünyanın herhangi bir bölgesinde kelebeğin kanat çırpmasıyla dünyanın başka herhangi bir bölgesinde fırtınaların ortaya çıkmaya sebep olduğu bir küresel dünyanın içerisinde bulunmaktadır. Korona virüs küresel düzeyde gerçekleştirdiği bu yolculuk esnasında hem biyolojik bilgi birikimini içinde bulundurduğu genetik kodlarını, hem de geçirmiş olduğu mutasyonlarla minimum program içeren enformasyon yayılımını insanlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Küçük girdilerin büyük sonuçları olabileceğini anlatan kaos kuramı, korona sürecinin ve sonuçlarının neler olabileceği hususunda oldukça kullanışlı bir yaklaşım sunmaktadır. Toplumsal sistemin işleyişinde gözden kaçan küçük ayrıntıların, çok büyük sonuçlarının

olabileceği gerçeği ile karşı karşıya olunan bir süreç içerisinde geçilmektedir. Korona virüs süreci, küreselleşen dünyada küçük bir girdinin sonuçlarının belirsizliklere ve düzensizliklere yol açabileceğinin bir göstergesidir. Başlangıç koşullarına sıkı bir bağlılıkla ifade edilen Kaos kavramı ile insanlar, toplumsal sistemin devamlılığı ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için dünyanın herhangi bir yerinde oluşan küçük de olsa girdilerin ve onun yaymış olduğu enformasyonu iyi bir şekilde analiz edebilmeli ve sonuçlarını ona göre kestirebilmeli ve hem doğal hem de sosyal sistem ayrımı yapmadan her ikisinin de işleyişinde oluşan aksaklıkların bulunması noktasında bir bakış açısı oluşturmalıdır.

Tarih boyunca insanın bilinmeyene düşman olduğu ve bilinmeyen yaydığı tehdidi enformasyon kaynaklarına ulaşmak suretiyle gidermeye çalıştığı gözlemlenmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan dinler, insanların yaşam serüveninde, karşılaştıkları tehditler ve bilinmezler karşısında zihinsel şemalar oluşturup, genel bir çerçeve oluşturarak nasıl bir davranış örüntüsü geliştirmeleri noktasında rehberlik yapmış ve enformasyon üretmiştir. Burada söz konusu olan enformasyon eksikliği sosyal ilişkilerde açığa çıkan belirsizlik ve etkileşim düzeyindeki bilgi eksikliğidir. Dolayısıyla bilgi eksikliği sonucu ortaya çıkan ortak düşünce kalıplarında ve inançlarda bir dağınıklık yaşanmakta ve bir toplumsal uzlaşma gerçekleşmesi söz konusu olamamaktadır. Çünkü toplumsal çevre dediğimiz çerçeve ortak düşünce, ortak inanç, ortak birtakım alışkanlıklar ve eğilimlerden oluşan bir yapıdır. (Durkheim, 1992, s. 330-312).

Toplumlar, belirsizlik ve kriz dönemlerinde daha önce sahip oldukları şemaların yetersizliği veya değişime uğraması sonucunda, değişen ve karşı karşıya kaldığı yeni durum karşısında bir şema değişikliğine gidemez, yeni şemalar oluşturamaz ise, bazen kısa bazen de uzun sürecek olan belirsizlik ile yüzleşmek durumunda kalacaktır. Bu yüzleşme sonucunda toplumlar kendi sahip oldukları geçmişten bu yana uzun süren bir birikimin sonucu olarak kültürel miras ve yaşam becerileri doğrultusunda kendilerine has yeni bir takım zihinsel ve davranış değişikliği gerçekleştirerek, yeni ve özgün yaşam örüntüleri ortaya çıkaracaklardır. Dengesi bozulan her bir toplum karşı karşıya kalmış olduğu bu belirsizlik durumunda yeni şemalar oluşturup kendisine yeni bir rota belirleme noktasında gerekli enformasyon ve motivasyona sahip olamayabilir. Daha önce karşılaşmadıkları ve nasıl bir reaksiyon göstermeleri noktasında daha önce sahip oldukları kazanımların yeterli olmadığı sorunlar karşısında yeni ve alışılmadık dışında yeni çözüm araçlarına ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Fiziki sistemin işleyişinde etkili olan kendisini daima yenileyen yapıların doğasında olduğu gibi, toplumsal sistemin

işleyişinde de değişen ve beklenmedik durumlar karşısında kendisini yenileyen ve devamlılığını sürdüren yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Doğal sistemler ortaya çıkan bu gibi belirsizlik durumları karşısında enformasyon üreterek, gerekli olan değişimi ve dönüşümü gerçekleştirerek denge haline gelebilmektedir. Belki de toplumsal sistemlerin işleyişinde oluşan aksaklıklar ve problem durumları karşısında yeterli ve gerekli enformasyon üretme noktasında birtakım sıkıntılar oluşmaktadır. Dolayısıyla toplumsal sistemin sorunlarını ve izlenecek çözüm modelleri konusunu ele alırken fiziki sistemin işleyişinde oluşan benzer problemler karşısında izlenecek olan metodik yaklaşımların yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Elbette toplumsal sistem fiziki sistemin işleyişi ile birebir örtüşmeyecek ve farklılıklar kendisini gösterecektir. Burada önemli olan nokta fiziki sistemin işleyiş mekanizmasında ürettiği enformasyon ve izlediği yolda oluşan yöntem bilim noktasında yol gösterici olmasıdır. Burada özellikle şunu belirtmek gerekli ki toplumsal sistem fiziki sistem içerisinde kendi oluşumunu gerçekleştirmekte ve devamlılığını sağlamaktadır. Dolayısıyla fiziki sistemin bir parçası olan ve onun işleyiş mekanizmasına tabi olan bir yapının ondan tamamen bağımsız ve izole bir işleyiş sürdürmesi düşünülemez. Ayrıca kendi doğal habitatı dışında ve diğer sistemlerle teması kopuk ortaya çıkan her bir yapay oluşumlar, dengesini bulma ve devamlılığını sağlama noktasında başarısız olacaklardır. Çünkü toplumsal sistemi oluşturan insan biyolojisi, sosyolojisi, psikolojisi, kendi varlığının borçlu olduğu doğal yapılarla olan ilişkisinden bağımsız düşünülemez. O sebeple toplumsal sistemin işleyişi mekanizmaları oluşturulurken ya da anlaşılmaya çalışılırken, onun ilişkili olduğu diğer sistemlerle birlikte düşünölmeli ve bütöncöl bir yaklaşım sergilenmelidir. Aksi halde yapay oluşturulan her bir sistemin işleyiş mekanizmasında ortaya çıkacak olan sorunlar gerçeklik düzeyinden uzaklaşacağı gibi oluşturulacak olan her bir çözüm modeli de yapay olacağı için gerçeklik zemininden kopuk, ayakları yere basmayan modeller olacaktır. Dolayısıyla, toplumsal sistemi ve onun problem alanlarını belirlerken, gerçeklik zemininde ve doğal sistemin içerisinde ve izole olmayan bir modelleme ile yaklaşılmalıdır. Dolayısıyla üretilecek olan ve ihtiyaç duyduğumuz enformasyon kaynaklarının da doğal sistemlerle uyumlu ve ondan kopuk olmamasına dikkat edilmeli ve onun yol göstericiliğinde ele alınmalıdır.

Çoğu zaman toplumsal sistemler yapay oluşumlar içerisinde varlığını sürdürmekte ve oluşan aksaklıklar da o ölçüde yapay bir durum oluşturmaktadır. Sistemin kendisi doğal olmayan gerçeklikler göz ardı edilerek oluşturulursa çıkan sorunlar da o ölçüde gerçeklikten uzak ve yapay bir çerçeve oluşturmaktadır. Dolayısıyla gerçeklik

zemini üzerinde oluşumunu gerçekleştirilmeyen bir yapının sorunlarının çözümünün de de gerçeklik düzeyi aranmamalıdır. Burada kastedilen gerçeklik düzeyi insan varlığının hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan kendi doğasından ve içinde bulunduğu doğal gerçeklikten kopuk olmamasıdır. Toplumsal sistemler inşa edilirken hem kendisi hem de fiziki sistemin doğal oluşumuna rağmen bir yol izlenmiş ve sonuçları bakımından ağır bedeller ödenmiştir. Dolayısıyla toplumsal sorunlar karşısında ihtiyaç duyulan denge haline gelebilmek için üretilen enformasyon kaynaklarının da gerçeklik zemininde olmasına dikkat edilmelidir. Aksi halde hem toplumsal hem de fiziki sistemin gerçeklerini göz ardı ederek ürettiğimiz her bir enformasyon bizi çözümden çok bir felakete sürükleyecektir. Ayrıca doğal olmayan sistemin sorunlarının çözümünde oluşacak olan yaklaşımlar da yapay olacağından herhangi bir ilerleme sağlanmış olmayacaktır.

Sosyal entropinin artış gösterdiği durumlar karşısında gösterilen bilişsel şemalar, reaksiyonlar ve çözüm noktasında oluşturulan modeller, içinde bulunduğu fiziki ve sosyal bağlamından kopuk ele alınmamalı ve üretilecek olan enformasyon da o doğrultuda olmalıdır. Daha önce dinin sosyal entropiyi minimize etme noktasında enformasyon kaynağı olma özelliği ile ortaya koymuş olduğu fonksiyonlardan veya disfonksiyonlardan bahsedilmişti. Ürettiği enformasyon değeri açısından dinin temel kaynaklarının anlaşılması ve uygulanması noktasında dikkat edilmesi gereken nokta, doğal sistemlerin ve insan ontolojisinin doğasına aykırı olmayan zemin üzerine kurulabilmesidir. Şayet dinin ürettiği enformasyon belirli kriterler belirlenmeden anlaşılmaya ve uygulanmaya çalışılırsa sınırları belli olmayan, neye hizmet ettiği anlaşılmayan bir yapıya dönüşür. Başlangıç ölçütlerinin belirlendiği dini enformasyon, süreç içerisinde ve sonunda verimlilik analizi yapılmadığı takdirde de dengeden çok dengesizliğe yol açacaktır. Başlangıçta belirlediği hedefleri ne ölçüde başarabilmiş, olmasını istediği beklentileri gerçekleştirebilmiş mi yoksa hedeflemediği bambaşka sonuçlarla mı karşı karşıya kalmış? Dolayısıyla dinin temel argümanlarına bakıp, herhangi bir kültürel doku içerisinde nasıl reaksiyona girebileceği ve sonuçlar doğurabileceği gerçeğini göz ardı ederek, her şeyin yolunda gidebileceğini iddia etmek sağlıklı bir beklenti olmayacaktır. Kaos teorisinde de bahsedildiği gibi toplumsal süreçlerde yaşanan olgularda birçok değişken sürece etki etmekte ve her bir değişkenin etkisinin her zaman aynı derecede olamayacağı aşikardır. Dolayısıyla dini enformasyonun tek başına toplumsal süreçlerde rol oynaması beklenmemelidir. Toplumsal süreçlerde bazen diğer öğelerle birlikte belirleyici unsur olabilmekte, bazen de diğer öğelerden etkilenen bir unsura dönüşebilmektedir.

Dini enformasyonu tek başına belirleyici olarak düşünmek ve onun toplumsal sorunların çözümünde aktif rol oynayabileceğini iddia etmek toplumsal gerçeklerle örtüşmeyen bir yanılsamadır. Bugün gelinen nokta itibariyle, toplumsal eylem ve süreçlerde dini enformasyonun hangi problemlerin çözümünde etkili olduğu sorusu, düşünce şemalarının toplumsal gerçeklik düzeyine indirgenmesine ve yüzleşilmesine neden olmaktadır. Sonuçları itibariyle sorgulanmamış ve ne işe yaradığı belli olmayan dini enformasyonun sosyal düzene katkıda bulunmaktan çok belirsizliğe ve düzensizliğe yol açacaktır ki bu durum entropi artışı ile karakterize olur. Sosyal entropi yaklaşımı dini enformasyonun sınırlarını belirleme ve sonuçlarının iyi değerlendirilip, analizi aracılığıyla geri bildirim sağlayarak sistemin aksayan taraflarının ortaya konulmasında ve düzeltilmesinde etkili bir araçtır. Kaotik bir yapıya sahip toplumsal sistem içerisinde dini enformasyonun ilk ortaya çıktığı şekli ile anlaşılması, uygulanması ve her zaman aynı sonuçları ortaya çıkaracağını beklemek sağlıklı bir değerlendirme olmayacaktır. Farklı coğrafyalarda farklı kültürel kodlar aracılığıyla şekillenen her bir toplum formunda dini enformasyonun aynı şekilde etki edeceği ya da aynı sonuçları doğuracağı iddiası bir yanılsamadan ibarettir. Her bir değişkenin kendine has özelliği ile gireceği her bir etkileşimin sonuçları farklı toplumsal yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum toplumsal olanın kaotikliği ile açıklanabilir.

C- Yaşam standardı: Yaşam standartlarının şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeylerindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir. Sosyal entropiyi ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından inceleyen Bailey, sosyal entropinin nesnel ölçütünün az gelişmiş toplumlarda tüketilen kalori miktarı; gelişmiş toplumlarda ise toplam refah düzeyi gibi faktörlere ait yaşama standartlarının ölçümü olduğunu söyler (Bailey, 1994, s. 28).

Tüm sistemlerin üçüncü bir temel makro sosyolojik özelliği yaşam düzeyidir. Alternatif olarak bu özelliği (niteliği) ‘yaşam kalitesi’, yaşam standardı, refah düzeyi veya kullanılmış olan diğer birçok terim olarak etiketlendirilebilir. İşlevselcilerin ‘hayatta kalma’ kavramı, bu özelliğin alt sınırı olarak kabul edilebilir (yaşam seviyesi). Benzer şekilde, ‘denge’ genellikle bu özelliğin bir seviyesine atıfta bulunmak için kullanıldı, ancak atıfta bulunulan seviye genellikle keyfiydi. Hayatta kalma seviyesinin üzeri ise, genellikle ‘normal’ veya ‘sağlıklı’ kabul edilen bir durumdu.

Toplumun makro sosyolojik küresel bir özellik olarak yaşam seviyesini işlevsel hale getirmenin birçok yolu vardır. Birincisi, toplumun sahip olduğu tüm kıt kaynakların toplam miktarı, örneğin Fort Knox'taki altın miktarı. Altın veya para birimlerindeki zenginliğin yanı sıra, yaşam seviyesi tüm vatandaşların toplam ömrü, toplumun kalori ve / veya petrol vb. cinsinden ifade ettiği toplam enerji miktarı gibi çeşitli şekillerde işlevselleştirilebilir.

Gelişigüzel yansıma bile yaşam seviyesinin, nüfus büyüklüğünün ve mekânsal (kara, memleket) alanın birbiriyle ilişkili olduğunu göstermek için yeterli olacaktır. Bir toplumun yaşam seviyesini L ile sembolize edilsin. Seviye (L), bütünsel toplumun sahip olduğu operasyonel hale getirilmiş toplam kaynak miktarıdır (örn. Değerli metaller, enerji, vb.). Bu nedenle, bu mülkün (özelliğin) ölçülmesi bireylerin özellikleri hakkında bilgi gerektirmediği için toplumun küresel bir mülkiyetidir. Nüfus büyüklüğündeki değişikliklerin genel yaşam seviyesini etkilediği açıktır, çünkü belli bir kaynak seviyesi (L) daha büyük bir nüfus için daha küçük olandan daha düşük bir yaşam standardı (ceteris paribus (diğer şeyler eşitken, latince) sağlar. Bu nedenle, belirli bir yaşam seviyesi L için, nüfus büyüklüğünün (P) düşürülmesi, her bir kişi için ortalama yaşam standardını yükseltir ve (P) yükseltmek ortalama yaşam standardını düşürür. (Bailey,1990, s. 7-8).

Toplumların yaşam standartlarını bir adım daha yukarı taşıyabilmek ve toplumun tamamında kendini hissettiren bir toptan kaliteyi sağlayabilmek için İslam dininin ilkesel bağlamda getirmiş olduğu çözüm modeli, sosyal entropiyi asgari düzeye çekebilmek için önemli bir fonksiyon yerine getirmektedir. Bununla ilgili olarak şu ayette, '*(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar*' (Bakara, 2/3) şeklinde ifade edilmiş ve inananların inançları gereği toplumda paylaşımdan yana bir tavır sergilemeleri gerektiği ve ekonomik sıkıntıların giderilmesinde başkalarının da gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Toplumsal değerlerin, ekonomik gelişmişlik düzeyine yapmış olduğu katkı da göz ardı edilmemelidir. Verimliliğin arttırılması sadece ekonomik kaynakların verimli ve etkili kullanılması ile yeterli olmamış, toplumsal enerjinin aynı değerler etrafında birleştirilmesiyle ekonomik verimlilik elde edildiği gibi, birçok alanda da kendisini hissettiren bir kalite sağlanmış olur.

Ekonomik gelişme, toplumsal değer ile doğru orantılı bir şekilde gelişmesiyle, toplumsal sıkıntılar giderilmiş ve sosyal entropinin azalması sağlanmış olur. Bununla ilgili olarak bir ayette, '*Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takva sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!*' (Al-i İmran, 3/133) şeklinde ifadeler insanların dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek için servet

yarışında bir rekabetin peşinde değil, diğer insanlara yararlı olmak gibi hayırlı işlerde yarışmanın faydalarından bahsedilmiştir. Materyalist bir dünya görüşü yerine, manevi değerlerin hâkim olduğu bir paylaşımcı dünya görüşünün hâkim olması sonucu hem ekonomik anlamda bir verimlilik hem de toplumun diğer alanlarında bir verimlilik elde edilmiş olur. Toplumsal ekonomik paylaşım ile ilgili olarak bir başka ayette, '*Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever*' (Al-i İmran, 3/134) şeklinde ifadeler, bencilliğin ve bireyselliğin giderilmesi ile ilgili olarak her hâlükârda diğer insanların da düşünüldüğü, paylaşıldığı bir toplumsal yaşam hedeflenmiştir.

Toplumsal sorunların giderilmesi noktasında dini enformasyonun hedeflediği çözüm modeli yüzeyde görünen birkaç problemin geçici olarak çözülmesi yerine görünen sorunların altında yatan temel problem alanlarını açığa çıkarıp, kalıcı ve uzun soluklu bir çözüm modeli oluşturmasıdır. Aksi takdirde sahte dindarların, yaşanan ağır toplumsal sorunlar karşısında insanların sıkıntıları ve çıkmazları üzerine kurdukları ve kendilerini birer kurtarıcı olarak görüp, sonucunda alacakları ödül (cennet) karşılığında kurdukları ranta dönüşen birer çıkar aracı haline gelir. Burada toplumların problemleri ve çözüm odaklı yaklaşımlar onlar için birincil öncelik olmamış, bilakis yaşanan sıkıntılar üzerinden kendilerine yeni iktidar alanları açarak, çözüm araçları bulmak yerine yaşanan sıkıntıları arttıracak dini enformasyon araçları kullanılmış daha önce olmayan sorunlar ve daha karmaşıklaşmış belirsizlikler ile karşı karşıya bırakmışlardır. Örneğin gelir seviyesi yüksek kişilerin daha düşük gelir seviyesine sahip kişilere yardım etmesi karşılığında kendisinin elde edeceği menfaat karşılığında maddi yardımda bulunması, yaşanan dengesiz gelir dağılımı ve onun araçlarının giderilmesinden çok devamlılığını sağlayan araçlara dönüşmesini ve dolayısıyla makro ölçekte eşit olmayan sınıfları ortaya çıkaran sisteme meşruiyet kazandıran birer araç haline gelmesini sağlayabilir. Dolayısıyla dini enformasyonun ilkesel bağlamda kodlarının iyi analiz edilmesi ve neyi hedeflediğinin doğru anlaşılması gerekmektedir. Aksi takdirde ya uzun süre ağır toplumsal, ekonomik sıkıntılar altında ezilen ya da iktidarı elinde bulunduranların sahip olmak istedikleri zehirli birer güç aracına dönüşebilir ki; insani değer mekanizmasının ilkelerine sahip olmayanların elinde kime ne zaman doğrultulacağı belli olmayan keskin birer silaha dönüşebilir.

Dini enformasyon insanlık tarihi boyunca önemli bir güç aracı olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Özellikle kendilerini tanrısal bir güce dayandıran insanların yeryüzünde açtıkları yaralar uzun süre toplumsal hafızalarda yer edinmiş ve insanların

dine karşı mesafeli olması ile sonuçlanmıştır. Şunu unutmamak gerekir ki, dini kisve altında yaşanan sorunların kaynağında insanların doyurulmayan egoları ve menfaat çatışmaları vardır. Dini enformasyonu kullanan bireyler kendi kurdukları otorite ve hegemonyasını sağlamlaştırmak için gerçek düşüncelerini dindar kisvesi altında gizlemiş ve çıkarları için tanrısal olanı araç olarak kullanmıştır. Dini enformasyonun hedeflediği insan tipolojisinden uzak, içinde bulunduğu doğal ve beşerî sisteme uymayan, kendisi ile bağını koparmış kişiliksiz insanların oluşturduğu yapı hem fiziki hem de toplumsal olanı yerinden edip, bizzat kendisi düzensizliğin ve entropinin yaşanmasında baş aktör olarak rol oynayan birer araca dönüşebilmektedir.

Toplumsal sınıflar arasında yaşanan dengesiz gelir dağılımının çözümünde dinin gelir seviyesi düşük olanlara yardım tavsiyesi, geçici bir rahatlama ve düzenlilik görünümü sağlarken, diğer taraftan takipçilerine çözüm için ellerinden geleni yaptıklarına dair bir tatminlik duygusu yaşamalarına neden olup, makro ölçekçe sorunların arka planında olan gerçek sistemin aksaklıklarının perdelenmesine ve uzun vadede sorunların daha da karmaşıklaşıp bir çığ gibi büyümesine yol açan bir misyon yerine getirebilir. Dolayısıyla bu analiz dikkatli şekilde üzerine düşünülmesi gereken bir konudur. Din gerçekten sistemin temelinde yatan sorunların çözümünde göz açtırıcı mı yoksa yaşanan sorunların ertelenmesi ve üstünün kapatılmasında mı bir rol üstlenmektedir? Ekonomik veya sosyal sıkıntıların yaşandığı toplumsal yapılarda dinin ürettiği enformasyonun niteliği, asıl sorunların kaynağının ortaya çıkarılması ve çözümünde ne kadar etkili olabildiği ile ilgilidir. Aksi takdirde insanlar içinde bulunduğu karmaşık birçok sıkıntı ile karşı karşıya olduklarında, dini enformasyonun onları bu durumdan kurtaracağı sanrısı ile kendilerini kandırmalarına yol açabilir.

Topluma afyon yetiştiren, bu mele dini idi. Bu din halkı şöyle uyutuyordu: ‘Siz sorumlu değilsiniz. Zira olup biten her şey Allah’ın iradesi ile gerçekleşmektedir. O halde yoksulluğunuzdan dolayı üzülmeyin. Zira öte dünyada bunun karşılığı size verilecektir. Bu nedenle ne kadar darda olursanız olun, ses çıkarmayın. Sonra size bunun on katı verilecektir.’ Bu şekilde itiraz etmenin önü zihinsel olarak kesilmiş oluyordu. Toplumdan herhangi birisi sorumluluk düşüncesi ile ayaklanma gerçekleştirdiğinde ve eleştirdiğinde, genellikle zorbarlar ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar kaba kuvvete başvurarak direnişi önlerlerdi. Hâlbuki gücü elinde bulunduranların hâkimiyetinde olan sahte din, bu hareketi, tepkileri, itirazları dışa yansımadan zihinsel olarak düşüncede bitiriyordu. Toplumun direniş ruhunu zedeliyor ve haksızlık karşısında dik durmaları gerekirken, isyan düşüncesi daha tohum halinde iken yok edilmiş ve insanlar uyutuluyordu. Bu

uyutma eylemi şöyle gerçekleşiyordu 'Başına gelen Allah'ın iradesi ve isteğiyledir. Bu nedenle her türlü itiraz ve eleştiri, Allah'ın iradesine karşı gelmektir' (Şeriati, 2012, s. 48). Dinin toplumsal izdüşümünün etkileyici gücünün farkında olan ayrıcalıklı grup, bu gücü kendi kurdukları otoriteleri ve hegemonyalarının güçlendirilmesinde ve haksızlık ve zulüm üzerine kurulu düzenin üstünü örtebilecekleri bir meşrulaştırma ve uyutma aracı olarak kullanmışlardır. Dinin yapılan yanlışlar karşısında göstermiş olduğu direniş ve refleksleri ancak sahte bir dinin devreye sokulması ve dine karşı din tezi ile direnci kırılabilir. Haksızlığa uğrayan insanların tutunacağı bir umut ve kurtuluş ümidi taşıyan din artık bu haliyle hem isyan edebilme potansiyeli ve itiraz etme ihtimali bulunanların direncini kırma hem de haksızlıklar üzerine kurulu olan bir düzenin kusurlarının kapatılmasında kullanılan bir araca dönüşmektedir. Dolayısıyla bu haliyle din, yaşanan haksızlıkları giderme ve düzensizlikleri çözebilme özelliğini yitirmekte ve entropinin artışında bizzat başrol oynamaktadır.

Gelişmişlik düzeyi, toplumların refahı için ve minimum yaşam standartlarının oluşması için gerekli bir bileşendir. Sosyal-ekonomik yaşam düzeyinin yüksek olduğu topluluklarda verimliliğin arttığı ve dolayısıyla üretkenliğin arttığı gözlemlenmektedir. Tabii sadece ekonominin istenilen düzeyde olması, toplumların refah düzeyinin yükselmesi, toplumlarda aksaklıkların yaşanmayacağı anlamına gelmemektedir. Ekonomik kalkınma gerekli ama yeterli değildir. Ekonomi ile toplumlarda kolektif bilinç düzeyinin paralel olması ve gelişmiş olması gerekmektedir. Gelişmişlik düzeyi, toplumları bir arada tutan ortak inanç ve değerler sayesinde yüksek bilinç düzeyiyle beraber, ekonomik gelişmişlik düzeyini de bir adım öteye taşıyacak toplumsal değer ve biz bilinci sayesinde olacaktır. Böylece toplumsal yapıda olması beklenen toptan kalite sağlanmış ve her anlamda verimlilik elde edilmiş olur.

Yaşam standartlarının şartların değişiklik göstermesi ile değişim göstermesi durumu ortaya verimlilik problemini çıkarır. Var olan veya elde edilen edinimlere göre yaşam düzeylerindeki verimlilik problemi de entropi kavramını gündeme taşır. Minimum yaşama düzeyine sahip toplumlar maksimum, maksimum yaşama düzeylerine sahip toplumlar minimum entropidedir (Bailey, 1990, s. 37-38). Toplumsal düzenin sağlanabilmesi ancak bireylerin benzer davranışlar sergilemesiyle mümkün olabilir. Konsensüsün sağlandığı böylesi toplumlarda genel bir düzenden ve refaktan söz edilebilir.

C- Örgütlenme (Organizasyon): Sistem belli bazı düzen sıralamasını ifade ederken, aralarında iletişim olan birden fazla parçanın oluşturduğu bir bütün olması

gerekir. Sistemin belli bir ortak amacı vardır ve alt sistemler bu amacı gerçekleştirmek için bir aradadırlar. Bütünün içindeki her bir parçanın faaliyetleri, davranışları, fonksiyonları, diğer elemanların faaliyet, davranış ve fonksiyonlarına bağlıdır. Diğer doğal sistemler gibi toplumsal sistem de bir amacının ve sistemi oluşturan her bir parçanın amacı gerçekleştirmek için bir bütün oluşturacak şekilde birbiriyle ilintili, ilişkili, haberdar olması ve her elemanın fonksiyonunun, diğer elemanların fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine bağlı olmasına dayanan bir sistemdir. Toplumsal sistemin devamlılığı için toplumu oluşturan ögeler arasında etkileşim ve bağlanmanın olması gerekmektedir. Bununla ilgili ayette, *'Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır'* (Hucurât, 49/13) şeklinde ifadeler, sosyal sistemi oluşturan her bir üyenin Allah katında eşit olduğunu, erkeğin kadına ya da kadının erkeğe herhangi bir etnik unsurun diğeri üzerinde üstünlüğü olmadığını ve sadece sorumluluk sahibi takva sahibi kimselerin O'nun katında üstün olduğunu bildirmiştir. İlkesel düzeyde belirtilen bu ifadeler toplumsal alanda uygulanmasında sıkıntıların olduğu ve istenen noktaya gelinmesinde aksaklıkların yaşandığını hatırlatmakta fayda vardır.

Her ne kadar dini enformasyonun hedeflediği toplumsal yapıda (sadece takva sahibi olanların) iyi ve kaliteli işler yapanların daha değerli sayılacağı bir sistem anlatılsa da pratikte pek de karşılığının bulunamadığı söylenebilir. Özellikle bu konuda dinin ürettiği enformasyonun yanlış anlaşılması ve uygulanmasının da büyük bir etkisi bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen ayette takva sahibi olmak tanrıdan korkmak olarak algılanmakta ve bu korkmanın karşılığının somut olarak neye tekabül ettiği doğru bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Ayrıca korku duyulan bir tanrının inananları motive etme ve yönlendirme noktasında ne kadar etkisi olabilir? Neden korkulan bir tanrıya ihtiyaç duyulur? Zaten insanların gerek doğal ve gerekse beşerî alanda yeterince karşı karşıya kaldığı sıkıntı ve problemler alanları varken bir de tanrının otoritesi hatırlatılarak korku alanlarının yaratılması problemlerin çözümünden çok içinden çıkılmaz sıkıntılı alanların yaratılmasına neden olmakta ve dini enformasyonun çözüm üretme noktasında üstlendiği yol göstericiliği misyonu inandırıcılığını yitirmektedir. Acaba dini enformasyon gerçekten böyle bir alan yaratmak istemekte mi yoksa takipçileri tarafından korku alanları yaratılarak toplumsal olanın üzerinde bir hâkimiyet kurmak mı istenmektedir? Geliş nedeni yeryüzünde insanların birbiri üzerinde hâkimiyet kurması karşısında duran bir dini enformasyon nasıl oluyor da bizzat kendisi takipçilerine korku

alanları yaratıyor? Mekke'de haksızlıklar üzerine kurulu bir sistemin aksayan yanları karşısında duran peygamber nasıl oluyor da kendisi ve temsil ettiği tanrısı otorite aracı haline gelebiliyor? Dini enformasyon hem fiziki sistemin hem de sosyal sistemin işleyiş mekanizmasının bilgisine hâkim olmayan insanların elinde birer silah olarak kullanılıp, takipçilerin terbiye edilmesinde birer araç haline getirilmektedir.

Toplumların organizasyon yapısı diğer bileşenlerle orantılı değilse, belirli bir mekânsal (S) alandaki doğal kaynakların zenginliği, optimal nüfus büyüklüğü (P) ve ileri teknoloji (T) bile bir toplumun potansiyel optimal yaşam seviyesine (L) ulaşmak için yetersiz olabilir. Şimdilik bir organizasyonel yapıyı (O) toplumun küresel bir mülkü (özelliği) olarak tanımlamak gerekmektedir. Bu organizasyon yapısının bazı birimleri genel olarak; 'iş' veya 'meslekler' olarak adlandırılan şeylerdir, yani bunlar iş rolleridir. Bununla birlikte, toplumun organizasyonu, iş rolleri dışındaki rolleri içerebilir (örneğin, 'boş' zaman rolleri, 'emeklilik', 'işsizlik', vb.). Böylece hem iş rolleri hem de iş dışı roller organizasyon yapısına (O) dahil edilir. 'Rol' terimi bile yeterince genel görünmemektedir. Böylece şimdilik, örgütsel yapının, 'doğanın' konumu olarak, konumun doğasını tanımlamaksızın, fakat konumların büyük kısmının meslekler olduğu (örneğin, bir bürokrasideki bir konum) anlayışı ile ifade ediliyor. Belirli bir toplumdaki pozisyonların sayısı toplumun teknolojisi ile yüksek oranda korelasyon gösterecektir (farklı pozisyonlar farklı teknolojik beceriler gerektirir). Ayrıca, pozisyon sayısı ile nüfus büyüklüğü arasında genellikle yüksek bir korelasyon olacaktır. Bununla birlikte, bazen görev için uygun olanlardan daha fazla pozisyon ve bazen görev için uygun olanlardan daha az pozisyon olacaktır (Bailey, 1990, s. 10).

Sosyal entropi bağlamında insan düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde dini enformasyonun oluşturduğu çerçeve, ilkesel düzeyde birbiri ile çelişmeyen, tutarlı ve bütünsel bir form içerisinde kendisini inşa etmesi gerekir. Muhatap olduğu insan projesini kendi bağlamında psikolojik, biyolojik ve sosyolojik bileşenleri içerisinde değerlendirebilen, ihtiyaç ve beklentilerini iyi tanıyabilen ve cevap verebilecek enformasyona sahip olması gerekir. İslam dini bağlamında düşünüldüğü zaman dini yapının omurgasını oluşturan yeryüzünde bir insanın diğer bir insanı köleleştirmesine zemin hazırlayan putperestliğin her bir unsuru ile mücadele edilmiş ve peygamber ve takipçilerinin de bu doğrultuda bir yol haritası belirlemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada önemli olan her bir toplum için rehber olabilecek düzeyde insanlar üzerine kurulacak putperest sistemlerin emareleri ve ayak izleri belirlenmeli ve her dönem ortaya çıkabilecek tanrısal görünüme bürünen sahte otoriteler ile mücadele edilmesi

istenmektedir. İlkesel bağlamda takipçilerini zihinsel düzeyde her dönem insanın yaşadığı fiziksel ve sosyal sistem içerisinde kendi varlık mücadelesinde kendi olma ve kendini gerçekleştirme potansiyelini kesintiye uğratarak özne konumunda olmasını engelleyen ve kendi eli ile ürettiği her bir oluşumun karşısında konumlanmasını öneren, Mekke’ de onurlu bir insan yaşamının engelleyicisi olan her bir putun karşısında mücadele veren peygamberin takipçilerinin aynı düzeyde her dönem gördüğü insan putlarının karşısında yer alması beklenir.

Burada önemli olan ve gözden kaçırılmaması gereken nokta fiziki sistem içerisinde yer alan her bir unsurun ontolojik düzeyde var olabilmesine ve devamlılığının sürdürülebilmesine imkân sağlayan mekanizmaların varlığının anlaşılması meselesidir. Dini enformasyon atribü bağlamında her bir canlı veya cansız varlığın kendi ontolojik bağlanımında birbirinin önüne geçmeyecek düzeyde ve birbirini tamamlayacak dengeli bir sistem içerisinde konumlanmasına izin vermelidir. Aynı şekilde toplumsal sistem içerisinde de insanların diğer insanlar üzerine kuracağı her bir hegemonya sistemlerini oluşturan işleyiş mekanizmalarının iyi analiz edilmesi ve o doğrultuda enformasyonun üretilmesi ve dolaşıma sokulması gerekir. Bugün gelinen nokta itibariyle dini enformasyonun başlangıç koşullarında takipçilerine tavsiye ettiği bu misyon ve anlayış yerini din adına hareket eden ve oluşumunu dine dayandıran başka otoritelerin insanlar üzerinde yeni hegemonya kurmaları, putlar icat etmeleri ve tanrı adına insanların yetenek ve potansiyellerinin sömürülmesi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla dini enformasyonun yanlış anlaşılması ve kullanılmasının sonuçları toplumsal düzenin inşa edilmesinden çok sosyal entropinin artmasına neden olmuştur. Toplumsal sistemin kaotik olması, sisteme giren her bir enformasyonun sistemin işleyiş mekanizmalarında yaratacağı değişiklik ve belirsizliğin oluşturduğu hesaplanamazlık durumu ile karşı karşıya kalınacağı gerçeği göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Toplumsal örgütlenmenin gerçekleşmesinde rol oynayan toplumsal organizasyonun bozulmasındaki en önemli etkenlerden biri de bireyselliğin artış göstermesidir. Mekke’de İslam’ın ortaya çıktığı dönemde bedevi toplum yapısının bozulmaya başladığı ve bedevi kültüre özgü olan asabiyetin ve cemaat bağlarının zayıflaması ile şehir yaşamına özgü bireyselliğin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. İslam’ın ilk olarak gelmeye başladığı dönemlerde ilk Müslümanların içinde buldukları bu karmaşık ve belirsiz durumdan kurtulmak için daha anlamlı ve dengeli bir dünyada yaşamaya yönelik arayışları, onların yeni gelen dini benimsemelerinde önemli bir motivasyon kaynağını teşkil etmiştir. Bununla ilgili olarak bir ayette ‘*Mü’minler ancak*

kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin' (Hucurat, 49/10) şeklinde ifade edilmiş, ilk inananların özlemine duyduğu birlik ve bütünlüğün esasını teşkil eden bir sistemin varlığından haberdar etmiştir. Bütün inananların kardeş olduğunu ifade ederek, aynı inanç çatısı altında insanların bir arada olmasını sağlamıştır. Mekke'de bulunan bireyselleşmiş toplulukların bir arada bulunmalarının çözümü olarak ortak inançlar, kolektif bilinç oluşturmada ve toplumsal bütüne katkı sağlamaktadır. Ayrıca inananlar arasında oluşan bir anlaşmazlık durumunda bu sorunun giderilmesi için diğer inananlara kardeşliklerinin gereği olarak sorumluluk verilmiş ve bütünlüğü bozan herhangi bir sorunun giderilerek bütünlüğün devamına katkıda bulunmaları istenmiştir.

Toplumsal yapı analizlerini işlevsel zorunluluk dörtlemesi şeklinde çözümleyen Talcott Parsons, toplumsal sistemin birbiriyle ilintili ve karşılıklı öğelerin uyum içinde olmaları ve birbirlerinin lehine olacak şekilde fonksiyon yerine getirdikleri sürece bir sistem oluşturabileceklerini ifade etmiştir (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 243-244). Parsons'ın toplumsal sistemin dengede olabilmesi için önerdiği dört eylem sisteminin Mekke'de İslam'ın geldiği dönemlerde etkisini yitirdiği söylenebilir. Toplumsal organizasyonun sağlıklı bir şekilde devamı için gerekli olan bu dört eylem sisteminin kesintiye uğramadan işlemesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için İslam'ın ilkeleri toplumsal düzeyde etkilerini göstermiş ve rehberlik yapmıştır.

Diğer taraftan toplumsal örgütlenmeyi kesintiye uğratan diğer bir bileşen ise, toplumsal bir çözümlenin yaşandığı anomi durumu ile karşı karşıya kalınması durumudur. Toplumların yönünü tayin edeceği bir kılavuzun olmadığı belirsizlikler ve enformasyon kaybından kaynaklanan ağır toplumsal krizlerin sebebi bireyselleşmeyle beraber artış gösteren değerlerin yokluğunda yaşanan manevi bir yoksunluk durumudur. Yol gösterici rehberin olmayışında insanların toplumsal norm ve değerlerin neler olabileceği ile ilgili bir enformasyon kaybına uğradıkları ile ilgili bir ayette, '*Bu kitap, hiç şüphe yok, sakınanlar için bir rehberdir*' (Bakara, 2/2) şeklinde bir ölçüt belirlenmiş ve gelen kitabın yol göstericiliğine dikkat çekilmiş ve insanların yaşamış olduğu sıkıntıların kurtuluşunun onun rehberliğinde olacağı vurgulanmıştır.

Nitekim toplumsal değerlerde yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümle birlikte bireysel çıkarıya dayalı ilişkiler gittikçe yaygınlaşmış ve gelir dağılımı dengesizliği sonucunda oluşan katı tabakalaşma ile karşı karşıya kalınmıştır. Mekke'deki bedevi asabiyetinin zayıflamasının sonucunda, toplumun her katmanında varlığını hissettiren bir toplumsal çözülme süreci yaşanmıştır. Bu çözülme sürecini Durkheim, anomi kavramı

ile çözümleyerek, ‘kesin kuralcı normların göreceli olarak daha az olduğu toplumu tanımlamak için’ kullanmıştır (Outhwaite, 2008, s. 528). Anominin toplumsal yaşamda belli alanlardaki davranış kalıplarını düzenleyen hiçbir açık ölçünün bulunmadığı durumlarda ortaya çıktığından bahsedilmektedir (Giddens, 2008, s. 844).

İslam öncesi dönemin, davranış kalıplarını düzenleyen herhangi bir düzenleyicinin bulunmadığı bir anomi durumu ile karakterize olmuştur. Dolayısıyla değer ve yaptırımların olmadığı durumda toplumsal organizasyondan bahsedilmesi zor görünmektedir. Sosyal entropinin belirleyicilerinden olan örgütlenme bileşeni İslamiyet öncesi Mekke döneminde bozulmaya uğramış, dolayısıyla toplumsal organizasyonun oluşmadığı bir belirsizlik durumu ortaya çıkmıştır.

B-Mikro Değişkenler (Bireysel alanda): Bu değişkenler A-Gelir, B-meslek, C-yetenekler, D-eğitim, E-ikametgâh yeri’ nden meydana gelmektedir.

Bu değişkenler birlikte toplumsal etkileşim düzeyine ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Makro değişkenlerle beraber, Mikro düzeyde oluşan değişkenlerde sosyal entropinin artmasına ve toplumsal düzensizliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Makro değişkenler kadar Mikro değişkenlerinde sosyal entropiyi belirlemede önemli ve etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal entropiyi belirleyen ‘Makro’ ve ‘Mikro’ değişkenler, toplumsal yapıyı oluşturan ‘Makro’ ve ‘Mikro’ bileşenler gibi her birisi sistemin işleyişini birlikte etkilemekte ve sistemin her bir bileşenin işleyişine katkı sağlamaktadır. Bir sosyal sistemin, biyolojik sistemin ve fizikokimyanın önemli yasalarından biri olan termodinamik sistemin işleyebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için bir enerji kullanması yani bir enerjii bulduğu durumdan başka bir duruma dönüştürmesi gerekmektedir. Toplumsal sistemler de fiziki ve biyolojik sistemler gibi canlı ve dinamik bir sistemdir. Bu sistemin de kendine ait bir işleyişi ve enerjisi vardır. Bu tezde önemle üzerinde durulan toplumsal sistemin dengesini bozan, bütün oluşmasına engel olan enerji kayıplarının giderilmesinde İslam dinini nasıl bir fonksiyon gerçekleştirdiği ile ilgilidir.

Sosyal entropi sürçlerine etki eden Makro ölçekli değişkenlerle birlikte Mikro ölçekli değişkenlerin etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Makro Değişkenler (Toplumsal alanda) nüfus, bilgi, yaşama standardı, örgütlenme (organizasyon) ve teknolojidir. Mikro ölçekli değişkenler ise; gelir, meslek, yetenekler, eğitim, ikametgâh yeri olarak sınıflandırabiliriz. Bu değişkenler birlikte toplumsal etkileşim düzeyine ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Makro değişkenlerle beraber, Mikro düzeyde oluşan değişkenlerde sosyal entropinin artmasına ve toplumsal düzensizliklerin

yaşanmasına sebep olmuştur. Çok değişkenli sistemsel yapı önerisi doğrultusunda düşünüldüğünde her bir değişkenin bilgisi göz ardı edilmeden yapmış olduğu etki ve sonuçlarını değerlendirmek gerekmektedir. Bu tezin içerisinde Makro ölçekli değişkenlerin bilgisine ve onların dini enformasyon ile kuracakları etkileşim ve ilişkisine değinilmiştir. Burada ise tezin teorik kısmını desteklemek için oluşturulan saha çalışmasının verilerine yer vermek gerekmektedir. Anket çalışması oluşturulurken sosyal entropi teorisine etki eden değişkenlerin bilgisine ulaşabilmek için dört farklı faktör analizi oluşturulmuştur. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı. Dini enformasyonun hedeflediği standartların (toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik, estetik) alanda gelişmişlik seviyesini yakalayabilme konusunda ne derece başarılı olduğunun sorgulanması.

2. Olumlu şemaların kazandırılabilmesi. Dini enformasyonun takipçilerine içinde buldukları sosyal-kültürel şartlar içerisinde olumlu zihinsel, duygusal ve davranış değişikliği kazandırabilme noktasında anlamlı şemaların oluşturulabilmesine olan etkisi.

3. Etkili iletişim becerilerinin kazandırılabilmesi. Dini enformasyonun, takipçilerine bireysel ve toplumsal alanda normatif biçimde iletişim ve ilişkilerinde olumlu veya olumsuz davranış örüntülerinin oluşabilmesin konusunda değişim yaratabilen etkili bir değişken olabilmesi.

4. Toplumsal bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi. Dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelediğine dair bir sorgulama.

Diğer taraftan ise hem Makro hem de Mikro ölçekli değişkenlerin bilgisine ulaşabilmek için tezde bağımlı ve bağımsız değişkenlerinden oluşan iki kısım oluşturulmuştur. Makro değişkenler saha çalışmasının bağımlı değişkenini oluştururken, Mikro değişkenler bağımsız değişkenleri içermektedir. Sosyal entropi süreçlerinin ne şekilde ortaya çıktığı ya da nasıl bir ivme kazandığına dair soruların yanıtlarını bulabilmek için ise hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin bilgisine ulaşmak gerekmektedir. Tezin nicel analizleri için gerekli olan anket çalışmasında cevabı aranan dini enformasyonun sosyal entropi süreçlerine olan etkisini ortaya çıkarabilmek için orta öğretim öğrencilerine din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin kazanımları doğrultusunda 57

adet sorusu yöneltildi. Anket soruları dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisini ölçebilmek için dini enformasyon doğrultusunda yoğun eğitim-öğretim gören İmam Hatip öğrencileri ile din kültürü ve ahlak bilgisi ders kredisinin daha az olduğu Anadolu Liseleri öğrencileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bağımlı değişken soruları kapsamında sorulara verilen yanıtlar dört kategoride meydana gelen faktör analizi sonuçlarında yer aldı. Bağımsız değişkenlerin bu bağımlı değişkenlerle (dört faktör) ilişkisini tespit edilmek istenen soruların yanıtları analiz edildi.

Bu çalışmada sosyal entropi süreçlerine etki eden makro ve mikro ölçekli değişkenlerin bilgisi birlikte ele alınmaya çalışılmaktadır. Makro ölçekli değişkenler sosyolojinin yapısal-işlevselci yaklaşımları doğrultusunda bir çerçeve oluşturularak anlaşılmasına çalışılmaktadır. Diğer taraftan ihmal edilmemesi gerekli olan mikro ölçekli değişkenlerin bilgisi de entropi süreçlerini analiz edebilmemiz açısından son derece önemlidir. Sosyal entropi süreçlerine etki eden her bir değişkenin bilgisinin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmada konunun teorik kısmını belirlerken, toplumsal olay ve olguların bugünkü karşılığını bulabilmek adına yapılmış olan anket çalışmasının sonuçlarına da yer vermek gerekmektedir. Dini enformasyonun sosyal entropi süreçlerine olan etkisini bulabilmek için öncelikle başlangıç koşullarına sıkı sıkı bağlılığı gerektiren kaos teorisi çerçevesinde dini beyanların geldiği sıfır noktasına bir projeksiyon sunabilmek adına peygamber dönemi öncesi ve sonrasının sosyal-kültürel yapısı analiz edilmeye çalışıldı. Dini beyanların toplumsal yapı üzerinde oluşturduğu etki ve değişimini anlayabilmek için toplumların dini enformasyon ile tanışmadan önceki ve sonrası arasındaki farklılığı anlamak gerekmektedir. Bu sebeple İslam dininin başlangıç noktası olan Mekke'nin toplumsal- kültürel yapısının analizinden sonra değişen zaman içerisinde dini enformasyonun daha önce göstermiş olduğu etkisini sonraki süreçlerde hangi şartlarda ve ne şekilde gösterebildiğinin anlaşılması gerekmektedir.

Dini enformasyon ile toplumsal olanın etkileşiminde bir dönem yaşanan değişim ve düzen olgularının, değişen şartlar içerisinde ne gibi değişikliğe uğradığının bilgisine ulaşabilmek için saha çalışmalarından elde edilecek olan bulgular son derece önemli ipuçları verecektir. Sosyal olay ve olguların kaotikliği nedeniyle her bir toplumsal yapıyı kendi bağlamında değerlendirmek daha sağlıklı bir analizin yapılmasına imkân verecektir. Dolayısıyla başlangıç noktası olarak değerlendirilen Mekke döneminde yaşanan toplumsal olgular kendi bağlamında değerlendirilmeli ve çıkarılan sonuçlar daha sonrası için projeksiyon sunabilmelidir. Diğer değişkenlerin etkisi ile toplumun bizzat kendisinin de aktör olduğu sosyal yapı birbirinden farklı ve benzersiz görünümleri ile

karşımıza çıkabilmektedir. Bugünkü şartlarda dini enformasyon sosyal olay ve olgulara ne ölçüde etki etmekte ve ne gibi değişikliklere yol açabilmektedir? Bu soruların yanıtını bulabilmek için sosyal entropi teorisi çerçevesinde bugünkü şartlarda belirlenen anket sorularına verilen cevapların yol gösterici olabileceği söylenebilir. Tezde yer alan anket sorularına verilen yanıtlara göre dört faktör tespit edildi. Soruların yöneltildiği orta öğretim öğrencilerinin dini enformasyon hazır bulunuşlukları ve eğitim-öğretim kazanımları göz önünde bulundurulmuştur. Teorik kısmın pratikle olan uyumunu test edebilmek için sosyal entropiye etki eden değişkenlerin bilgisi ile saha çalışmasının ana hatlarını oluşturan faktörlerin bilgisi birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.

Sosyal entropiyi belirleyen etkenlerin İslam dininin geldiği dönem açısından etkileri ise şunlardır:

1. Bir sistemde ögeler arasında işlevsel farklılaşma derecesiyle doğru orantılı olarak sistem içindeki dolaşımın hızı artmakta ve sosyal entropi minimize edilmektedir. İslam dininin geldiği sosyal-ekonomik dönem açısından bakıldığında, kurak ve çöl ikliminin hâkim olduğu zorlu bir coğrafyanın sonucu olarak dağınık halde bulunan kabilelerin kısıtlı bir ekonomik faaliyetler içerisinde olduğunu ve işlevsel farklılığın çok fazla olmadığı bir toplumsal yapıdan bahsedilebilir. Bu durum sosyal entropinin artmasıyla sonuçlanmıştır. İşlevsel farklılaşma bir sistemin ögeleri arasında eşit olmayan bağılıklar meydana getirmektedir. Toplum üyelerinin tek biçimlilik ve aynılık çerçevesinde birbirine bağlı olduğu geleneksel toplumlardaki mekanistik dayanışma, işlevsel farklılaşmanın olmadığı bir sosyal entropi durumunun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Mekke böyle bir tek biçimli ve tek düzeliğin olduğu bir kabile yaşamından, dışa açılımlı bir ekonomik faaliyete geçilmenin sancılarının yaşandığı bir toplumsal değişim ve dönüşüm içerisinde bulunmaktaydı. Yaşanan bu değişim, toplumsal anlamda bir değer anlayışının da değişimi anlamına gelmekte, kabile düzeninin hâkim olduğu asabiyet duygusu değişmiş ve yerini bireyselliğin hüküm sürdüğü bir toplumsal düzensizlik ortaya çıkmıştır. Sosyal entropinin minimizasyonunda işlevsel farklılaşma önemlidir fakat bir toplum yapısında eşit olmayan bağılıklar meydana getirmesi ve farklı toplumsal gruplar arasında bağılıkların zayıflaması durumunda, geçirgenlik sağlanamayacağı için sosyal entropinin azalmasında yeterli değildir. İslamiyet öncesi dönemde İlkel üretim ve tüketim maddelerine kanaat gösteren bedevi ekonomiden, organik dayanışmaya dayalı, dışa açılımlı ticari ekonomik ilişkiler esnasında rekabete dayalı büyük servet birikimiyle birlikte cemaat bağlarının gevşemeye yüz tutması ve buna bağlı olarak toplumsal değerlerin kaybolmaya, bireysellik eğilimlerinin artmaya

başlaması işlevsel farklılaşmanın entropiyi minimize etmede tek başına yeterli olmadığını göstermiştir.

Sosyal entropiyi belirleyen etkenlerden birincisi sistemi oluşturan öğeler arasında işlevsel farklılaşma derecesidir. Sistemi oluşturan bileşenler arasında enerji akışını sağlayacak farklılıkların olması toplumsal sistemin entropisini arttıran stabilizasyon durumundan kurtaracaktır. Öğeler arası işlevsel farklılıklar toplumsal enerjinin dolaşımına izin veren atmosferi oluşturmaktadır. Toplum üyelerinin tek biçimlilik ve aynılık çerçevesinde birbirine bağlı olduğu geleneksel toplumlar sistemin kendisini yenileyebilmek için ihtiyaç duyduğu enerji girdisi ve paylaşımından uzaktırlar. Dolayısıyla toplumsal sistemin belirlediği hedefler doğrultusunda dinamik şekilde varlığını devam ettirebilmesi enerji akışına izin veren işlevsel farklılaşmanın olması kaçınılmazdır. Her bir bileşen kendi potansiyeli ölçüsünde sistemin hedeflediği standartları yakalayabilmek için uzmanlaşmalı ve katkıda bulunmalıdır. Doğal sistemi oluşturan canlı ya da cansız her bir unsur kendi potansiyeli ölçüsünde kendine özgü davranış modeli ile sistemin devamlılığı için katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal sistemi oluşturan her bir bireyin de toptan kalitenin yakalanması için potansiyel kapasitesini arttıracak donanımda olması gerekmektedir.

Her bir toplumsal birey sistemin yararına olacak şekilde bir diğeri ile iletişim ve etkileşim halinde olması gerekmektedir. Kendi potansiyelini son derece verimli şekilde kullanan her bir unsur sistemin entropisini azaltma yönünde bir katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla dini enformasyon toplumsal kalitenin yakalanabilmesi için takipçilerinin yetenek ve potansiyellerini açığa çıkarmak ve enerji akışının dolaşımına katkıda bulunmak durumundadır. Mekke’de başlayan standartları yüksek insan projesi için oluşturulan ilkelerin uygulama sahası bulabilmesi için dini enformasyonun toplumun her bir unsurunun potansiyel enerjisini ve kalitesini arttıracak ortamın oluşmasına zemin hazırlamalıdır. Şayet dini beyanlara muhatap olan insanların yaşamında herhangi bir olumlu değişiklik gerçekleşmemiş veya toplumsal yaşama herhangi bir katkı sağlamamışlar ise, dini enformasyonun entropiyi minimize edebileceği iddia edilemez. Öncelikle dini beyanlar oluşturduğu olumlu zihinsel şemalar aracılığı ile bireylerin hem kendi hem de çevresinde olan doğal ekolojik çevrenin potansiyel yetenek ve niteliklerini keşfetmeleri için motivasyon sağlaması gerekmektedir. Entropi teorisi verimlilik analizinin yapılarak sistemin aksayan kısımlarının fark edilmesine ve enerji israfının önüne geçilmesine imkân vermektedir. Toplumsal çıktılar aracılığıyla siteme etki eden her bir değişkenin etkisi anlaşılabilir ve ölçülebilir. Bu sebeple dini enformasyonun

başlangıç koşullarında ortaya koyduğu iddialarının ne ölçüde gerçekleştirilebilir olduğunu test edebilmenin yolu verimlilik analizinin yapılmasından geçmektedir. Verimlilik analizi sistemin işlevsel farklılaşmasının ve ihtiyaç duyduğu enerji miktarının ölçülmesi için oldukça kullanışlı bir ölçüt sunmaktadır.

Sosyal entropi süreçlerine etki eden bir diğer dini enformasyon değişkeni ise toplumsal gelişmişlik seviyesinin artış göstermesi konusunda göstermiş olduğu katkıdır. Toplumsal bunalım dönemlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan ve etkili olan dini enformasyonun hedefi belirli standartlar belirleyerek toptan kalitenin yakalanmasıdır. Dini enformasyonun bu kaliteyi yakalayabilmek için sosyal sistemi oluşturan her bir bireyin sorunları ve karşılaştıkları problem alanlarını belirleyerek çözüm üretmesi gerekmektedir. İlkesel düzeyde insani değerler doğrultusunda doğaya ve insana yakışan bir yaşamın ip uçlarını içeren standartlar verilmektedir. Dini enformasyonun geliş amacı olan gelişmişlik seviyesini artırma projesini ne ölçüde gerçekleştirebildiği sorusunun cevabını sosyal entropi teorisi çerçevesinde oluşturulacak olan verimlilik analizinin sonuçları verecektir. İlkesel düzeyde içerdiği ölçütleri gerçekleştirebilme olasılığı toplumsal olanın bağlamsallığı doğrultusunda yapılacak olan analizler sonucunda ortaya konulabilecektir. Her bir toplumsal yapının kendi yaşam becerisi doğrultusunda farklılık göstermesi nedeniyle ilkelerin yaşam bulabilme olasılığı değişkenlik gösterebilmektedir. Farklı değişkenlerin etkisi nedeniyle kaotik olan sosyal yaşamın belirli kalıplar içerisinde aynı kalabilmesi mümkün görünmemektedir.

Dini enformasyon belirli kalıplar içerisinde ölçütler belirlerken, sosyal yapı onu kendi gerçekliği içerisinde değerlendirip, harmanlayarak yeni bir forma dönüştürebilir. Toplumsal yapı kendi dinamikleri olan canlı bir organizma gibi kendi sistemine etki eden değişkenlerle girdiği etkileşiminin sonucunda yeni bir sentezle bileşik oluşturur. Dolayısıyla her bir sosyal formasyonun değişkenlere karşı nasıl bir tepki vereceği ve nasıl bir görünüme sahip olacağı sorusunun yanıtı kaotik olması ile açıklanabilir. Sosyal entropi teorisi, dini enformasyonun hedeflediği standartların (toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik, estetik) alanda gelişmişlik seviyesini yakalayabilme konusunda ne derece başarılı olduğunun sorgulanması konusunda kullanışlı bir çerçeve oluşturabilmektedir. Dini enformasyonun hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirebildiğinin yanıtını bu tez için oluşturulan anket sorularının diğer bir faktörü de (toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik, estetik) alanda gelişmişlik seviyesini yakalayabilme konusunda oluşturduğu standartları ne ölçüde yakalayabildiğine dair oluşturulan sorular ve onlara verilen yanıtlardır.

Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.1 analiziyle öğrencilerde toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik ve estetik alanda gelişmişlik seviyelerinin tespitini içeren dini enformasyonun hedeflediği standartların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 196,178 (df=62) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000’dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde-,604 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam hatip okullarının faktör.1 ortalaması \bar{x} = 3,93 (s. d.= 0,588) iken Anadolu lisesinin ortalaması \bar{x} = 2,81 (s. d.= 0,861)’tir. Yani İmam Hatip Lisesi’nden Anadolu Lisesi’ne geçildikçe “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” azalmaktadır.

Aynı faktörü, diğer değişkenler bakımından değerlendirdiğimizde ise şu sonuçları elde edilmiştir:

Tablo 15.

Okul Türlerine Göre Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Düzeyleri

Okul Türleri	Tümden katılıyorum		Büyük ölçüde katılıyorum		Yarı yarıya katılıyorum		Büyük ölçüde katılmıyorum		Hiç katılmıyorum		Satır toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1. İmam Hatip Lisesi	52	88	104		29		2		2		189	50,5
2. Anadolu Lisesi	7	12	35		65		52		26		185	49,5
Genel Toplam	59	100	139	100	94	100	54	100	28	100	374	100

2- İkinci koşul, toplumun öğeleri arasında geçirgenliğin derecesidir. Toplumsal geçirgenlik derecesi, aynı toplumunun içerisinde bulunan öğelerin parça ve bütünlerin birbirlerinden haberdar olma, derecesini ifade etmektedir. İslam dini ilkesel bağlamda göndermiş olduğu beyanlar aracılığıyla toplumsal bütünlüğün sağlanması için insanların aynı amaç doğrultusunda, birbirleri ile iletişim ve etkileşim halinde olmalarını istemiş ve böylece toplumsal farklılaşmalara rağmen, geçirgenliğin sağlanmasını hedeflemiştir. Sosyal sistemde işlevsel farklılaşma sistemin devamlılığı için gerekli, fakat toplumsal sistemin çalışması, mekanik mekanizmalar gibi olmamasından kaynaklı geçirgenliğinin sağlanması açısından yeterli değildir. Mekke döneminde olduğu gibi, insanların bir takım

özel değerler etrafında aralarındaki geçirgenliğin azalması birtakım aksaklıklara yol açmaktadır. Mekke toplumu değer sisteminden yoksun olarak her ne kadar ekonomik anlamda daha fazla servet elde etme gayretinde olsalar dahi kendilerini anomiyeye düşmekten kurtaramazlar. Çünkü toplumsal sistemi ayakta tutan kollektif bilinçten yoksundurlar.

Dini enformasyonun en etkili olduğu alan toplumu oluşturan unsurlar arasında iletişim kanallarını etkili kılacak olan birliktelik düşüncesidir. Dini bilgi çerçevesinde şekillenmiş zihin dünyalarının oluşturduğu konsensüs iklimi, sosyal sistemin işleyişini canlı tutan enerji girdisini temin edecektir. Özellikle toplumsal birlikteliğin devamlılığı için bireylerin belirli hedefler doğrultusunda organize olabilmesi gerekmektedir. Birbiriyle etkileşimi ve iletişimi kesintiye uğrayan bireylerin bir arada olması onların toplumsallaşmış olmaları anlamına gelmemektedir. Toplumsal yapının unsurlarını en etkili ve verimli şekilde işlevsel kılabilmek için birlikte hareket etmelerini motive eden unsurların varlığına ihtiyaç vardır. Toplumu oluşturan her bir bileşenin bireysel ihtiyaçlarını karşılamanın dışında bir diğeri ile kuracağı iletişim kanallarının güçlü olması kollektif düşüncenin gelişmesi için gereklidir. Fiziki sistemi oluşturan her bir unsur diğeri ile ilintili ve ilişkili olacak şekilde organize olarak varlığını sürdürebilmektedir. Toplumsal bir varlık olan insanın sadece kendi beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda yaşamını sürdürmesi mümkün görünmemektedir.

Tarih boyunca insanlar daima birbirleri ile iletişim halinde olabilmenin yollarını bulmuşlardır. Özellikle iletişim ve bilgi çağında olduğu düşünülen günümüz dünyasında daha fazla oranda toplumsallaşmanın gerçekleşeceği alanlara ve alt yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Dini enformasyonun en fazla ön planda olduğu işlevlerinden birisi de insanlar arası etkileşimi arttıracak olan motivasyon kaynaklarına sahip olmasıdır. Dağınık halde olan bireylerin zihinsel dünyasını anlamlı kılan açıklama biçimleri ile toplumsal bütünleşmeye yapmış olduğu katkıdan çeşitli organizasyon süreçlerine zemin hazırlayan kollektif ruhu ortaya çıkarmasına kadar birçok farklı alanlarda fonksiyon yerine getirmektedir. Fiziki sistemi işlevsel kılan ve devamlılığını sağlayan temel unsur nesnelerin kendi arasında kurmuş olduğu etkili iletişim ağının güçlü olmasıdır. Dolayısıyla sosyal entropi süreçlerini kontrol altında tutabilmek için toplumsal bağları güçlendirecek olan iletişim kanallarının kurulması gerekmektedir. Dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisini ölçebilmek için geliştirmiş olduğumuz anket soruları ve onlara verilen yanıtlarda dört farklı boyut belirlenmiştir. Bunlardan birisi de etkili iletişim becerilerinin kazandırılabilmesidir. Bu faktörlerden birisi de Dini enformasyonun,

takipçilerine bireysel ve toplumsal alanda normatif biçimde iletişim ve ilişkilerinde olumlu veya olumsuz davranış örüntülerinin oluşabilmesi konusunda değişim yaratabilen etkili bir değişken olabilmesidir.

Elde edilen verilere göre “etkili iletişim becerilerinin kazanılma” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile faktör.3 arasında Pearson Chi-Square değeri 69,896 (df=22) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000’dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde -,396 olup okul türü ile faktör.3 arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi'nin faktör.3 ortalaması \bar{x} = 3,69 (s. d.= 0,629) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 3,07 (s. d.= 0,805)'tir. Yani İmam Hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “etkili iletişim becerilerinin kazanılma” olasılığı kısmen azalmaktadır.

Toplumsal geçirgenliğin oluşabilmesinin şartlarından biri de aynı düşünce ve zihin yapısına sahip olan bireylerin oluşturduğu kolektif yapıdır. İslam dini bu noktada göndermiş olduğu beyanlar aracılığıyla inananların düşünce örüntülerinin ve zihniyet yapılarının oluşmasında rol oynamış ve kolektif bilinç oluşmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin Mülk suresinde, ‘*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır*’ (Mülk, 67/2) buyrulmuş, hayatın ve ölümün anlamı üzerine inananların düşünmesini yaşam ve ölümle ilgili bir zihniyet yapısının oluşmasını sağlamıştır. Yine aynı şekilde, ‘*Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmanın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?*’ (Mülk, 67/3) şeklinde bir ifade ile takipçilerinin dikkatlerini doğaya çevirerek, üzerinde düşünmelerini istemiştir. Hem doğanın hem de gönderilen kitabın yaratıcısının aynı olduğu düşünülürse hem doğal hem de kitabi ayetler üzerinde akıl yürütmelerini sağlayarak hem akli hem de nakli delillerle varlığının ispatını sağlamış ve inananların zihin dünyasını inşa etmiştir. Sonraki ayetle inananların çevresinde bulunan fiziki evreni birer ayet olarak görmelerini ve tefekkür etmelerini istemiş ve şöyle ifade edilmiş: ‘*Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir*’ (Mülk, 67/4). Bu enformasyon doğrultusunda zihin dünyaları inşa edilen insanların çevrelerinde bulunan doğal olayları ve onun arkasında yatan minimum programın kodlarını doğru anlamaları ve çözümlemelerinin yolu açılmakta ve fiziki sistemin çizdiği çerçeve ve anlayış doğrultusunda hem doğal hem de yapay sistemlere olan bakış açısını şekillendirmektedir. Dolayısıyla biyolojik bir varlık olarak doğal sistemin bir parçası olan insanın ve onun oluşturduğu çevrenin de düşünsel ve ilkesel

bağlamda fiziki sistemle uyumlu, ekolojik yaşamın gerektirdiği davranış örüntülerinin sergilenebildiği bir yaşam felsefesi oluşturulması gerekmektedir. Toplumsal sistemin kurallarını belirleme aşamasında öncelikle dikkat edilmesi gereken husus, insanın fiziki sistemin bir parçası olduğu gerçeği ve onun kuralları gereği davranılmasının daha elverişli ve verimli olacağı düşüncesidir. Modern toplum eleştirisi, genellikle modernizmin dayattığı belirli kurallar doğrultusunda doğaya rağmen hem fiziki hem de sosyal sistemin doğasına müdahale edildiği yönündedir. Post modern düşünce, sonuçları ile karşı karşıya kalınan aksak ve sakat düşünce yapıları ve insan eliyle gerçekleştirilen haksız müdahaleler ile yüzleşmesine ve yeni alışılmadık yaklaşımlar ile çözüm modellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Burada dini enformasyonun anlaşılması ve uygulanması noktasında dikkat edilmesi gereken konu, ontolojik olarak insan doğasına uymayan, ona aykırı ve ona rağmen anlayışların sistemin işleyişinde aksaklıkların yaşanmasına neden olacağı gerçeğidir. Gerek İslam dininin geldiği gerekse daha sonraki dönemlerde yaşanan sıkıntıların, dinin ontolojik yapısına ters düşen anlayışlar ve yaklaşımlar sonucunda oluştuğu söylenebilir. Çünkü mantıksal olarak daha iyi bir yaşam iddiası ortaya koyan bir dini enformasyonun, insanın ve çevresinin ontolojik gerçekliğinden kopuk, hatta ona meydan okuyan bir örüntü içerisinde olması hem kendisi hem de muhatabı olan insan gerçekliği ile örtüşmemektedir. Toplumlara rehberliğini ve öncülüğünü yapma iddiasında olan herhangi bir dini enformasyonun, insanları hem kendileri hem de onları çevreleyen doğal ekolojik sistem hakkında daha gerçekçi ve ayakları yere basan, içinde bulunduğu fiziki sisteme ters düşmeyen düşünsel bir çerçeve oluşturması beklenir. Hakikat iddiasında bulunan dini enformasyonun, çevresinde olan bitenleri gerçeklik düzeyinde algılamaması ve cevap verememesi, iddialarını gerçekleştirmekten uzaklaşmasına ve entropi artışına kaynaklık etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hem fiziki hem de sosyal sistemin düşünsel ve ilkesel bağlamda bütünsel, holistik şekilde birbirlerini tamamlayan özellikte oldukları söylenebilir.

Toplumsal sistemin bileşenleri arasında oluşan geçirgenliğin zayıflaması durumu, değer sisteminin insanlar üzerinde etkisini yitirmeye başlaması, en fazlayı elde etme yarışı, anlamsızlık, amaçsızlık ve normsuzluk duygusunun yaygınlık kazanması ile sonuçlanır. Fiziki çevre üzerine kurulu olan toplumsal kültürel yapay çevre, işleyiş ilkeleri bağlamında kendisini doğal olandan kopuk, izole şekilde kurguladığında, kendi gerçekliğine uymayan, sanal bir dünya yaratmış olur. Düşünsel çerçeve bağlamında sosyal sistemin işleyiş mekanizmalarının doğal olandan kopuk şekilde işleyişi, ortaya

çıkan problemlerin ve çözümlerinin de gerçeklik düzleminden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Toplumsal gerçekliğe olan anlayış ve bakış açısını, fiziki çevrenin anlatmak istediği metodoloji doğrultusunda oluşturmak, insan ve doğasına uygun paradigmanın oluşmasına zemin hazırlayabileceği söylenebilir. Elbette toplumsal sistemin kaotik olmasından kaynaklı hesap edilemezlik ve olasılıklı bir dünya ile karşı karşıya olunduğu gerçeği yadsınamaz. Hem fiziki sistem hem de sosyal sistemin işleyiş mekanizmalarında bulunan hesap edilemezlik, olasılıklı gibi benzer sorunların yaşanıyor olması her iki sistemin metodolojik anlamda birbirine yaklaşmasına neden olmaktadır.

Fiziksel sistemde meydana gelen küçük enformasyon girdilerinin sonuçlarının bilinmemesi, toplumsal sistem için de geçerli olmakla birlikte, yaşanan her iki durumu entropi teorisi çerçevesinde değerlendirmek gerektiği sonucunu ortaya çıkıyor. Hem fiziki sistem hem de sosyal sistemin düzenli veya düzensiz işleyişinde enformasyon girdileri önemli yer tutmakta, eksikliği ya da yanlış anlaşılmasının sonucunda da entropi artışı meydana gelmektedir. Dolayısıyla sosyal sistemin işleyiş mekanizmalarında oluşacak herhangi bir aksaklık durumunda doğru enformasyon kullanımı hayati bir önem sahiptir. Sosyal entropi minimizasyonunda rol alma iddiasında olan dini enformasyon girdisinin de son derece dikkatli şekilde anlaşılması, analiz edilmesi ve doğuracağı sonuçlarının iyi hesap edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sonuç itibarıyla dini enformasyonun hedeflediği yapıdan uzak, hatta hedeflemediği insan ve davranış örüntüleri ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Dinin takipçilerinin yanlış davranış örüntülerine bakıldığı zaman hem fiziki hem de insan doğasına aykırı, istenen ve hedeflenen davranış örüntülerinden uzak hem kendi hem de içinde bulunduğu doğal çevrenin gerçekleri ile uyumsuz, çelişkili davranışlar sergilediklerini gözlemlenmektedir. Dolayısıyla dini enformasyon girdisini, oluşturacağı sonuçları itibarıyla değerlendirmek, eksik ya da yanlış enformasyon girdilerinin sistemin doğasına yapacağın deformasyonu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Sosyal entropi bağlamında İslam öncesi kültür değerlendirildiğinde ilkel ve kendi kendine yeter bir ekonomiden, dışa açılımlı, rekabete dayalı ekonomiye geçişle beraber yaşanan belirsizliklerin sonucunda anlamsızlık, amaçsızlık ve normsuzluk duygusunun yaşandığı anomi durumuyla karşı karşıya oldukları bir durum söz konusudur. Mekke döneminde yaşanan belirsizlik ve enformasyon eksikliği Duha suresinde şu şekilde ifade edilmiştir. ‘O seni yetim bulup barındırmadı mı?’ ‘Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?’ ‘Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?’ (Duha,93/6,7,8). Bu ayete göre, Peygamber ve içinde bulunduğu toplum, yaşanan değişim ve belirsizlik durumunda

nasıl bir davranış örüntüsü içerisinde olmaları gerektiğini bilmedikleri anlaşılmaktadır. Elleri onlara rehberlik edebilecek bir enformasyon kaynağından yoksun olmaları, varlıksal anlamı üreten önemli bir kaynak olma özelliğinin olmadığı cahiliye dönemi insanların ‘nomos’tan (hayatın amacını açıklayan inanç sistemi) uzaklaşan anomik varlıklar haline gelmeye başladıkları bir dönem olarak karakterize olması ile sonuçlanmıştır.

3- Üçüncü bileşen olarak toplumsal sistemin kendisini sürdürebilmesi ve varlığının devamlılığı için öğeleri arasında dolaşacak enerji kaynaklarının yenilenmesi gerekmektedir. Çünkü bir sistem varlığını sürdürebilmesi için enerji tüketmek zorundadır. Sisteme giren her bir kullanılabilir yeni enerji (teknolojik buluşlar, sermaye vs.) entropiyi düşürmektedir. Ancak bir süre sonra sistem denge haline geldiğinden entropi yeniden maksimize olmaktadır Sosyal entropinin artışının önlenmesi ve toplumsal sistemin devamlılığı için enerjinin yenilenebilmesi konusunda gerekli motivasyonun sağlanabilmesi için Kur’an ayetlerinde şöyle ifade edilmektedir: *‘Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır’*, *‘Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var’*, *‘O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul’*, *‘Ve yalnız rabbine yönel’* (İnşirah, 94/ 5, 6, 7, 8).

Bu ifadelerde, her sıkıntı ile bir kolaylığın olduğu ifade edilerek, çalışma ve motivasyon için gerekli zihinsel hazırlıklar yapılmış ve insanlar her durumda iyiye ve güzele yönelme konusunda teşvik edilmiştir. Toplumsal sistemin devamlılığı için gerekli olan enerji enformasyon girdisidir. Her bir enformasyon girdisi, sonuçları itibariyle toplumsal çıktılar üzerinde verimlilik analizinin yapılması ve olumlu mu yoksa olumsuz mu bir fonksiyon yerine getirdiği ile doğru orantılı şekilde değerlendirilmelidir. Bu ayetlerde kişisel, toplumsal motivasyon için gerekli olan yönlendirme yapılmış, fakat gerekli enformasyon eksikliğinin giderilmesi noktasında birtakım sıkıntıların olduğu söylenebilir. Elbette dini enformasyonun bütün ayrıntılara yer vermediği, genel bir çerçeve sunduğu bilinmektedir. Fakat öncelikle bu beyanların doğru anlaşıldığından ve arada oluşan boşlukların doğru enformasyon ile tamamlandığından emin olunması gerekmektedir. Ne gibi bir sonuca yol açacağı bilinemediği motivasyon cümleleri, sosyal entropiyi azalmasına değil, bilakis artış göstermesine neden olmaktadır. Özellikle kendi bağlamından ve içinde bulunulan toplumsal gerçeklikten uzak şekilde algılanan her bir dini enformasyonun ne gibi sonuçlar doğuracağı kestirilemez. Dolayısıyla yanlış ya da eksik anlaşılan dini enformasyonun beraberinde sürüklediği toplumları, belirsizlikten

kurtarabilme konusunda gerekli enerjiyi sağlama gücünü ve yeteneklerini kaybettiklerini söylenebilir.

Sosyal olgular, toplumun parça ve bütünü arasındaki karşılıklı etkileşim süreçlerinin sonucunda oluştuklarından sosyal sistemlerde entropiyi belirleyen etkenler, sistemin ögeleri arasındaki işlevsel farklılaşma ve ögeler arasındaki karşılıklı bağlanma dereceleridir. Bu bağlamda İslam öncesi dönemde toplumsal sistemin işleyişini bozan toplumsal farklılaşma ve ögeler arasındaki karşılıklı bağlanma derecesinin zayıfladığı ve dolayısıyla enerji kaynaklarının yeniden kullanılabilir şekilde elde edilememesinin sonucunda sistemin işleyişinin bozulduğu ve verimsizliğin açığa çıktığı söylenebilir. Gerek dini enformasyonun yokluğunda gerekse de yanlış anlaşılması sonucunda sosyal entropi artış gösterir. Peygamber öncesi cahiliye döneminde ellerinde kendilerine yol gösterecek olan bir enformasyonun eksikliğinde yaşanan birtakım sıkıntılar, belirli bir dönem sonra dini enformasyonun eksik ya da yanlış yorumlanması, uygulanması sonucunda da aynı şekilde ortaya çıkmasına ve sosyal entropi artışına neden olmaktadır.

Sosyal entropiyi belirleyen etkenlerin bir diğeri ise toplumsal sistemin kendisini sürdürebilmesi ve varlığının devamlılığı için ögeleri arasında dolaşacak enerji kaynaklarının yenilenmesi konusudur. Enerjisini yenileyemeyen doğal ve toplumsal her bir sistem devamlılığı ve sürdürülebilir olma konusunda birtakım sıkıntılar ile karşılaşacaktır. Durağan olan ve enerji akışın izin vermeyen her bir oluşum entropi süreçleri ile yüzleşmek durumunda olacaktır. Doğal ve toplumsal sistemler için enerji yenileyebilmenin yolu enformasyon eksikliğinin giderilmesidir. Doğal objeler ekolojik denge içerisinde içerdikleri minimum program ve ürettikleri enformasyon sayesinde hayatta kalabilmekte ve kendilerini yenileyebilmektedir. Fiziki sistemi ayakta tutan birbirleri ile ilintili ve etkileşimde olan objelerin oluşturduğu enformasyon ağıdır. Her bir doğal obje kendisini olabilecek maksimum derecede donanıma sahip bir minimum program içerisinde konumlandırmaktadır. Dolayısıyla hem fiziki hem de sosyal sistem enformasyon girdisi olmadan enerji transferini sağlayamaz. Sistemlerin kendisini yenileyebilmesinin yolu enformasyon eksikliğinin giderilmesidir.

Dini enformasyon geldiği Mekke döneminde insanların ihtiyaç duyduğu enformasyon eksikliğini gidermek suretiyle yaşanan problemlere çözüm oluşturmaya çalışmıştır. Toplumsal bunalım dönemlerinde insanların yaşamış olduğu belirsizlikleri giderebilmek için bilgi eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Enerjisi azalan Mekke halkının içinde bulunduğu olumsuz koşulları değiştirebilmeleri için kendilerine rehberlik yapacak olan bir enformasyon kaynağına ihtiyaçları vardır. Dini enformasyon toplumsal

entropi süreçleri ile mücadele edebilmek için kendi perspektifinden oluşturduğu semantik kavramsal çerçeve aracılığı ile insanların zihninde belirli şemalar oluşturmuştur. İnsanlar daha önceki zihinsel şemalarının karşılaştıkları sorunlar karşısında yeterli olmadığı durumlarda buldukları olumsuz koşulları değiştirebilecek yeni şemalara ihtiyaç duyarlar. Alışageldikleri ve bildiklerini düşündükleri kalıpların yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Belki de yaşanan sorunun kaynağında yanlış çerçeveye oturttukları anlamsal yanılgılar veya tutarsızlıklar vardır. Dolayısıyla yaşanan her hangi bir problem alanını belirlemek için ona yönelik bakış açımızı değiştirmek gerekmektedir. Olay ve olgulara yüklediğimiz anlamlar zihinsel dünyamızı şekillendirmekte ve o doğrultuda pratiklerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Zihinsel şemaların oluşturulduğu zeminin sağlam ve tutarlı olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yaşama karşı oluşturulan zihinsel şemaları doğal olan ile girilen etkileşimin sonunda oluşan yaklaşımın rehberliğinde oluşturması gerekmektedir.

Dini enformasyon da doğal olanın rehberliğinde bir toplumsal ilişki ağının kurulabilmesi konusunda rehberlik yapmaktadır. O halde dini enformasyonu kendine rehber edinen insanların aslında doğal fiziki olanın rehberliğinde zihinsel dünyalarını şekillendirmeleri gerekmektedir. Aksi halde doğal olanın yol göstericiliği olmadan şekillenmiş olan toplumsal yaşamın entropisi her daim artış gösterecektir. Entropisi artan sistemin öğeleri arasında dolaşacak enerji kaynaklarının yenilenmesi için bireylerin olumlu zihinsel şemalara sahip olması gerekmektedir. İlkesel düzeyde dini enformasyon sağlıklı zihinsel şemaların oluşması için motivasyon oluşturmaktadır. Şayet takipçiler doğru enformasyon kaynağı ile buluşabilirler ise olumlu şemalar oluşturabilme konusunda sıkıntı yaşamazlar. Fakat dini enformasyonun oluşturduğu anlamsal kodları doğru şekilde anlayabilecek bir alt yapıya sahip değiller ise yanlış veya eksik şemaların oluşturduğu zihinsel karmaşa ile yüzleşmek durumunda kalacaklardır.

Dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisini anlamaya çalışılan bu çalışmada olumlu zihinsel şemaların oluşabilmesi sosyal entropiyi belirleyen faktörlerden birisidir. Dört boyutta ele alınan sosyal entropiyi belirleyen faktörlerden birisi de dini enformasyonun takipçilerine olumlu zihinsel şemaların oluşmasına fırsat vermesi konusudur. Şayet dini enformasyon ile tanışmış bireylerin hem doğal hem de sosyal çevreleri ile kurdukları iletişimleri sağlıklı değil ise yanlış veya eksik şemalar oluşturdukları söylenebilir. Dolayısıyla öncelikle bireylerin zihinsel dünyalarını oluşturdukları zeminin sağlıklı olduğundan emin olmaları gerekmektedir. Davranış örüntüleri çıktıkları aracılığı ile zihinsel şemalarının çarpıklığı ya da sağlıklı oluşu

hakkında fikir sahibi olunabilir. Sosyal entropi teorisinin toplumsal çıktılar aracılığı ile sistemin verimlilik analizinin yapılabilmesine imkân vermesi oldukça kullanışlı bir yaklaşımdır. Dini enformasyonun sosyal entropi süreçlerine olan etkisini anlayabilmek için oluşturulan faktörlerden birisi de olumlu şemaların kazandırılabilmesi konusunda yapılmış olan anket çalışmasının sonuçları şu şekildedir.

Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.2 analiziyle öğrencilerin sosyal-kültürel şartlar içerisinde olumlu zihinsel, duygusal ve davranış değişikliği kazandırılmasına yönelik anlamlı şemaların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “olumlu şemaların kazandırılabilmesi” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 142,675 (df=28) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000’dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde, 557 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi'nin faktör.2 ortalaması \bar{x} = 4,08 (s. d.= 0,652) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 2,99 (s. d.= 0,948)'tir. Yani İmam hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “olumlu şemaların kazandırılabilme” olasılığı azalmaktadır. İmam Hatip Lisesine giden öğrencilerin olumlu şemaların kazanılması daha yüksek oranda gerçekleşmektedir.

Toplumsal sistemin parça ve bütünü arasında etkileşimin oluşabilmesi ve sürdürülebilirliği için, sistemin öğeleri arasında bağlanmaların oluşabilmesi ve sosyal entropinin minimize edilmesi için Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: *'Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip iyi dünya ve ahiret için yararı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır'* (Asr, 103/ 1, 2, 3). Kur'an, toplumsal sistemin sürdürülebilirliğini, toplumların ortak inanç şemsiyesi altında, aynı inanç ortaklığının paylaşımı doğrultusunda, İnançın pratiğe dönüşmesi ve eyleme geçirilmesi ile toplumsal konsensüsün sağlanması ve toplumsal sistemin ihtiyacı olan enerjinin üretilmesi noktasında işlevsel olabilmektedir. Ayrıca toplumsal üretim ve toplumsal kaynakların verimli şekilde kullanımını teşvik ve sistemin işleyişini bozan durumların onarılmasının ve tamirinin çözümü anlatılmış, doğrularda devam edebilmenin yolunun doğru bilinen yolda sebat ve sabır olduğu vurgulanmış, sosyal sistemde oluşabilecek aksaklıkların giderilmesi noktasında rehberlik yaparak sosyal entropi minimize edilmiştir. Sosyal sistem için dini enformasyonun hedeflediği ölçüt, toptan toplumsal kalitenin ve standartların oluşturulması ve aktüalize edilmesi için gerekli enerjinin tedarik edilmesidir. Dini enformasyon bu enerji üretimini toplumların hem

kendilerinde hem de çevrelerinde bulunan potansiyelleri açığa çıkarmaları ve o doğrultuda değerlendirmeleri şeklinde sağlar.

3.4. Toplumsal Değişme ve İslâm

Hem fiziki hem de sosyal sistem işleyiş mekanizmaları açısından değerlendirildiğinde değişim ve onun karşıtı olarak görülen durağanlık olgusu her ikisi birlikte ve iç içe geçmiş şekilde varlığını sürdürebilmektedir. Dinamizm ve statiklik her iki sistemin işleyişinde vazgeçilmez bir değişken ve yapısal bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Görünüşte durağan olduğu düşünülen bir yapının uzun süreçler içerisinde farklı değişkenlerin etkisi ile değişerek bugünkü haline dönüştüğü söylenebilir. Fiziki sistemin en önemli dinamiklerinden birisi de değişim olgusunun varlığı ve sürekliliğidir. Sistemler kendi oluşumlarını ihtiyaçları olan enerjinin alınması, kullanılması yoluyla gerekli değişimi gerçekleştirerek idame ettirirler. Dolayısıyla değişim sistemler için kendi doğalarına içkin, vazgeçilmez yapısal bir durumdur. Toplumsal sistemin de işleyiş mekanizmalarında aynı yönetsel yaklaşım doğrultusunda değişim olgusunun vazgeçilmez bir değişken olduğu ifade edilebilir.

Toplumsal olanın kaotikliği nedeniyle durağan olduğunu düşünmek imkânsız görünmektedir. Fiziki sistemde olduğu gibi toplumsal sistem de kendisini daima yenilemekte ve değişmektedir. Sosyal sisteme giren her bir enformasyon onu birbirinden farklı toplumsal formasyonlara dönüştürerek, kendine has kültürel dokusu olan benzersiz örüntüler oluşturmaktadır. Sosyal sistemin işleyişinde ve entropisinin azaltılmasında ihtiyaç duyulan enerjinin sağlanmasında etkin rol oynayan enformasyon girdisi benzersiz, olasılıklı, dinamik oluşumların varlığına zemin hazırlamaktadır. Görünüşte karmaşık gibi görünen ve karşımızda duran bu oluşum, kendisini yenileyerek, hesap edilmeyen yeni yapıların oluşumuna zemin hazırlayarak, düzensizliğin içerisinde bir düzen olduğu mesajını vermektedir. Durağan gibi görünen düzenli yapıların bugünkü görünümünün ardında, birçok bileşenin bir arada etki ettiği, farklı şekillerde oluşumunu sürdüren formasyonların örüntü ve bileşkesinin uzun süreçler içerisinde şekillenmesinin sonucunda yeni ve alışılmışın dışında oluşumlara zemin hazırlayan dinamik unsurlar mevcuttur. Özellikle fiziki sistem daima kendisini yenileyen ve her an oluşum içerisinde bulunan bir karakteristik özelliğe sahiptir. Astrofizik bilimi açısından düşünüldüğünde dünya gezegeninin geçtiği herhangi bir noktadan bir daha geçmediği gerçeği düşünüldüğünde nasıl dinamik bir evren içerisinde bulunduğu anlaşılabilir. Ayrıca jeolojik

oluşumlara ortam hazırlayan yer kabuğunun şekillenmesinde önemli rol oynayan magma ve fay hatlarının hareketleri fiziki sistemin kendisini yenileyen canlı ve dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu bir düzensizlik değil, entropi artışını azaltmak için sistemin kendisini yenileyerek, yeni oluşumlar aracılığıyla varlığını sürdürebilme çabasıdır.

Dolayısıyla toplumsal olanın anlaşılması ve analizinde hem değişim hem de düzenlilik olgularının birlikte ele alınması ve o doğrultuda bir çözümleme yapılması gerekmektedir. Sosyal sistemin düzenli görüntüsünün arka planında uzun süreçler doğrultusunda birçok değişkenin birlikte etki ettiği dinamik unsurlar bulunmaktadır. Sosyal sistemin bugün görünen görüntüsünün arkasında kaynağının bilinemediği, farklı olasılıklı yapıların oluşumuna zemin hazırlayan çeşitli enformasyon girdilerinin rolü mevcuttur. Hem fiziki hem de toplumsal sistem devamlılığı için ihtiyaç duyduğu enerjiyi enformasyon girdileri ile sağlamaktadır. Biyolojik sistemler de durum böyledir. Doğal sistemleri oluşturan her bir bileşen birbirleri ile adeta bir internet ağı gibi kendi aralarında enformasyon paylaşımının sonucunda iletişim kurabilmektedir. Doğal sistemler kendisi ile etkileşime giren ve anlama çabasında bulunanlar için adeta enformasyon yağmuru gibi girdiler yayarak zihinsel tohumların oluşumlarında ve yeşermesinde önemli bir misyon yerine getirmektedir. Dolayısıyla doğal sistemin bir parçası olan biyolojik, sosyolojik ve psikolojik bileşenlere sahip toplumsal sistemin bileşenleri olan her bir ögenin, kendisini zihinsel, düşünsel ve eylemsel açıdan doğal olanın yol göstericiliği ve rehberliği aracılığıyla inşa etmesi ve karşısına çıkabilecek sorunlar karşısında da çözüm modelini o doğrultuda belirlemesi gerekir. Aksi halde yapay olarak kurulan her bir yapının sorunları da yapay olacaktır ki, karşı karşıya kaldığımız her bir durum kendi gerçekliğinden kopuk olarak bizi meşgul etmeye ve yabancılaştırmaya devam edecektir.

İnsanlık tarihi boyunca yaşam yolculuğu esnasında karşı karşıta kaldığı belirsizlikler ve sorunlar karşısında kendisine farklı şekillerde rehberler edinmiş olan toplumların, yöntem bilimsel açıdan doğal olanın inşa ettiği akılsal ve zihinsel yaklaşımlar ile kendisine yeni rotalar belirlemeli ve yeni enformasyon girdileri ile kendi sistemsal hatalarını belirlemeli ve fabrika ayarlarına geri dönmelidir. Tarihsel süreçlerde kendisine farklı zaman aralığında farklı yol göstericileri takip etmiş olan toplumların inşasında kullanılan dini enformasyon girdileri konusunda, dikkat edilmesi gereken husus kendi doğallığından kopuk yapay olarak oluşturulan yapılar içerisinde oluşumlar belirlenmesi ve çözüm modeli oluşturulması nedeniyle insanların kendilerine ve yaşadıkları doğalarına yabancılaşarak, köleleştirilmesi suretiyle dünya üzerinde kendi

hegemonyasını kuranların dünyasında birer figür haline dönüşmesi tehlikesidir. İnsanların köleleştirilmesi konusunda gerek Mekke de gerek se daha önce yaşamış statükocular konusunda peygamber ve takipçileri uyarılmış, insanlar üzerine kurulu her bir otoritenin ayak izlerinin takip edilip, gerekli mücadelenin yapılması istenmiştir. Bugün dini tartışmalar ve dine dair ortaya atılan uygulamalara bakıldığında Peygamberin gerçek misyonu ve onun sahte tanrılar ile mücadelesi göz ardı edilmiş, basit ayrıntılar ile takipçiler meşgul edilmiş, asıl misyonları olan sahte putların ve onların işleyiş basamaklarının anlaşılabilmesi ve gerekli zihinsel inşa mekanizmasından mahrum bırakılmaları ile sonuçlanmıştır.

Dini enformasyonun kurucu unsuru olan evrene yakışan onurlu, kaliteli bir yaşam ve onu kendi bağlamından koparan her bir zararlı uygulama ile mücadele edilmesi konusu ihmal edilerek, neye ne için hizmet ettiği belli olmayan dini figürler ve uygulamalar ile takipçiler dini kisve altında gizlenmiş sahte putların kölesi haline getirilmek istenmektedir. Öncelikle üzerinde önemle durulması gereken bir husus var ki hem fiziki hem de toplumsal yaşam üzerine kurulu olduğu gerçekliğinden koparıp yabancılaştıran, yeteneklerini yok sayıp sömüren ve köleleştiren her bir oluşum puttur ve onunla mücadele edilmesi gerekir. Şu an bakıldığında dini olarak ortaya çıkan oluşumlar, insanı kendisi olmaktan uzaklaştırıp ve varlığının gerekliliği olan yeteneklerinin ortaya çıkmasına ve kendisini gerçekleştirilmesine imkân ve fırsat tanımayan yapılarıyla tanrının istediği onurlu bir yaşama hizmet etmekten çok sahte tanrıların oluşumuna zemin hazırlayan mekanizmalara dönüşmüşlerdir. Doğal olanın inşa ettiği zihinsel bir akıl ile donatılmış, kendi yaşamının öznesi olanın kuracağı kaliteli yaşam örüntüsünden ve onun saçtığı ışıktan rahatsızlık duyanlar, insanı kendi doğasından koparak güya tanrı adına ama aslında kendi otoritesi için savaşan insanlar yaratmak için gerçek kurucu dini yapıların karşısına sahte dini oluşumlar kurarak onunla mücadele etmektedirler. Dine karşı din argümanı ile gerçekliğin üzeri kapatılmış ve bir daha ihtiyaç hissedilmemiştir. Artık bu oluşumlar içerisinde olan her bir birey gerçeğe hâkim olduğunu ve her şeyi bildiğini düşünmekte ve bilmediğini de bilmemektedir. Artık gerçekliğin bilgisi tek bir kişinin ya da kişilerin elinde, neye ne için hizmet ettiği belli olmayan birer silaha dönüşmektedir. Aklını ve zihinsel dünyasını başkasına teslim etmiş olanların oluşturduğu yapılar, gerçekliğe hizmet etmekten çok sahte tanrıların isteği doğrultusunda boyun eğenlerin oluşturduğu kölelik sistemine ve onun mekanizmasına hizmet etmektedir. Geline nokta itibarıyla artık dini enformasyonun hedeflediği kaliteli insan yaşamından çok uzak, kendi karakter ve kimliklerinin zedelenmesi ve yok sayılması üzerine kurulu haliyle sosyal

entropinin azalmasından çok artış göstermesine hizmet eden yapılara dönüşmektedirler. Bir insanın kendi olmasına ve yeteneklerini keşfedip açığa çıkarmasına engel olan her bir oluşum insanlığa ve gerçekliğe hizmet etmekten çok şeytanlığa hizmet etmektedir.

Takipçilerine kendi yaşam yolculuğu serüvenlerinde yol gösterici misyonu yüklenen dini enformasyon, ilkesel bağlamda hedeflediği toplumsal örüntünün oluşmasında hem kurucu unsurlar hem de onu destekleyen ve ona hizmet eden yardımcı unsurlara başvurmaktadır. Dini beyanların barındırdığı enformasyon kümesinin atribü düzeyinde olanlar, onu destekleyenler ile farklı zaman ve kültürel formasyonlar içerisinde edindiği görüntüsü arasındaki farklılığı iyi ayırt edebilmek gerekmektedir. Örneğin dinin direği olduğu iddia edilen namaz ibadeti, toplumsal ve bireysel anlamda kazandırdığı fonksiyon açısından değerlendirildiğinde başat bir ritüel olmaktan çok o eylemin kazandırdığı zihinsel, toplumsal sonuçları itibariyle anlamlı bir hale gelmektedir. Burada maksat o eylemi yerine getirmekten çok onun kazandırdıklarıdır. Diğer dini ritüelleri de bu şekilde düşünüldüğünde kişilerden istenen görünüşte yapılmasından çok o ibadetlerin hedeflediği zihinsel ve davranışsal örüntüye sahip olmaktır. Kur' an 'da namaz ibadetinin kişileri ahlaksızlıktan ve kötülüklerden alıkoyduğuna dair bir ifade bulunmaktadır. Fakat bugün karşılaşılan dindar namaz kılan insanların ahlaki düzeyde birtakım sıkıntılar içerisinde olduğunu gözlemlenmektedir. Burada namaz veya diğer dini uygulamalar aslında kişilerin dinin temel ilkesel argümanlarını içselleştirebilme ve davranışa yönelik pratik kazanmalarını sağlama noktasında motivasyon sağlamak için tekrar edegelen ritüellerdir. Bu ritüeller kalıcı zihinsel ve davranış değişikliği kazandırma noktasında etkili bir güce sahip olmadığı takdirde, sadece takipçilerini görünüşte dinin çerçevesi içinde bulunduğu düşüncesini vermenin dışında bir anlam ifade etmesi söz konusu değildir.

Yunan filozofu Herakleitos, şeylerin güçler arasındaki etkileşim ve yasalara (logos) göre farklılaşarak bir değişim içinde olduğunu ifade etmiştir (Skirbekk and Gilje, 2006, s. 27). Belli zaman aralığında insanın tutum ve davranışlarında meydana gelen bu farklılaşma değişme kavramı ile ifade edilebilir. Bu kavram, toplumun yapısını meydana getiren unsurların ve bu konuda işlevsel olan kurumların tarihsel süreç içinde farklılaşmasını da kapsar. Toplumların bekası için kaçınılmaz olan bu değişim evrensel bir fenomen olup bireyleri, grupları, norm ve değerleri etkiler. Tabiatıyla bu olgu toplumsal değişme başlığı altında ele alınır. (Smith, 1996, s. 47). Yönü, boyutu ve sebepleri fark etmeksizin kültürler, değerler, zihniyetler, ideolojiler, kurumlar, yapılar, sistemlerde gerçekleşen bahsedilen değişmeyi içinde barındıran toplumlar statik değil

dinamik olarak nitelendirilebilir (Kızılcılık, 2011, s. 152; Okumuş, 2013, s. 136). Bu bağlamda toplum katı halde olmayıp, sürekli olarak değişebilen bir organizma olduğu söylenebilir (Marx, 2000, I, 17). Bu durum toplumun geleneksel ve tutucu olmasından bağımsızdır (Fichter, 1996, s. 194). Bu yönü ile toplumsal değişme kavramı bilimsel bir kavram olup nötrdür. Bu sebeple her türlü öznel durumu kapsayan evrensel ve nesnel olan bu kavram iyilik, kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımayan bir terimdir (Kongar, 2012, s. 59). Toplumsal değişme kavramı ele aldığı konu spektrumu itibariyle toplumbilimin tüm dalları içinde yer alır (Erkilet, 2007, s. 10).

Toplumsal değişmeye sebep olan etkenlerden biri de dindir. Din, kendisini referans alan toplumların yaşamlarında birtakım kurallar koyma, açıklamalarda bulunma, kendi yapısına uygun davranış biçimlerini üretebilme ve değişiklik yapabilme potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda din gerçekleşen bu değişimlerden bağımsız değildir. Dolayısıyla insanların karşılıklı etkileşiminden ortaya çıkan değerlerin ve kurumların birbirlerini etkiledikleri bir bütün olan toplumsal yapı dini de içinde barındırır ve bu etkileşimden din de nasibini alır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2012, s. 386). Öte yandan peygamberlerin veya en genel ifade ile dinî liderlerin toplumsal değişim hususunda konumlarından ötürü birtakım işlevleri vardır (Tuğlu, 2001, s. 326). Dinî önder olarak kabul edilen peygamberlerin, üzerlerinde taşıdıkları işlevlerden ötürü, toplumsal yapıda değişiklik yapabilen en önemli kişilerden biri olduğu söylenebilir (Toker, 2011, s. 28).

Weber, dinî önderlerin sosyal değişme konusunda etki ve rollerini daha iyi aydınlatmak üzere, özellikle de ‘peygamber’ ve ‘rahip’ tipleri üzerinde durarak, onların karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre rahipler (din adamları), yeni ve alışılmıştın dışında bir şey katmaktan ziyade var olan kurumsallaşmış sistemi devam ettirmektedir. Bizzat kendi toplumunun içinden ve geleneksel bir çevreden çıkan Peygamberlere gelince, bunlar, yeni ve orijinal dini tecrübesi ile yerleşmiş toplumsal yapı üzerinde köklü değişimler yapma misyonuna sahip olan biridir (Günay, 2007, s. 42). Weber’e göre Peygamber, insanlar üzerinde oluşturduğu karizmatik gücü sayesinde taraftarları üzerinde reformcu bir zihniyet oluşturarak değişimi gerçekleştirecek bir fonksiyon icra eder. İcra ettiği bu fonksiyonlar arasında, toplumun genel hatlarını tamamlayıcı, talimat ve yön verici (normatif), ideolojik ve kültürel anlamları topluma dayatarak değişimlere kapı aralaması yer alır (Tuğlu, 2001, s. 327). Bunun yanında değişime direnen gruplarla girdiği çatışma ortamıyla da toplumsal değişime neden olur (Bilgin, 2005, s. 130). Weber’in deyimiyle ‘ideal tip’ olarak Peygamber, ulûhiyeti tebliğ ederken dinî kurallar ışığında toplumu içinden eleştirerek büyük toplumsal sonuçları olan

bir olaylara yol açar. (Çelik, 1996, s. 52). Peygamberlerin toplumsal değişimdeki rollerini, büyük ıslahatçıların insanlık tarihi boyunca yaşanan değişimlerdeki etkilerinden farklı değerlendiren Weber'e göre ıslahatçılar, toplumsal değişimde sahip olduğu roller yeni bir vahiy getirmeme ya da belli bir ilahi güç adına konuşmama gerçeğine dayanmaktadır (Toker, 2011, s. 30). Weber'e göre peygamberlerin, genel olarak toplumda yerleşik bütün kurum ve gelenekleri reddettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Peygamberlerin bu söylem ve eylemleri, onların toplumsal değişimdeki rollerini sağlamlaştırarak işlerini kolaylaştırmıştır (Çelik, 1996, s. 53).

3.5. Peygamber Dönemi Toplumsal Değişme

İslam dininin içine geldiği sosyal-kültürel yapı değerlendirildiğinde peygamber, yerleşik düzen ve onun çarpık uygulamaları karşısında değişimin öncülüğünü yapan bir yol haritası belirlemiş ve gerekli adımları atmıştır. Ayrıcalıklı bir grubun kendi çıkarları doğrultusunda toplumun geri kalanının haklarını ve özgürlüklerini sınırlandırdığı bir oluşum karşısında peygamber, yerleşik anlayışın değişmesi ve yerine yeni bir toplumsal düzen getirilmesi düşüncesi ile hareket etmiştir. Mekke'de bulunanların peşinden gittiği ve kutsallaştırdığı ağaçtan, taştan putlar, aslında kendi zihinsel düşüncelerinin ve çıkarlarının somut birer göstergesiydi. İnsanlar tarih boyunca her dönem kendi istedikleri çıkarları doğrultusunda bir yapı oluşturmuş, daha sonrasında onu meşrulaştırmak için kutsallık atfetmiş ve kendi kurdukları bu yapının sınırlandırması içerisinde hapsolmuşlardır. Dolayısıyla toplumlar içinde yaşadığı her dönem, kendisini ve diğer varlıklar üzerine kurulan tahakküm araçlarınının ayak izlerini ve onun araçlarını belirleyerek kendisini sınırlandıran her türlü putlar ile mücadele edebilme yollarını bulabilmelidir. Dolayısıyla dini enformasyon takipçilerine içinde buldukları toplumsal yapının çarpıklıkları ve çıkmazları ile mücadele edebilmeleri için gerekli araçları ve yöntemleri belirleme noktasında yol gösterici olmuştur. İçinde bulunduğu yanlış zihinsel şemalar ve onların davranışsal boyutları karşısında Peygamber, gerekli toplumsal değişimi oluşturabilmek için takipçilerini doğru enformasyon girdileri ile alışılmışın dışında yeni zihinsel şemaların ve davranış örüntüsünün oluşumu noktasında öncülük yapmıştır. Dışarıdan bakıldığında dengeli olduğu düşünülen Mekke toplumu doğru enformasyon kaynağının yokluğunda yaşanan sıkıntı ve problemler ile oluşum aşamasında ve yerleşik anlayışın karşısında olanın yarattığı dengesizlik arasında kalarak entropi artışı ile karşı karşıya kalmıştır.

Genel olarak İslam dininin toplumsal yapı içerisinde öncelikle düzen ve istikrarı tesis etme konusunda önemli bir sosyal bütünleşme fonksiyonu göstermekte oluşu, sonuçta sosyologları bir bakıma onu yalnızca yerleşmiş geleneğin korunması fonksiyonu altında algılamaya götürmüş de olsa, Weber'in araştırmaları dini inanç, düşünce ve değerlerin yerine göre önemli toplumsal değişme fonksiyonları ifa ettiğini göstermiştir (Günay, 2012, s. 530). Dini enformasyon etkileşimde bulunduğu sosyokültürel yapı içerisinde gerekli gördüğü durumlar karşısında bazen var olanın korunması ve devamlılığı noktasında koruyucu özelliğini aktif kılmış, bazen de şartların kendisinin istediği doğrultuda olmadığı durumlarda değişim için gerekli alt yapıyı hazırlayarak şartları kendi lehine çevirme konusunda aktif rol oynamış ve öncülük etmiştir.

Dini enformasyonun etkileşime girdiği toplumsal oluşum içerisinde düzen sağlayıcı mı yoksa değiştirici fonksiyon mu yerine getireceği sorusu diğer değişkenlerle birlikte girecekleri etkileşimin sonucunda gösterecekleri reaksiyon ve bunun ortaya çıkardığı farklı yapısal örüntünün çeşitliliği toplumsal olanın olasılıklı ve kaotik yapıda olmasının doğuracağı şartlara göre cevap bulabilecektir. Aynı toplumsal kültürel şartlara sahip toplumlar dini enformasyon ile girdiği etkileşimin sonucunda ortaya çıkan çıktıları birbirinden farklı ve benzersiz olabilir. Fiziksel açıdan kısa mesafe de iklimsel özellikleri değişkenlik gösteren coğrafi şartların değişimi gibi, fiziksel mesafe açısından birbirine çok yakın gibi görünen toplumsal oluşumlarda da benzersiz kültürler ve farklılıklar göze çarpabilmektedir. Tepkimeye giren her bir kimyasal bileşiklerin göstereceği reaksiyonların da birbirine benzemeyen olasılıklı sonuçlar doğuracağı gibi. Dolayısıyla toplumsal yapının olasılıklı ve kaotik olmasına neden olan ve fen bilimlerine göre tespiti oldukça güç olan birçok değişkenin olması sosyolojik açıdan çeşitli sebep sonuç ilişkisinin ortaya çıkmasına ve farklı kültürel çıktılara ve oluşumlara zemin hazırlamaktadır.

Kur'an, Sünnet, İslam'ın tarihsel tecrübesi, günümüzün Müslüman toplumlarının hayat çizgileri, İslam'ın, sahip kıldığı inanç ve kazandırdığı zihniyet ve pratiklerle; toplumun gelişmesinde, güç kazanmasında, maddi ve manevi huzura kavuşmasında, ekonomik kalkınmasında vs. takviye edici roller üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır (Okumuş, 2015, s. 122).

Din, toplumsal değişimi çatışma yoluyla da hızlandırıcı bir etken olabilir. Bilindiği üzere sosyal değişimin en önemli dinamiklerinden biri çatışmadır. Egemen olanlarla egemenlik altında bulunanlar arasında, bazı gruplar ve farklı değer sistemleri arasındaki çatışmalar tarihe eşlik etmişlerdir. Bu sebeple din, toplumsal yapıda daima

bütünleştirici bir rol oynamamış, sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur. R. K. Merton, örneğin inanç için yapılan savaşlar gibi, dinin yıkıcı güçlerine işaret etmiştir. Bazı dini sistemler, egemenliği kabul ederler; diğer bir kısmı ise, hâkimiyet altında bulunanlara, mevcut egemenlik ilişkilerini yıkmanın yüce dini bir görev olduğuna dair dayanak çerçevesi temin ederler (Okumuş, 2015, s. 124). İslam dini, başlangıç aşamasında egemen olanlar ile egemen olmayanlar arasında yaşanan çatışmalarda, mevcut Mekke toplumunun sosyo-kültürel değişimini sağlamış, böylece değişimin önemli bir aktörü olarak lokomotif görevi üstlenmiştir. İslam dini, mevcut egemen ilişkilerin yozlaşmış durumu karşısında tepkisiz ve duyarsız kalmamış, takipçilerine bu yozlaşan toplumsal ilişkilere karşı tepki göstermelerine dair dayanaklar ortaya koymuştur. Mevcut karmaşık ve belirsiz toplumsal yapıların yerine dinin istediği doğrultuda toplumlara bir arada tutan, dağılmayı önleyen, toplumsal düzenin yeniden kurulması yönünde enformasyon üreterek toplumsal değişimi hızlandırmıştır.

Din, ister toplumsal değişmeyi destekleyici bir faktör ve lokomotif olarak, isterse toplumsal değişmeyi engelleyici bir faktör olarak olsun, toplumsal değişme sürecinde tek başına hareket etmemekte, aksine diğer toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik, vb. etkenlerle etkileşim ve iş birliği içerisinde hareket etmektedir (Günay, 2012, s. 532). Dini enformasyon toplumsal değişimin yönünü belirleme noktasında tek başına belirleyici bir etken olmaktan çok, diğer değişkenlerle birlikte hareket eden bir değişken olması ile çeşitli toplumsal örüntülerin ve kültürel çeşitliliğin açığa çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Dünyanın herhangi bir bölgesinde gerçekleşen bir değişimin, başka bir yerde ne gibi etki edeceği ve ne gibi sonuçlar doğuracağı bilinmemesi gerçeği, toplumsal olguları yönlendiren çeşitli enformasyon kaynaklarının bilinmesi ve çok değişkenli dünya düzeninin işleyişi hakkında bize hem fiziki hem de toplumsal olanın doğasını anlama noktasında yol gösterici olmaktadır. Özellikle toplumsal sistemi, fiziki sistemin işleyişinden farklı kılan en önemli ayırt edici özelliklerden birisi de toplumsal sistemin işleyişine etki eden değişkenlerden birisinin de bizzat sistemi meydana getirenlerin oluşturduğu dinamik ve etkili faal bir yapının var olmasıdır. Toplumsal olanın kaotik olması nedeniyle bizzat kendisi, dinamik ya da statik yapıların oluşumunda diğer etki eden unsurlarla birlikte belirleyici bir misyon yüklenmekte ve değişime yön verebilmektedir. Dolayısıyla karşı karşıya kalınan herhangi bir toplumsal olguyu sağlıklı değerlendirmek ve ona yönelik analizlerde bulunabilmek için sisteme etki eden tüm değişkenlerin enformasyon bilgisine sahip olmak gerekir.

Dini enformasyon etkileşime girdiği her bir toplumsal oluşum içerisinde daha önce yarattığı etki ve değişimi, neden başka bir toplumsal örüntüde, başka bir zamanda aynı şiddette ve yönde gösterememektedir? Dini enformasyon ile değişen diğer koşullar ve bu değişim konusunda pasif olmayıp, reaksiyon gösteren özne yapıların var olduğu gerçeği doğrultusunda enformasyon girdilerine ve bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla karşı karşıya olunan hem fiziki hem de sosyal sistemlerin kaotik olması nedeniyle entropi artışı ya da azalması ile sonuçlanan sistemlerin işleyiş mekanizmasına dair enformasyon eksikliğinin giderilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Dini enformasyon gerekli gördüğü durumlarda toplumsal değişimi destekleyici yönde bir fonksiyon yerine getirmesi noktasında, onun özellikle meşrulaştırma, zihniyet kazandırma, çatıştırma, motivasyon, organizasyon, sosyalleştirme, yapılandırma, kimlik kazandırma, toplumu düzenleme, aracı kurum gibi işlevleri etkili olabilmektedir (Okumuş, 2015, s. 124). Dini enformasyon gösterdiği bu fonksiyonları ile toplumsal kültürel yapıların gidişatı konusunda belirleyici ve yönlendirici özelliği ile toplumsal değişimin hangi yönde gerçekleşeceği noktasında aktif bir rol üstlenmektedir. Değişen sosyal-kültürel şartlar doğrultusunda dini enformasyonun değişim konusunda izlediği yol haritası da değişmekte, bazen değişimin öncülüğünü yaptığı durumlarda diğer taraftan değişimin karşısında bir pozisyonda yer alması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum değişimin altında yatan dinamik unsurların doğasını anlayabilme noktasında yol gösterici olabilmektedir. Görünüşte dini enformasyonun yol açtığı değişim olgusunun aslında çok yönlü değişkenin etkisi altında gerçekleştiği gerçeğini göstermektedir. Tarihsel süreçte toplumlar enformasyon eksikliği nedeniyle hem doğal hem de yapay sistemlerin doğasını ve işleyiş mekanizmasını anlama noktasında eksik ya da yanlış zihinsel şemalar oluşturup, yanlış neden sonuç ilişkisi ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Bir dönem değişim konusunda tek başına aktör olduğunu düşünülen dini enformasyonun gerisinde diğer değişkenlerin de etkisinin olduğu toplumsal kültürel şartların varlığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Mekke döneminde gelen dini enformasyonun yarattığı değişim olgusunun arka planında gerçekleşen hem fiziki hem de ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi gibi sosyal olguları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çok değişkenli işleyiş mekanizmasına sahip sistemleri anlayabilme ve çözümlenebilmenin yolu, tüm değişkenlerin oluşturduğu olasılıklı yapıların çeşitli formasyonlarının birlikte var olabilmelerini gerekli kılan enformasyon girdilerinin sağladığı zihinsel örüntüler doğrultusunda bütünsel bir yaklaşımla düşünebilmek ve hareket edebilmekten geçmektedir.

Dini enformasyonun içine geldiği sosyal-kültürel yapı ile kuracağı ilişki, etkileşim ve sonucunda ortaya çıkan benzersiz çıktılarının oluşturacağı toplumsal örüntülerin anlaşılabilmesi için her bir sosyal formasyonu kendi bağlamında ve tüm değişkenlerin oluşturduğu olasılıklı enformasyon kümesi içerisinde değerlendirilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. İslam dininin etkileşimde bulunduğu toplumsal kültürel yapı, Hicaz bölgesinde, miladi yedinci yüzyılda, karşılıklı savaşların ve iç karışıklıkların içerisinde bocalayan ve ahlaki çöküntü içerisinde olan Bizans, Habeşistan, Sasani gibi imparatorlukların ortasında bulunan putperest kabile düzenine sahip bir topluluğun içerisinde ortaya çıkmaya başladığı ve kısa süre sonra Arabistan sınırlarını aşarak bir yandan Avrupa'ya, öte yandan Orta Asya'ya ve Hindistan'a uzanan geniş bir bölgede diğer dinler arasında yerini alarak, büyük bir toplumsal ve dini hareketin başlamasına izin veren bir örüntü içerisindedir (Günay, 2012, s. 532).

Dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de putperestlik ve onun toplumsal izdüşümünün yarattığı belirsizlik ve kargaşadır. Hem fiziki hem toplumsal olanın sahip olduğu doğal yeteneklerin talan edilmesi ve sömürülmesi üzerine kurulu olan oluşumların yaratacağı olumsuz durumlar karşısında dini enformasyon yeni bir yol haritası ve yaklaşımla her çağda karşılaşılabilecek olan sahte tanrılar ile mücadele edebilmenin araçlarını sunmuştur. İnsanları zihinsel ve davranışsal yetenekleri doğrultusunda özgürce yaşama becerilerinin karşısında engel teşkil eden ve onlara zulmeden her bir tahakküm aracının yaratacağı sonuçlar entropi artışı ile sonuçlanacaktır. İslam dini geldiği dönem açısından ayrıcalıklı bazı grupların ve yandaşlarının diğer geri kalanların üzerine kurduğu statükonun izlerini değiştirmeye ve yerine hem fiziki hem de sosyal sistemin öğelerinin bir diğeri üzerine ayrıcalıklı haklara sahip olmadığı ve kendisini gerçekleştirebileceği bir düzen içerisinde kaliteli bir yaşamın ilkelerinin belirlenmesi noktasında rehberlik yapmaktadır.

İslam dini, diğer dinlerin etkisini yitirmeye başladığı, toplumsal norm ve değerlerde deformasyonların yaşandığı, ahlaki çöküntü içerisinde bulunan, insanların anlamlı ve adaletli bir sosyal yaşamın hayalini kurduğu bir düzensizlik içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Düzensizliğin ve kuralsızlığın had safhaya çıktığı bu dönem sosyal entropinin arttığı bir dönemdir. Sosyal-ekonomik çözülmenin yaşandığı bu entropi artışında toplumlar anomi ile karşı karşıya kalmışlardır. İslam bu bağlamda yaşanan karmaşa ve düzensizliği gidermek ve yeni bir sosyal sistem kurmak için bulunduğu toplumun yanlışlarına karşı bir mücadele başlatmış ve toplumsal değişimin motor gücü olmuştur. İslam dininin geldiği bu dönemde yaşanan belirsizlikler, düzensizlikler yeni

düşüncelerin doğmasına, yeni çözüm modelleri arayışına ve dolayısıyla yeni bir dinin gelmesine zemin hazırlamış ve değişimi vazgeçilmez kılmıştır. Toplumların içinde buldukları bu karmaşık ve düzensiz yapıdan kurtulup, sosyal-ekonomik bir toplumsal denge haline gelebilmeleri için toplumsal değişimin yaşanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla toplumlar her zaman denge(kısmi) halinde olmayıp, değişen ve dönüşen yapısıyla toplumsal statik ve toplumsal dinamiklerin yaşandığı bir süreçten geçerler. Burada denge halinde olma kısmidir, sürekli değildir. Bu durum termodinamik yasanın ikincisi yasası olan entropi ile açıklanır.

İslam dini, tarih sahnesine çıkmasından bu yana geçen on dört asırlık dönem boyunca Müslümanlar için, önemli değişimlere kaynaklık ettiği gibi, günümüz dünyası için de o hala, Müslümanların hayatına anlam ve yön vermeye devam etmiş, değişim ve dönüştürme gücünü sürdürmüştür. Böylece, İslamiyet'le beraber sadece inanç temelli bir topluluk oluşmamış, aynı zamanda önemli kültür ve medeniyet atılımları ve değişiklikleri gerçekleştirmiş, ortaya çıkmasından itibaren belli bir düzen gösteren ve etkileri hala devam eden bir İslam medeniyeti oluşmuş; başlangıçta var olan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılar önemli değişime uğramış, zamanla yeni şartların gerektirdiği yeni oluşumlar ve değişimlere şahit olunmuştur. İslam dini, bütün bu değişim ve dönüşüm sürecinde, diğer faktörlerin arasında önemli bir faktör olmakla kalmamış hatta değişimin motor gücü olacak biçimde bu süreçte yerini almayı başarmıştır (Günay, 2012, s. 532).

İslam dini, her dönem içinde bulunduğu toplumsal yapılar içerisinde ilkeler düzeyinde değişmeyen, olmazsa olmaz ilkelerin varlığını sürdürürken, diğer taraftan değişen şartlar ve zaman karşısında, farklı kültürel yapı içerisinde görünümleri farklı olan uygulamaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum İslam dininin kendi özelliklerini yitirmeden, değişime ayak uydurabildiğinin bir göstergesidir. Farklı toplumsal-kültürel ortamlarda varlığını sürdürebilmiş, değişen sorunlar karşısında kendisi de değişerek sunduğu farklı bakış açısıyla içinde bulunduğu toplumun sorunlarına çözüm modelleri geliştirebilmiştir. Tarihsel süreçte İslam dini, değişen sosyal-kültürel toplumsal yapılarda statik bir durum sergilememiş ve toplumların yaşadığı farklı sorunlar karşısında kendisi de toplumsal değişimden etkilenerek yeni bir sentezle motivasyon kaynağı olmaya devam etmiştir. İslam dini, sadece içerisinde bulunduğu toplumun şartlarını değiştirmekle kalmamış, kendisinden sonra gelen topluluklara da değişim konusunda kaynaklık etmeye devam etmiştir. Her an değişim içerisinde bulunan doğal yaşam, bize toplumların da aynı şekilde değişim içerisinde bulunduğunu ve değişimin kaçınılmazlığını anlatan birer örnektir. Allah 'her an yeni bir iş içerindedir' şeklinde

kendisini ifade ederek, doğaya koymuş olduğu yasalara kendisinin de tabi olduğunu göstermektedir. Peygamberine de aynı tavsiyeyi vererek, yorulduğu zaman yeni bir işe başlamasını emrederek statik kalmamasını, değişimin gerekliliğini ifade etmiştir.

Toplumsal değişimin temel faktörü olarak dine İslamiyet bağlamında bakılacak olursa İslam, karizmatik lider olarak Muhammed'in yirmi üç yıllık peygamberlik görevinden hareketle Medine'de Ashabı ile inşa ettiği medeniyette değişimin temel etkenidir. Mekke İslam toplumunun inşa edildiği dönem, sadece bir tebliğ dönemi değil, aynı zamanda İslam toplumunun ana dokusunun olduğu ilk kuruluş dönemi olmuştur. Atalarının geleneksel dinine ve dünya görüşüne karşı yeni bir inanç ve anlayışla ortaya çıkan İslâm dini, putperest bir inanç ve uygulamaların hâkim olduğu Mekke toplumunda şiddetli tepkilerle karşılaşmış, ama buna rağmen taraftar bulmakta da gecikmemiştir. Yeni topluluğun gelişme göstermesi ve geleneksel Mekke toplumu için oluşturduğu tehdit, Mekke'nin putperest ileri gelenleri yeni dinin taraftarlarına baskı, abluka ve şiddetle karşılık vermeleriyle sonuçlanmıştır.

Mekke'de putperestlerin özellikle aristokrat sınıfın bu yeni dine ve taraftarlarına karşı baskı ve şiddetle karşılık vermeleri sonucunda Peygamber ve ashabı Medine'ye hicret etmiş ve İslâm dini orada genişleme imkânı bulmuştur. Burada hicretin, toplumsal değişimdeki etkisine dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle Medine'ye hicret sonrası, sosyal-ekonomik-kültürel hayat büyük bir değişim yaşamıştır. Dolayısıyla gelen yeni dinin getirmiş olduğu değişimle beraber, cahiliye dönemi olarak isimlendirilen dönem, medeniyet dönemi olarak isimlendirilmiştir. İslam'ın getirmiş olduğu değişim, medeniyetin bir göstergesi olarak sözlü kültürün hâkim olduğu kabile yaşantısından kitabi kültürün hâkim olduğu ümmet yapısındaki şehir medeniyetine geçişle tanımlanabilir. İslam dininin içine doğduğu her yerde şehirleşmeyi hızlandırdığı, böylece medeniyet için alt yapı hazırladığı söylenebilir. İslam kendi bünyesinde medeniyet kurma gücü ve potansiyelini barındırmaktadır (Okumuş, 2015, s. 128).

İslâm dini, peygamberin hicret etmesiyle beraber yeni bir topluluk içerisinde yaşama ve yeni insanlara mesajını ulaştırma imkânı bulmuştur. Ayrıca değişimin ve yeni düzenin kurulmasına da aracılık etmiştir. Tarih boyunca hicret, yeni medeniyeti, ilerlemeyi, değişimi ve yeni bir düzeni meydana getiren en büyük faktörlerden biridir. Tüm medeniyetler, göçlerden sonra kurulmuştur. İslam medeniyeti içinde bu durum böyledir. Kurulan yeni sistem, hicretten sonra uygulama, yayılma ve gelişme alanı bulmuştur. Mekke'nin fethi, putların temizlenmesi nedeniyle, peygamberin gönderilmesi İslam'ın doğuşu açısından önemli olduğu halde, hicret, takvim başlangıcı kabul

edilmiştir. Peygamberin mesajını iletebileceği ve yaşatabileceği bir medeniyet kurmak için şehirleşmeye ihtiyacı vardı. Şehirleşme, medeniyetin ortaya çıkması için önemli bir alt yapı hazırlamıştır. Çünkü medeniyet şehir hayatında ortaya çıkmaktadır. Değişimin gerçekleşebilmesi için ve kendine uygulama sahası bulabilmesi için şehirleşme önemli bir faktördür. Değişimlerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri için bir zemine ihtiyacı vardır. Şehirler bu değişim için ortam sağlamıştır. Şehir hayatında kollektif bilinç güçlüdür. Kollektif bilinç, toplumları ayakta tutan toplumsal değerlerin oluşmasında ve devamında önemli bir misyon yüklenmektedir. Toplumun kendi medeniyetine olan inancı ve bu inanç çerçevesinde kendi hayat biçimlerini oluşturan kültürün evrensel üstünlüğüne güvenmeleri ancak şehir hayatında gerçekleşir (Erşahin ve Sarıçam, 2010, s. 4).

Medine’de, daha önce tevhit inancı ekseninde Mekke’de temelleri atılan yeni bir toplum inşa edilmiştir. Bunun için öncelikle Müslüman insanlar arasında, dinden kaynaklı kardeşlik sözleşmesi ile anlamlı bir bütünlük kurulmuş sonrasında ise toplumun diğer erkleri de dâhil edilerek yazılı bir anayasa ile toplumsal uzlaşma ve düzen sağlanmıştır. Bu kardeşlik esasları ile yeni toplumsal düzenin temelleri sağlama alınmıştır. Dinin kazandırdığı birlik ve beraberlik ruhu daha önce kabile esasına dayanan birlikteliğin boyutlarını ve çerçevesini genişletmiştir. Tüm dünyada inananların kardeşliğini esas alan evrensel bir bütünlük sağlanmıştır. Artık sadece inananların kardeş olduğu bir toplumsal bütün inşa edilmiştir. Yeni toplumsal düzenin inşasında kardeşlik duygusuyla ruhsal ve zihinsel birliktelikler kurulmuş ve yeni toplumsal düzenin inşası için gerekli zemin hazır hale getirilmiştir. Toplumun düzenli işleyişi için elbette ayrılan kalpleri onarmak ve aynı inanç ve hedef doğrultusunda bir araya getirmek gerekliydi. İslami kültür ve öğretilerin sürekliliği için küçük grup yapıları, uzlaşmanın esas alındığı büyük toplum yapısına kavuşturulmuştur. Dini, sosyal ilkelerin süreklilik arz etmesi ve devamlılığı için bu şekilde büyük toplum yapılarının oluşturulması kaçınılmazdı (Bilgiseven, 1986, s. 196). Medine dönemi gerçekleşen toplumsal değişim ve dönüşüm, ayrı ayrı yerlerde yaşayan küçük kabile ve cemaatlerin ümmet çatısı altında toplanması bu dinin bütünleştirici fonksiyonunun bir sonucu olarak oluşmuştur.

Peygamber’in hicreti sonrası Medine, kendi içerisinde önemli köklü değişimler yaşarken, Medine dışındaki Müslümanların da buraya hicret etmeleri teşvik ediliyordu. Bu yönlendirmeler ile Medine’ye hicret, adeta dini bir zorunluluk gibi algılanmıştır. Mekke’nin fethine kadarki süreçte Arap Yarımadası’nın farklı yerlerinden Müslüman olan insanlar Medine’ye göç ettiler. Farklı kabile ve soylara mensup bu insanlar

Medine’de ümmet çatısı altında bütünleşerek tek bir siyasi ve idari yapıda birleşmişlerdir. Kabilelerin farklılığı ve halkların çeşitliliği, kabile ve soy ırkçılığını da yavaş yavaş etkisizleştirmiştir. Aynı zamanda bu teşvik, Müslümanları bir araya getirip güçlendirme, dinlerini daha rahat bir ortamda öğretme ve yaşatma amaçları yanında, bedevilerin yerleşik hale getirilmesi ve medenileştirilmesi aşamalarını da içeriyordu (Akyüz, 2007, s. 200). Medine köklü değişimlere sahne olurken, İslam dininin kazandırdığı dinamik yapısıyla hem kendisini hem de çevresini değiştirip dönüştürüyordu. Değişim, dağınık halde bulunan kabileleri aynı inanç etrafında toplamış ve bir bütün haline gelmelerini sağlamıştır. Mekke’de başlayan değişim tohumları, Medine’de yeşermiş ve yeni toplumsal düzenin temelleri atılmıştır. Böylece dışarıdan buraya yerleşen insanlar da toplumsal değişimin bir faktörü haline geliyorlardı. Bu husus, din eksenli bir toplumsal değişim yaşanan Medine’de, değişimde egemen rolün Müslümanlar olmasında da etkili olmuştur.

Peygamber’in gerçekleştirmiş olduğu sosyal değişimin temel doktrinini insanların varoluşsal eşitliği ilkesi oluşturmakta idi. Bu ilkeyi veda hutbesinde; *‘Ey insanlar, hepinizin atası birdir, kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur, üstünlük kişinin kendi çabası ile gerçekleşen takvadadır’* şeklinde ifade etmiştir (Beyhakî, 2003, s. 125). Kabileler ve soylar arası eşitlik, kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklar çerçevesinde eşitliği, bireysel değerlerin ön plana çıkarılması, toplumsal değişimdeki öz nitelikleri oluşturuyordu. Sosyal değişimin temel ilkeleri evrensel değerlere sahipti. Nitekim Medine döneminin önemli savaşlarından biri olan Hendek savaşında Hz. Peygamber, acem olan Selman-ı Farisi’nin görüşünü benimsemiştir. Bunu yapmakla insanların zihnindeki Arap ve acem yani ben ve öteki anlayışı yeniden yorumlanmış, bunun yerine evrensel bir ölçü hedeflenmiştir. Bu prensibe göre insan olmaları sebebiyle bütün herkesin eşitliği ve saygınlığı anlayışı egemen kılınmaya çalışılmıştır (İbn Hişam, 1985, s. 311).

Hicret hareketi ile Medine merkezli başlayan sosyal değişim, İslâmiyet’in ‘cahiliye dönemi’ diye adlandırdığı bir devirden medeniyet dönemine geçişin bir ifadesi olmuştur. Bu toplumsal değişimi, sözlü kültüre dayalı kabile düzeninden kitabi kültüre dayalı toplum yapısına, şehir medeniyetine bir geçiş olarak tanımlamak da mümkündür. Yaşanan bu sosyal değişimler ile İslâm ümmetinin/milletinin ve toplumunun ana dokusu da oluşturulmuştur. Hicret sonrası yaşanan bu toplumsal değişim mevcut toplumun sosyokültürel dinamikleri dikkate alınarak tedricilik esasına göre planlı ve programlı bir şekilde yapılmıştır.

3.6. Toplumsal Düzen ve İslâm

Mekke çok önemli bir ticari ve dini merkez olmasının yanında birçok toplumsal belirsizlikleri ve düzensizlikleri de içinde barındıran bir kriz dönemi yaşamıştır. Ahlaki ve manevi çöküntü içerisinde iken Muhammed, toplumu yaşanan buhran durumundan kurtarabilmek için getirmiş olduğu dini inancını tek tanrı düşüncesi etrafında şekillendirmiştir. Başlangıçta evrensel ve eşitlikçi bir çerçevede protesto ve reform hareketi olarak ortaya çıkan İslam, yalnızca inanç ve ibadetle ilgili bir harekât olarak anlaşılmış, toplumdan çok fazla tepki almamış ve sayıca fazla taraftar bulabilmiştir. Buna rağmen bu yeni çağrı toplumun geleneksel inançları ve yerleşik toplumsal yapısı için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Geleneksel otoriter çevrelerin tepkisini almış ve Mekke'den Medine'ye yapılan hicret, bozulan sosyal-kültürel yapıyı onarmak, yeni toplumsal düzeni kurmak ve yeni başlangıçlar için bir zemin sağlamıştır (Günay, 2012, s. 524).

İslam dini inancı, toplumsal sıkıntıların had safhada yaşandığı bir dönemde getirmiş olduğu içerikler aracılığıyla yaşanan problemleri kendi semantik yaklaşımı doğrultusunda yeni bir çerçevede sınırlarını belirlemiş ve netleştirmiştir. Ayrıcalıklı bazı grupların kendi çıkarları doğrultusunda toplumun geri kalanlarının haklarını, ihtiyaç ve beklentilerini göz ardı etmelerinin sonucunda ortaya çıkan dengesiz ve adil olmayan bir sosyal yaşamın sonuçlarının yarattığı ağır travmaların giderilmesi ve yeni bir toplumsal düzenin inşa edilmesi gerekmektedir. Kendilerini yeryüzünün olanaklarından yararlanma konusunda ayrıcalıklı ve üstün bir konumda görenlerin kurduğu toplumsal sistemin yanlışları, bu sistemin ağır dışlıları arasında sıkışıp, olanaklardan adil bir şekilde yararlanamayanların lehine olacak şekilde düzeltilmesi ve değiştirilmesi gerekmektedir. Peygamber içerisinde bulunduğu sosyal- kültürel yapının olumsuz gidişatı konusunda rahatsızlık duymuş ve kendisini rehber edinenler için rol model olmuştur. Peygamber ve mazlumların haklarını savunduğu misyonu, Mekke'nin ileri gelenlerinin çıkarlarını rahatsız etmiş ve onun karşısında yer almaları ile sonuçlanmıştır. Ezen ve ezilenler arasında yaşanan bu mücadele içinde buldukları toplumsal sistemin değiştirilmesi ve yeni bir düzenin inşasında yapılması gerekenlerin belirlenmesinde ilham kaynağı olmuştur.

Peygamberin karşısında yer alanları rahatsız eden yeni bir inancın gelmiş olması ya da peygamberin kişisel özellikleri değil, kurdukları bu ayrıcalıklı hegemonyalarının yıkılma tehlikesiydi. Dini enformasyon her dönem gerek fiziki gerekse toplumsal yapının

işleyişi üzerinde kendi tahakküm araçlarını kuranların karşısında yer almış ve mücadele edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bu konu ile ilgili '*Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek azılı düşman iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan, işbaşına geçince, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeğe çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez*' (Bakara, 2/ 205) ayeti, fiziki, biyolojik ve sosyal doğal sistemlerin yapısını bozan her bir eylemi bozgunculuk olarak nitelendirmiş ve karşısında yer almıştır. Dini enformasyona muhatap olanların yükümlülüğü sadece toplumsal olanın eksikleri ya da deformasyonları ile mücadele etmek değil, doğal ekolojik denge içerisinde olan her ne varsa bir bütün halinde korunması gerektiğidir. Toplumlar kendilerini çevreleyen yapay oluşumlarını, fiziki evrenin bütünsel bağlantısal ilişkisi içerisinde anlamlandırmalı ve konumlandırmalıdır. Sosyal sistem, mikro ölçekli konumlanmasını fiziki makro ölçekli yapıların içerisinde var olan her şeyin birbiri ile ilişkili ve ilintili olduğu bütünsel çerçeve içerisinde kendisinin ne gibi bir anlam ifade ettiği ve işlevselliği ile orantılı şekilde değerlendirmeli ve ona göre belirlemelidir. Dolayısıyla hem fiziki hem de sosyal entropi artışına neden olan her bir eylem dini enformasyon açısından sakıncalı bulunmuş ve her ikisinin de birbirleri ile çatışmayan dengeli bir uyumundan bahsedilmiştir. Doğal olan üzerine kurulu yapay her bir oluşum kendisini doğal olanın bağlamından koparmadan oluşumunu sürdürebilirse bütünsel denge halinde devamlılığını sürdürebilecek ve entropi artışının önüne geçebilecektir.

Dini inanç açısından İslam dini, tarihsel süreçte katıksız bir tek ilahın varlığına inanılan monoteizm olarak ortaya çıkmış ve İbrahim'in geleneğinin devamı niteliğinde olmuştur. İslam dini inancına göre Allah, her şeyin yaratıcısı, her şeyi bilen ve kadir-i mutlaktır. O, evrende her şeyi bir düzen içerisinde yarattığı gibi toplumsal düzen sağlama noktasında da aktif olmuştur. Tarihsel sürecin akışı içerisinde Allah, dinamik ve aktif bir şekilde toplumların gidişatına olumlu anlamda müdahalelerde bulunmuş ve toplumsal kriz anlarında toplumları buldukları bu durumdan kurtaracak ve rehberlik yapacak Peygamberler göndermiştir. Muhammed bu gönderilen Peygamberlerin sonuncusudur. Muhammed'in tebliğ etmiş olduğu mesajın ayrıcalıklı bir dini kurumu ve ruhban sınıfı bulunmamaktaydı. Bu dine inananların yaşamını, ahlaki ve hukuki normlar düzenlemekteydi. İslam dini, bu hayatı bir sınav olarak görmüş ve ölümü bir mutlak yok oluş olarak değil, bu dünyada yaptıklarının hesaba çekileceği diğer bir alemin varlığından bahsederek, inananlarına sorumluluk yüklemiştir. Ahiret inancına dayalı bu sorumluluk duygusu, onların içerisinde buldukları yaşama dair zihniyet yapısını etkilemiş, toplumların bilinç seviyesini yükselterek, anlamlı bir dünya görüşünün oluşmasında

rehberlik yaparak toplumsal normların ve değerlerin içselleşmesini sağlamıştır (Günay, 2012, s. 525).

Tek bir tanrının varlığının kabulü üzerine gelen İslam dini, tevhit inancı doğrultusunda kendisini İbrahimi inancın devamı niteliğinde konumlandırmış ve ilkesel düzeyde diğer monoteist dinler ile bağlantılı olduğu düşüncesini vurgulamıştır. İslam dini inancının kapsadığı enformasyon değerini ve iletmek istediği mesajlar kümesini, sınırlı bir kitap zaman ya da coğrafya ile daraltmak onun içerdiği geniş anlam kümesi ile örtüşmemektedir. Dini enformasyon içeriğini barındıran temel kitap, kendisi asıl iletilmek istenen mesajların varlığına işaret eden temsillerden ibaret olup, işaret edilen anlamın zihinlerde oluşturduğu düşünsel inşa ile ilgilenmektedir. Şayet temsil kabiliyetinde olan, işaret ettiği mesajdan çok kendisini temsil etmeye başlarsa orada büyük sıkıntı ve problem alanları oluşur. Dini enformasyonu sentaktik boyutu ile ilgilenmekten çok kendi bağlamsal semantik boyutu içerisinde anlamlandırmak daha sağlıklı olacaktır. Şayet burada dini enformasyonun hedeflediği zihinsel, düşünsel inşa söz konusu değilse, görünüşte yerine getirilen ritüeller ve uygulamaların herhangi bir karşılığı olmayacaktır. İslam dini enformasyonun hedeflediği tek tanrı düşüncesi, yeryüzünde olan biten her şeyi kendi otoritesi doğrultusunda kontrol etmek isteyen güç tanrısının izdüşümünden ve ona boyun eğmekten ibaret bir düşünce örüntüsü değildir. Tek tanrı düşüncesi, kendisini fiziki sistemin işleyişinde gösteren her bir unsurun diğeri ile kurduğu bütünsel, holistik ilişki ve etkileşimin sonucunda elde edilen düşünsel anlam kümesidir. Tanrıyı fiziki sistemin işleyiş mekanizmasından bağımsız şekilde kendi kurdukları yapay oluşumlar içerisine hapseden her bir dini yapı, tanrıya rakip yeni birçok tanrı var ederek bağlı buldukları inancın temel düşünce yapısına ve tek tanrı inancına aykırı şekilde davranmakta ve dolayısıyla entropinin artmasına zemin hazırlamaktadırlar.

İslam dini inancı doğrultusunda ifade edilen beyanların işaret ettiği nokta, doğal yaşamın işleyiş mekanizmasında açığa çıkan ve yayılan enformasyon ile kurulan ilişkinin sonucunda zihinsel ve düşünsel tekâmülün oluşması ve o doğrultuda davranış örüntüsünün kurulabilmesidir. İslam dininin birincil kaynağı olan Kur'an okuyucularının dikkatini fiziki sistemin işleyişinde içkin olarak var olan yapısal işleyişin formülünü anlamaya ve anlatmak istediği mesajları doğru şekilde algılamaya yönelik işaretler barındırmaktadır. Kur'an'ın kendisi asıl işaret edilmek istenen mesajları ileten temsillerden ibaret olup, temsilin kendisi ile zaman kaybedilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Dini enformasyon insanlara takip edilmesi gereken ilkeler doğrultusunda rehberlik yapmakta ve asıl dikkatlerin çevrilmesi gereken yerin

kendisinden çok işaret ettiği noktalar olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Aksi halde anlatılmak istenen mesaj doğru anlaşılmadığı için dini enformasyon kendisi takipçilerini yaşamı sınırlandıran sanal oluşumlara karşı olan uyarıların tam tersi noktada sınırlandırıcı, otorite kurucu tuzağına düşmekten kurtulamayacaktır.

Kur'an'da İbrahim peygamberin doğal sistem içerisinde tanrıyı arama süreci *“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. “Rabbim budur” dedi. Yıldız batınca da “Batanları sevmem” dedi. Ayı doğarken görünce, “Rabbim budur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırılmış kimselerden olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce, “Rabbim budur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.” “Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim” (En'am, 6/76, 77, 78, 79)* şeklinde kişinin tanrı ile kuracağı anlamlı ilişkinin fiziki sistem ile kurulabilecek zihinsel örüntünün sonucunda oluşabileceği anlatılmıştır. Dolayısıyla doğal yaşam ile bağını koparan her bir oluşumun yaratacağı dengesizlik durumu entropi artışı ile sonuçlanacaktır.

İslam dini, toplumsal düzenlemenin temel esaslarını, birinci derecede, Allah'ın vahiy yoluyla Muhammed'e gönderdiği ve kendisinin insanlara tebliğ ettiği Kuran-ı Kerimden almaktadır. Aynı zamanda Peygamber, kendi yaşamı, sözleri ve ona inananların oluşturduğu Ashabın yaşayışında şekillenen Sünnet de dini bakımdan temel bir kaynak oluşturmaktadır. Bu iki temel kaynak toplumsal norm ve değer yargılarının oluşmasında önemli bir misyon yüklenmiş, sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, kendinden sonra ortaya çıkan birçok toplumsal medeniyetlere ışık tutmuştur (Günay, 2012, s. 525).

İslam dini, kendini referans alanlara kazandırmış olduğu zihniyet yapısı ve düşünce örüntüsü asırlar sonra da varlığını sosyal-kültürel yapı içerisinde çoğu zaman hissettirmiş, taşıdığı mesajı kültürel kodlar aracılığıyla bir sonraki nesle taşımış ve geleneklerin aktarılmasıyla kültürel kimliğin oluşmasında ve korunmasında önemli bir rol oynamıştır. İslam dininin, taşımış olduğu mesajını kültürel kodlar aracılığıyla taşınması, toplumlara içinde bulunduğu farklı toplumsal sorunlar karşısında kazandırmış olduğu zihniyet yapısı ve dünya görüşüyle, ürettiği değerler aracılığıyla nasıl bir tavır almaları gerektiği noktasında bütüncül bir yaklaşım sunmuş ve her dönem yaşanan belirsizlikler karşısında anlam arayışı ihtiyacına cevap vererek, çözüm kümesi oluşturmuştur. Oluşturmuş olduğu çözüm kümesi, kesişim kümesinin ortak elemanları aracılığıyla her dönemde yaşanan sorunlara ilkesel ve metodik bağlamda ışık tutmuş,

zamansal ve mekânsal farklılıklar olmasına rağmen, toplumsal sorunların benzerliği nedeniyle her dönemde yaşanabilecek toplumsal buhranların aşılmasında rehberlik yapmıştır.

İslam dini, özellikle hicret sonrası Medine döneminden itibaren yeni bir dini ve toplumsal düzenin oluşum sürecinde bir regülatör görevi görmüş ve meşrulaştırıcı fonksiyonu aracılığıyla yeni bir sosyal-ekonomik yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu süreç, Mekke’de tohumları atılan küçük bir dini cemaatten, büyük ve evrensel olmasıyla ümmet anlayışına ve sosyal-politik kabile düzeninden imparatorluğa doğru gelişme gösteren bir sürecin de başlangıcına işaret etmektedir. Dolayısıyla, eski kabile düzeni ilişkileri içerisinde birey yeni gelen dinin içerisinde kendisini evrensel yönelimli İslam ümmetinin içerisine yerleştirmekte ve toplumsal ilişkiler buna göre şekillenmektedir. Sosyal entropinin toplumsal ilişkilerle alakalı olduğunu ve ilişkilerde yaşanan aksaklıkların bir entropi durumu oluşturduğunu daha önce bahsedilmişti. Medine’de kurulan yeni toplumsal düzenin sağlanmasında İslam dininin bireyi ümmet bilinci içerisine yerleştirmesiyle toplumsal ilişkiler ağını yeniden düzenleyerek sosyal entropiyi minimize ettiği gözlemlenmektedir (Günay, 2012, s. 526).

Sosyal entropiyi minimize etme konusunda dinin, bütünleştirici, meşrulaştırıcı, organizasyon sağlayıcı, toplumsal kontrol gibi fonksiyonlarının önemli işlevleri olduğunu gözlemlemekteyiz. Dinin, hemen hemen bütün diğerlerini kapsayacak ölçüde önemli bir işlevi de bütünleştiricilik fonksiyonudur.

3.6.1. Bütünleştiricilik

Dinin bütünleştirme fonksiyonu, Emile Durkheim tarafından anlaşıldığı şekliyle din sosyolojisinin tam merkezinde yer alır. Durkheim, bütün sosyolojik çalışmalarını, dinin toplumda büyük bir birleştirici güç olarak fonksiyon sağlaması konusunda sürdürmüştür. Her toplum, yaşadığı dünya hakkında farklı ve genellikle birbiriyle çatışma halinde olan insan ilgileri, özelemleri ve bakış açılarının kararsız bir organizasyonudur. Durkheim’i, bir sosyolog olarak çalışmaları boyunca düşündüren en önemli sorun, nasıl olup da toplumda böyle birleştirici bir nizamın ortaya çıktığıdır. Toplumun bir arada tutan nedir? İnsanoğlu nasıl olup da dar çerçevedeki kişisel ve ön yargılı menfaatlerini aşip, karşılıklı aitlik hissini (dayanışma) geliştirebildi? Francis Bacon’un ferasetiyle hissedip, insanı birbirine bağlayan bağlar içinde en kuvvetlisinin dini bağlar olduğu görüşünün yeni bir keşfi olarak Durkheim’in din sosyolojisi onun nihai cevabı idi. Din, her şeyin üstünde,

insan hayatında düzenleyici bir prensiptir. O ferdin hayatını, ferdi kapsayan fakat aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler. Din, o olmadığı zaman yoksun kalacakları bir istikrar ve ‘doğruluk’ görüntüsü veren bir kubbedir. Onun yokluğunda toplumların maruz kalacağı, belirsizlikle karakterize olmuş sosyal entropi karşısında kılavuzluk yapan bir rehber olmuştur. Bu şekilde, dini işlevler toplumsal kurumlara işler, belirsizlikleri düzenler ve devamlılıklarını sağlar. J. Wach’ın ifade ettiği gibi, dinin toplum içerisinde yapıcı ve birleştirici fonksiyonu, her ne kadar toplumda birlik ve bütünleşme dinin asıl hedefi olmamakla beraber, ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı fonksiyonundan daha fazla oranda sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yöneliktir (Wach, 1955, s. 351).

Her din, geldiği sosyal- kültürel yapı içerisinde yayılmaya ve kökleşmeye başladığı andan itibaren, çeşitli inançlar, kurumlar, normlar, değerler, tavır ve pratikler aracılığı ile yaşama fırsatı bulur ve toplumun sosyal varlığı ile iç içe geçerek, toplumda dini ve sosyal-kültürel açıdan birleştirici bir fonksiyon yerine getirmeye başlar. Bu durum inanç sistemini ‘Tevhit’ temelinde şekillendiren Müslüman toplumlar için de geçerlidir. İslam dini açısından kaynak kabul edilen Kur’an ve onun getirmiş olduğu mesajlar esas kabul edilmekte ve Müslüman olan insanlar onun inanç sistemi etrafında toplanmış ve İslam medeniyeti ondan aldığı ruh sayesinde varlık bulmuştur (Massignon, 1963, s. 16).

Mekke’de İslam dini enformasyonunun muhataplarıyla buluşması ve etkileşimin sonucunda ortaya çıkan yeni oluşum ve değişimin seyrini belirleyen motivasyonun kaynağında, yaşanan toplumsal karmaşa ve belirsizliklerin yol açtığı sosyal düzensizliğe duyulan rahatsızlıklar vardı. Toplumsal adaletsizlik, eşit ve adil olmayan ekonomik dağılım, diğerleri üzerinde haksız egemenlik ayrıcalığına sahip olduğu iddiasında bulunanların yarattığı karmaşa, herkes için geçerli olacak olan toplumsal normların etkisini yitirmeye başlaması gibi nedenlerle toplumsal baskının ve sıkışıklığın artması sonucunda ortaya çıkan bir reaksiyon olarak düşünülebilir. Fazlaca baskılanan toplumların sonrasında nasıl bir reaksiyon ve ivme göstereceği belirsiz ve hesap edilemeyen bir durum olarak ortaya çıkabilir. İslam dini elbette bu karışıklık ve belirsizliği gidermek üzere bir çerçeve sunmuş ve ilkeler belirlemiştir. Ama Mekke’de yaşanan bu değişim ve dönüşümün seyrinin başka bir toplumsal formasyonda aynı eğri doğrultusunda olacağı garantisini vermez.

Mekke toplumunun içinde bulunduğu toplumsal yapının bileşenleri ve değişkenleri başka bir toplumsal yapının bileşenleri ve değişkenleri ile örtüşmeyebilir ve uyum sağlamayabilir. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal yapının örüntüsünü

çözümleyebilmek ve analiz edebilmek için tüm değişkenlerini göz önünde bulundurmamak, kendi bağlamında değerlendirmek daha sağlıklı görünmektedir. O dönem için yaşananlar başka bir zamanda ve mekânda birebir yaşanabilir diyebilmek, sosyal sistemlerde küçük bir değişkenin etkisi ile tahmin edilemeyen sonuçların açığa çıkabileceği gerçeğini hatırlatan kaos teorisine ters bir yaklaşım olur ki entropi yasası ile örtüşmeyen bir durum ortaya çıkar. Hem fiziki hem de sosyal sistemlerin işleyiş mekanizmasına sahip ilkelerin doğası hakkında enformasyona sahip olmadan yapacağımız çıkarımlar eksik ve sınırlı olacaktır.

Peygamberin liderliğinde ortaya çıkan toplumsal bir değişim ve dönüşümün yaşanması, Mekke toplumunun hazır bulunuşluğu ve dini enformasyon karşısında göstermiş oldukları etkileşimin bir sonucu olarak düşünülebilir. Yaşanan değişim o dönemin kendi şartları içerisinde etkileyici ve dönüştürücü gücü olan ciddi bir oluşumun başlangıcı olmuştur. Herhangi bir yol gösterici enformasyonun yokluğunda kendilerini sınırlandıran ve baskılayan egemen güçler karşısında izlenmesi gereken yol haritasının belirlenmiş olması, belirsizliğin giderilmesi noktasında işlevsel bir misyon yüklenmiştir. Dolayısıyla her bir toplumsal formasyonu tüm değişkenleri ve kendi bağlamında değerlendirmek o yapının oluşumu hakkında daha sağlıklı bir enformasyona sahip kılacaktır. Elbette Müslüman toplumlar için peygamberin yaşamı ve öğretileri zaman aşımına uğramadan değerini devam ettirmekte ve rehberliği rol model olarak alınmaya devam etmektedir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta peygamberin de herhangi bir insan gibi toplumsal kültürel olanın içerisinde varlığını sürdürdüğü ve hem fiziksel hem de toplumsal yasalara tabi olduğu gerçeğidir. O dönemin sosyal- kültürel şartları içerisinde ortaya çıkan her bir uygulama birebir değişikliğe uğramadan başka bir zaman ve mekânda uygulama ve pratiğe dökme şansı bulamayabilir. Dini enformasyon ve bunun toplumsal uygulamalarının altında yatan kodlar doğru bir analize tabi tutulmadan pratiğe dönüştürülürse kendi doğal yapısına sonradan eklenen suni bir parça ve yabancı bir oluşum olarak kalacaktır. Bu durumda toplumsal sıkıntıları giderme iddiası ile gelen dini enformasyon, yaşanan toplumsal düzensizliği azaltmaktan çok daha da karmaşık hale getirebilir. Dini enformasyon, toplumsal kültürel birikim ile karşılıklı etkileşim ve belirlenim içerisinde birlikte düşünülmeli, hazır bulunuşlukları ve farklı kültürel kodlara sahip toplumların çıktılarının da benzersiz olacağı gerçeği de unutulmamalıdır. Dini enformasyon etkileşimde bulunduğu sosyal- kültürel çeşitlilik içerisinde ilkesel ve öz nitelik düzeyinde rehberlik misyonu konusunda kaynaklık etmeye

devam edebilir. Fakat bu etkileşimin sonucunda ortaya çıkan görünüm, diğer değişkenlerin de etkisi ile farklılık ve çeşitlilik gösterebilir.

İslam dini ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren hızlı bir şekilde yayılma göstermiş ve kısa bir zaman sonra da daha fazla insanı için alacak şekilde geniş bir alana yayılmıştır. Farklı kültürel kodlara sahip ve sosyal-kültürel statülerde olan insanları aynı düşünce potasında birleştirmiştir. Puta tapan ve kabile düzeninin hâkim olduğu çeşitli inanç, kültür ve etnisiteye sahip insanları evrensel ilkeler çerçevesinde sosyal birlik oluşturacak şekilde bir araya getirilmesinde Kur'an'ın taşımış olduğu mesajların rolü büyüktür. Dini enformasyonun insanlara ulaştırmak istediği ilk mesaj, tek bir tanrı anlayışının oluşturduğu bütüncül evren anlayışı ekseninde toplumları bir araya getirme düşüncesidir. Bu durum sadece Muhammed'in önderliğini yaptığı dinin ilkeleri olmayıp, diğer bütün Peygamberlerin de aynı misyon doğrultusunda takipçilerine bir arada olmaları konusunda rehberlik etmiştir (Hud, 11/26, 84 ve Enbiya, 21/22, 25).

Mekke toplumunun siyasal-toplumsal yapısı, bedevi yaşamın gerektirdiği koşullar doğrultusunda şekillenmiş ve belirli bir topluluğun diğerleri üzerinde yönetme hakkını elinde bulundurdukları oligarşinin hâkim olduğu bir otorite biçiminde şekillenmiştir. Bedevi topluluğun çıkarları doğrultusunda oluşan yönetim biçimi Mekke'nin değişen sosyal-kültürel yapısı nedeniyle yönetme erki belirli bir elit grubun elinde merkezileşmiştir. Önceki asabiyet üzerine kurulu toplumsal örgütlenme yerleşik yaşama geçilmesi ile daha önce var olan sıkı ilişkilerin zayıflaması ve bireyselleşmenin artış göstermesi ile sonuçlanmıştır. Yerleşik düzene geçilmesi ile zorlu coğrafi şartların şekillendirdiği birliktelik duygusu ve ahde vefa gibi değerler görece önemini yitirmeye başlamış ve toplumsal sınıf ve statü gibi ayrıştırıcı unsurlar belirginleşmeye başlamıştır. Coğrafi şartlar üzerine kurulu toplumsal yapının oluşumunda fiziki koşullar belirleyici bir unsur olarak etkisini sürdürmüş ve olumsuz koşullar karşısında insanlar kendilerini korunaklı şekilde konumlandırabilmek adına bir yönetim şekli belirlemişlerdir. Peygamber öncesi arap yarımadasında farklı şekillerde konumlanmış olan toplulukların yönetim şeklinde kabile düzeni hâkim olmuş ve yerleşik yaşama geçilmesi ile birlikte oligarşiye dönüşmüştür. İktidarı elinde bulunduran elit tabakanın yönetme gücünü elinde bulundurması ile ekonomik gücü de ele geçirmesi ile mele ve mustazaf gibi sınıf ayrımları belirginleşmeye başlamıştır. Daha önce yönetme konusunda meşruiyet sıkıntısı yaşamayan Araplar, oligarşinin ağır ezici hakimiyeti altında ezilen insanlardan onay alma konusunda sıkıntılar yaşamaktaydı. Peygamberin geliş misyonu açısından düşünüldüğünde Mekke'de bulunan dengeli olmayan yönetim biçiminin almış olduğu

biçim belirleyici olmuştur. İnsanlar arasında dengesiz yönetim ve gelir dağılımının yarattığı olumsuz koşullar, dini enformasyonun gelmesi ile bu olumsuz koşullar karşısında tavır gösterilmesi ile sonuçlanmıştır.

Dini enformasyon içinde bulunduğu siyasal-toplumsal şartlar gereği insanlar nazarında meşruiyetini yitirmiş belirli bir grubun çıkarlarını gözetken yönetim şekli ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Dini enformasyonu iktidar biçimleri ile ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde farklı zaman ve şartlar doğrultusunda aldığı pozisyonlar değişkenlik göstermektedir. Öncelikle siyaset bilimi açısından iktidar ilişkilerini ve onların meşruiyeti elde edebilme yöntemlerini ele almak gerekmektedir. Bu konuda bir siyaset bilimci olarak Weber, iktidarı insanları istemedikleri halde itaat etmeye zorlayabilme iradesi olarak tanımlamaktadır. İktidar biçimleri isteğe bağlı olan (meşru) ve isteksizce yerine getirilen (meşru olmayan) olarak tasnif edilebilir. İnsanlar tarafından kabul görmüş meşru iktidar biçimine otorite denilmekte ve otorite ile iktidar arasındaki temel fark ise, insanların otoritenin yönetme hakkını (meşruiyetini) onaylamaları ve verdiği emirlere isteyerek itaat etmeleridir. Bu yönüyle otorite kavramı, sadece hukuksal bir meşruiyeti değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyeti de içermektedir (Weber, 2006, s. 110). Yönetim şekilleri konusunda Weber'in yapmış olduğu tipoloji dikkate alındığında meşruiyetin dayanağı sadece hukuk kuralları ile sınırlı olmayıp, insanların vicdanında yer edinmeyen bir iktidarın benimsenmesi de söz konusu değildir. Vicdanlarda yer edinemeyen yönetim biçimi her ne kadar kendisini güçlü kılacak hukuksal dayanaklar bulsa dahi eninde sonunda yıkılması ya da istikrarsızlığa düşmesi kaçınılmazdır (Davutoğlu, 1995, s. 23; Friedrich, 1974, s. 113). Diğer taraftan bunun tersi bir durumda söz konusu olabilmekte ve bir yönetim şekli meşruiyetini hukuksal dayanaklara dayandırmasa dahi toplum nezdinde kabul görmekte ve rahatlıkla benimsenmektedir. (Arato, 1994, s. 166). Sonuç olarak Rousseau'nun, "hiçbir iktidar, egemenliğinin 'hak', halkın itaatini de 'görev' biçimine sokmadıkça süreklilik sağlayamaz, ifadesinde de belirtildiği gibi; tarih boyunca tüm iktidarlar, nitelikleri ne olursa olsun (demokratik, otoriter, totaliter, vs.), egemenliklerini sürdürebilmek için kendilerinin meşru olduklarını halka anlatma zorunluluğu duymuşlardır (Rousseau, 1992, s. 6).

Peygamber içinde bulunduğu toplumsal şartları iyi değerlendirip o doğrultuda bir değişim başlatmak ve düzen oluşturmak istiyor ise, topuma hâkim olan yönetim biçimleri ve onların meşruiyet sorunsalı ile yüzleşmek durumundadır. Başlangıçta peygamberin misyonu orada bulunan yöneticiler için herhangi bir tehdit oluşturmaz iken zamanla dini

enformasyonun toplumsal yapıların oluşacağı ilkesel zemini açığa çıkarması ve referans noktalarının değişmesi ile bu durumdan rahatsızlık duyanlar arasında çatışmalar belirginleşmeye başlamıştır. Mekke’de yöneticilerin yapmış olduğu yanlış uygulamalar sonucunda meşruiyet krizinin yaşandığı bir dönemde peygamber ve onun misyonu belirleyici bir rol üstlenmiştir. Weber otorite ve meşruiyet konusunda bir tipoloji geliştirmiş ve gelenekse, karizmatik ve hukuksal/ ussal olarak üç ideal tipe ayırmıştır. Bu sınıflandırma, ‘meşruiyet’ kavramının tanımında yer alan ve onun temelini oluşturan ‘inancın’ toplumda nasıl oluştuğunu oldukça açıklayıcıdır. Peygamber dönemi öncesi yönetim biçimini oluşturan meşruiyet biçimi Weber’in geleneksel otorite olarak isimlendirdiği bir yönetim şeklindedir. Ayrıca onun tipolojisinde otorite kavramı, ilk olarak ‘geleneksel otorite’ olarak kendisini göstermiştir. Bu otorite tipi, toplumsal düzenin yavaş değiştiği ve geleneğin ve inancın saygı gördüğü toplumlarda söz konusudur. Bu yönüyle de çoğu kez günlük yaşamın basit, olağan ve tek düze ihtiyaçlarını karşılamakla alakalı bir otorite tipini ifade etmektedir (Weber, 2006, s. 325).

Peygamber dönemi öncesi Mekke toplumuna hâkim olan yönetim biçimi olan geleneksel otoritenin kaynağını ve bireylerin ona itaatini sağlayan kuralların temelini toplumun gelenekleri, inançları ve kutsalları oluşturmaktadır. Bunlar, genelde yazılı olmayan ancak içsel olarak bireyleri bağlayıcı kurallardır. Kurallara itaat konusunda ise toplumda tam bir anlayış birliği vardır ve meşruiyet de bu birlikten kaynaklanmaktadır (Weber, 2005, s. 375-377). Her ne kadar peygamber öncesi dönemde sistemli bir inanç söz konusu olmasa da İslam öncesi putperest, animist, natürist gibi inançlar ve yakın çevrede yahudilik, hristiyanlık ve hanif dini gibi semavi dinlerin varlığı söz konusudur. Burada iktidar biçiminin kendisini meşrulaştırdığı zemin hem geçmişten getirmiş oldukları gelenekleri, kutsal olarak kabul ettikleri inançlarıydı. İslam dini enformasyonu geldiği zaman toplumların kendilerine referans aldıkları dayanakları konusunda bir anlam değişikliğini kendi semantik bağlamı çerçevesinde oluşturmuş ve daha önce bildikleri kavramları kendi bağlamında yeniden yorumlayarak sunmuştur. Burada bir samantik zemin kayması ve değişimi söz konusudur. Daha önce anlamsal çerçevesini oluşturdukları sentaktik zemin peygamber sonrası Kur’an semantiği içerisinde yeniden anlamlandırılarak zihinsel, bilişsel şemalar oluşturulmuştur.

Geleneksel otorite anlayışında, iktidara itaat etmemek, aynı zamanda kutsala karşı çıkmak anlamına da geldiğinden her zaman mutlak bir itaat söz konusudur. Bu sonuç, işlevsel yerine kişisel ilişkiler çerçevesinde hükmeden iktidarların sınırsızlığını ve keyfilliğini de beraberinde getirebilmektedir. Kısacası geleneksel otorite, rasyonel

olmaktan çok tarihseldir ve irrasyoneldir (Weber, 2006, s. 376). Geleneksel otoritenin keyfiliği beraberinde birçok sorunlu alanların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Özellikle sınırsız bir yetkinin elinde bulunması ve rasyonel olmayan bir zeminde gerçekleşmesi beraberinde kontrolsüz bir gücün kullanılmasına ortam hazırlamıştır. Bir de bu yetki kutsallaştırılan inançlar doğrultusunda meşru kılınmaya çalışılır ise, bu gücü elinde bulunduranların elinde kontrolsüz bir silah olarak kendisinin karşısında yer alanları dışlamaya ve hatta inanca gereği öldürülmeleri gerektiği konusunda haklı oldukları problemi ile karşı karşıya kalınabilir. Rasyonel dayanağı olmayan iktidar biçimi her ne kadar kendisini kutsallar aracılığıyla meşru kılmaya çalışsa da insanların zihinlerinde ve vicdanlarında yer edinemeyeceği için sürdürülebilir değildir. Kendi otoritelerini sağlamlaştırmak için ellerinde bulundurdukları tüm kaynakları birer dayanak olarak kullananlar aslında kendi hegemonyalarını örtmek için kutsalları ve gelenekleri kullanmaktadırlar. Dolayısıyla her dönem toplumsal alan içerisinde gücü ve yetkiyi elinde bulunduran insanların diğerleri üzerinde haksız bir üstünlük sağlamaması için meşruiyetin kaynağını rasyonel bir zeminde oluşturmak gerekmektedir. Özellikle fiziki sistemin yol göstericiliği doğrultusunda oluşmayan zihinsel, bilişsel rasyonel bir zemine oturtulmamış bir yönetim biçiminin kendisini bir de tanrıdan aldığı güç ile haklılaştırmaya çalışması sonucunda yeryüzünde sayısız ızdırap, acı, ölüm ve katliamlar yaşanmasına sahne olacaktır. İnsanların acı ve sıkıntı çekmesine neden olan hiçbir düşünce veya inanç meşruluğunu devam ettiremez. İster bir yönetim biçimi isterse bir inanç sistemi veya toplum kuramı olsun kendi haklılığı uğruna insanlığı harcamaması gerekir.

Aynı düşüncenin oluşturduğu atmosfer içerisinde yerine getirilen dini ritüeller birlikte namaz kılınması, hac ibadeti, yoksullara yapılan yardımlar gibi takipçilerine bir arada olmanın yarattığı bütünleştirici etkinin oluşmasında motivasyon sağlayabilir. Fakat bu birliktelik düşüncesi ritüelleri yerine getirmenin dışında toplumsal yaşamın diğer katmanları arasında uygulama ve pratiğe dönüşme imkânı bulamaz ise bütünleştirici fonksiyonunu yerin getirme konusunda sıkıntı yaşanabilir. Peygamberin liderliği sayesinde toplumsal sıkışmışlığın yarattığı hâkim otoriteye karşı gösterilen reaksiyonun etkisi ile belirli bir süre oluşan birliktelik, kendisini oluşturan şartların değişmesi ile yerini çatışmaya ve ayrımcılığa bırakabilir. Nitekim Peygamber'in ölümü sonrası bir dönem kendilerini tehdit eden otorite figürlerinin karşısında göstermiş oldukları tepkilerini, otoritenin başkalaşması ve paylaşılabilmesi durumunda birbirlerine karşı göstermeleri sonucunda yaşanan toplumsal kargaşa ve savaşlar, bunun birer kanıtı olarak gösterilebilir.

Bu durumda dini enformasyonun hedeflediği birliktelik düşüncesi, yanlış hâkim otoritenin oluşması ve onu meşrulaştırıcı fonksiyonunu yerine getirilmesi konusunda etkin kılınabilir ki; bu sosyal entropinin artmasına zemin hazırlayan bir duruma dönüşebilir.

Burada önemli olan nokta sadece başlangıç aşamasında dini enformasyonun hedeflediği ilkeler doğrultusunda harekete geçilmiş olması değil, süreç içerisinde neye nasıl hizmet etiğinin anlaşılması noktasında toplumsal çıktılar aracılığı ile verimlilik analizinin yapılabiliyor olmasıdır. Bu noktada sosyal entropi teorisi, toplumsal sistemin değişkenlerinden biri olan dini enformasyonun kullanılabilirliği ve geçerliliği noktasında önemli birer ölçüt geliştirilmesine olanak sağlayabilir. Başlangıç aşamasında dini enformasyonun oluşturduğu iddialar ve yarattığı etkinin, başka bir zaman ve sosyal-kültürel değişkenler içerisinde nasıl bir reaksiyona neden olacağına hesap edilebilirliği konusu, sosyal entropi teorisinin kazandıracığı metodolojinin rehberliğinde verimlilik analizi ve geri dönütler aracılığıyla sağlanabilir. Toplumsal olanın kaotik olması nedeniyle, sisteme giren herhangi bir değişkenin yaratacağı etkinin boyutları ve sonuçları da belirsiz ve düzensiz olacaktır. Bu noktada enformasyon teorisi toplumsal olanın belirlenememesi ve belirsizliği noktasında yol gösterici olacaktır. Dini enformasyonun kullanılabilir ve işlevsel olan fonksiyonları, değişkenlerin etkisi ile toplumsal gerekliliğin ve şartlarının değişmesi sonucunda, disfonksiyona dönüşebilir. Bu durumda değişen zaman ve şartlar içerisinde dini enformasyonun kullanılabilirliği ve uygulanabilirliği, verimlilik analizi yapılarak test edilebilmeli ve geri dönütler aracılığı ile sistemin aksayan taraflarının düzeltilmesine ve onarılmasına olanak sağlaması gerekmektedir.

Dini enformasyonun tüm insanları içine alacak şekilde bütünleştirici etkinin oluşması konusunda ilkesel düzeyde beyanlarda bulunmakta ve desteklemektedir. Farklı sosyal-kültürel kodlara sahip millet, ülke veya statüde olmaları fark etmeksizin her birinin Allah katında eşit olduğu, üstünlüğün ise ancak insanların kendilerinin ortaya koyduğu çaba ve kalite ile olabileceğini, farklılıkların çok da önemli olmadığını anlatan bir ayette, *‘Ey insanlar, gerçekten sizi bir erkek bir dişiden yarattık. Sizi (sırf) birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin en şerefliniz takvaca en ileride olanınızdır’* şeklinde insanların farklılıklarını çatışmanın bir aracı olarak görmeyip, bunun insanlık için bir zenginlik olduğu düşüncesiyle bir arada hoşgörü ile kaynaşmalarını istemektedir. Aynı birlik ve beraberlik ilkesini vurgulayan diğer bir ayette, *‘Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, sakın dağılmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Siz birbirinize düşman iken sizin kalplerinizi birleştirdi. Onu nimeti sayesinde*

kardeş oldunuz. Siz ateşten bir çukurun kenarında idiniz, sizi oradan çekip, çıkardı' (Al-i İmran, 3/103) şeklinde daha önce düşman olan insanların aynı inanç sayesinde kalplerinin birbirine ısınarak kardeş oldukları hatırlatılmıştır. Burada dini enformasyon insanları ayırıştırıcı unsurlardan çok onları bir arada tutan unsurların ilkelerini belirlemiş ve bu doğrultuda davranış örüntüsü geliştirilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Yapılan uyarıların sonuçlarının çoğu zaman dikkate alındığını ve pratiğe yansıdığını söylemek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Tarihsel süreçte kendilerine dini enformasyonu referans aldığı iddia edenlerin oluşturduğu statüko ve statünün varlığı, tüm insanların eşit ve kardeş olduğu teorisinin pratikte tersi bir uygulamasına ayrıcalıklı dini bir azınlığın üstünlüğü ve sınıf çatışmasına neden olmuştur. Ayrımcılığı kaldırmak için gelen dini enformasyon, ehil olmayan belirli bir grubun elinde kendi hegemonyalarını kurabilmek için meşrulaştırıcı birer araç haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumsal çıktılar aracılığı ile sosyal sistemin değişkenlerinden biri olan dini enformasyonun uygulamalarının sonuçları hakkında verimlilik analizi yapılabilir ve aksaklıklar giderilebilir. Sosyal sistemi etkileyen tüm değişkenlerin enformasyonuna sahip olmadan bu uyarıların uygulamada karşılık bulup bulamayacağını hesaplamak imkânsız gibi görünmektedir. Özellikle toplumsal sistemin diğer değişkenleri ile kendisinin de aktif bir değişken ve kaotik olması göz önünde bulundurulursa toplumsal gerçekliğin doğası hakkında bilgi sahibi olabilmek için tüm değişkenlerin hesap edilebildiği olasılıklı bir yapının enformasyonuna sahip olunması gerekmektedir.

Kur'an'da yer yer vurgulanan doğruluk, sabır, itaat, iyilik ve yardımseverlik, çalışkanlık, af ve merhamet gibi özellikler inananlar tarafından benimsenir ve uygulanabilirse toplumu oluşturan öğelerin birbirleri ile ilişki ve etkileşiminin kalitesinde artış olabileceğine dair motivasyon sağlayabilir. Dini enformasyon ilkesel düzeyde insanları ayırıştırıcı unsurlardan çok dağılmanın önüne geçerek bütünleşmeyi oluşturabilecek beyanlar kümesi üzerine odaklanmaktadır. Sosyal sistemi bozguna uğratan, düzensizliğe neden olan değişkenlerin etkisinin fazlaca hissedildiği dönemlerde, bir arada yaşayabilme kültürünün formülünü, zihinsel ilkelerin algoritmasını belirlemiş, ayırıştırıcı unsurlardan çok birleştiren unsurları ön plana çıkartarak belirsizliğin giderilmesine katkıda bulunmuştur. Fakat bu ilkesel kardeşlik düşüncesi, değişen sosyal-kültürel şartlar içerisinde görünümünü, temellendirdiği birleştirici olma misyonunu, insanları ayırıştırıcı, çatıştırıcı bir yapı içerisinde, olumsuz fonksiyona dönüşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla dini beyanların ilkesel düzeyde ortaya koyduğu düşünceler, birçok değişkenin etkisinin bir arada hissedildiği toplumsal uygulamalar içerisinde nasıl

bir görünüm kazanacağı veya uygulama imkân ve fırsatı bulabileceği gerçeği çeşitlilik ve değişkenlik gösterebilmektedir.

İnananlar arasında olabilecek çatışma durumunda, onların kardeş olduklarını ve bunu kendi aralarında çözebileceklerini anlatan bir ayette ‘Mü'minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin’ şeklinde uyarılarda bulunulmuştur. Allah’ın müminleri desteklediğini ve kalplerini uzlaştırdığını anlatan diğer bir ayette ‘*Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır. O, seni bizzat kendi yardımıyla ve müminlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz o mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*’ (Enfal, 8/62,63) şeklinde ifade edilmiştir. Bu beyanlar olmasını hedeflediği ideal bir toplumsal örüntünün açığa çıkmasına zemin hazırlayan motivasyon cümleleridir. Bu beyanların ortaya konulması ya da takipçiler tarafından biliniyor olması, toplumların birbirinden farklı hazır bulunuşluklarından bağımsız bir şekilde gerçekleşebileceğini düşünmek pratikte her koşulda olabileceği anlamına gelmemektedir.

Dini enformasyonun hedeflediği toplumsal gerçeklik ile pratikte olan uygulamalar arasında açılan makas ne kadar geniş olursa, birbirine uymayan, çelişkili ve hatta beklenmeyen sonuçlar ile karşılaşma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla dini enformasyonun istediği zihinsel ve davranış örüntüsünün toplumsal karşılığı, kaotikliğin ve çok sayıda değişkenin işin içine dahil edilmesi nedeniyle çeşitlilik arz etmekte ve belirsizliğini sürdürmektedir. Sosyal sistemin değişkenlerinden birisi olan dini enformasyonun, değişen sosyal-kültürel bileşik içerisinde nasıl bir etkiye sahip olabileceği ve bu etkileşimin sonuçlarının hesap edilebilirliği tüm değişkenlerin enformasyon bilgisine sahip olabilmekle mümkün görünmektedir. Dini enformasyon takipçilerinin gerek kendileri ve gerekse toplumun diğer kalanları hakkında hem fiziki, biyolojik hem de sosyal sistemin işleyiş mekanizmaları hakkında bilgi sahibi olmadan gerçekçi bir beklenti içerisinde olmaları söz konusu değildir. Dolayısıyla dini enformasyon ve onun pratik uygulamaları konusunda gerçekçi ve sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için, insanı çevreleyen hem doğal hem de yapay ekolojik çevre hakkında enformasyon bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Toplumları kendisini çevreleyen doğal sistemlerden yalıtılmış ve bağlamından koparılmış şekilde düşünmek, onu yapay bir fanusun içerisinde algılamaya ve dolayısıyla oluşabilecek aksaklıklar durumunda gerçekçi olmayan çözüm modellerine sürüklenmeye neden olacaktır. Dolayısıyla sosyal sistemin işleyiş sürecinde doğal sistemlerin doğasında var olan işleyiş mekanizmasının metodolojisinin kazandıracağı

zihinsel bakış açısı aracılığı ile olgu ve olaylara bütüncül bir yaklaşım içerisinde olmak gerekmektedir. Aksi halde gelinen nokta itibariyle toplumsal sistemin işleyiş sürecinde bozulmalara ve entropi artışı ile karşılaşılmasına neden olacaktır.

3.6.2. Toplumsal Kontrol

Dini enformasyonun diğer önemli toplumsal işlevlerinden birisi de aynı değerler etrafında dağılmadan bir arada durmalarını sağlayan toplumsal kontrol fonksiyonudur. Toplumsal kontrol, insanları toplum kuralları çizgisinde tutarak toplumsal denetimi sağlamaktadır. Din bu bağlamda bir taraftan toplumsal norm ve değerlerin üretilmesine kaynaklık ederek kurallar koyuyor, diğer taraftan da bu kuralların uygulanması için yaptırımlar uygulayarak denetim altında tutuyor. Din bu noktada hem kural koyucu hem de bu kuralların uygulanması aşamasında sosyal kontrolü sağlayan aktif bir aktör rolü üstlenmektedir.

Toplumları kontrol eden denetim mekanizması iki şekilde kendini gösterir. Birincisi dış kontrol mekanizması, diğeri ise iç kontrol mekanizmasıdır. Ferdi dışarıdan itaate zorlayan ve bunu ferdin kendi vicdanı içinden yapanlar, arasında bir ayrım yapabiliriz. Din iki kontrol türüyle de önemli bağlara sahiptir. Toplumun dışarıdan kontrol edilmesinde din meşrulaştırma diye adlandırdığı şeyi yerine getirir. İslam dini toplumları dışarıdan denetleyen toplumsal değer ve normları üretilip, ferdin kendi vicdanında içselleştirilmesini sağlayarak toplumsal kontrol mekanizmasını işler hale getirmiştir. Dini enformasyon, bazı dini sembolleri eğitim materyali ve toplumsal denetim mekanizmasının aracı olarak kullanmıştır. Örneğin şeytan kötülüğün temsilcisi olarak sembolleştirilmiş ve insanları yanlış davranışlardan uzak tutabilmenin aracı olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan ödül ve cezanın sembolü olan günah ve sevap kavramları aracılığı ile toplumlar belirli denetim çizgisi içerisinde tutulmak istenmiştir. Diğer taraftan kutsallaştırdıkları tanrının gazabından kurtulabilmek için yerine getirmek zorunda kaldıkları bazı ritüeller, korku denetim mekanizması aracı olarak kullanılmıştır.

Özellikle içinde bulunulan fiziki ve sosyal sistemin işleyişi hakkında bilgi sahibi olmadan oluşturulan dini düşünce ve uygulamaların bir sonucu olarak oluşan dünya ve ahiret ayrımı, takipçilerin belirli bir dönem içinde buldukları yaşamın dinamiklerini anlayabilmelerini ve farkındalıklarını zedelemekte ve şu anda olması gerekenlerin ahirete ertelenmesi ile yaşam ritminin bozulmasına neden olmaktadır. Evrenin belirli bir denge halinde olmasını sağlayan bütüncül yaklaşım doğrultusunda düşünüldüğünde, bu

olağanüstü işleyiş anlaşılmeden ve gereği yerine getirilmeden, bütün beklentilerin diğer dünyaya bırakılmış olması, içinde bulunulan yaşamın değerinin anlaşılmasına ve ıskalanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu şekilde oluşan dünya ve ahiret ayrımının bir sonucu olarak, insanlara başlarına gelen olumsuz durumlar karşısında gereken çabayı göstermelerinin gereksizliği ve karşılığının diğer tarafta alınacağı düşüncesi ile tembelleşmelerine ve yanlışlar karşısında göstermeleri gereken mücadeleyi engelleyerek pasifleşmelerine neden olabilmektedir.

Cennet ve cehennem sembolleri korku aracılığı ile toplumları belirli sınırlar içerisinde tutabilmek için denetim mekanizması olarak kullanılmıştır. Elbette toplumların belirli bir düzen içerisinde devamlılığını sağlamak için denetim mekanizmaları gereklidir. Fakat bu düzenin devamlılığı için kullanılan araçlar, toplumları denetlerken, insanları pasifleştirip, kendi doğasından uzaklaştırıyor ve sınırlandırıyor ise görünüşte düzenin devam ediyor olması, sosyal sistemin sağlıklı işlediği anlamına gelmemektedir. Sistemin devamlılığı için ödenen ağır bedeller, toplumların daha kaliteli ve rafine yaşamalarına engel oluyorsa, var olan düzenin devamlılığı için değil, karşısında yer alabilmek gerekmektedir. Yanlış ve ağır aksak işleyen bir düzenin varlığı, her şeyin yolunda olduğu anlamına gelmemektedir. Sosyal entropi bağlamında düşünüldüğünde sistemi oluşturan her bir bileşenin kendi varlığını yitirmeden üzerine düşeni sağlıklı bir şekilde yerine getirmesinin ve katkıda bulunmasının sonucunda oluşan bir düzen düşüncesi entropi artışını önleyecektir. Şayet sistemi oluşturan her bir öge işlevsiz hale gelir ve etkisiz bir elemana dönüşürse sistemin işleyişine katkıda bulunmaktan çok ona zarar verecek ve entropi artışına neden olacaktır. Burada özellikle üzerinde durulması ve sorgulanması gereken konu dini enformasyonun sosyal sistemin öğeleri üzerinde oluşturduğu etkinin ve sonuçlarının olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu düşüncesidir. Sosyal sistemin işleyişine bulunduğu katkı ve yapılan verimlilik analizi, dini enformasyonun yaratacağı etki hakkında bilgi sağlamaya yardımcı olacaktır.

Dini enformasyonun denetim fonksiyonu, toplumsal norm ve değerlerin üretilmesi, dolaşıma sürülmesi ve onaylanması aracılığı ile meşrulaştırmasına kaynaklık etmektedir. Toplumların kendilerini kontrol eden mekanizmaların yokluğunda dini enformasyon yol gösterici özelliği aracılığı ile rehberlik misyonunu yerine getirmektedir. Mekke'de İslam dininin geldiği başlangıç aşamasında toplumsal kuralların ayrıcalıklı grubun kendi lehine olacak şekilde keyfi uygulanmalarının bir sonucu olarak oluşan toplumsal karmaşa ve belirsizlikler karşısında dini enformasyon toplumsal normları özellikle haksızlığa uğrayanların mağduriyetlerinin giderilmesi adına tüm sınıfları içine

alacak şekilde genişletilmesi ve uygulanması noktasında aktif rol oynamıştır. İslam dininin geldiği Mekke döneminin en göze çarpan özelliklerinin başında peygamberin haksızlıklar karşısında göstermiş olduğu duruş ve mücadele ile karakterize olmuş bir sürecin yaşanmış olmasıdır. Toplumsal kuralların zayıflamasının sonucunda ortaya çıkan kriz dönemleri belirsizliklerin giderilerek düzenin yeniden kurulabilmesi noktasında yol göstericiye olan beklentiyi arttırmış ve dini enformasyonun oluşturacağı yeni düşünce kalıplarının pratiğe dönüşmesinin yaratacağı oluşuma zemin hazırlamıştır. Karmaşanın içinde var olan düzen anlayışının bir göstergesi olan kaos teorisi, enformasyon eksikliği nedeniyle olumsuz gibi görünen durumların yeni başlangıçlar ve oluşumlar için fırsatlar barındırdığı gerçeğini hatırlatmaktadır.

Sosyal entropinin artış gösterdiği Mekke dönemi, peygamber ve takipçileri için haksızlıklar karşısında gösterdikleri mücadele ile karakterize olmuş ve düzenin yeniden inşa edilebilmesi, belirsizliğin giderilmesi için dini enformasyon kaynaklık etmiştir. İslam dini, Mekke’de geldiği dönemde aksayan, hantallaşan birçok yapı karşısında eleştirel bir tavır sergileyerek, işlevini yitirmiş yapıların dönüşmesini sağlayan değişimi gerçekleştirmiştir. İslam dini yanlış uygulamalar ve haksızlıklar karşısında göstermiş olduğu dinamik yapısıyla toplumsal dönüşümü sağlamış ve Medine’de yeni bir devlet yapısının kurulmasında rol oynamıştır.

Din, gücün kullanımını haklı göstererek, toplumda olumlu yönde değişikliklere aracılık edip entropiyi minimize edebileceği gibi, bu gücü kendi çıkarları doğrultusunda, olumsuzlukları meşrulaştırma aracı olarak kullanılması durumunda ise, entropinin artmasına da sebep olabilir. Dinin meşrulaştırma fonksiyonu, toplumda gücün kullanımını haklı gösterir, ‘açıklar’ ve (psikolojik anlamda) ‘rasyonalite eder’ demektir. Weber, çok net bir şekilde tespit etmiştir ki; insan sadece güç ve imtiyaz istemekle kalmaz, bunların kendine bir hak olarak ait olduğu hissini de duymak ister. İlk çağlardan beri din ‘gerekçeler’ ortaya koymuş, bunlar güçlülerin ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir. İnsanların kendi yetki mekanizmalarını aktif hale getirmek ve sınırlarını genişletebilmek için dini enformasyonun yaratacağı güç tanrısının olağanüstü haklı gerekçelerini araçsallaştırmaları hem fiziki hem de toplumsal olanın doğasının bozulmasına ve dolayısıyla entropi artışına neden olur. Kendi yaptıkları yanlış uygulamalarını dayandırdıkları dini enformasyon, ehil olmayan zorba iktidarların elinde iki ucu keskin bir silaha dönüşebilmektedir. Dolayısıyla dini enformasyon kendi otoriteleri için meşrulaştırma işlevini yerine getiren bir güç aracı haline gelebilmektedir. Elbette bu durum her zaman böyle olmamıştır. Dinin gerekçeler ortaya koyarak güçlülerin,

güçsüzler karşısında ayrıcalıklı bir statüde olmalarını sağlaması yanında, aynı gerekçelerle haksızlıklar karşısında güçsüzlerin yanında olarak güçlülere karşı bir ayaklanma ve protesto eylemleri şeklinde fonksiyon ortaya koymuştur. İslam dini birçok haksızlık ve insan haklarının ihlalinin yaşandığı bir dönemde haksızlığa uğrayanlara bir motivasyon kaynağı olmuş ve bu haksızlığı yapanlara karşı direnme noktasında gerekçeler sunmuştur. İnananlar, İslam dininden aldıkları bu haklı gerekçeler sayesinde toplumsal yapıda bir değişim ve dönüşüm manevrası gerçekleştirmişlerdir.

Dini enformasyon takipçilerinin zihinsel değişim ve dönüşümlerini gerçekleştirirken, içinde buldukları toplumsal ilişkileri ve toplumsal yapıyı değiştirilip dönüştürmüştür. Toplumda var olan yanlış uygulamalara karşı direnç gösterip, İslam dinin kazandırmak istediği zihinsel ve toplumsal değişim doğrultusunda kararlı adımlar atmışlardır. Bu kararlı duruşun bir sonucu olarak yaşanan Mekke'den Medine'ye hicret tecrübesiyle içinde buldukları toplumsal krizden kurtulup, yeni bir toplumsal yapı inşa edilmiştir. İslam dinin bu meşrulaştırıcı gücü sayesinde Medine'de yeni bir toplumsal düzen kurulmuş hem kendi hem de kendinden sonraki dönemlere ışık tutacak olan İslam medeniyetinin temelleri atılmıştır. Bu gerekçeler sayesinde belirsizliklerle karakterize olmuş toplum yapısı değişip dönüşmüş ve öngörülebilir, düzenli bir yapı haline dönüşmüştür. Dolayısıyla İslam dini geldiği dönemde böyle bir değişimi gerçekleştirip, toplumsal ilişkilerde ve yapılarda yaşanan aksaklıkları yavaş yavaş aşamalı bir şekilde 23 yılda düzenleyerek sosyal entropiyi minimize etmiştir. Tepeden inme, baskıcı bir şekilde değil, tedricilik esasını temel alan, yaşanan toplumsal sorunlara gerçekçi bir yaklaşım sunan hem dikey hem de yatay bir şekilde toplumun bütün katmanlarında bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Dinin meşrulaştırma fonksiyonu, düşünce ve davranışların meşrulaştırılmasında sıklıkla kullanılan bir durumdur. Akıl ve yorum devreye girdiğinde her şeyin her şeye dönüşebildiği dini metin ve gelenekler, politik ve askeri kararlar dâhil pek çok düşünce ve uygulamanın kutsal bir anlam çerçevesinde meşrulaştırılmasını sağlamaktadır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 650-651).

Dinin bu meşrulaştırma fonksiyonuyla güçsüzler, güçlülere karşı bir takım karşı durum sergileseler de bu her zaman böyle olmamış, dinin bu önemli gücünü fark edip onu kendi istekleri doğrultusunda kötüye kullanan insanlarda olmuştur. Peygamberin ölümünden sonraki dönemde yaşananlar bu gücü elinde bulunduranların, dini kendi istekleri doğrultusunda kullanarak toplumsal sorunların artmasına sebep olmuşlardır. Dolayısıyla dinin meşrulaştırma fonksiyonu yanlış uygulamadan kaynaklı bir enformasyon kaybına sebep oluyor ve belirsizliklerin yaşanmasına sebep oluyorsa bu

durumda entropi minimizasyonundan bahsedilemez. Aksine ilkesel bağlamda dinden beklenen fonksiyonun gerçekleşmemesinin sonucu olarak sosyal entropinin artması söz konusudur.

Dinin diğer bir toplumsal tezahürü de sosyal- politik sonuçları olan dini kurum ve topluluklar şeklinde kendini ifade etmesidir. Toplumun her katmanında gördüğü kabul ve destekle doğru orantılı bir şekilde sosyal aktör ve politik dinamik dinsel örgütlenmeler, bunu yanında toplumsal gruplar için sınırlar çizen, standartlar ortaya koyan bir meşruiyet kaynağı ve otorite şekli olarak işlev görmektedir. Diğer kurum ve gruplar gibi, dini kurum ve topluluklarda sosyal hareketliliğin lojistik temeli olabilmekte, üyelerine kazandırdıkları rol, statü ve pozisyon örüntüleriyle ilave bir sosyalleşme vasıtası olmakta ve oluşturdukları grup kimliğiyle bazen toplumun genel standartlarıyla çatışırken, bazen de bu standartlarla ahenk içinde yaşamaktadır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 651).

Dinin meşrulaştırma fonksiyonuyla dini topluluklar için oluşturduğu bu standartlar kendi içerisinde bir düzenli yapı oluştururken kendi sınırları dışında kalan grup ve topluluklar için bir ayırıştırma ve ötekileştirme ile düzensizlik yaratmış olur. Kendi sınırları içerisinde olan birey ve grupların rol, statü ve sınırlarını meşrulaştırırken kendi dışında olanları meşruiyet sınırlarının dışında bırakarak, toplumsal etkileşimin oluşmasını engelleyerek, sosyal entropinin artmasına sebep olurlar.

Gücün/iktidarın bu meşrulaştırıcı lığı (yani, sosyal kontrolü sağlayan belli temsilcilerin meşrulaştırıcılığı) belli başlı zaruri toplumsal düzenlemeler söz konusu olduğunda, ya da belirli problemler bireyden büyük ölçüde fedakârlıklar talep ettiğinde özellikle önem kazanır. Toplumda evlilik, mülk edinme gibi ana konular güçlü dini meşrulaştırma ile desteklenen son derece güçlü toplumsal kontroller ile korunmaktadır. Bizim son derece ‘dünyevileşmiş’ toplumumuzda dahi evlilik ve mülk edinme konuları kutsal kurumlar olarak değerlendirilir. Evlilik ise neredeyse evrensel boyutta kutsallık taşır. Bununla birlikte toplumsal kontrol ferdi sadece dışarıdan zorlamaz; ayrıca kişinin bilinci içinde ‘içselleşerek’, ‘vicdan’ denilen bir tarzda işler. Gerçekten de kurallar kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe, dıştan gelen kontrolün etkili olması pek düşünülemez. Bu süreçte dinin nasıl etkide bulunduğu kolayca görülebilir. Dinin, toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde insan bilincini şekillendirebilmesi onun en belirgin, herkesçe arzu edilen ve ilan edilen en ‘açık’ etkilerinden veya işlevlerinden birisidir. Böylece din, toplumsal hayatta hoş karşılanmayan, istenmeyen davranışlardan oluşan anomi karşısında ‘meşrulaştırma’

fonksiyonuyla toplumsal ilişkileri kutsal bir çerçeve içerisinde değiştirip, dönüştürerek toplum tarafından onaylanan ve kabul gören davranışlar haline getirmiştir.

Din bu sayede toplumları istenmeyen davranışlardan uzaklaştırıp, onları meşru sınırlar içerisinde kalmalarını sağlayarak sosyal entropiyi minimize etmiştir. Böylece din, toplumu kuralların dışında olan davranış ve eylemlerden uzaklaşabilecek bir zihinsel bilinç inşa ederek toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Zihinsel bilinç seviyesinin inşasıyla kolektif bilinç sağlanarak toplumları bir arada tutan zihinsel süreç tamamlanmış olur. İslam dini kendi zihinsel anlayışını tedrici bir şekilde inananlarına empoze etmiş ve bilincin eyleme dönüşmesiyle Mekke ve Medine sürecinde düzenli toplumsal ilişkilerin kurulmasına, oluşan yeni bir topluluğun temellerinin atılmasına ve medeniyetin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu süreçte belirsizlikler aşamalı bir şekilde vahiy aracılığıyla, örnek insan modeli eşliğinde düzenli yapılara dönüşmüştür. Enformasyon kaybından kaynaklı düzensiz ilişkiler ve yapılar, enformasyon kaynağı olan vahiy 'in enformasyon kaybını minimize etmesiyle entropi minimize olmuştur.

3.6.3. Çatıştırma-Parçalama

Dini enformasyon, sosyal sistemin bileşenlerinin biyolojik sosyolojik ve psikolojik yaşam kalitesini arttırarak daha rafine ve uygulanabilir bir davranış örüntüsünün açığa çıkmasına kaynaklık edebilmektedir. Ayrıca enerji akışının sağlanabilmesinde etkili bir değişken olabildiği gibi yanlış ya da eksik kullanımının bir sonucu olarak sistemin devamlılığı için gereksinim duyduğu enerji akışını bozguna uğratarak belirsizliğe ve düzensizliğe neden olabilen bir değişken de olabilmektedir. Tarih boyunca toplumların yaşam formu üzerinde şekillendirici ve belirleyici bir değişken olarak etkili bir fonksiyon yerine getirmiş bir değişkenin sonuçlarının değişen şartlar ve zaman içinde her zaman olumlu olduğunu iddia etmek büyük bir yanılgıdır. Yaşam formunun şekillenmesinde ve değişiminde önemli bir yeri olan dini enformasyonun toplumlar üzerinde yarattığı bu güçlü etki kendi hegemonyalarını ve otoriteleri kurmak isteyenlerin kendisinden yararlanılmak ve kullanılmak istenen bir meşrutiyet aracına dönüşebilir. Dolayısıyla dini enformasyonun yarattığı bu etkinin nasıl ve nerede kimler tarafından kullanıldığı da bir o kadar önemlidir. İnsanüstü olarak algılanan bu kutsal yapı artık insanlar tarafından oluşturulmuş sanal bir form içerisinde şekillenmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Gerekli donanım ve hazır bulunuşluğa sahip olmayan insanların elinde sıkıntıları çözüme kavuşturan, dağılan toplumsal yapıyı birleştiren, düzenleyen bir fonksiyon yerine

getirmesi beklenen dini enformasyon, eksik ve yanlış kullanımının sonucunda çatışmaya, parçalamaya ve belirsizliğe götüren bir fonksiyon bozukluğuna neden olabilmektedir.

Sosyal yapı birbiri ile bazen uyum gösteren, bazen birbiri ile paralellik gösteren, bazen de birbiri ile çelişen grup ve kurumların karmaşık bir bütününden ibaret olup, birbiri ile çatışan kuvvetlerin bir dengesi içinde işleyen bir sistemdir (Dönmezer,1978, s. 196). Din, pratikte içermiş olduğu fonksiyonları yerine göre toplumda uyumlu bir fonksiyonundan bahsedilebildiği gibi, fonksiyonunu yerine getirememesine de şahit olunmuştur (Pin,1970, s.58-59). Dini enformasyon fonksiyonel olarak her zaman düzenli yapıların kurulmasında rol almamış, yanlış zihinsel inşa ve uygulamalar sonucu olarak düzensizliğin ve belirsizliğin artmasına sebep olan durumların yaşanmasına da sebebiyet vermiştir.

Dini davranış ve değerler, dini inanç ve ibadetler, fonksiyonel oldukları gibi disfonksiyonel de olabilirler; dinin disfonksiyonlarından biri, bazen bütünleştirmenin zıddına parçalama noktasına varan çatışmadır. Gerçekten de dinin tarihsel ve çağdaş olarak toplum içinde muhalefet, çatıştırma ve savaş işlevine sahip olduğu bilinmektedir (Okumuş, 2015, s. 71).

Denilebilir ki ortaya çıkmasında dinin işlevsel olduğu çatışma, grup içinde vuku bulabilir (Okumuş, 2015, s. 72). Geliştirdikleri grup kimliği ve özel mensubiyet duygusu dini topluluklarla topluluk dışı fertler arasında görünür veya görünmez, esnek ya da katı sınırlar çizmektedir. Grup içindekiler için dahili bir arınma imkânı sunan dini topluluklar, aynı zamanda, müntesiplerini grup dışı tehlikelere karşı koruyan bir kalkan/sığınak işlevi görmektedir. Kendi normatif grup kimliğinden hareketle dışarıdakinin ‘ötekileştirilmesi’ potansiyel dini çatışmanın ilk basamağını oluştururken; grup dışı kimlikler ‘biz’ ve ‘onlar’ karşıtlığı içinde algılandığında, çatışmanın zihinsel zemini kendiliğinden oluşmaya başlamaktadır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 652).

Dini enformasyonun oluşturduğu anlam çerçevesi ve zihinsel örüntü etrafında bir arada olabilme potansiyelini gerçekleştiren topluluklar, kendi içlerine dönük zihinsel şemalar ve davranış pratikleri aracılığı ile öteki olarak algıladıkları toplumun diğer bileşenleri ile bağlarını kurabilme, entegre olabilme konusunda zorluklar yaşamakta ve içe dönük olmalarının bir sonucu olarak kendi kurdukları dünyanın hakikati temsil eden tek bir model olduğu yansımalarına düşmelerine neden olabilmektedir. Bütünü oluşturan her bir bileşenin birbirleri ile etkileşiminin sonucunda potansiyel enerjisinin açığa çıkması ile oluşan sosyal yapının oluşturacağı dinamik yapı sosyal entropinin azaltılmasında etkili olacaktır. Burada sadece belirli birtakım grupların kendine dönük

oluşturacağı birlikteliğin, toplumun geri kalanını dışarıda bırakan bir davranış örüntüsü ile sosyal bütünleşmekten çok ayrılmaya, bir aradalıktan çok çatışmaya dönüşmesine neden olacaktır. Bir de buna hakikati sadece kendilerinin temsil ettiği iddiası eklenirse bu ayrıcalıklı grubun diğerleri ile diyalog kurma ve iletişim halinde olma gibi nedenleri de ortadan kaldırılmış olur. Dini enformasyon sosyal yapının tüm bileşenleri arasında etkileşimi ve iletişimi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirdiği oranda entropi artışı önleyebilir. Ayrıca dini enformasyon sosyal sistemin bileşenlerinin potansiyel ve kinetik enerjisini arttırma noktasında etkili olabilir ve verimliliği arttırabilirse düzensizliğin önüne geçebilir. Dini enformasyonun sosyal sistemin öğelerinin biyolojik psikolojik ve sosyolojik bileşenlerinin verimliliğinin analizi yapılmadan toplumsal yapının işleyişi üzerinde ne gibi etki yaratacağı da hesap edilemeyebilir. Dolayısıyla sosyal entropi teorisi toplumsal sisteme dâhil olan her bir enformasyonun sistemin işleyişine nasıl bir etkiye bulunabileceği ve ne gibi aksaklıklar, sapmalar olabileceği konusunda verimlilik analizinin yapılmasına ve dönütler aracılığı ile bozulan kısımların onarılmasına imkân ve fırsat verebilmektedir.

Ötekileştirme potansiyeli ile din, toplumsal bütünleştirmenin oluşmasını engelleyerek, toplumları 'biz' ve 'öteki' olarak ayrıştırarak, çatıştırma yoluyla sosyal entropinin artmasına neden olabilir. Dini enformasyon başlangıçta toplumu oluşturan her bir unsurun yaşam formu üzerinde olumlu anlamda katkıda bulunarak toptan kalitenin artmasına neden olabileceği potansiyelini ile ortaya çıkmış ve en iyinin açığa çıkmasını hedeflemiştir. Farklı hazır bulunuşluklara ve kültürel kodlara sahip olan toplulukların dini enformasyon ile kurdukları iletişim ve etkileşimin sonuçları tahmin edilemeyen ve birbirlerinden farklı sonuçlar doğurabilir. Sosyal entropi teorisi dini enformasyonun hedeflediği kriterlerin sosyal gerçeklik düzeyinde nasıl bir şekle büründüğü ve hedeflerini ne kadarının gerçekleştirilebilir olduğuna dair ipuçlarının oluşması ve teoride olan bilgilerin sosyal gerçeklik düzeyinde algılanması için ortam sağlayacaktır.

Çatışma sadece grup içerisinde kalmayıp, gruplar arasında vuku bulabilir ve ayrıca grupla tüm toplum arasında gerçekleşebileceği gibi dinler arasında da gerçekleşebilir. Dinin çatışmacı işlevinin de etkisiyle sosyal entropinin artmasıyla sonuçlanan, çatışmalara, Haçlı seferleri, Şii-Sünni zıtlaşmaları, Protestan-Katolik çatışmaları, Kuzey İrlanda olayları, İsrail- Filistin çatışması, Hindistan-Keşmir gibi olayları örnek olarak vermek mümkündür (Okumuş, 2015, s. 72). Din bu noktada takipçilerini toplumun diğer kalanlarıyla entegre olmaktan uzaklaştırıp, onları kendilerinden olmayan diğerleri olarak algılamalarının sonucunda bir ayrışma

yaşanmaktadır. Bu durum dinin bütünleştirici fonksiyonuyla uyuşmamakta ve dinlerden beklenen huzur ortamının yokluğunda belirsizliklerin ve çatışmanın yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla dinler her zaman toplumun bütününe yaptıkları katkı ile anılmamakta, çatıştırma ve parçalama fonksiyonuyla da toplumda yaşanan buhranlarla de anılmaktadır. Din, hem toplumsal düzenin oluşmasında yapmış olduğu katkılarıyla sosyal entropiyi minimize edebilir, hem de toplumsal düzensizliğin oluşmasında da yapmış olduğu etki nedeniyle sosyal entropiyi maksimize edebilir.

Dini enformasyonun yanlış ya da eksik kullanımının sonucunda toplumsal-kültürel alanda birtakım sıkıntıların ve belirsizliklerin yaşanması dinin olumlu fonksiyonlarının yanında olumsuz fonksiyonlarının da bulunduğu göstergesidir. Din başlangıç koşullarında hedeflediği toplumsal yapının sorunlarını giderme ve refah seviyesini yükseltme düşüncesini toplumsal koşulların değişimi ile gerçekleştirme konusunda sıkıntılar yaşayabilir. Toplumsal olanın içinde çeşitli değişkenlerin etkisi ile farklı görünümlere sahip olan dini düşünce ve pratiklerinin her zaman olumlu fonksiyon yerine getirmesi beklenemez. İlkesel düzeyde iyi ve kaliteli olanın açığa çıkmasını hedefleyen dini enformasyon farklı kültürel alt yapıya sahip toplumların yaşamında bazen hedeflerinin dışında bir yerde konumlanabilir. Dini enformasyonun yanlış kullanımının sonucunda ulaşılan toplumsal görüntü onun bunları hedeflediğini göstermez. Diğer faktörlerle birlikte ele alınması gereken dini enformasyon değişkeninin tek başına olumsuz koşulların hazırlanmasında sorumlu olduğunu söylemek doğru olamasa gerektir. Dini beyanların olumsuz kültürel şartlar içerisinde nasıl bir görünüme sahip olacağını önceden belirlemek mümkün görünmemektedir. Bazen olumsuz koşullar dini enformasyonun olumlu zihinsel ve davranış örüntülerini açığa çıkardığına şahitlik edilmiş, bazen de şartlar olumlu gibi gözükse de olumsuz zihinsel ve davranış örüntülerinin ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

Güçlü bir toplumsal motivasyon kaynağına sahip olan dini enformasyonun bu gücü bazen iyinin ortaya çıkmasında kullanılmış bazen de bu gücünün farkında olan kötü niyetli insanların elinde birer silaha dönüşmüştür. Dolayısıyla bir dönem toplumsal refahın artış göstermesine etkide bulunduğu için bu özelliğini zaman ve mekân değişse de daima göstereceğini iddia edemeyiz. Toplumsal olanın kaotik ligi nedeniyle küçük bir değişkenin başak bir yerde daha büyük sonuçlara neden olabileceği gerçeğiyle hareket edildiğinde dini enformasyonun daima olumlu olanları beslediğini ve açığa çıkardığını söylemek doğru değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus dini beyanların muhatap olduğu kitlenin edilgen olmadığı, duruma göre nasıl bir reaksiyon göstereceğinin

bilinmiyor olmasıdır. Farklı karışımların etkileşiminin sonucunda nasıl bir bileşiğin açığa çıkacağına bilinmemesi gibi. Fiziki nesnelere farklı olarak toplumsal olanın her zaman istenilen düzeyde ve yönde reaksiyon göstermemesi ve davranışlarının ve tepkilerinin bilinmiyor olmasıdır. Dolayısıyla dini enformasyona muhatap olanların anlatılmak istenen ve hedeflenen yönde ilerleyeceğini garanti edemeyiz. Dini enformasyon bazen hedeflerini gerçekleştirme konusunda sıkıntı yaşamaz iken bazen de istemediği sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu tezde cevabı aranan dini enformasyonun sosyal entropiyi artırma noktasında mı yoksa azaltılması noktasında mı etkili olduğunun cevabını bulabilmek için oluşturduğumuz anket sorularından 4. Faktörün bu sorunun yanıtını bulabilmemize yardımcı olacağı söylenebilir. Bu faktör ise toplumsal bireysel temel sorunların göz ardı edilmesidir. Dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelediğine dair bir sorgulamadır.

Okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmamın faktör.4 analizine göre dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelenme olasılığı belirlendi. Elde edilen verilere göre “toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilememiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 22,497 (df=27) olup anlamlılık düzeyi sig. = 0,712’dir. Pearson korelasyon katsayısına göre de bu olgu doğrulanmış olup R² değeri 0,075 ve sig. =0,144’tür. Yine aynı olgu ortalama değerler bakımında da anlamlı farkların olmadığı değerlendirilmiştir. Örneğin İmam Hatip Lisesi’nin faktör.4 ortalaması \bar{x} = 2,82 (s. d.= 0,905) iken Anadolu Lisesi’nin ortalaması \bar{x} = 2,96 (s. d.= 0,876)’tır. Yani bir bireyin İmam Hatip veya Anadolu lisesinde öğrenci olması ‘toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi’ne bir etkisi bulunmamaktadır.

Din, kendi inananları içinde bir birlik ve bütünlük sağlarken, daha genel anlamda bir çatıştırma işlevi görebilir. Veya dinin bir yorumu, çeşitli inanç, düşünce, grup, mezhep, sekt ve akımları ile toplumu bütünleştirir, barış, hoşgörü vb. içinde yaşatırken; başka bir yorumu, aynı anda toplum içinde çatışmacı olabilir. Fakat belirtmek gerekir ki dinin bir işlevi olarak kendini gösteren bu çatışma, belli bir zamansal çatışma, ihtilal, devrim, kavga veya savaş durumundan sonra toplumun bütünleşmesini bozmayacağı veya daha güçlü bir bütünleşmeye ve dayanışmayı bozup işi toplumu parçalama, tefrikaya

düşürme gibi boyutlara da vardırabilir. Din, toplum içinde ortaya çıkan yeni bir dinin, mevcut inanç, din, yaşam biçimi ve toplum düzenine karşı muhalefet ederek çatışma çıkarabileceği bir durum ile karşı karşıya kalınabilir (Okumuş, 2015, s. 72). İslam dini, adalet ve tevhit ilkeleriyle, merkezi otoritenin kabilelerin elinde bulunduğu ve bünyesinde çoğul dini yapıları barındıran Mekke’de, ortaya çıkmasıyla beraber, kesişen dini sınır ve otoriteleri alt üst eden sosyal ve ekonomik bir devrim niteliği taşımıştır. İslam’ın böyle bir sosyal-ekonomik toplumsal yapıda ortaya çıkmasıyla beraber, İslam dininin karşısında yer alan Mekke müşriklerinin ellerinde bulundurdukları otorite ve gücün kaybolacağı korkusunu taşımalarından kaynaklı bir mücadelenin başladığı gözlemlenmektedir. Yeni oluşan dine karşı başlatılan baskı ve boykotlarla İslam Dini’ nin gelişimini engellemek, etkisinin Mekke dışına taşmasını önlemek amacıyla bir çatışma sürecinin başladığı gözlemlenmektedir. İslamiyet’in doğuşuyla birlikte, yeni doğan dine yönelik baskı ve zorlamalar hemen başlamış; ancak Müslümanların çatışma sürecine fiilen katılmaları peyderpey gerçekleşmiştir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2015, s. 653).

Peygamber öncesi Arabistan yarımadasında gücünü ve yetkisini geleneklerinden ve inançlarından alan geleneksel otorite toplumsal yapının değişim göstermesi ile insanların zihinsel dünyasında ve vicdanında meşruiyeti sorgulanmaya ve işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Toplumsal yapının değişimi ile sosyal yapılarına karakterini veren ve grubun çıkarlarının ön planda olduğu asabiyet duygusunun yerine bireyselliğin ortaya çıkması yapısal birtakım değişikliklerin yaşandığının bir göstergesiydi. Coğrafi şartların değişiklik göstermesi ve yerleşik düzene geçilmesi ile topluluğa karakterini veren temel değerlerin değişmesi ve görece daha az bağlayıcı olması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla toplumsal dinamikleri değişikliğe uğrayan grubun yönetim biçimi konusunda daha önce geçerliliği olan ve meşruiyet konusunda kriz yaşayan bir otoritenin sorgulanması ve değişimi söz konusu olmuştur. Daha önce grubun beklentilerine ve çıkarlarına cevap veren bir yapının şartların değişmesi ile topluluğun ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde kendini revize etmesi beklenmektedir. Kendisini bağlı olduğu topluluğun geleneklerine ve inançlarına dayandıran geleneksel otorite, meşruiyetini kazandığı zeminin kayması ve değişimi ile geçerliliğinin sorgulanması ve yitirilmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Mekke toplumuna karakterini veren temel değerlerin kaybolma tehlikesi onları bir arada tutan değerlerin kaybolması ile sonuçlanmış ve belirsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Eski geleneksel kültürlerinin yol göstericiliğinin azalması durumunda kendilerine karşı karşıya kaldıkları bu durumda yeni bir rehberin yol göstericiliğine ihtiyaç duymuşlardır. Eski yaşam reçetelerini kaybetmiş olan Mekke

halkına yeni bir yaşamın formülünü içeren enformasyon kaynağının yol göstericiliği onlar için belirsizliğin giderilmesine ve yeniden birliktelik duygusunu yaşamalarına fırsat verecek bir anahtar misyonu taşımaktaydı.

Toplumsal bunalım ve kriz dönemlerinde insanlar kendilerini buldukları bu durumdan kurtaracak olan bir formül ya da rehberin yol göstericiliğine ihtiyaç duyarlar. Karşı karşıya kaldıkları yeni durum karşısında dengesi bozulan ve işlevselliğini yitiren eski şemalarının yerine daha kapsamlı ve sorun çözebilen yeni şemalarını şekillendirecek olan enformasyon girdisine ihtiyaç duyarlar. Daha önce yaşamış ve kendisine peygamberlik gönderilen toplumların genel karakteristik özelliklerine bakıldığı zaman sosyal buhranların ve krizlerin yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir.

Bu karmaşanın yaşandığı dönem hem toplumların iletişimi hem de yönetimi konusunda sıkıntıların olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel otoritenin meşruiyetini kaybetmeye başladığı bu dönem Weber'in otorite tipolojisinde yer alan, meşruiyetini kendisini sıradan insanlardan ayıran ve onu olağanüstü, kutsal ya da bazı özel güçlere sahip konuma getiren niteliklerden alan karizmatik otoritenin gelmesi için oldukça kullanışlı bir zemin hazırlamıştır. Weber'in karizma kavramı kişisel olabileceği gibi ailesel bir dayanağı da olabilir. Gerçekte karizmatik otoritenin bu özellikleri sahip olup-olmaması çok da önemli olmayıp, toplumun onu o özelliklere sahip olarak algılaması yeterli olmuştur. Dolayısıyla bu otorite meşruluğunu, iktidardaki kişinin sahip olduğu ya da böyle inanılan üstün özelliklerinden almaktadır. Hatta bu otoritede, iktidarın iki dudağı arasından çıkan her sözün mutlak itaatle sonuçlanması bir kuraldır (Weber, 2006, s. 135-376). Weber'e göre şayet taraftarlar bir lideri karizmatik olarak tanımlarsa, gerçekte herhangi bir üstün özelliğe sahip olup-olmadığına bakılmaksızın karizmatik lider olması muhtemeldir. Bu durumda karizmatik liderin sıradan bir insan olması herhangi bir sıkıntı oluşturmaz. Önemli olan bir liderin sıradan insanların ulaşamayacağı doğüstü ve insanüstü güçlere ve niteliklere sahip gibi görüldüğü süreçlerdir (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 133). Buna rağmen, bu otorite tipinin varlığı da toplum tarafından benimsendiği sürece söz konusudur. Aksi durumda, her zaman iktidarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir (Weber, 2006, s. 59, 80-81).

Peygamber kendi karizmatik otoritesi sayesinde insanlar üzerinde olağanüstü bir etki yaratmış ve Mekke halkını geleneksel otorite karşısında konumlandırmıştır. Yeni gelen din, yavaş yavaş nüfuz ettiği topluluğu kendi ekseninde bir araya getirmiş ve kendi karşısında yer alan otoriteye karşı savaş açmıştır. Dini enformasyon bir taraftan birlikteliği bozulan grubu kendi referans noktasında bir araya getirir iken, grubun diğer

kalanları ile arasında bir mesafe oluşturmuş ve bunun sonucunda çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Weber'e göre karizma, toplumsal yaşam içerisinde en önemli devrimci kuvvetlerden birisidir. Geleneksel otorite yapısı gereği daha korumacı iken, karizmatik liderin ortaya çıkışı içinde bulunduğu sistem için tehdit oluşturabilir ve çarpıcı derecede değişime neden olabilir. Devrimci özelliği ile diğerlerinden farklılaştığı nokta, onun takipçilerin zihinlerinde değişikliğe yol açmasıdır. Weber'e göre karizma, eyleyenlerin öznel veya içsel yeniden yönelimlerine neden olurken, bu tür değişimler tüm tutumların dünyanın farklı sorunlarına tamamen yeni bir yönelimle birlikte eylemin merkezi tutumlarının ve doğrultusunun radikal bir başkalaşmasıdır ((Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 133). Mekke peygamberin yerleşik otorite karşısında konumlanan karizmatik otoritesi nedeniyle yeni düşünce ve eylemlerin yaşandığı değişime sahne olmuştur. Olağanüstü gücü sayesinde taraftar bulan yeni otorite, bu etkileyici gücü sayesinde dağınık halde olan grupları bir araya getirme konusunda etkili olmuş, fakat kendi ekseninde olmayı tercih etmeyenler ile ayrışma içerisine girmiştir. Başlangıç sürecinde dini enformasyon içinde bulunduğu topluluğun içerisinde herhangi bir çatışma yaşamaz iken, zamanla yarattığı etkinin genişlemesi ve yayılması sonucunda güçlü bir odak noktası olmasıyla birlikte geleneksel otorite ile çatışma içerisinde olmuştur.

İslamiyet'in, toplumsal yapı bakımından, kabile ilişkilerinin egemen olduğu bir ortamda ortaya çıktığını hatırlamakta fayda var. Çünkü kabile ilişkilerinin hâkim olduğu bu anlayış, İslam dininin gelişme sürecine bağlı olarak şekillenmeye başlayan yeni dini topluluğun sonrasında yaşanan gelişmeler üzerinde çok derin ve kalıcı etkileri olmuş ve bu etkiler günümüze kadar uzanmış ve etkisini hissettirmiştir. Peygamber sonrası yaşanan otorite ve yönetim sorunları ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan çatışmalar kabile ilişkilerinin etkisinin en önemli göstergeleridir. Peygamber öncesi var olan toplumsal kültürel kodlar, dini enformasyonun inananlar arasında yayılması ve bir dönem etkili olması sürecinde varlığını ve etki kapasitesini sınırlandırmış veya ortadan kalkmış gibi görünse de kolay kolay geride bırakılmayacak kadar güçlü bir şekilde toplumsal hafızalara yerleşmiş ve nesilden nesile aktararak devamlılığını sürdürmüştür.

Kendi kültürel bağlamından bağımsız bir şekilde dini enformasyonun yaratacağı etki ve sonuçlarını düşünmek gerçekçi bir sosyolojik okuma olmayacaktır. Kültürel kodlar kısa bir süre içerisinde izleri silinebilecek ve yok edilebilecek kadar etkisi zayıf bir değişken değildir. Toplumları kendilerini şekillendiren coğrafi ve kültürel alt yapıdan ve atmosferden bağımsız bir şekilde değerlendirmek eksik bir çözümlenmeye neden olacaktır. Dolayısıyla peygamberin yaşadığı Mekke ve Medine dönemlerinde

uygulamada olan pratiklere bakarak bunların sadece dini enformasyonun etkisi ile gerçekleşmiş olarak düşünmek kültürel kodların varlığını yadsımaya ve çok değişkenli toplumsal yapıyı tek değişkenli bir yapı olarak algılamaya neden olacaktır. Kaotik olan sosyal yapının o dönem için şekillenmesine neden olan değişkenlerin, başka bir zaman veya mekân için de söz konusu olduğunu düşünmek toplumsal yapının işleyişine ters bir durumdur. O dönem için belirleyici olan dini enformasyon değişkeninin diğer sosyal ve fiziki değişkenler ile oluşturduğu bileşke, değişen şartlar ve zaman içerisinde değişen değişkenlerin de etkisi ile başka bir bileşik oluşturabilir. Dünyanın herhangi bir yerinde oluşan küçük bir değişikliğin dünyanın başka bir yerinde büyük sonuçlarının olabileceği teorisini ifade eden kaos teorisine göre, toplumsal yapıyı etkileyen ve şekillendiren her bir değişkenin enformasyon bilgisine sahip olunması gerekmektedir. İlk dönemin sonunda hilafet tartışmalarının ve İslam toplumunun içerisinde varlığını hala sürdürmeye devam eden mezhep çatışmalarının başlamış olması, dini enformasyonun arka planında kültürel kodların etkisinin ne kadar uzun ve güçlü olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla peygamber sonrası yaşanan toplumsal kargaşa ve çatışmalar, kısa bir süre bastırılan ve etkisinin azaldığı düşünülen kaynağı geçmişte ve çok derinlerde olan toplumsal kültürel kodların sonuçlarından başkası değildi.

Çatışma dinin kurumsallaşmasıyla, örgütlenip bürokratikleşmeyle veya karizmatik şahsiyetin, din önderinin veya peygamberin ölümünü müteakip karizmanın rutinleşmesiyle birlikte dini topluluğun kendi içinde itiraz, protesto, itizal, isyan vs. çıkması yoluyla da çatışma vs. meydana gelebilir. Peygamber sonrası dönemde yaşanan isyan, itirazlar sonucu ortaya çıkan savaşlar dinin çatıştırma fonksiyonuna birer örnektir. Bu dönemde yaşanan çatışmalar ve bölünmeler sonucunda toplumsal belirsizlikler yeniden baş göstermiş ve toplumsal düzensizliklerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Peygamberin ölümüyle beraber sosyal entropi yeniden maksimize olmuş ve toplumlar yönlerini bulabilecekleri rehberin yokluğuyla kriz dönemi yaşanmıştır. İslam dini, Medine’de ümmet bilincinin yerleştiği toplumsal yapılanma açısından, bir taraftan birleştirici ve bütünleştirici fonksiyon yerine getirirken, diğer taraftan çatışmacı tarafıyla içerisinde itizal hareketlerinin kendilerini ve davalarını dini olarak temellendirmek üzere duruma göre meşrulaştırıcı bir referans noktası teşkil etmiştir. Her ne olursa olsun, yine de İslam toplumu içerisinde dinin temel işlevinin toplumsal bütünleşmenin sağlanması olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir (Günay, 2012, s. 526-527).

Mekke’de toplumsal, siyasal karmaşanın ve onun getirdiği belirsizlikler ile mücadele edebilmek adına peygamber getirmiş olduğu bu yeni mesajını daha fazla insana

ulaştırmak ve dağınık halde bulunan kabileleri bir araya getirebilmek için medineye hicret etmiştir. Mekke'nin ileri gelen yöneticileri tarafından peygamberin taşımış olduğu güçlü misyonu ve karizmatik liderliği sayesinde etrafındaki insanların sayısının artış göstermesi, meşruiyetini uzun dönem devam eden geçmişinden alan geleneksel otoritenin baskılarına, ablukalarına ve tecrit uygulamalarına neden olmuştur. Tıkanmış ve çözüm üretmeyen eski otoritenin yanlışlıklarına karşı gösterilen tavırlar, bu iki grup arasında çatışmaların yaşanmasına ve karşıtlıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. İçinde bulunduğu toplumsal sorunların çözümünde aktif rol almak isteyen dini enformasyon, içerisinde bulunduğu farklı güç odakları ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Toplumsal-kültürel yozlaşmanın ve tıkanmışlığın çözüme kavuşturulması için meşruiyetini dayandırdıkları geleneksel otoritenin ilkelerinin sorgulanması gerektiği ve yanlışların dayanağının zayıflığını anlatabilmek için Kur'an 'Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa! (Bakara, 2/170) şeklinde bir argümanda bulunmuş ve toplumların kendilerini yasladıkları dayanakların her ne kadar çoğunluk tarafından uzun süre kabul edilse dahi ilkesel düzeyde çürümüş ise onun sorgulanması gerektiğini hatırlatmıştır. Peygamber Mekke'de sadece belirli bir grubun zihniyet yapısı ve onun göstergeleri ile karşı karşıya kalmamış, kökleri çok derinlerde olan uzun süreçler sonucunda oluşmuş ve katı tabakalaşmış kültürel kodların belirlenimciliği ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kümülatif biçimde kendisini farketirmeden yerleştiren kültürel kodların, toplumların zihinsel dünyasında ve uygulamalarında çok derinlerde yerleşik olarak yaşama yön vermesi basite indirgenemeyecek kadar önemli bir değişkendir. Bu zamana kadar kendilerine yol göstermiş derin zihinsel şemalar gücünü uzun süre devam edegelen bilişsel ve zihinsel alana dair yerleşik kabullerden almaktadır. Peygamber sadece o dönemde bir grup insanın düşünsel dünyasına yön veren belirli bir düşünce kalıbı ile değil, kökleri çok derinlerde olan kültürel kodların belirlenimciliği ile karşı karşıya kalmıştır. Kur'an bu noktada peygamberini içinde bulunduğu bu durum ile yüzleşebilmesi için yukarıda bahsedilen ayeti bu duruma dikkat çekmek ve uyarmak için göndermiştir.

Peygamberin bu kadar güçlü bir yapılanma ile mücadele edebilmesi için güçlü argümanlara ve ilkelere ihtiyacı olacaktır. Dini enformasyon içinde bulunduğu yerleşik anlayışı ve şemaları ne ölçüde değiştirebilme gücüne sahiptir? Gerçekten köklü bir zihinsel değişim gerçekleştirebilmiş midir? Yoksa peygamberin gelişi ile yerleşik düzenin değişime uğradığı ve takipçilerini yeniden inşa ettiği düşüncesi sadece bir

yanılsamamıydı? Bu soruların yanıtını bulabilmek için peygamberliğin geldiği dönemden başlayarak ne gibi değişikliklerin olduğu ve bu sürenin sonunda peygamberin ölümü ile aslında neyin değiştiği neyin değişmeyip aynı kaldığı sorularına verilen yanıtlar aydınlatıcı olacaktır. Bu konuya açıklık getirebilmek adına bu tezde peygamber öncesi toplumun sosyal-kültürel arka planı ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Dini enformasyonun üzerine oturduğu kültürel alt yapı peygamberin gelişi ile etkisini yitirmiş gibi görünse de aslında biyolojik DNA'lar gibi zihinsel şemalarına kazınmış bir halde derinlerde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Toplumların kültürel kodlarınının 23 yıl gibi kısa zamanda değişikliğe uğraması ve etkisini yitirmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla peygamber dönemi ve sonrası yaşananları toplumsal-kültürel arka planından bağımsız bir şekilde düşünmek ve dini enforasyonu tek başına bağımsız değişken olarak birçok problemi çözebileceğini öngörmek gerçeklik düzeyinde algılanması güç bir durumdur.

Dini enformasyon ilkesel düzeyde toplumların kendi sorunlarını çözebilecekleri argümanları belirlemiş ve sınırlarını tayin etmiştir. Toplumların içinde bulunduğu olumsuz durumlar karşısında nasıl bir tavır belirlemeleri ve pozisyon kazanmaları gerektiği noktasında temel ilkeleri belirlemiştir. Yoksa peygamber ve o dönem yaşananları beşerî hazırbuluşluklardan ve fiziki ve sosyal yasaların etkisinden uzak yalıtılmış olarak görmek sağlıklı bir değerlendirme olmayacaktır. Peygamberi ve takipçilerinin yaşadığı o dönemi beşerî özelliklerin etkisini yok sayarak, örnek alınacak şekilde kutsallaştırmak hem dinin kendisine hem de onu örnek alacak insanların kendi doğal yapılarına karşı haksızlık yapmalarına ve verilmek istenen mesajın yerine ulaşmamasına neden olmaktadır. Peygamberi içinde bulunduğu fiziki ve sosyal şartların gerektirdiği alt yapıdan uzak bir şekilde değerlendirmek getirmiş olduğu mesajın uygulanabilirliğine gölge düşürmektedir. Peygamberi insan dışı olağanüstü özellikler ile nitelemek pratikte uygulaması güç durumlar ile karşılaşılmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu tezde de yapılmak istenen dini enformasyonun diğer değişkenler ile girdiği etkileşiminin sonuçları ve nedenlerini sosyal entropi teorisi çerçevesinde incelenmesini mümkün hale getirilmesine ve gerçeklik düzeyinde algılanmasına katkıda bulunmaktır. Dini enformasyonun içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal gerçeklik düzeyinde anlaşılması ve algılanması onun yeryüzüne indirilmesi olarak düşünülmelidir. Yaşama katkısı olmayan ve insan dışı olarak algılanan bir formülün geçerliliği tartışılmalıdır. Dolayısıyla peygamberin bir beşer ve insan olarak algılanması sonucunda takipçilerine yol gösterici olabilecektir.

Peygamberin bir insan modeli olması nedeniyle onun geçirdiği süreçleri de beşere dair açıklamalar ile değerlendirmek gerekmektedir. Peygamber görmüş olduğu olumsuzluklar karşısında yeni bir yol haritası belirlemiş ve kendi referans noktasına göre toplumsal yapıyı düzenlemeye çalışmıştır. Medine peygamberin kendi misyonunu gerçekleştirebileceği bir ortam için zemin oluşturmaktaydı. 10 yıl gibi bir süre içerisinde Arap Yarımadasının çoğunluğu Müslüman oldu ve tek bir devlet çatısı altında birleşti. Peygamberin, devlet kurma modeli daha sonraki nesillerce çeşitli şekillerde farklı algılamalara neden olmuştur. M.S. 632 yılının sefer ayında peygamberin hastalığı sürecinde siyasi açıdan önemli gruplaşmalar oluşmaya başladı. Yaşanan bu krizde insanların Onun peygamberlik görevini ele geçirmesi söz konusu değildi. Onların ellerinde bulundurabilecekleri ise, devlet yöneticiliğiydi. Peygamberin bu hastalığı esnasında, devletin başına kimin geçeceği konusunda hazırlık yapan en az üç grubun olduğu tarih kitaplarında görülmektedir (Akbulut, 2006, s. 6).

Weber'in otorite tipolojisinde yer alan geleneksel otoritenin dayandığı zeminin meşruiyet geçerliliğinin sorgulanmaya başlaması üzerine kendisini olağanüstü özellikler ile nitelendiren karizmatik liderin etkisi gitikçe daha fazla oranda insanı içine alacak şekilde genişlemiş ve bilişsel düzeyde meşruiyet zeminini sağlamlaştırmıştır. Çarpık toplumsal düzenin sorunlarına çözüm üretme zemini üzerinde kendisine meşruiyet kazanan peygamber, getirmiş olduğu beyanlar aracılığıyla önceki yapılan yanlış uygulamalar karşısında yer almış ve mücadele etmiştir. Peygamber yaşadığı süre içerisinde dağınık halde olan grupları aynı düşünce ekseninde bir araya getirmiş ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmaya çalışmıştır. Peygamberin ölümü ile etkisini yitirmeye başlayan karizmatik özellikler, yerini köklerininin çok derinlerde olduğu kültürel kodların belirlenimciliğine bırakmıştır. Her ne kadar dini enformasyon kendi referans noktasından sorunlu gördüğü alanları tespit etmiş ve çözümü için zihinsel ve bilişsel alanı şekillendirmeye çalışmış olsa da etkisi çok derinlerde yer alan kültürel kodların tekrar gün yüzüne çıkması karşısında yaptırım gücünde bir azalma söz konusu olmuştur.

Karizmanın rutinleşmesi olarak adlandırılan bu otorite tipinin varlığı da toplum tarafından benimsendiği sürece söz konusudur. Aksi durumda, her zaman iktidarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir (Weber, 2006, s. 59, 80-81) şeklinde ifade edilmiş ve peygamber sonrası yaşananlar özetlenmiştir. Peygamber sonrası yaşanan siyasi krizleri Weber'in sosyolojik perspektifi çerçevesinde değerlendirildiğinde karizmatik liderin arkasında bulunan kadro ve otoriteye ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir.

O'na göre karizmatik bir sistem doğası gereği kırılıgandır ve yalnızca yaşadığı süre içerisinde etkisini ve varlığını sürdürebilir. Liderin ölümü ile bu örgütsel yapının nasıl bir pozisyon içerisinde tavır belirleyeceği konusu çok büyük sonuçları olan durumların yaşanmasına sahne olmuştur. Bu örgütsel yapının devamlılığında onların yerleşik çıkarlarının olma ihtimali nedeniyle örgütün varlığının son bulması işlerine ters düşmektedir. Burada kadronun görevi, karizmatik liderin değeri görece azalmış olsa da ölümünden sonra bile etkisinin devam ettiği bir atmosfer yaratmaktır. Yaratılmak istenen bu durum mücadeleye gerektiren bir alandır. Çünkü Weber'e göre karizma, doğası gereği istikrarsızdır; karizma, saf biçimiyle yalnızca karizmatik lider yaşadığı sürece varolur.

Peygamber sonrası siyasi belirsizliğin giderilmesi noktasında örgütsel yapı liderin kendilerinden birisi olması için bir toplantı düzenlemiştir. Weber'in ifadesiyle Kadro, karizmatik liderin ayrılışıyla başatmak için daha uzun süren bir örgüt yaratmaya başlamaya yönelik çeşitli stratejiler benimseyebilir. Peygamber sonrası yeni bir lider arayışında her ne kadar bir başarı gerçekleşmiş olsa da yeni liderin kendisinden önce gelen liderin özelliklerine sahip olması muhtemel değildir. Peygamber sonrası lider arayışında her bir grup kendi iç dinamikleri doğrultusunda bir seçimin olması için belirli stratejiler belirlemiştir. Bu doğrultuda grubun gelecekteki karizmatik liderlerini belirleyebilmesine olanak veren bir dizi kural geliştirmişlerdir. Daha sonrasında belirledikleri bu kurallar hızlıca gelenek haline dönüşecek ve karizmatik liderlik, geleneksel otorite olma yoluna girecektir. Her ne kadar karizmatik liderin kişisel özelliklerini barındırdığı makam simgesel olarak sürdürülmeye çalışılırsa da karakterin ortadan kalkması ile liderlik doğası gereği radikal olarak değişime uğramıştır (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 134-135).

Weber'in çözümlemesi doğrultusunda düşünüldüğünde peygamber sonrası yaşanan siyasi boşluğun doldurulabilmesi için örgütsel yapı gelecekteki liderlerini belirleyebilecekleri ve her bir grubun kendi çıkarları doğrultusunda bir liderin seçilmesi için bir dizi kurallar belirlemiş ve bunların benimsenmesi için dini içerikli deliller bulunmaya çalışılmıştır. Bu gruplar arasında bulunanlar ise şunlardır:

- a) Hilafet makamını, Haşimoğullarına kaptırmamak için bir araya gelen Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde grubu.
- b) Peygamber, Haşimoğullarından olduğu için devlet başkanlığını onun mirası olarak gören ve bu mirasın da kendilerinin olduğunu kabul eden Ali ve Abbas grubu
- c) Muhammed'i Medine'ye davet eden ve devletin omurgasını oluşturan Ensar grubu.

M.S. 632 yılının haziran ayının bir pazartesi günü peygamber vefat etti. Peygamberin ölümü ile müslümanlar ilk siyasi kriz dönemini yaşadılar. Çünkü peygamber onlar için sadece mesajın taşıyıcısı değil aynı zamanda, arap kabilelerini bir araya getiren bir devletin başkanıydı. Peygamber sonrası karizmatik liderliğin boşalması sonucunda kadro bundan sonrası olacaklar için belirli stratejiler belirlemiş ve bir araya gelmişlerdir. Yönetim boşluğunun oluşturduğu bu kriz sürecinde Ensar, Medine Devletinin başına kendilerinden birinin gelmesi için Beni Saide Gölgeliğinde bir araya geldiler. Bu makam için öngörülen en güçlü aday ise Hazreç Kabilesinin Reisi Sa'd b. Ubade idi. Ensar'ın devlet başkanı seçmek için bir araya geldiği haberini alan Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde kısa zaman içerisinde Beni Saide'ye geldiler. Onların gelişi ile devlet başkanlığı seçiminin doğrultusu değişti. (Akbulut, 2006, s. 6).

Peygamber sonrası siyasi çekişmelerin odak noktasında olan taraflar kendi meşruiyet zeminini oluşturabilmek için dini sembollerini araçsallaştırmışlardır. Bu doğrultuda kendi haklılıklarını anlatabilmek için toplantıya katılan muhacirlerin ileri gelenlerinden Ebu Bekir, bir konuşma yaparak özetle şu delilleri ileri sürdü:

- a) Biz, sizden önce Müslüman olduk.
- b) Biz muhacirler peygamberin aşiretindeniz. Onun mirası, onun aşireti olan Kureys'e kalmalıdır.
- c) Araplar, Kureys'ten başkasının halifeliğini tanımazlar.

Ebu Bekir'in ileri sürdüğü bu gerekçeler İslam öncesi cahiliyye döneminde varlığını sürdüren Arap kabilecilik zihniyetinin bir yansımasıydı. Devlet yönetimi için ortaya atılan gerekçelerin dini bir özellik taşımayan ve Arap geleneğinin bir tezahürü olan siyasal ve sosyal gerekçelerdi. Ensar'ın fikir birliğine varamamasını fırsat bilen Ebu Bekir ve arkadaşları, Ebu Bekir'in devlet başkanı olması konusunda onların çoğunluğunun desteğini alarak, halife seçildi. Ebu Bekir'in, Beni Saide'de oluşturduğu bu model, Arap siyasi kültürü doğrultusunda oluşturulmuş ve daha sonrasında İslami bir karakter kazandırılmıştır. (Akbulut, 2006, s. 7).

Ebu Bekir'in halife seçilmesi, çatışma çıkma olasılığı olan belirli gruplar arasındaki siyasi gerginliğin kısa sürede olsa ertelenmesine neden olmuştur. Siyasi anlamda dinin istismarı ilk defa Beni Saide hadisesi ile başlamış ve sonrasında daha büyük siyasi krizlerin gittikçe yoğunlaşacağı bir dönemin ateşini yakmıştır. Dolayısıyla

siyasi çekişmelerin başlatıcısı olan bu durum hem siyasi hem de dini tarihte çok önemli bir yer işgal etmektedir. Ebu Bekir'in Muhammed'in aşiretinden olanın devletin başına geçmesi gerektiği yolundaki görüşü dini enformasyonun oluşturduğu öz nitelikleri ve ilkeleri ile bağdaşmayan bir gerekçelendirmeydi.

Weber'in çözümlemesinde karizmatik lider sonrası izlenecek stratejilerden birisi de karizmatik liderin kendi ardılını belirlemesine olanak vermek ve böylece karizmayı simgesel olarak ondan sonrasına aktarmaktır. Bunun uzun dönemde başarılı olma ihtimali düşüktür. Başka bir strateji, kadronun başka bir ardıl belirlemesi ve seçiminin geniş toplum tarafından kabul görmesini sağlamaktır. (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 134-135). Burada yapılmak istenen uzun süre içerisinde peygamberin temellerini oluşturduğu siyasi mirasını ele geçirmek için dini olabilecek başka delillerin bulunmasıydı. Kadronun başka bir ardıl belirlemesi ve bu seçiminin herkes tarafından kabul görmesi için Peygamberin taşıyıcılığını yaptığı Kur'an kaynağı dışında yeterli deliller bulunmuş, Sünnet ve İcma gibi kavramlar ortaya çıkmış ve dinde delil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kureyş Aristokrasisi, Beni Saide toplantısında devlet başkanlığını yönetmenin Kureyş kavmine ait bir hak olduğunu Peygambere dayandırılan haberlerle teyit ettirdiler. Kur'an'ın ortaya koyduğu dünya görüşüne göre; peygamberin aşiretinden olmanın kişiye bir ayrıcalık sağlaması söz konusu olamaz. Aşiretinden olmak bir yana, Peygamberin oğlu olmanın, kızı olmanın, amcası olmanın da bir imtiyazı yoktur.

Peygamberin oluşturmaya çalıştığı birliktelik düşüncesinde aynı değerler etrafında bir araya gelen insanların oluşturduğu kolektif düşünce hedeflenirken, burada söz konusu birliktelik kan ve kabile bağına göre düzenlenmeye çalışılmıştır. Peygamberin uzun uğraşlar sonrasında yıkmaya çalıştığı kavmiyetçilik ve ırkçılık, ayrılığının üzerinden kısa zaman geçmesinin ardından bu kadar etkili olması ve uğruna savaştıkları değerlerin bu kadar çabuk unutulmuş olması da manidardır. Yaşanılan bu olumsuz ve çatışmaya zemin hazırlayan atmosferin dini emformasyonun ilkeleri ile uyuşması söz konusu olmadığı gibi; bu durum dinin özüne çok yabancı şeylerdir.

Weber'in çözümlemesinde izlenecek stratejilerden birisi olan karizmatik liderin kendi ardılını belirlemesi ve böylece karizmayı simgesel olarak ondan sonrasına aktarması doğrultusunda gerekli suni dini deliller bulunmuş ve kendi başkanlıklarını meşru gösterecek gerekçelendirme zemini üzerinde Ebu Bekir'e 'Halifetu'r-Rasûl' unvanı verilmiştir. Devlet yönetimi konusunda yetkili olan kişiyi peygamberin vekili olarak görmek sıkıntılı önemli teolojik sorunlara yol açmaktadır. Peygamber sonrası devlet yönetiminde kimin seçilmesi gerektiği konusunda peygamberin bu tercihi yapmış

olması gerektiği tezi doğrultusunda devletin başına kimi tayin etmiş olabileceği yolunda teoriler geliştirildi. Tarih geriye doğru işletilerek, peygamberin bizzat kendi vekilini seçtiği yolunda görüşler doğdu. Bunun sonucu olarak da siyaset dinselleştirildi. İslam dininde yönetici belirlemesinden daha önemli bir iş olmadığı ileri sürülerek, yöneticiyi de tıpkı peygamber gibi Allah'ın seçtiği görüşü doğdu. Artık devletin başına geçecek kişiyi belirlemek siyasi bir ihtiyaç olmaktan çıkıp, dinsel bir zorunluluk oldu (Akbulut, 2006, s.8).

Başka bir strateji ise, kadronun, ritüel testler de hazırlayabilmesi ve yeni karizmatik liderin ise bu testi başarılı şekilde geçmesi sonucu oluşmasıdır. (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 134-135). Devlet yöneticiliğini Ebu Bekir ile ele geçiren Kureyş aristokrasisi devlet başkanlığı işini tehlikeye atmamak için ritüel testler oluşturmak adına vasiyet sistemini devreye koydu. Bu dönemde Kureyş aristokrasisi İslam aristokrasisi oldu. Ebu Bekir, kendinden sonrası için Ömer'in halife olmasını vasiyet etti. Ömer'in 10 yılı aşkın bir süre devleti yönetiminde olduğu sürede ülkenin sınırları çok genişledi. Sonrasında ise, Ömer henüz nedeni tespit edilemeyen bir terör eylemi sonucu yaralandı ve bu yaranın neticesinde öldü. Ömer de kendisinden sonrası için kureyş aristokratlarından oluşan altı kişilik bir grup tayin ederek, aralarından birinin halife seçileceği bir oluşumu tavsiye etti. Oluşturulan bu grubun içerisinde ne Ensar'dan ne de Kureyş'in dışından herhangi birisi bulunmamaktaydı. Ömer'in bu davranışı, devleti yönetme hakkının Kureyş'e ait olduğunun altının çizilmesine ve toplumun önemli ve büyük bir kesiminin siyasetten uzaklaştırılmasına neden olmuştur.

Ömer'in oluşturduğu şura grubu, M.S. 645 yılında (Hicretin 24. yılı) Osman'ı devletin başına getirdi. Yeni gelen yöneticinin uygulamalarından rahatsızlık duyan halk farklı vilayetlerde halifenin görevden ayrılması gerektiği konusunda eylemlerde bulundular. Osman, kendisine yöneltilen olumsuz eleştirileri ve halkın talebelerini dikkate almamasının sonucunda çeşitli vilayetlerden isyancıların başkent Medine'ye gelerek halifeyi görevden uzaklaştırmak için kuşattılar. Elli gün süren bu kuşatmaya rağmen makamından ayrılmayı kabul etmeyen Osman M.S. 656 yılında (Hicretin 35. yılı) kendi müslüman asi tebası tarafından öldürüldü. Osman'ın, kendi yönettiği insanlar tarafından öldürülmesinin arka planında Beni Saide'de Ensar'ın siyasetten dışlandığı ve siyasetin Kureyş'in sorunu olduğunu zihinlere yerleştirmiş bir siyasal sistem bulunmaktadır. Kendi kurdukları çarpık siyasal sistemin sonucunda dışladıkları Medine halkının çoğunluğu, halifeye sahip çıkmamış, onların gözü önünde Müslümanların halifesi katledilmiştir (Akbulut, 2006, s. 8-9).

Osman'ın öldürülmesi üzerine Kureyş aristokratları kendi aralarında çelişkiye düştüler. Halkın iradesinin dışarıda bırakıldığı bir yönetim biçimine duydukları rahatsızlık nedeniyle gerek aktif ve gerekse pasif olarak direnç göstermelerinin sonuçlarını sağlıklı bir şekilde değerlendiremediler. Bunun sonucunda Beni Ümeyye, Osman'ın öldürülmesinden, yeni halife seçilen Ali'yi sorumlu tuttu ve Şam Eyaleti valisi Muaviye isyan ederek, Hz. Ali'nin hilafetten ayrılmasını istedi. Müslümanlar arasında önderliklerini Kureyş aristokratlarının yaptığı Cemel ve Sıffin iç savaşları oldu. Beni Saide ile başlayan siyasi kriz derinleşti. Bu savaşlar sonucunda Vali Muaviye, Halife Ali'yi bertaraf ederek M.S. 661 yılında görünürde siyasi birliği sağladı. Beni Saide ile başlayan ve gittikçe derinleşen siyasi krizin dinsel alana da taşınmış olması, dinsel düşünceyi de siyasallaştırdı. İtaat, biat, şura, ulu'l-Emr, kader, cihad gibi Kur'anî kavramlar, siyasi koşullar doğrultusunda yorumlandı ve siyasal terimlere dönüştürüldü. Bir kısım Müslümanlar, Yüce Allah'ın yöneticiyi belirlediğini ileri sürerken, bazıları da yöneticinin uyması gereken kuralları Tanrı'nın belirlediğini iddia etmişlerdir. Aslında bu yanılgıların arkasında Beni Saide ile kurulan siyasal sistemin, dinsel alanı da ele geçirmesi yatmaktadır (Akbulut, 2006, s. 9).

Her ne kadar örgütsel yapı kendi siyasi meşruiyet zeminini oluşturmak için dini deliller üretmeye çalışmış olsa da tüm bu çabalar başarısız olmak zorundadır. Çünkü Uzun dönemde karizma rutinleştirilemez ve hala karizma olmayı sürdüremez. Bu sebeple onun ya geleneksel ya da rasyonel-yasal otoriteye (veya Katolik kilise gibi bir tür kurumsallaşmış karizmaya) dönüştürülmesi gerekir. (Ritzer and Stepnisky, 2014, s. 134-135). Kendi meşruiyet zeminini geleneksel otoriterin tıkanmışlığı ve çürümüşlüğü üzerine oluşturan karizmatik otorite, liderin ölümü üzerine dinamik özelliğini kaybetmeye başlamış ve kendisi gelenekselleşme yoluna girmiştir. Karizmanın örgütsel yapı üzerinde oluşturduğu kişisel etkisinin yitirmeye başlaması sonucunda toplumsal fay hatlarını oluşturan derin fikir ayrılıkları belirginleşmeye başlamıştır. Topluma karakteristik özelliğini veren kültürel kodlar, liderin farklı bir ivme kazandırma çabasına rağmen şartlar ve ortam elverişli olduğunda tekrara gün yüzüne ve üzeri kapalı görünen derin sorunların açığa çıkması ile sonuçlanmıştır. İslam öncesi Arap yarımadasına hâkim olan bedevi kültüre ait asabiyet ve savaşçı özellikler peygamber sonrası dönemde herhangi bir değişikliğe uğramaksızın etkisini sürdürmüştür.

Cahiliyye dönemi olarak isimlendirilen İslam öncesi durumdan farklı olarak kendi otoritelerine ve yaptıkları eylemlere meşruiyet zemini oluşturmak için dini dayanak bulmaları sonucunda daha acımasız çatışmaların yaşanmasına sahne olunmuştur.

Dolayısıyla dini enformasyonun çarpık toplumsal ilişkileri düzenleyebilme ve sosyal entropiyi azaltma düşüncesi ile geldiği sosyal yapı, peygamberin tüm çabalarına rağmen ölümü üzerinden kısa bir zaman geçmesi ile tekrar toplumsal çatışmaların yaşanması ve belirsizliklerin ortaya çıktığı entropi artışı ile sonuçlanmıştır. Başlangıçta dini enformasyonun rasyonel bir zemini olmayan geleneksel otorite karşısında göstermiş olduğu duruşu, peygamberin ölümü sonrasında karizmanın rutinleşmesi ile kaybolmaya başlamış ve kendisi gelenekselleşerek aynı tehlikeye düşmüştür. Yanlış otorite karşısında gösterdikleri tavırlarını kendilerinin kurmuş olduğu yapının otoriteleşmesi karşısında da göstermiş olmaları beklenmektedir. İlkel düzeyde karşısında durdukları insanın insana boyun eğmesini gerektiren insani olmayan her bir oluşumun karşısında yer almaları gerekmektedir. Dolayısıyla gelinen nokta dini enformasyonun ilkelerinin ters yüz edildiği, varoluşunu temellendirdiği değerlerin yok oluşu ve kendisi ile çelişeceği durumların yaşanmasına sahne olmuştur.

Dinin birbirleri ile uyuşmayan çeşitli toplumsal tezahürleri toplumsal yapının öngörülemez kaotik bir işleyişin sonunda ortaya çıktığını destekleyecek niteliktedir. Her ne kadar peygamber içinde bulunduğu olumsuz koşulları değiştirmek için çaba göstermiş olsa da sosyal yapının dinamikliği nedeniyle durumun aynı kalamayacağı aşikardır. Küçük değişikliklerin büyük sonuçları olabileceği kaos teorisi çerçevesinde düşünüldüğünde peygamber sonrası yaşanan çatışmaların ve belirsizliklerin çoklu değişkenlerin birlikte etkisi sonucu oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla sosyal entropi teorisi çerçevesinde düşünüldüğünde peygamber dönemi oluşturulan yapının değişmeden kalması, toplumsal yapının oluş hareket halinde olma gibi kendi doğal özelliklerine aykırı bir durumdur. Sosyal yapıyı tek bir değişkenin etkisi doğrultusunda neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirmek sağlıklı bir durum değildir. Dolayısıyla peygamber dönemi öncesi ve sonrasını sadece tek bir dini enformasyon değişkeni ekseninde değerlendirmek kaotik olan sosyal yapının işleyişi ile uyuşmamaktadır. Bu tezde de özellikle üzerinde durulan fiziki sistemin işleyişinde olduğu gibi toplumsal yapının işleyişinde de çoklu değişkenlerin etkisinin olduğu dinamik süreçlerin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla dini enformasyonu tek başına her türlü sorunlu alanları çözebilecek bağımsız bir değişken olarak görmek yerine, kaotik sosyal yapının diğer değişkenleri ile bir değişken olarak görmek hem dini enformasyonun hem de toplumsal yapının gerçekliğine uygun bir değerlendirme olacaktır.

Peygamber öncesi geleneksel otoritenin kendisini dayandırdığı gelenekçi ve inanç temelli zemininin, zamanın ve şartların değişmesi ile kendisine meşruiyet bulma

konusunda kriz yaşadığı bilinmektedir. Dini enformasyon gelişi ile bozulan ve rasyonel olmayan geleneksel yapılara göstermiş olduğu ilkesel duruşu neticesinde dağınık halde olan grupları bir araya getiren kollektif ruhu inşa etmiş ve belirli bir süre etkisini sürdürmüştür. Yönetim ilkelerinin İnsani ilkeler doğrultusunda oluşturulması ve bu konuda taviz verilmemesi gerekmektedir. Dini enformasyon her ne kadar kendisini kutsal olan ile ilişkilendirse de içeriğinin insani değerler ile çelişmemesi gerekir. Şayet kendi otoritesini hem doğal yapının hem de insani değerlerin kaybedilmesi uğruna devam ettiren bir oluşum varsa bunun arkasında tanrının değil, insan görünümünde kendi hegemonyalarını kurmak isteyen şeytani oluşumların planı var demektir. Çünkü tanrının hem kendi yarattığı fiziki sisteme hem de insani olana karşı bir oluşum içerisinde olması söz konusu değildir. Dolayısıyla yönetim ve otorite fiziki sistemin yetiştirdiği aklın yol göstericiliğinde ve insani değerler ön planda olacak şekilde oluşturulursa toplumlar hem doğa hem de kendisiyle uyum içerisinde yaşama fırsatı bulacaktır.

Weber'in tipolojisinde yer alan üçüncü otorite biçimi ise Hukuksal/Ussal Otoritedir. Meşruiyet zemini Hukuksal/ussal olan otoritenin temel kaynağı, toplumun ortak bilinçle oluş turduğu kurallar bütünü yani hukuk ve yasalardır. Emretme yetkisine sahip olan kişiler, bu kurallar bütününe göre iktidar olurlar, onların sınırları içinde yetkilerini kullanır ve yine bu kurallara göre iktidardan uzaklaşırlar (Weber, 2006, s. 59, 80-81). Dolayısıyla iktidarın, hukuka uygun olarak oluştuğu ve onun sınırlarını aşmadığı inancı, bu otorite tipinin meşruluğunun kaynağıdır (Weber, 2005, s. 379). Bu otoritede, yöneten-yönetilen ilişkisi de hukuk düzeni içerisinde belirlenmiş olup, iktidarların temel işlevi yasalar gereğince halka hizmet sunmaktır. Karşılığında ise, yurttaşların hukuk kurallarına dayalı meşru iktidara itaat etmesi bir yükümlülüktür (Weber, 2005, s. 42-43).

Weber'in rasyonel aklın tezahürü olarak gördüğü hukuksal otorite modelinde modern bürokratik kurumlar, insan kişiliği ve birey davranışını biçimlemede etkin role sahiptirler. Modern kurumların belirlediği ortak hedeflere ulaşmak düşüncesinde bireyler aynı davranış kalıpları içerisinde olma baskısı altında zorlanırlar. Bireyler üzerinde verili değer ve normların yaptırımı ve baskıların etkisi ile kendilerine verilen kalıp davranışları yerine getirirler. Kendilerine dayatılan kurallara sadık kalması beklenen bireyin karşı çıkma davranışı kurumsal denetime takılarak kurumdan kuruma, toplumdaki topluma değişen ölçülerde, tonu düşük ve yoğun olmak üzere ceza ile karşılık bulur (Aytaç, 2005, s. 323).

Rasyonel aklın hâkim olduğu bürokrasinin çıkmazlarından birisi de bu kurumlar içerisinde kişilerin katı bir akılcılık kısılcığında ve gayrişahsi davranma zorbalığı içinde

hapsolmasıdır. Kendisine verilen sınırlı görevleri yerine getirdiğinde kişiliğini sınırlı şekilde ifade edebildiği için benlik temsili konusunda krizlere, ileri düzeyde yalnızlık ve yabancılaşmaya neden olur. Kurumlar içerisinde kişiler Rasyonalite ve gayrişahsilik esas olduğundan, diğer meslektaşlarıyla yeterli dostluk ve samimi ilişkiler kuramaz ve kendilerini yeterli gördükleri bir noktada gördükleri için diğer insanlar ile sosyalleşme ihtiyacı duymazlar. Rasyonel örgütlerde sistematik olarak işleyen çark ‘kimliksizleştirme’ operasyonudur. Burada amaç, ‘yüzlerin silinmesi’, bireysel özerkliğin yok edilmesi gibi kişisel alana dair her ne varsa yok edilmesidir. Artık kişisel alan yerine iş rolleri belirginleştirilir ve üyeler kurumsal yapının öngördüğü amaçları yerine getirme rollerine yönlendirilir. Burada söz konusu bürokrasi gücünü üyelerinin sahip olduğu kişisel özelliklerinden değil, onların sayılarından alır. Bir başka deyişle, bürokrasi, kişisellikten sıyrılarak, anonim bir karaktere bürünür (Bauman, 1998, s. 152).

Diğer otorite biçimlerinde görülen çıkmazların benzeri modern aklın ürettiği bürokrasi ve onun kişiler üzerinde oluşturduğu baskıcı tutumlarda göze çarpmaktadır. Geleneksel otorite meşruiyetini aldığı gelenekleri zamanla baskıcı bir hale dönüştürmesi sonucunda insanların zihinlerinde ve vicdanlarında geçerliliğini kaybetmiştir. Daha sonrasında karizmatik otoritenin liderin ölümü üzerine gelenekselleşmesi sonucunda başka odak noktalarının kişiler üzerinde oluşturduğu baskılar sonucu rutinleşmesi problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Diğer taraftan ise, modern düşüncenin bir sonucu olarak kabul edilen bürokrasi ve onun çıkmazları olarak Max Weber’in ‘Demir Kafes’ olarak isimlendirdiği modern örgütler ve onların toplumsal çevreye yaydığı etkileri örnek olarak gösterilebilir. Weber, geliştirdiği ideal tip bürokrasi modeli, modern toplumun ihtiyaçlarına yanıt veren, kişisel öğelerden arınmış, kurallara ve yasalara dayalı, rasyonel olarak işleyen bir modeldir. Bu modelde her ne kadar aksamalar olsa da maksimum etkinlik ve verimlilik ölçüleri gözetilir. Weber’in, bürokrasi düşüncesi, ‘akılcılık’, ‘otorite’ ve ‘demir kafes’ ile ilgili düşüncelerinin odak noktasında yer alır. Weber’e göre bürokrasi, maksimum verimlilik elde edebilmenin ve insanlar üzerinde kontrolü sağlamanın için en akılcı yoludur. Bürokrasi aynı zamanda, akılcı-yasal otoriteyi ve bu otoritenin diğer otorite biçimleri üzerindeki hakimiyetini ifade eder (Weber, 1993). Weber, bürokrasiyi, ‘pratik olarak parçalanamaz’ ve ‘bir kez kurulduktan sonra yok edilmesi en zor kurumlardan biri’ olarak görür. Bürokratların kurumsal yapı içerisinde bir kez yerleştiklerinde onlardan kurtuluşun olamayacağı ve içinde görev yapanlar açısından ise tam bir ‘demir kafes’i andırıldığını ileri sürer. Bürokrasinin yukarıdan aşağıya

doğru yayılımı neticesinde bu ‘demir kafes’ toplumun geneli bu baskıcı çarkın içine alacak şekilde bir kâbusa dönüşür, (Ritzer, 2000, s. 91).

Weber, modern örgütlenme karşısında iki farklı tutum içerisinde yer alır. Bir taraftan akılcı örgütlerin ileri ve rasyonel bir inşa tarzı olduğunu ifade ederek pozitif yönlerini ön plana çıkarır, diğer taraftan ise, örgütsel akılcılığın had safhaya ulaşması sonucunda bireyi otomat hale dönüştürmesi, davranışların tek biçimliliği nedeniyle birey ve toplum için bir ‘demir kafes’ oluşturacağını ileri sürer. Bürokratik yapının özellikle, insani özelliklere dair yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve özgürlük gibi değerler üzerinde oluşturduğu tahrip edici etkilerine dikkatleri çeker. Dolayısıyla insan, kendi örgütlenme gücünün kurbanı haline gelecektir (Weber, 1993).

Weber, modern bürokrasinin katı disiplin, denetim, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı nitelikleri sebebiyle üyelerinin yaratıcılıklarını baskılayacağına inanır. Weber’e göre, rasyonel aklın merkeze alındığı süreç, yaşama anlam katan insani değerleri dışarıda bırakan ve insan yaşamının en mahrem alanlarına kadar nüfuz eden bir süreçtir. İnsan yaşamının daha verimli ve üretken olabilmesi için oluşturulan bürokrasi, zamanla içinde olanları etkisi altına alarak nesneleştirir ve yaşamın gerçek efendisi haline dönüşür ve insanları kendi eliyle inşa ettikleri ‘demir kafes’ içerisinde hapseder. (Sugur, 2000, s. 346). Bu haliyle bürokrasi, insanların özne olmasını sınırlandıran ve katı kurallar karşısında ‘şey’leşmelerine neden olan adeta bir ceza evi gibidir. Bu yapılar insanları, olduğundan farklı davranmaya, yeni kişilik ve kimlik edinmeye ve yabancılaşmaya zorlar. Weber, modern kurumların giderek daha fazla oranda rasyonelleşmesi sonucunda diğer alanlarında bu sistemlerin hakimiyeti altına gireceğini öngörür. Weber, toplumu rasyonel örgütlenmenin dizilimi içerisinde kitlenmiş, bir akılcı sistemden diğerine hareket etmekte olan akılcılaştırılmış yapılar ağında sıkışmış hale geleceği bir gidişattan bahseder. Toplamların kendi elleriyle yarattığı bu kafesten kaçmaları ise mümkün görünmemektedir (Ritzer, 1998, s. 51).

Toplamlar tarihsel süreçlerde kendilerini kuşatan çevrenin bilinemezliği karşısında yaşamı daha anlaşılabilir hale getirip belirsizliği giderebilmek için çeşitli çözüm modelleri geliştirmişlerdir. Hem fiziki hem de sosyal çevrenin yarattığı zorluklar karşısında yaşamı kolaylaştıran motifler üretmiş ve hem doğanın hemde geleneğin yol göstericiliği ile yolunu aydınlatmaya çalışmıştır. Kümülatif biçimde oluşturulan yaşam tecrübelerini kendilerinden sonraki nesillere aktarmak için büyük çaba göstermişlerdir. İnsanların karşı karşıya kaldığı sorunlu alanlardan birisi de kendi oluşturdukları yapıların sınırlandıran ve baskılayan etkisi altında kalmış olmalarıdır. Hem doğal olanın hem de

sosyal çevrenin sınırlandırıcı gücü karşısında kendisini baskılayan bu durumdan kurtulabilmek için attığı her adımda yeniden başka sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. İnsanlar yaşamlarını kolaylaştırmak için oluşturdukları her bir yapı içerisinde sınırlandırılmış ve hapsolmuşlardır. Kendi elleriyle ördükleri yapay kafesler içerisinde sınırlı ölçüde özgürleşebilmiş ve yaşamı anlamlandırabilmişlerdir. Bazen bir geleneğin, bazen kültürel kodların bazen de siyasal bir otoritenin belirleyiciliği karşısında kendisini kuşatılmış ve hapsolmuş hissetmektedirler. Bir taraftan doğanın belirlenimciliği ve belirsizliği, diğer taraftan ise onun karşısında kendilerini korum altına alabilmek oluşturdukları sosyal sınırlandırıcılar ve baskılayıcılar. Bu her iki çıkmaz karşısında insanlar sınırlı ölçüde kendilerini gerçekleştirebilmiş ve özgürleşebilmişlerdir. Her iki durumda da toplumlar hem doğanın hem de onun yetiştirdiği zihinsel yaklaşımlar doğrultusunda yollarını bulabilmişlerdir.

Hem fiziki hemde sosyal sisteme yol gösteren ise doğru enformasyon girdisi ve kullanımı olmuştur. İnsanlık önüne çıkan her bir engel karşısında yeni enformasyon girdileri ile önünü aydınlatmış ve belirsizlik ile mücadele etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken ise yaşamı kolaylaştırması için oluşturulan her bir oluşumun içerisinde hapsolünmaması gerekliliğidir. Bu bir fiziki teori olabilir, matematiksel bir teorem olabilir ya da sosyolojik kuramlardan oluşan bir yaklaşım olabilir. Önemli olan insanların kendilerine yol göstermesi için seçmiş olduğu kılavuzun belirlenimciliği ya da sınırlandırıcılığı içerisinde hapsolmemaları gerektiğidir. Burada söz konusu olan dini enformasyon ve onun oluşturduğu yapılarında aynı şekilde düşünülmesi gerekmektedir. Dini enformasyon insanları çevreleyen sorunlu alanları ve çıkmazları gidermek ve önlerindeki engelleri kaldırmak için gelmiştir. Şayet insanın insana olan zorbalığı karşısında kendisi de onu baskılayan bir tavır içerisinde olursa, kendisi başka bir problemin kaynağı haline gelir. Dolayısıyla doğru dini enformasyonun insandan yana bir tavır sergilemesi ve onu kuşatan her bir oluşumun karşısında yer alması gerekmektedir. İnsanlık için ortaya çıkmış olan her bir yaklaşımın ona karşı bir tutum içerisinde değil, insandan yana olması gerekmektedir. Peygamberin karşısında durduğu ve mücadele ettiği oluşumun ayak izlerinde insanlığa darbe vuran her bir zihinsel ve bilişsel putların gölgesi bulunmaktadır. Dolayısıyla dini enformasyonun anlaşılması ve uygulanması noktasında dikkat edilmesi gereken en önemli nokta insanı kuşatan, sınırlandıran her bir ağın örülmesinde etkisi olan sakat zihinsel ve bilişsel düşüncelerin açığa çıkarılması ve mücadele edilmesidir. Şayet kendilerini buldukları olumsuz koşullardan kurtarması için bekledikleri peygamber ve onun beyanları doğal olanın eğittiği bir zihinsel alt yapıya

ve vicdana sahip değilse enin de sonunda onu da kendi otoriteleri için malzeme haline getireceklerdir. Kur'an'ın işaret ettiği doğal semantik anlam doğru anlaşılmamış ise farklı zamanlarda farklı formda putların oluşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla topluma rehberlik edecek olanın insandan yana olması ve onu kuşatan ve hapseden her bir zihinsel ve bilişsel zincirlerden uzaklaştırması gerekmektedir.

BÖLÜM IV

NİCEL BULGULARIN ANALİZİ

Bu bölümde saha çalışmasından elde edilen nicel verilerin analizi yapılmıştır. Örneklemin genel özellikleri tanıtıldıktan sonra verilere dayalı olarak üretilmiş olan dört faktöre göre örneklemin sosyal entropi düzeylerinin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

4.1. Örneklemin Genel Özellikleri

Örneklemin genel özellikleri cinsiyet, yaş, sınıf, doğum yeri, aile çapı, ailenin aylık geliri, ebeveynlerin eğitim ve iş durumları açısından değerlendirilirse şu tablolar elde edilecektir:

Tablo 16.

Örneklemin Cinsiyet Dağılımı

Okul türleri	Cinsiyet				Toplam	
	Erkek		Kadın			
	n	%	n	%	n	%
İmam Hatip Lisesi	87	46,03	102	53,97	189	100
Anadolu Lisesi	89	47,34	99	52,66	188	100
Toplam	176	46,68	201	53,32	377	100

Örneklemin % 46,68'i (n=176) erkek ve % 53,32'si (n=201) kız öğrencilerinden meydana gelmiştir. Örneklemin cinsiyet dağılımı her iki okulda da eşit temsil edilmektedir. Örneğin İmam Hatip liselerinin cinsiyet ortalaması 1,54, Anadolu lisesinin cinsiyet ortalaması 1,53'tür.

Örneklemin yaş dağılımı doğum yılları itibarıyla değerlendirilmiş olup 2000 yılı ile 2008 yılı arasında bir dağılımın göstermektedir. Yani örneklemin yaşı 22 yaş ile 14 yaş arasındadır. Ortalama yaş 16,23; medyan 16, mod 16, ranj ise 8 yaştır. Okul türüne göre yaş ortalaması İmam Hatip Liseleri için 16,33, Anadolu Lisesi için ise 16,13'tür.

Örneklemin seçiminin yapıldığı sınıf dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 17.

Örneklemin Sınıf Dağılımı

Okültürleri	Sınıflar								Total	
	9.sınıf		10.sınıf		11.sınıf		12.sınıf		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	50	26,45	67	35,44	46	24,33	26	13,75	189	50,13
Anadolu Lisesi	46	24,46	88	46,80	49	25,95	5	2,65	188	49,87
Toplam	96	25,46	155	41,11	95	25,19	31	8,22	377	100,00

Okulların 9., 10., 11. ve 12. sınıflarından rastgele seçilen örneklem dağılımında en çok 10. Sınıflar temsil edilmektedir. 10. sınıfları ise sırasıyla 9., 11. ve 12. sınıflar takip etmektedir.

Tablo 18.

Örneklemin Doğum Yerine Göre Dağılımı

Okul türleri	Doğum Yeri								Toplam	
	Köy		Kasaba		Şehir		Büyükşehir		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	16	8,46	7	3,70	53	28,04	113	59,78	189	50,13
Anadolu Lisesi	7	3,72	7	3,72	38	20,21	136	72,34	188	49,87
Toplam	23	6,10	14	3,71	91	24,13	249	66,04	377	100

Örneklemin doğum yerleri itibarıyla karşılaştırdığımızda iki okul türü arasında anlamlı farklılıklar olduğu frekans dağılımı düzeyinde görülmüştür. Örneğin İmam Hatip Liselilerin % 8,46'sı köy doğumlu olmasına karşılık Anadolu Liselilerin % 3,72 köy doğumlular. Kır-kent ayrımı açısından da durum aynıdır. İmam hatip liselilerin % 12,16'sı kır doğumlu % 87,82'si kent doğumlu iken Anadolu Liselilerin % 7,44'ü kır doğumlu ve % 90,17'si kent doğumludur. Doğum yeri ortalamaları ise 4 üzerinden İmam Hatiplilerin ortalaması 3,39 (s. s.= 0,90) ve Anadolu liselilerin ortalaması 3,61 (s. s.= 0,74) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 19.

Örneklemin Aile Çapı

Okul türleri	Aile büyüklüğü										Total	
	2 kişi		3-4 kişi		5-6 kişi		7-8 kişi		9 + kişi		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	2	0,01	61	32,2	115	60,8	8	0,04	3	0,01	189	50,13
Anadolu Lisesi	3	0,01	128	68	55	29,2	2	0,01	0	0	188	49,87
Toplam	5	0,01	189	50,1	170	45	10	0,02	3	0,07	377	100

Örneklemin bir diğer genel özelliği aile çapıdır. Ailenin kalabalıklaşması geleneksel aile özelliği vermektedir. Bu da okul türünü tercihinde etkili olmaktadır. Muhafazakârlık ile okul türü ve aile çapı-türü arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Örneklem bu yönüyle de ele aldığımızda görülmüştür ki İmam Hatip Liselilerin aile çapı ortalaması 4,93 (s. s.= 1,158) Anadolu Liselilerin aile çapı ortalaması 4,16 (s. s.= ,984) ve genel ortalama 4,55 (s. s.= 1,141) olduğu görülmüştür. Ailede en az 2 kişinin en fazla 9 ve üstü kişinin yaşadığı ailelerin gruplanmasına göre yapılan bu dağılımda İmam Hatip Liselilerin ailelerinde en çok 5-6 kişinin yaşadığı ileler söz konusu iken Anadolu liselerinde bu sayı 3-4 kişidir. Yani İmam Hatipliler, Anadolu Liselilerine göre daha kalabalık ailelerde yaşamaktadırlar.

Tablo 20.

Örneklem Ailesinin Aylık Gelir Dağılımı

Okul türleri	Gelir										Total	
	Çok düşük		Düşük		Orta		Yüksek		Çok yüksek		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	62	32,8	40	21,1	38	20,1	35	18,5	14	7,4	189	50,13
Anadolu Lisesi	20	16,6	28	14,8	35	18,61	42	22,3	63	33,5	188	49,87
Toplam	82	21,7	68	18	73	19,3	77	20,4	77	20,4	377	100

Verilerin toplandığı tarih itibarıyla asgari ücret aylık 5500 TL olup örneklem ailesinin gelir dağılımı bağıl olarak değerlendirilmiştir. Örneklem ailesinin gelirinin minimum değeri 1.000 TL ve maksimum 100.000 TL olup ortalaması 13.219 TL'dir. Toplam değer 4.983.451 TL olup ranj ise 99.000 TL ve Standart sapma 11.466'dır. Tablodaki verilere göre örneklem ailesinin gelir dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 21.

Örneklemin Ebeveyninin Eğitim Seviyesi

Eğitim Seviyesi	Babanın eğitimi				Anne eğitimi			
	İmam Hatip		Anadolu		İmam Hatip		Anadolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Okuma yazama bilmiyor	3	1,5	1	0,6	2	1,06	1	0,6
Okuma yazma biliyor, okul bitirmemiş	6	2,9	0	0	1	0,6	0	0
İlkokul mezunu	39	18,9	7	4,14	40	21,27	11	5,91
Ortaokul veya dengi okul mezunu	28	13,6	7	4,14	36	19,14	9	4,83
Lise veya dengi okul mezunu	54	26,3	35	20,71	49	26,06	36	19,35
Yüksekokul veya fakülte mezunu	52	25,2	111	65,68	41	21,80	105	56,45
Yüksek lisans mezunu	6	2,9	1	0,6	19	10,10	22	11,82
Doktora mezunu	18	8,7	7	4,14	0	0	2	1,07
Toplam	206	100	169	100	188	100	186	100

Her iki örneklem grubunun babalarının eğitim ortalamaları annelerinkinden daha yüksek olmakla beraber ebeveynlerin her ikisinin de eğitim ortalamaları bakımından Anadolu liselilerinin ebeveynlerin eğitim ortalamaları İmam Hatip liselilerinkinden bariz bir şekilde yüksek görünmektedir. Doğal olarak çocuğun topluma kazandırılmasında onun eylemleri üzerinde ilk tasarrufta bulunanların ebeveynler olduğu düşünülürse bu durumun dini eğilimler bakımından da sonuçları olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 22.

Örneklemin Doğum Yerine Göre Dağılımı

Okul türleri	Doğum Yeri								Toplam	
	Köy		Kasaba		Şehir		Büyükşehir		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	16	8,46	7	3,70	53	28,04	113	59,78	189	50,13
Anadolu Lisesi	7	3,72	7	3,72	38	20,21	136	72,34	188	49,87
Toplam	23	6,10	14	3,71	91	24,13	249	66,04	377	100

Örneklemin doğum yerleri itibarıyla karşılaştırdığımızda iki okul türü arasında anlamlı farklılıklar olduğu frekans dağılımı düzeyinde görülmüştür. Örneğin İmam Hatip Liselilerin % 8,46'sı köy doğumlu olmasına karşılık Anadolu Liselilerin % 3,72 köy doğumlular. Kır-kent ayrımı açısından da durum aynıdır. İmam hatip liselilerin % 12.16'sı kır doğumlu % 87.82'si kent doğumlu iken Anadolu Liselilerin % 7.44'ü kır

doğumlu ve % 90.17'si kent doğumludur. Doğum yeri ortalamaları ise 4 üzerinden İmam Hatiplilerin ortalaması 3,39 (s. s.= 0.90) ve Anadolu liselilerin ortalaması 3,61 (s. s.= 0,74) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 23.

Örneklemin Aile Çapı

Okul türleri	Aile büyüklüğü										Total	
	2 kişi		3-4 kişi		5-6 kişi		7-8 kişi		9 + kişi		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	2	0,01	61	32,2	115	60,8	8	0,04	3	0,01	189	50,13
Anadolu Lisesi	3	0,01	128	68	55	29,2	2	0,01	0	0	188	49,87
Toplam	5	0,01	189	50,1	170	45	10	0,02	3	0,1	377	100

Örneklemin bir diğer genel özelliği aile çapıdır. Ailenin kalabalıklaşması geleneksel aile özelliği vermektedir. Bu da okul türünü tercihinde etkili olmaktadır. Muhafazakârlık ile okul türü ve aile çapı-türü arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Örneklem bu yönüyle de ele aldığımızda görülmüştür ki İmam Hatip Liselilerin aile çapı ortalaması 4,93 (s. s.= 1,158) Anadolu Liselilerin aile çapı ortalaması 4,16 (s. s.= ,984) ve genel ortalama 4,55 (s. s.= 1,141) olduğu görülmüştür. Ailede en az 2 kişinin en fazla 9 ve üstü kişinin yaşadığı ailelerin gruplanmasına göre yapılan bu dağılımda İmam Hatip Liselilerin ailelerinde en çok 5-6 kişinin yaşadığı ileler söz konusu iken Anadolu liselerinde bu sayı 3-4 kişidir. Yani İmam Hatipliler, Anadolu Liselilerine göre daha kalabalık ailelerde yaşamaktadırlar.

Tablo 24.

Örneklem Ailesinin Aylık Gelir Dağılımı

Okul türleri	Gelir										Total	
	Çok düşük		Düşük		Orta		Yüksek		Çok yüksek		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
İmam Hatip Lisesi	62	32,8	40	21,1	38	20,1	35	18,5	14	3,7	189	50,13
Anadolu Lisesi	20	10,6	28	14,8	35	18,6	42	22,3	63	33,5	188	49,87
Toplam	82	21,7	68	18	73	19,3	77	20,4	77	20,4	377	100

Verilerin toplandığı tarih itibarıyla asgari ücret aylık 5500 TL olup örneklem ailesinin gelir dağılımı bağıl olarak değerlendirilmiştir. Örneklem ailesinin gelirinin minimum değeri 1.000 TL ve maksimum 100.000 TL olup ortalaması 13.219 TL'dir.

Toplam değer 4.983.451 TL olup ranj ise 99.000 TL ve Standart sapma 11.466'dır. Tablodaki verilere göre örneklem ailesinin gelir dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 25.

Örneklemin Ebeveyninin İşi

İş türleri	Babanın işi				Anne işi			
	İmam Hatip		Anadolu		İmam Hatip		Anadolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Öğretmen	20	10,58	33	17,55	21	11,1	45	23,93
Memur	29	15,34	43	22,87	7	3,70	34	18,08
İşçi	45	23,80	23	12,23	8	4,23	7	3,72
Ev Hanımı	0	0	0	0	146	77,24	69	36,70
Esnaf	58	30,68	20	10,63	2	1,05	3	1,59
Tarım ve Hayvancılık	7	3,70	5	2,65	0	0	0	0
Emekli	16	8,46	18	9,57	0	0	9	4,78
Teknisyen	3	1,58	2	1,06	0	0	3	1,59
Mühendis	6	3,17	15	7,97	0	0	2	1,06
Doktor	1	0,52	10	5,31	1	0,52	6	3,19
Akademisyen	1	0,52	2	1,06	0	0	1	0,53
İşsiz	3	1,58	5	2,65	4	2,11	7	3,72
Özel Şirket	0	0,52	12	6,38	0	0	2	1,06
Toplam	189	100	188	100	189	100	188	100

Bu tezde cevabını aradığımız dini enformasyonun sosyal entropiye olan etkisinin olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağına dair yapılan anket çalışmasında ortaya çıkan bulgulardan bağımsız değişkenlerden birisi olan örneklemin ebeveyninin mesleği araştırmamızın sonuçlarına göre Anadolu ve İmam Hatip Lisesi öğrencileri arasında belirgin farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Tablo 25'te bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde oluşturduğu etkilerden birisi olan örneklemin içinde doğup büyüdüğü aile üyelerinin özellikle de anne-babanın eğitim seviyesinin örneklemin eğitimi üzerinde oluşturduğu etkinin boyutları anlaşılmalı çalışılmıştır. Orta Öğretim öğrencilerinin anket sorularına verdikleri yanıtlar üzerinde büyüdükleri aile ortamının ve okul türünün etkisi oldukça etkili olmuştur. Özellikle dini enformasyona yoğun şekilde maruz kalanlar ile daha az oranda maruz kalanlar arasında anket çalışmasına verdikleri yanıtlar arasında belirgin farklılıkların olması, hem okul türü içerisinde aldıkları eğitim-öğretim seviyesindeki farklılıklar hem de buldukları okulları tercih etmelerine de etki

eden aile büyüklerinin eğitim-öğretim seviyesinin farklılığı belirgin şekilde anlaşılmaktadır. Öğrencilerin eğitim gördükleri ve tercihte buldukları okul türüne bakarak içinde buldukları sosyal-kültürel yapının kodları analiz edilebilir. Öğrencinin doğduğu andan itibaren ilk olarak sosyalizasyon sürecini edindiği ortam olan aile ileride sahip olacağı zihinsel ve davranışsal örüntünün oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Öğrencinin okul tercihinden başlayarak birçok konuda kendisini rehber aldığı ailenin düşünsel yapısı zihinsel ve davranışsal olarak etkili olmaktadır. Bugün cevabını aradığımız soruların yanıtlarını analiz ederken sadece tek bir bireyin bakış açısını ve düşünce yapısını değil, tüm ailenin geçmişten günümüze getirdiği kültürel kodların anahtarlarını da analiz edilmiş olmaktadır. Özellikle öğrencilerin zihinsel dünyasını oluşturan düşünce ve fikirlerin arka planında onları yetiştiren ebeveynlerinin eğitim seviyesi belirgin ve etkili olmaktadır.

Bu tabloda örneklemin anne ve babasının meslekleri incelendiğinde Anadolu Lisesi öğrencilerinin İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ebeveynlerinden eğitim-öğretim seviyesinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin tabloda ilk olarak yer alan anne babası öğretmen olan öğrencilerin oranına bakıldığı zaman Anadolu Lisesi öğrencileri, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden oransal olarak daha fazladır. Belirli bir eğitim seviyesi gerektiren memurluk içinde bakıldığı zaman Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ebeveynlerinden oransal olarak daha fazladır. Tabloda işçi oranında ise tam tersi bir durum söz konusudur. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ebeveyni Anadolu Lisesi öğrencilerinin ebeveynlerinden oransal olarak daha fazladır. Örneklemin eğitimi konusunda oldukça etkili olan annenin mesleği düşünüldüğünde Anadolu Lisesi öğrencilerinin annesinin ev hanımı olma oranı, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin oranından yarı yarıya daha azdır. Genel olarak bakıldığında belirli bir eğitim-öğretim seviyesi gerektiren mesleklerde Anadolu Lisesi öğrencilerinin anne-babası, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin anne-babasından daha fazla yüksek orandadır. Eğitim seviyesi düşük olan mesleklerde ise, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin oluşturduğu örneklem sayısı daha fazla orandadır. Örneklemin anne-babasının mesleki tercihleri ailenin sosyal-ekonomik boyutlarını da etkilemektedir. Özellikle ekonomik durumu iyi olmayan kırsal kesimde yaşayan insanların okul tercihleri de genellikle İmam Hatip Liseleri ön planda olmaktadır. Ekonomik gelişmişlik seviyesi ile dini enformasyona muhatap olanlar arasında da doğrusal bir orantı bulunmaktadır. Tablodan anlaşılan resmi olarak eğitim-öğrenim görmüş ve ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek olan örneklem grubu öğrencileri Anadolu Lisesi tercihinde bulunmuş, eğitim-öğretim ve ekonomik seviyesi

düşük olan öğrenci grubu ise İmam Hatip Lisesi'ni tercih etmiştir. Elbette eğitim-öğretim ve bununla paralel olarak ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek olan örneklem grubunun hem kendisi hem de aile üyelerinin dini enformasyon ile etkileşimde bulunma oranları da daha düşüktür. Eğitim-öğretim seviyesi ve ekonomik gelişmişlik seviyesi düşük olan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ve ailelerinin de dini enformasyon ile etkileşimde bulunma oranları daha yüksektir. Dolayısıyla bu iki farklı okul türü arasında anne-babanın sahip olduğu meslek ve ekonomik gelişmişlik seviyesi ile dini enformasyona sahip olma oranı arasında ters bir orantı bulunmaktadır.

4.2. Örneklemin Sosyal Entropi Düzeyinin Faktör Analizleri

Tez çalışmasının yöntem kısmında da belirtildiği üzere sosyal entropi düzeyinin belirlenmesi için geliştirilmiş olan anket verilerinin faktör analizi sonucunda dört faktör elde edilmiştir. Her bir faktörün kendi içinde sosyal entropi düzeyinin belirli yönünü ölçerken faktörlerin vektörel bileşkesi genel sosyal entropi düzeyini ölçmektedir. Bu faktörlerin ölçüm düzeyi ile faktörlerin ifadeleri şu şekildedir:

4.2.1. Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Olasılığı

Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.1 analiziyle öğrencilerde toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik ve estetik alanda gelişmişlik seviyelerinin tespitini içeren dini enformasyonun hedeflediği standartların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 196,178 (df=62) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000'dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde-,604 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam hatip okullarının faktör.1 ortalaması \bar{x} = 3,93 (s. d.= 0,588) iken Anadolu lisesinin ortalaması \bar{x} = 2,81 (s.d.= 0,861)'tir. Yani İmam Hatip Lisesi'nden Anadolu Lisesi'ne geçildikçe “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” azalmaktadır.

Aynı faktörü, diğer değişkenler bakımından değerlendirdiğimizde ise şu sonuçları elde edilmiştir:

Tablo 26.

Okul Türlerine Göre Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Düzeyleri

Okul Türleri	Tümünden katılmıyorum		Büyük ölçüde katılmıyorum		Yarı yarıya katılmıyorum		Büyük ölçüde katılmıyorum		Hiç katılmıyorum		Satır toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1. İmam Hatip Lisesi	52	88	104		29		2		2		189	50,5
2. Anadolu Lisesi	7	12	35		65		52		26		185	49,5
Genel Toplam	59- 100		139- 100		94- 100		54- 100		28- 100		374- 100	

Genel olarak ifade edilecek olursa örneklemin İmam Hatip Lisesi öğrencileri ‘dini bilgilenmeye sahip kişilerin bedensel ve zihinsel anlamda sağlıklı ve mutlu olduklarını; dindar olan kişilerin kendileri dışında bulunan canlı ve cansız varlıklar karşısında olan tutum ve davranışlarının olumlu anlamda geliştiğini; dini bilgilenme takipçilerinin yaşamında dış görüntünün gerisinde kalıcı karakter ve davranış değişikliği kazanmaları konusunda başarılı olduklarını; dinin takipçilerinin kendilerinin referans aldığı bilgi kaynakları dışında diğer bilgi kaynaklarına ve kendileri gibi düşünmeyenlere karşı olan yaklaşımlarının sağlıklı olduğunu; dini bilgilenme toplumu oluşturan her bir ögenin yaşam standartlarını yükselten ve daha kaliteli bir yaşam sunabilmeleri noktasında katkısı olduğunu; dinin takipçilerinin içinde bulunduğu olumsuz koşullarda şartların iyileştirme konusunda olumlu bir davranış içerisinde olduğunu; bugün küresel ölçekte üretim konusunda kaliteyi yakalamış dindar bireyler olduğunu; dini enformasyonun, küreselleşen dünya karşısında her şeyin aynılaştığı bir dönemde özgün kültürleri ortaya çıkarma ve korunmasında etkili bir fonksiyon yerine getirdiğini; bugün dindar bireylerin veya grupların içinde buldukları dünyayı estetik açıdan değerlendirebilme ve değiştirebilme yeteneklerinin olduğunu; dini bilgilenmenin hedeflediği bireysel ve toplumsal standartları yakaladığını; dini bilgilenmenin, modern ve post modern çağın sorunlarına çözüm getirme noktasında başarılı ve etkili olduğunu; dini bilgilenmenin takipçilerinin eğitim seviyesine olumlu bir etkisinin olduğunu; dini bilgilenmenin bugün içinde bulunduğumuz çağın insanların sorunlarına çözüm üreten bir fonksiyona sahip olduğunu; dini bilgilenmeye sahip birey veya grupların yaşanan haksızlık, eşitsizlik veya herhangi bir yanlış karşısında olumlu anlamda adımlar attıklarını ve çözümün bir parçası olduklarını; dini bilgilenmenin bugünkü şartlarda insanların temel bileşenlerinden olan akıl, fitrat, nesil gibi temel unsurları koruduğunu ve beslediğini; dindar kişilerin ekonomik açıdan standartları yakalayabildiğini ve ekonomik verimliliğe olan katkılarının

olduğunu; dindar bireylerin içinde buldukları toplumsal sisteme katkıda bulunabilecek bir üretkenliğe sahip olduklarını; dindar olduğunu düşünen kişilerin dinin kaynaklarına sahip doğru bir enformasyona sahip olduğunu ve doğru şekilde anladıklarını ve yorumladıklarını; dini kimliğe sahip bireylerin toplumsal ve ikili ilişkilerde dürüst ve güvenilir bireyler olduklarını; dindar olan kişilerin sağlıklı iletişim ve ilişki kurabildiklerini; dini kimliğe sahip kişilerin diğer insanların yaşadığı sorunlar karşısında duyarlı olduklarını ve empati yeteneklerinin geliştiğini; dinin takipçilerinin temel kaynakların vermek istediği mesajı doğru algılayabildiklerini ve uygulayabildiklerini; dindar gençlerin içinde buldukları sosyal-kültürel ve siyasi yapının gidişatı ile ilgili farkındalık ve eleştirel düzeyinin yüksek olduğunu; dini bilgilenmeye sahip bireylerin karşı karşıya kaldıkları bireysel ve toplumsal sorunların çözümünde etkili bir tavır içerisinde olduklarını; dindar kişilerin inançları konusunda doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarına sahip olduklarını; İslam dini kaynaklarına göre insanın Allah'ın yeryüzünde temsilcisi olduğu düşüncesi doğrultusunda dindar bireylerin sorumluluklarını yerine getirme, iyiyi ve güzeli temsil etme noktasında başarılı olduklarını; dindar olmanın kişilerin toplumsal ilişkilerinde daha başarılı ve etkili olmalarına artışı olduğunu' kabul ederken Anadolu Lisesi öğrencilerinin İmam Hatip öğrencileri kadar kabul etmedikleri ifade edilebilir.

4.2.2. Olumlu Şemaların Kazandırılabilmesi

Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.2 analiziyle öğrencilerin sosyokültürel şartlar içerisinde olumlu zihinsel, duygusal ve davranış değişikliği kazandırılmasına yönelik anlamlı şemaların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “olumlu şemaların kazandırılabilmesi” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 142,675 (df=28) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000'dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde -,557 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi'nin faktör.2 ortalaması \bar{x} = 4,08 (s. d.= 0,652) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 2,99 (s. d.= 0,948)'tir. Yani İmam hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “olumlu şemaların kazandırılabilme” olasılığı azalmaktadır. İmam Hatip Lisesine giden öğrencilerin olumlu şemaların kazanılması daha yüksek oranda gerçekleşmektedir.

Genel olarak ifade edilecek olursa örneklemin İmam Hatip Lisesi öğrencileri “dini inançlı olmanın iyi bir insan olmak için önemli bir değişken olduğuna; dinin, düşüncenin davranışlara dönüşmesi noktasında etkili bir fonksiyon yerine getirdiğine; dini bilgilenmenin yaşamın daha anlamlı olmasını etkileyen bir değişken olduğuna; dinin, bireylerin yaşamında karşılaştıkları aksaklıkların ve düzensizliklerin giderilmesi noktasında çözüm üreten bir fonksiyon yerine getirdiğine; İslam dini inancının, takipçilerine anlamlı bir dünya görüşü kazanabilmelerine olumlu bir etkisi olduğuna; dini bilgilenmenin, takipçilerine kazandırmayı hedeflediği olumlu davranış değişikliğini sağlayabildiğine; dindar olmanın bireyleri toplumun diğer ögeleri ile birlikte hareket edebilmelerine ve organize olabilmelerine olumlu bir etkisinin olduğuna; dindar kişilerin yaratıcı ile olan ilişkilerinin, onların sorumluluk sahibi ve üretken bireyler olmalarına katkısı olduğuna; dinin gerektirdiği emirleri yerine getirmenin takipçilerinin insani duyarlılığını arttıran bir etken olduğuna; dini bilgilenme gereği ahiret düşüncesinin içinde bulunduğunuz şartların olumlu anlamda gidişatını etkileyen bir faktör olduğuna; her hangi bir dini inanca sahip olmanın avantaj olduğuna; dini bilgilenmenin takva sahibi olmak, hidayette olmak, ihlaslı olmak, iyi amel gibi kavramlarının somut toplumsal bir karşılığı olduğuna; dinin, yaşamı anlamlandırma noktasında anlamlı bir çerçeve oluşturma, yaşam ve ölüm düşüncesi ile ilgili tatmin edici cevaplar bulabilme konusunda yol gösterici olduğuna; İslam inancına göre, Peygamberin kişilerin yaşamında etkili rehberlik ettiğine; dini bilgilenmenin kişiler üzerinde sağlıklı bir zihin ve düşünce yapısına etki eden bir değişken olduğuna; dini bilgilenme takipçilerini olumsuz bir takım davranışlardan uzaklaştırma ve olumlu davranış kazandırma noktasında etkili bir fonksiyon yerine getirdiğine; dini bilgilenmenin bireylerin duygusal, zihinsel ve davranış değişimleri karşısında olumlu anlamda bir etkisi olduğuna’ katılırken Anadolu Lisesi öğrencileri katılmamaktadır.

4.2.3. Etkili İletişim Becerilerinin Kazandırılabilmesi

Okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmamın faktör.3 analizine göre dini enformasyonun, takipçilerine bireysel ve toplumsal alanda normatif biçimde iletişim ve ilişkilerinde olumlu veya olumsuz davranış örüntülerinin oluşabilmesi konusunda değişim yaratabilme olasılığı belirlendi. Elde edilen verilere göre “etkili iletişim becerilerinin kazanılma” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile faktör.3 arasında Pearson Chi-

Square değeri 69,896 (df=22) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000'dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde-,396 olup okul türü ile faktör.3 arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi'nin faktör.3 ortalaması \bar{x} = 3,69 (s. d.= 0,629) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 3,07 (s. d.= 0,805)'tir. Yani İmam Hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “etkili iletişim becerilerinin kazanma” olasılığı kısmen azalmaktadır.

Genel olarak ifade edilecek olursa örneklemin İmam Hatip Lisesi öğrencileri “dindar olma ve olmama arasında somut, zihinsel ve davranış örüntüleri açısından bariz farklar olduğuna; dinin içine geldiği toplumu değiştirme ve dönüştürme fonksiyonu çerçevesinde şuan böyle bir etkisinin olduğuna; toplumsal ve bireysel ilişkilerde olumlu ve olumsuz davranışların ortaya çıkmasında dini bilgilenmenin etkili olduğuna; dini bilgilenmenin diğer insanlarla olan ilişkileri etkileyebilecek olumlu ya da olumsuz bir etkisi olduğuna; dindar kişilerin içinde bulunduğu toplumsal yapı içerisinde, diğer kişiler ile ilişkilerinde birlik ve beraberlik içerisinde olduklarına; dini bilgilenmenin toplumsal normları ile toplumdaki kişiler üzerinde etkili olduğuna” katılırken Anadolu Lisesi öğrencileri katılmamaktadır.

4.2.4. Toplumsal ve Bireysel Temel Sorunların Göz Ardı Edilmesi

Okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmamın faktör.4 analizine göre dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelenme olasılığı belirlendi. Elde edilen verilere göre “toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilememiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 22,497 (df=27) olup anlamlılık düzeyi sig. = 0,712'dir. Pearson korelasyon katsayısına göre de bu olgu doğrulanmış olup R² değeri 0,075 ve sig. =0,144'tür. Yine aynı olgunun ortalama değerleri bakımında da aralarında anlamlı farkların olmadığı değerlendirilmiştir. Örneğin İmam Hatip Lisesi'nin faktör.4 ortalaması \bar{x} = 2,82 (s. d.= 0,905) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 2,96 (s. d.= 0,876)'tir. Yani bir bireyin İmam Hatip veya Anadolu lisesinde öğrenci olması ‘toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi’ne bir etkisi bulunmamaktadır.

4.2.5. Örneklem Entropi Düzeyinin ANOVA Analizi

Lise düzeyinde okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için İmam Hatip ve Anadolu Liselerinden seçili örneklem grubundan anket yardımıyla toplanan veriler faktör analizi neticesinde dört düzeyde faktör elde edilmişti. İşte güvenilir üç faktörün tekrar kümülatif ortalaması alınmak suretiyle “genel entropi düzeyi” ölçeği elde edilmiştir. Bu ölçek sayesinde de örneklem entropi düzeyleri açıklanmaktadır. Örneğin okul türleri ile genel entropi arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin Pearson korelasyon katsayısına göre bu olgu doğrulanmış olup R^2 değeri-0,527 ve sig. =0,000’dır. Yine aynı olgu ortalama değerler bakımında da anlamlı farkların olmadığı değerlendirilmiştir. Örneğin İmam Hatip Lisesi’nin genel entropi ortalaması $\bar{x}= 3,63$ (s. d.= 0,4595) iken Anadolu Lisesi’nin ortalaması $\bar{x}= 2,96$ (s.d.= 0,618)’tir. Yani bir bireyin İmam Hatip veya Anadolu lisesinde öğrenci olması durumu “genel entropiye ilişkin” eğilimlerini belirlemektedir. ANOVA test sonuçları da bu durumu doğrulamaktadır. ANOVA analiz sonuçlarına göre elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 27.

Okul Türüne Göre Genel Entropiye ANOVA Analizi

ANOVA Tablosu						
		Kareler Toplamı	df	Ortalam Kare	F	Sig.
	Gruplar arası	83,438	1	83,438	188,005	,000
Etnropi düzeyi * Okultürleri	Grup iç	166,428	375	,444		
	Toplam	249,866	376			

ANOVA analizine göre örneklem okul türüne göre sosyal entropi düzeyleri anlamlı farklar olduğu anlaşılmaktadır. Okul türleri, Cinsiyet, Doğum yılı, Sınıfı, Doğum yeri, Babanın eğitimi, Annenin eğitimi, Babanın işi, Annenin işi, Aile büyüklüğü, Gelir oranı” değişkenleri ile bağımlı değişken olan “Entropi Düzeyi” arasındaki lineer ilişkide yalnızca anlamlı sonuç olarak “okul türü” elde edilmiştir. Buradan genel entropiyi belirleyen temel bağımsız değişkenin “okul türü” olduğu çıkartılabilir. Buradan şu sonuç elde edilebilir:

Sosyal entropiyi minimize etme konusunda inananların bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde dini enformasyonu kendilerine gereği gibi referans alma noktasında İmam Hatip Liselilerin Anadolu Liselilerine göre daha başarılı olmaktadır. Fakat buradan yola çıkarak bu referansların kendisinden mi yoksa onu referans aldığını

iddia edenlerin eksik ve yanlış uygulamalarından mı kaynaklandığına dair bir tespit söz konusu değildir.

4.3. Nicel Verilerin Genel Değerlendirilmesi

Tez çalışmasının yöntem kısmında da belirtildiği üzere sosyal entropi düzeyinin belirlenmesi için geliştirilmiş olan anket verilerinin faktör analizi sonucunda dört faktör elde edilmiştir. Her bir faktörün kendi içinde sosyal entropi düzeyinin belirli yönünü ölçerken faktörlerin vektörel bileşkesi genel sosyal entropi düzeyini ölçmektedir. Bu faktörlerin ölçüm düzeyi ile faktörlerin ifadeleri şu şekildedir:

1.Hedeflenen Standartların Gerçekleştirilebilme Olasılığı: Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.1 analiziyle öğrencilerde toplumsal, kültürel, ekonomik, bireysel, etik ve estetik alanda gelişmişlik seviyelerinin tespitini içeren dini enformasyonun hedeflediği standartların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 196,178 (df=62) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000’dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde-

604 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam hatip okullarının faktör.1 ortalaması $\bar{x}= 3,93$ (s. d.= 0,588) iken Anadolu lisesinin ortalaması $\bar{x}= 2,81$ (s.d.= 0,861)’tir. Yani İmam Hatip Lisesi’nden Anadolu Lisesi’ne geçildikçe “hedeflenen standartların gerçekleştirilebilme olasılığı” azalmaktadır.

2. Olumlu Şemaların Kazandırılabilmesi: Okul türlerine göre öğrencilerin entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmanın faktör.2 analiziyle öğrencilerin sosyo-kültürel şartlar içerisinde olumlu zihinsel, duygusal ve davranış değişikliği kazandırılmasına yönelik anlamlı şemaların oluşup oluşmadığı belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen verilere göre okul türleri ile “olumlu şemaların kazandırılabilmesi” arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 142,675 (df=28) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000’dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde-,557 olup okul türü ile bu faktör arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi’nin faktör.2 ortalaması $\bar{x}= 4,08$ (s. d.= 0,652) iken Anadolu Lisesi’nin ortalaması $\bar{x}= 2,99$ (s. d.=

0,948)'tir. Yani İmam hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “olumlu şemaların kazandırılabilme” olasılığı azalmaktadır. İmam Hatip Lisesine giden öğrencilerin olumlu şemaların kazanılması daha yüksek oranda gerçekleşmektedir.

3. Etkili İletişim Becerilerinin Kazandırılabilmesi: Okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmamın faktör.3 analizine göre dini enformasyonun, takipçilerine bireysel ve toplumsal alanda normatif biçimde iletişim ve ilişkilerinde olumlu veya olumsuz davranış örüntülerinin oluşabilmesi konusunda değişim yaratabilme olasılığı belirlendi. Elde edilen verilere göre “etkili iletişim becerilerinin kazanılma” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Örneğin okul türleri ile faktör.3 arasında Pearson Chi-Square değeri 69,896 (df=22) olup anlamlılık düzeyi Sig. = 0,000'dır. Ayrıca Pearson's R² değeri de Sig. =0,000 düzeyinde, 396 olup okul türü ile faktör.3 arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesi'nin faktör.3 ortalaması \bar{x} = 3,69 (s. d.= 0,629) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 3,07 (s. d.= 0,805)'tir. Yani İmam Hatip okullarından Anadolu lisesine geçildikçe “etkili iletişim becerilerinin kazanma” olasılığı kısmen azalmaktadır.

4. Toplumsal ve Bireysel Temel Sorunların Göz Ardı Edilmesi: Okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmamın faktör.4 analizine göre dini enformasyonun hedeflediği olumlu zihinsel ve davranış örüntüsünün dışında takipçilerinin yaşamında görünenin altında yatan olumsuz kişilik ve davranışa sahip bireylerin temel problemlerini gölgelenme olasılığı belirlendi. Elde edilen verilere göre “toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi” ile okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilememiştir. Örneğin okul türleri ile bu faktör arasında Pearson Chi-Square değeri 22,497 (df=27) olup anlamlılık düzeyi sig. = 0, 712'dir. Pearson korelasyon katsayısına göre de bu olgu doğrulanmış olup R² değeri 0,075 ve sig. =0,144'tür. Yine aynı olgu ortalama değerler bakımında da anlamlı farkların olmadığı değerlendirilmiştir. Örneğin İmam Hatip Lisesi'nin faktör.4 ortalaması \bar{x} = 2,82 (s. d.= 0,905) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 2,96 (s. d.= 0,876)'tır. Yani bir bireyin İmam Hatip veya Anadolu lisesinde öğrenci olması ‘toplumsal ve bireysel temel sorunların göz ardı edilmesi’ne bir etkisi bulunmamaktadır.

5. Okul Türüne Göre Örneklemin Entropi Düzeyinin ANOVA Analizi: Lise düzeyinde okul türleri bakımından entropi düzeyinin belirlenmesi için İmam Hatip ve Anadolu Liselerinden seçili örneklem grubundan anket yardımıyla toplanan veriler faktör analizi neticesinde dört düzeyde faktör elde edilmişti. İşte güvenilirliğini kanıtlamış olan faktörlerden üçünün tekrar kümülatif ortalaması alınmak suretiyle “*genel entropi düzeyi*”

ölçeği elde edilmiştir. Bu ölçek sayesinde de örneklemin entropi düzeyleri açıklanmaktadır. Örneğin okul türleri ile genel entropi arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun için Pearson korelasyon katsayısına göre bu olgu doğrulanmış olup R^2 değeri -0,527 ve sig. =0,000'dır. Yine aynı olgu ortalama değerler bakımında da anlamlı farkların olmadığı değerlendirilmiştir. Örneğin İmam Hatip Lisesi'nin genel entropi ortalaması \bar{x} = 3,63 (s. d.= 0,4595) iken Anadolu Lisesi'nin ortalaması \bar{x} = 2,96 (s.d.= 0,618)'tir. Yani bir bireyin İmam Hatip veya Anadolu lisesinde öğrenci olması durumu "genel entropiye ilişkin" eğilimlerini belirlemektedir. ANOVA test sonuçları da bu durumu doğrulamaktadır.

ANOVA analizine göre örneklemin okul türüne göre sosyal entropi düzeyleri anlamlı faklar olduğu anlaşılmaktadır. Buradan genel entropiyi belirleyen temel bağımsız değişkenin "okul türü" olduğu çıkartılabilir. Buradan şu sonuç elde edilebilir:

Sosyal entropiyi minimize etme konusunda inananların bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde dini enformasyonu kendilerine gereği gibi referans alma noktasında İmam Hatip Liselilerin Anadolu Liselilerine göre daha başarılı olmaktadır. Fakat buradan yola çıkarak bu referansların kendisinden mi yoksa onu referans aldığını iddia edenlerin eksik ve yanlış uygulamalarından mı kaynaklandığına dair bir tespit söz konusu değildir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel sistem yaklaşımı hem doğal hem de toplumsal olgu ve olayları çözümlene noktasında genel bir çerçeve oluşturmuş ve farklı disiplinleri birbirine yakınlaştırmıştır. Fiziki sistemin işleyiş biçiminde geçerli olan yasaların toplumsal sistemin işleyişinde de geçerli olduğunu, sistemi oluşturan öğelerin her birinin belirli bir hedef doğrultusunda birbirleriyle etkileşim halinde ve organize oldukları anlaşılmıştır. Bu çalışma gerek fen bilimleri gerekse sosyal bilimlerdeki bu gibi benzerliklerin gün yüzüne çıkmasına ve günümüzde çoklu disiplin (multidisipliner) yaklaşıma olan ihtiyacın gerekliliğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yaklaşımın sağladığı perspektif ve sistemler arası bağlantısallığın yarattığı genel çerçeve ile olgulara ve problemlere daha etkili ve kapsamlı bir yaklaşım sağlanmıştır. Genel sistem yaklaşımı, fiziki evrende geçerli olan yasaların metodik anlamda toplumsal sistemi de içine alacak şekilde genişletilebileceğini gerek fiziki sistem gerekse sosyal sistem olsun her ikisinin de genel sistem yaklaşımı çerçevesinde aynı yasalar doğrultusunda benzerlik gösterdiğini anlaşılmıştır.

Her iki disiplini birbirine yakınlaştıran yasalardan birinin de termodinamiğin ikinci yasası olan entropi yasası olduğu anlaşılmıştır. Entropi yasası, doğada bulunan enerjiyi dönüştürmenin yalnızca tek bir doğrultuda, elde edilebilenden elde edilemeye, kullanılabilirinden kullanılamayana doğru olabileceğini bildirmiş ve evrenin herhangi bir yerinde olan düzenin bedelinin, evrenin başka bir yerinde düzensizliğin oluşması şeklinde ödendiğini bildirmiştir. Termodinamik bir yasa olan entropi yasasının, sosyal sistem içinde geçerli olduğu, toplumların da bir enerjisinin olduğunu ve herhangi bir yerde toplumsal düzen inşa edilirken, başka herhangi bir yerde düzensizliğe neden olduğu anlaşılmıştır. Bu yasa doğrultusunda birçok sosyal sürecin entropi sürecine tabi olduğu anlaşılmıştır. Bu sürecin sonunda sosyal sistem de oluşan düzensizlikler sosyal entropi olarak isimlendirilmekte ve bir sistemin işleyişinde meydana gelen aksaklıklar ve verimliliğin kaybı olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal entropi teorisi toplumsal sistemde birçok alanda etkili olmuş ve varlığını hissettirmiş olan problemler için ortak çözüm oluşturulması noktasında elverişli bir çerçeve sunmuştur. Bu teori parça parça küçük bir bölümüne şahitlik edilen sorunların bütünsel olarak sistem içerisinde algılanmasıyla genel bir perspektif oluşturmuştur. Bağlantısallıklı bütünlük oluşturması sayesinde nasıl her bir parçanın diğeri ile ilişkili

olduğunun anlaşılmasına katkıda bulunmuş ve holistik bir yaklaşım sunmuştur. Tek tek anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılan her bir konunun aslında birbiri ile ilişkili şekilde bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. SET, toplumun ekonomik gelişmişlik düzeyinden sağlık problemlerine kadar birçok farklı alanı için genel bir çerçeve oluşturmuş ve farklı her bir sorunsal alan için ortak sistemsel çözüm önerisi oluşturmuştur. Ayrıca toplumsal refah için atılması gereken adımlar belirlenmiş ve ortak konsensüs için gerekli alt yapı bilgisi sunulmuştur.

Sosyal entropi teorisi, toplumsal alan dair düzenlemeler yapılırken göz önünde bulundurulması standartları belirlemiştir. En önemli gösterge ise verimlilik problemidir. SET, herhangi bir toplumsal alanın verimlilik analizinin yapılması ile sorunların tespitinde etkili bir yaklaşım sunmaktadır. Sosyal alanın her bir basamağında kullanılabilir bir çerçeve sunmuş ve olabilecek sorunlar karşısında da nasıl bir bakış açısı oluşturulması gerektiği noktasında aydınlatıcı olmuştur. Sistemin çıktıları aracılığıyla yaşanan sorunlar ve problemler ile yüzleşilmesine fırsat veren bir teori olmuştur. Sosyal entropi teorisi geri dönütlerin bilgisi sayesinde sistemin aksayan kısımlarının onarılmasına fırsat veren refleksif bir yaklaşım sunmuştur. Bu doğrultuda her bir sistemin sorunları verimlilik analizi yapılarak aşılabilir bir duruma gelmiştir. Bu teori sorunları tek bir problem alanında dar bir çerçevede hapsolmeden bütünün içerisinde geniş bir çerçevede ele almayı kolaylaştırmıştır. Ayrıca doğal alana dair yaklaşımların oluşturduğu perspektif doğrultusunda toplumsal alana dair bakış açıları şekillenmiştir. Fiziki sisteme dair her yeni anlayış doğrultusunda evrene ve sosyal yaşama dair bakış açısı yeniden oluşturulmuştur. Dolayısıyla eski zihinsel ve bilişsel yaklaşımlar yeni bulgular doğrultusunda yeniden oluşturulmalıdır. Bu teori zihinsel ve bilişsel dönüşümün gerçekleşmesine olanak sağlamış ve yeni bir bakış açısı oluşturmuştur. Modern toplumun Ekonomik etkinlikleri düzenlerken, termodinamiğin birinci yasası olan ‘tüm madde ve enerjinin sabit olduğu ne yaratılabileceği ne de yok edilebileceği, sadece dönüştürülebileceğini’ söyleyen yasa doğrultusunda hareket etmesi sonucu modern kuramların ekonomik etkinliği ters yüz ederek, yanlış yorumladıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla ekonomik etkinliklerden tutun eğitim alanına kadar geniş bir alanda termodinamiğin ikinci yasası etkili olmakta ve bu yeni anlayış doğrultusunda bir perspektif oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır. Aksi halde atılan her adım adeta bumerang gibi hem doğal hem de sosyal sistem için geri dönüşü olmayan sonuçlara neden olacaktır. Karşılaşılan doğal ve sosyal krizlerin çıktıları bir yerlerde yanlış yapıldığının göstergesi olmuş ve bakış açısının değiştirilmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

Entropi artışı sistemlerin enerjisini yenileyememesinin, doğru enerji kaynaklarının elde edilmesi ve kullanımı konusunda sağlıklı zihinsel planlanmanın olmamasının bir sonucudur. Hem doğal hem de beşerî kaynakları yerinde ve yeterli şekilde kullanabilmek için öncelikle her ikisi için de perspektifin doğru şekilde konumlandırılması gerekmektedir. Hem fiziki hem de sosyal sistemin ihtiyaç duyduğu enerjiyi hiç tükenmeyecek şekilde kullanmaya ve savurganlığa neden olacak şekilde kaynakların tükenmesine neden olacak bir anlayışla devam edilecek olursa, bu durum entropinin artmasından başka bir sonuç ile karşılaşılmasına neden olacaktır. Özellikle içinde bulunulan doğal sistem ve onun işleyiş mekanizmasına hâkim olan anlayışın kodlarının yaymış olduğu enformasyonu doğru ve eksiksiz şekilde anlamak ve o doğrultuda bir paradigma geliştirmek gerektiği anlaşılmıştır. Doğal sistemin anlatmak istediği mesajları eksik enformasyon nedeniyle yanlış algılamının ve ona rağmen takınılan ya da o kurallar yokmuş gibi davranılan her bir adım adeta bumerang gibi geri dönüp yaşamın altüst olması ve çok ağır şekilde bedellerin ödenmesi ile sonuçlanacaktır.

Hem doğal hem de sosyal sistem doğru bilginin bileşenler arasında network oluşturacak şekilde paylaşımı ve dolaşımı sayesinde işleyişini sürdürmüştür. Fiziki olay ve olgular, bilginin paylaşılması sonucu bütünleşik halde bir araya gelmiştir. Dolayısıyla sosyal sistemin karşı karşıya kaldığı problemler ve yarattığı belirsizliklerin belirginleştirilebilmesi ve çözüm kümesinin üretilebilmesi için temelde enformasyon eksikliği ve yanlış kullanımının olduğu anlaşılmıştır. Diğer sistemlerin çalışma prensibinde olduğu gibi sosyal sistemlerin de varlığını sürdürebilmesi ve belirsizlikler ile mücadele edebilmesinin yolu doğru enformasyon üretebilmesi ve onu verimli şekilde kalabilmesinden geçmektedir. Belki de sosyal sistem için hayati bir konu olan verimlilik analizinin yapılabilmesine imkân sağlayan entropi teorisi, sistemin aksayan taraflarının düzeltilebilmesine ve kaynakların doğru şekilde kullanılmasına olanak sağlaması konusunda yol gösterici olacaktır. Sosyal sisteme giren her bir enformasyon ve etki kapasitesi bulunan her bir değişkenin ne gibi değişiklik yaptığı ya da ne gibi sonuçlarının olduğu sorusunun cevaplarının bulunması geri dönütler sayesinde sistemin düzenli şekilde işleyebilmesinin garantörü olacaktır.

Toplumsal sistemi oluşturan her bir bileşenin bir diğeri ile kurduğu iletişim ve etkileşimin oluşabilmesine olanak sağlayan enerji, enformasyon girdisi ve onun doğru kullanımı sayesinde olacaktır. Toplumsal sistem durağanlaşır ya da denge profiline ulaşırsa entropisi artacaktır. Dinamik yapısı nedeniyle toplumsal sistem gerekli değişimi

ve dönüşümü gerçekleştiremediği ve kendisini yenileyemediği zaman entropi artışı işe karşı karşıya kalır. Özellikle toplumsal yapının kaotik olmasından dolayı küçük de olsa sisteme giren her bir değişkenin yaratacağı sonuçların kestirilememesi nedeniyle her bir enformasyon girdisi ve onun yaratacağı sonuçların hesap edilebilirliği son derece önemlidir. Sosyolojik analizlerin sağlıklı yapılabilmesi ve bütüncül bir yaklaşımın elde edilebilmesi için sosyal sisteme etki eden her bir enformasyon girdisinin elde edilmesi son derece önemlidir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan toplum ve din ilişkisi bağlamında, sosyal sistemin düzenli şekilde devamlılığı için gerek duyduğu enformasyon girdisinin elde edilebildiği diğer bir değişken de dini enformasyondur. Bu değişken sistemin gerek duyduğu enerjinin üretilebilmesine olanak sağlamaktadır. Toplumsal yaşamın üretilen enformasyonun paylaşıldığı ve dolaşıma katıldığı ilişkiler ağının bir sonucu olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, dini enformasyonun toplumsal iletişim ve etkileşime olan etkisi göz ardı edilmemelidir. Ayrıca değişim ve onun kazandıracığı dinamik yapıların açığa çıkması ile sosyal sistemin ihtiyaç duyduğu enerjinin elde edilmesi ve kullanımı konusunda da dini enformasyon temel motivasyon kaynağı misyonunu yerine getirmektedir. Hem durağanlaşan ve denge halinde olan toplumsal sistemin azalan enerjisi ihtiyacını karşılamak, hem de belirsizleşen ve düzensizleşen yapıların öngörülebilir düzeye gelmesini kolaylaştıran özelliği ile dini enformasyon sosyal sistemin her iki görünümünde de etki düzeyi yüksek bir değişken olarak varlığını sürdürmektedir. Sosyolojinin, işleyiş mekanizmasının arkasında yatan temel değişkenlerin neler olduğu sorularına cevap aradığı temel konulardan olan toplumsal statik ve dinamik unsurlar, sosyal entropi teorisinin de ilgi alanı içerisinde olup, her iki görünümün arka planında hangi süreçlerin yer aldığına dair bir yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlaması son derece önemlidir. Entropi teorisi hem fiziki hem de sosyal sistemin düzenli işleyişi ve ortaya çıkan aksaklıklar ve sorunlar karşısında ortak çözüm kümesinin geliştirilebilmesine olanak sağlaması bakımından kullanışlı bir çerçeveye sunmaktadır.

Toplumsal düzenle ilgili tarihsel birikim evreni yöneten yaklaşımın kozmos olduğu yönündedir. Kozmos hem fiziki evrene hem de toplumsal alana hâkim olan bir paradigma olmuş, bu konuyla ilgilenen birçok düşünürün dikkatini üzerine çekmiştir. Onlara göre, asıl olan kozmostur. Evrenin bu düzenli görüntüsünün kaostan sonra oluştuğunu düşünmüşlerdir. Onlar için düzenden önce bir düzensizlik hâkimdi, daha sonra düzen hem evrene hem de toplum hayatına hükmetmiştir. Aslında artık bu yaklaşım tarzının değişmeye başladığını hem evrene hem de toplum hayatına hâkim olan

düşüncenin kozmostan kaosa değil, kaostan kozmosa doğru olduğu anlaşılmıştır. Tıpkı entropi yasasında olduğu gibi, düzenin olduğunu düşündüğümüz noktada aslında düzenin ardında bir düzensizlik olduğu hem fiziki hem sosyal sistemde düzenden düzensizliğe doğru bir gidişin olduğunu görülmektedir. Kaos kavramı, tıpkı hava tahmin raporlarında olduğu gibi, çok küçük değişikliklerin, sonuç üzerinde çok büyük değişikliklere neden olmasından dolayı hesaplanamamazlık, belirsizlik durumlarını ifade eden bir kavramdır. Başlangıç koşullarına olan hassasiyet, her şeyin başladığı noktaya geri dönmesi gibi enformasyon kaybından kaynaklı bir belirlenememezlik ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğini anlatır. Tıpkı, dünyanın herhangi bir yerinde, kanat çırpın kelebeğin, dünyanın başka bir yerinde fırtınaya yol açan kelebek etkisi gibi, hangi bileşenlerin sonuca etki ettiğinin bilinememesi kaos kavramını bugün daha önemli hale getirmiştir.

Kaos hem fiziki hem de sosyal sistemde iki şekilde kendini gösterir. Birinci olarak, insan faktörünün olmadığı, doğal olarak gerçekleşen doğal kaos, diğeri ise insan eliyle üretilmiş yapay kaostur. Tıpkı Ulrich Beck'in Risk kavramıyla anlatmaya çalıştığı insan hayatını tehdit eden tehlikeler ve belirsizlikler gibi, onlarda iki şekilde hem doğal risk hem de yapay risk olmak üzere iki şekilde kendini gösterir ve her ikisi de insan hayatını tehdit eder. Gerek doğal olsun gerekse yapay olsun her iki tehdit ve tehlike de yanlış paradigma yaklaşımının sonucu olup, enformasyon kaybından kaynaklanmaktadır. Bu durumla baş edebilmek ve doğru enformasyon kaynaklarına ulaşabilmek için hem evrene hem de toplum bilimine hâkim olan paradigma değişikliğine gidilmesi, bakış açısının değişmesi gerekmektedir. Hem fiziki hem de sosyal sistem ayrımı yapmadan bütüncül ve disiplinler arası bir yaklaşımla, her ikisini de yöneten yasaların ne olduğuna dair doğru bir yaklaşım sergilenmesi, yaşanan belirsizliklerin giderilmesinde etkili olacaktır. Artık, Kozmos 'tan önce Kaos 'un (karmaşanın) asıl olarak ele alınması ve Kaos 'un öncelenmesiyle beraber, önceki zihinsel algılardan uzaklaşıp, yeni bir zihinsel tavır alıştan bahsetmek gerekecek, olgu ve olayların anlamlandırılmasında ve anlaşılmasında yeni bir dünya görüşüne ihtiyaç duyulacaktır. Sonuç olarak yeni bir paradigma ortaya çıkacak ve bir paradigma değişikliğine gidilecektir.

Entropinin arttığı bir diğer problemleri alan ise, modern dünyada bireyselleşmenin, seküler toplum ahlakının ve buna benzer nedenlerden dolayı toplumsal dayanışma ve konsensüsün oluşmaması sonucu ortaya çıkan anomi durumlarının artması sonucu oluşan bir sosyal entropi durumudur. Toplumsal sorunların artış gösterdiği kriz dönemlerinde, ortaya çıkan ve kendisine ihtiyaç duyulan din, sosyal entropinin azalmasında etkili olabileceği düşüncesi, bu tezin odak noktası olmuş ve sonuç olarak din

ve entropi arasında hem olumlu hem de olumsuz şekilde karşılıklı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Din ve sosyal entropi arasında olan ilişkiyi analiz edebilmek için, dinin fonksiyonel tanımlarından yararlanılmıştır. Dinin birçok fonksiyonu bulunmakla beraber, ön plana çıkan, işlevlerinden biri olan toplumların zihinlerinde anlamlı ve bütüncül bir dünyanın oluşmasını sağlamış ve belirsizlikler karşısında kendi zihinsel yaklaşımını kazandırmak suretiyle problemlerin çözümünde rol oynamıştır. Bütünleştirme, meşrulaştırma, organizasyon, kültür aktarma, kişilik kazandırma gibi fonksiyonlarıyla din, sosyal entropiyi minimize etmiştir. Çatıştırma, parçalama, olumsuzlukları meşrulaştırma, yer yer olumsuz yapıları düzenleme gibi fonksiyonlarıyla da din, sosyal entropiyi maksimize etmiştir. Dinin hem olumlu hem de olumsuz birtakım fonksiyonları olup, bunlar toplumsal bütünlüğün sağlanmasında yapmış olduğu katkısından dolayı fonksiyonel, toplumsal bütünlüğe zarar vermesinden dolayı da disfonksiyonel olarak isimlendirilmiştir.

Sosyal entropi teorisi hem değişim hem de düzenlilik gibi farklı iki görünümü birlikte inceleme alanı imkânı veren bir yaklaşım sınımuştur. Ayrıca tüm değişkenlerin bilgisinin vazgeçilmez olduğu bu teori, din değişkeninin toplumsal dinamizm ve durağanlık ile nasıl bir ilişkide olduğunun anlaşılmasına da fırsat vermiştir. Toplumsal değişim, vazgeçilmez bir süreç olup, değişim öncesi ve sonrası toplumların kaderini belirleyen unsurlardan birinin de din olduğu analıılmıştır. Din, içine geldiği toplumda yerine göre toplumsal değişimin başlatıcısı olmuş ve toplumların kaderini belirlemiş, olumlu yönde yapmış olduğu değişim sonucunda, statikliği giderip, bütünleşmeye yapmış olduğu katkıdan dolayı sosyal entropiyi minimize etmiştir. Dinin etkili olduğu toplumsal değişim sonrası, toplumda çatışmayı arttırması ile, belirsizliklerin yaşanmasıyla beraber sosyal entropiyi maksimize etmiştir.

Sosyal entropi teorisinin hem toplumsal düzen hem de değişim konusu ile ilgili genel bir çerçevenin oluşması için alt yapı oluşturabilecek bir potansiye sahip olduğu anlaşılmıştır. SET, birbirinden farklı gibi görünen bu iki olguyu kendi dinamikleri açısından açılabilme gücüne sahip olduğu anlaşılmıştır. Sosyal entropi teorisi, toplumları değişim sürecinde kesitsel olarak incelemeyi mümkün kılan alt yapıya sahip bir teori olmuştur. SET, Sosyolojinin çalışma sahası açısından incelemekte zorlandığı toplumların uzun süreçlerin kesitsel bilgisine ulaşabilme konusunu açıklığa kavuşturma kapasitesine sahip bir teoridir. SET, toplumları hem o an içinde buldukları şartlar hem de geçmişten bu yana getirdikleri süreçler açısından ele almayı mümkün kılacak bir

çerçeveye sahip bir teoridir. Bu teori süreçlerin kesitsel bilgisine ulaşabilmeyi mümkün kılmıştır. Ayrıca sosyal entropi teorisi, toplumları geleceklerini geçmişleri ile bağlantılı olarak şekillendirmelerine yardımcı olacak değişkenlerin bilgisine ulaştırabilme kapasitesine sahip bir teoridir.

Toplumsal değişim ve din arasında kurulan korelasyon, diğer bölümde, İslam dini ve değişim arasında kurulmuştur. İslam dini, geldiği dönemde içinde bulunduğu toplumda değişimin başlatıcısı olmuş, tıkanmış olan toplumsal ilişkileri ve kurumları değiştirip, dönüştürmüştür. İslam dini, müntesiplerine sağladığı zihinsel yapı aracılığıyla toplumsal değişimi gerçekleştirmiş, müntesiplerinin davranışlarını olumluya çevirip, düzenleyici bir rol yerine getirip, sosyal entropiyi minimize ederken, Peygamber'in mesajını benimsemeyip, takip etmeyenler ile çatışmaya neden olması ile de sosyal entropiyi maksimize etmiştir. Ayrıca Peygamber'in ölümü ile karizmanın rutinleşmesi sonrası ortaya çıkan itizal hareketleri, yaşanan çatışmalar ve savaşlar, fikir ayrılıkları da sosyal entropinin maksimize olduğu bir dönem olmuştur.

Sosyal entropi teorisi bağlamında ele alınan toplumsal düzen ve İslam başlığında Peygamber'in Mekke toplumunda tohumlarını atmış olduğu yeni bir toplum yapısı Medine'de ortaya çıkmış, hicretle birlikte etkileri günümüze kadar devam eden İslam medeniyetinin temelleri atılmıştır. İslam dini, toplumsal düzeni inşa ederken, bütünleşme fonksiyonu ile kabileler halinde bulunan parçalı toplumsal yapıyı, ümmet bilinci altında toplamış ve ırk, cinsiyet gibi ayrımcılıkları yok ederek, bütün insanları aynı inanç doğrultusunda birleştirmiştir. İslam dini, biraz önce bahsedildiği gibi, Mekke'de inananları bir araya getirip, birleştirirken, iman etmeyenler ile iman edenler arasında bir çatışmaya neden olmuştur. Peygamber sonrası yaşanan karmaşa ve ayrılıklarda da çatışmalar yaşanmış ve toplumsal düzen bozulmuştur. Dolayısıyla buradan da anlaşıldığı üzere İslam dini hem sosyal entropiyi minimize edip, toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunmuş, hem de sosyal entropinin maksimize olmasına ve toplumsal düzensizliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

Din bağlamındaki sosyal entropi bu tezde kendini şu şekilde göstermektedir:

Din, toplumda var olan potansiyelin aktüalizasyona geçmesini sağlama noktasında etkin bir rol oynamıştır. Bu aktüalizasyonu gerçekleştirirken, öncelikle toplumda var olan dinamikleri tespit edip, bu dinamiklerin toplumsal sistemle uyumlu bir şekilde entegre olabilmesini sağlamaktır. Din, toplumsal sisteme adaptasyonu gerçekleştirirken, toplumda var olan olumlu yapıların varlığını koruyarak sürdürülmesini ve böylece olumlu olanın pekiştirilip, devamlılığının sağlanması şeklinde bir sürecin

işlevsel olmasında aktif rol alır. Zira dinler içine doğduğu sosyal-kültürel yapıda olumlu olanların devamlılığını sağlar. Diğer bir hususta din, sosyal sistemde sistemi bozan, toplumsal norm ve kuralların dışında davranan, toplumsal yapının varlığını tehdit eden anomi durumlarının tespit edilmesinde ve bu durumların çözümünde sistem dışı davranışları sisteme entegre edebilmek, sorunu gidermeye yönelik enformasyon üretimi sağlamak şeklinde bir rol oynamaktadır.

Din, toplumsal entropiyi minimize ederken yatay ve dikey şeklinde iki boyutlu bir çözüm modeli sunar. Yatay boyutta din, tarihsel süreç içerisinde taşımış olduğu misyonu, kültürel kodların aktarılması ile sonraki nesillere aktarmış ve değişen sosyal-kültürel yapılarda kendini yenilemek suretiyle varlığını devam ettirmiştir. Dikey boyutta ise, toplumların dini enformasyon ile teması sonucu, öncelikle geldiği toplumun kendine has özelliklerini öğrenmeye başlamış ve sosyalizasyon sürecini gerçekleştirmiştir. Sonraki adımda ise, toplumsal değişme sürecinin başlamasını, üçüncü adımda ise, toplumu kendi istediği doğrultuda değişiminin gerçekleşmesini sağlamış, sonrasında ise, toplumsal yapının her bir katmanına yerleşip, derinlerine kadar nüfuz edip varlığını sürdürmüştür.

Bu tezin temel konusunu sosyal entropi ve dini enformasyon arasındaki ilişki ve etkileşimin sonuçlarının neler olduğu sorusunun cevapları oluşturmaktadır. Cevabı aranan sorulara İslam dininin içine geldiği peygamber öncesi Mekke toplumunun ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısının ortaya çıkarılması ile başlanmıştır. Peygamber öncesi Mekke şehrinin toplumsal yapısı, gelir paylaşımının adaletsizliği ve yönetim anlayışının ayrıcalıklı bir grubun hegemonyası altında otoriteleşmesi ve baskı unsurlarının kontrolsüzce kullanımının sonucunda karmaşıklaşması ve belirsizleşmesi ile karakterize olduğu anlaşılmıştır.

Diğer dinler gibi İslam dinin de toplumsal kriz anlarında ortaya çıktığını ve takipçilerine yaşadıkları bu olumsuz koşulların değiştirilmesi gerektiği noktasında motivasyon sağladığını söylenebilir. Haksızlığa uğradığını düşünen ve yaşadıkları toplumsal alanı daha yaşanabilir kılmak için yollarını arayanlar için yeni bir yol oluşturabilmek için rota oluşturmakta ve rehberlik etmektedir. Yapılan yanlışlar karşısında duran bir peygamberin öncülüğünde dinamik özelliği nedeniyle dini enformasyon gerekli gördüğü değişimi ve dönüşümü gerçekleştirebilmek için adımların atılabilmesine ortam ve fırsat hazırlamıştır. İçinde buldukları olumsuz koşulların iyileştirilmesi ve daha kaliteli bir yaşam vadeden dini enformasyon kendisine kısa

zamanda ve hızlıca taraftar bulmuştur. Özellikle toplumsal karmaşanın olduğu belirsizlik durumlarında toplumlar dini enformasyonun rehberliğine daha fazla şekilde ihtiyaç duymaktadır.

Dini beyanların toplumsal değişim ve dönüşüm için göstermiş olduğu dinamik fonksiyon, takipçilerinin içinde bulunduğu sosyal-kültürel şartların doğası ile paralellik arz etmektedir. Başka bir toplumsal gerçeklik düzeyinde dini enformasyon aynı şekilde etki gücüne sahip olabilecek miydi? Farklı kültürel kodlara sahip toplumsal formasyonların dini enformasyon ile girdikleri etkileşim ve iletişimin boyutları hangi ölçekte olurdu? Dini enformasyonun içeriği ve hedeflediği kazanımların uygulanabilirliği, toplumsal yapının kaotikliği nedeniyle nasıl bir yörüngede seyredeceğinin bilinmemesi ve sosyal sisteme etki eden her bir değişkenin bilgisinin eksikliği nedeniyle farklılık arz etmektedir. Tek bir değişkenin (örneğin dini enformasyonun) tek başına sosyal sistemin işleyişinde söz sahibi olduğunu, gerektiğinde toplumsal yapıyı değiştirebilme fonksiyonuna sahip olduğunu iddia etmek sosyolojik gerçeklik ile uyuşmamaktadır.

Kimya biliminde her bir elementin diğer element ile oluşturduğu bileşiğin farklı yapıda olması gibi, dini enformasyonun çeşitli toplumsal yapının elementleri girdiği etkileşimin sonucunda açığa çıkan bileşke birbirinden farklı ve özgün karakterde olacaktır. Farklı kültürel dokuların oluşmasına imkân ve fırsat veren çeşitli toplumsal formasyonların oluşmasına zemin hazırlayan da bu etkileşimin çeşitliliği ve sonucudur. Diğer sistemlerden farklı olarak toplumsal sistemi oluşturan bireylerin sistemin işleyişinde aktif rol alması toplumsal yapının kaotik olması ile karakterize olmasına yol açmaktadır. Toplumların hangi durumlarda nasıl bir reaksiyona girdiği ve tepkilerinin altında yatan temel motivasyonun neler olduğunun kestirilememesi, toplumsal yapının belirsiz olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla dini enformasyon ile etkileşimde bulunan her bir toplumsal- kültürel yapının sonuçları benzersiz ve kendine has özellikte olacaktır. Elbette dini enformasyonun hedeflediği kazanımlar ve ilkeler toplumlar için yol gösterici özelliktedir. Fakat dini enformasyonun uygulamada hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirebildiği sorusunun cevaplandırılması ve verimlilik analizinin yapılabilir olması sistemin işleyişi ve gidişatı hakkında ipuçları verecektir. Dini enformasyonun ortaya çıktığı andan itibaren ne gibi değişime uğradığı ya da etkileşimde bulunduğu toplumlar içerisinde ne gibi bir fonksiyon yerine getirdiği ve iddialarının havada kalıp kalmadığının sorgulanması, entropi artışına mı yoksa azaltılmasına mı etki ettiğinin cevabının bulunabilmesinde odak noktası oluşturmıştır.

Dini beyanların değişen sosyal-kültürel şartlar içerisinde sosyal entropinin azaltılmasına mı yoksa artış göstermesine mi neden olduğu sorusuna cevap bulabilmek için dini enformasyonun içinde bulunduğu toplumun yapısal dinamiklerini göz önünde bulundurmadan teoride bazı iddialarda bulunmak, sosyal sistemin gerçekliği ile uyuşmamaktadır. Enformasyon teorisi sisteme giren her bir girdinin ve sonuçlarının hesap edilebilmesi sonucunda sistemin gidişatı hakkında sağlıklı bir çıkarımda bulunabileceğimizi söyler. Dini enformasyon ile sisteme etki eden diğer her bir değişkenin karakteristik özelliği ve etkileşime girdiği her bir değişkenin oluşturduğu farklı bileşiklerin ve sonuçlarının bilgisi olmadan sosyal gerçekliğin doğası hakkında yorum yapmak teorilerin havada kalması ile sonuçlanacaktır. Dini enformasyon uygun sosyal-kültürel şartlar içerisinde olumlu misyon yerine getirirken uygun olmayan durum ve şartlarda olumsuz fonksiyon yerine getirebilmektedir. Özellikle değişen toplumsal formasyonlar içerisinde dini beyanların anlatmak istediği mesajların doğru şekilde algılanmaması ya da eksik veya yanlış edindikleri enformasyon nedeniyle dini enformasyonun olumlu özelliğini yitirerek, kendi ontolojik ve muhatabı olduğu toplumun gerçekliğine yabancılaşmasına neden olması son derece dikkat çekici bir durumdur.

Dini beyanları kendi ontolojik yapısı ve bütünlüğü içerisinde anlamak ve içerdiği kodları doğru çözümleyebilmek, din ve toplum ilişkisinin olumlu mu yoksa olumsuz mu yönde olacağının kararını verecektir. Ayrıca dini beyanların içeriğinin kendi içerisinde tutarlı ve mantıklı şekilde oluşturulması son derece önemlidir. Şayet kendi kafamızda kurguladığımız ya da psikolojik hezeyanlarımızın oluşturduğu sakat eğilimleri dini enformasyon olarak görmeye çalışırsak, bu durum hem dinin kendisi ve hem de muhatabı açışından sonuçları itibariyle son derece sıkıntılı süreçlerin yaşanmasına neden olacaktır. Toplumsal yaşam içerisinde karşı karşıya kalınan her bir durumu din ile ilişkilendirmek ve çözüm aramak özellikle dinin kendisine yapılmış bir haksızlıktır. İnsanların kendi sorumluluğunda olan durumları kendisi dışında olan bir durum ile ilişkilendirmeleri ve dışsallaştırmaları sorumluluk alanlarının daraltılmasına ve çözümün üretilebilmesinde pasifleşmelerine neden olacaktır. Özellikle dini beyanlar ile etkileşime giren bireylerin yaşamında görünüşünün dışında ne gibi değişikliğin gerçekleştiği sorusu dini enformasyonun sosyal gerçeklik içerisindeki konumunu göstermesi bakımından son derece önemli bir değişkendir. Belki de dini beyanların toplumsal uygulama ve davranışa dönüştürebilme konusunda karşılığının olup olmadığının sorgulanmayışı, verimlilik analizinin yapılamamasına ve geri dönütlerin kazandıracakı eleştirel yaklaşımın oluşmamasına neden olmuştur.

Dinin takipçilerinin kendilerini zihinsel, psikolojik, sosyolojik, biyolojik açıdan geliştirmeleri ve içsel motivasyona sahip donanımlı bireyler olarak yetiştirmedikleri sürece dini beyanların karşılaştıkları belirsizlik ve sorunlar karşısında yol gösterici özelliğini gösterebilmesi söz konusu olmayacaktır. Dini beyanlar muhataplarına kendi yaşamları hakkında söz sahibi olmaları hem fiziki hem de sosyal çevrenin gerçekleri ile yüzleşebilmelerine fırsat veren eleştirel bilgi seviyesine sahip, olup bitenler hakkında pasif bir davranış içerisinde olmayan, yaşamın akışına yön veren sorumluluk sahibi özne bireylerin oluşturduğu bir toplumsal yapının oluşmasını hedeflemiştir. Elbette bu hedeflerin ne kadarının gerçekleştiği sorusu dini enformasyon ile etkileşimde bulunan toplumların hazır bulunuşluğu ve gösterdikleri reaksiyonun çeşitliliği toplumdan topluma değişiklik göstermekte ve her bir farklı tepki toplumların kendine has bir karakterde olmasına neden olmaktadır.

Sosyal entropi sürecini etkileyen dinamiklerin makro ve mikro ölçekli değişkenler olarak sınıflandırılabilmesi sosyoloji disiplini içerisinde makro ve mikro ölçekli kuramları bir araya getirebilme düşüncesine katkıda bulunmuştur. SET oluşturduğu çerçeve ile tek başına birbirinden çok farklı gibi görünen her iki alanın birbirine yaklaşmasına ve daha genel bir perspektifle çözümlene yapılabilmesine zemin hazırlamıştır. SET, Sosyoloji disiplini içerisinde var olan makro sosyolojik yaklaşımların dışında farklı bir yaklaşım sergilemiş ve makro sosyolojik düzeyin oluşabilmesine zemin hazırlayan değişkenleri belirlemiştir. Günlük sosyal yaşam akışının düzenlendiği bu düzlemde toplumun mekânsal alanı (S), nüfus büyüklüğü (P), yaşam düzeyi (L), teknoloji (T) ve örgütü (O) şeklinde beş makro sosyolojik özellik tespit edilmiştir.

Günümüz toplumları için vazgeçilmez bir gereklilik olan bilgi değişkeni makro ölçekli sosyal özelliklerin de vazgeçilmez bir değişkeni durumundadır. Toplum gerekli olan bilgi donanımı olmadan zengin kaynaklar içeren geniş bir mekânsal alana (S) sahip olabilir, bu mekânsal alan ile orantılı görünen bir nüfus büyüklüğüne (P) sahip olabilir, ileri bir teknolojiye (T) ve karmaşık bir yapıya (O) sahip olabilir. Fakat diğer makro sosyolojik değişkenleri kullanabilmesi için belirli bir bilgi seviyesine ihtiyacı vardır. Şayet toplumsal kaynakları yerinde ve yeterli kullanabilmesi ve tüm mevcut potansiyeli organize edebilmesi için belirli bir bilgi birikimine sahip değilse, yaşam standartları (L) düşük bir seviyede olacaktır.

Bu model makro toplumsal değişkenleri, bu değişkenler arasındaki önemli ilişkileri ve bireyin toplumsal bağlamda nasıl işlediğinin anlaşılmasına yardımcı olacak göze çarpan bireysel özelliklerini (mikro değişkenler) de açıklayıcı özelliktedir. Son

olarak, bu model işlevsel bir bütün oluşturmak için mikro değişkenlerin (bireysel özellikler) ve makro değişkenlerin (toplumsal özellikler) nasıl birbirleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sosyal entropi teorisi, klasik sosyoloji kuramcılarının zamanından beri sosyolojide çözüme kavuşturulamamış ve çözüm bekleyen bir konu olan mikro/makro ölçekli problemlere başarılı bir şekilde uygulanabilir bir çerçeve oluşturmaktadır. Sosyal yapının karmaşık makro ve mikro ölçekli değişkenlerini bir araya getirme konusunda başarılı olduğu gibi, bu yapıların zaman içerisindeki değişimini de analiz edebilme noktasında yeterli bir model olması gerekir. Toplumsal yapının değişiminin zaman içinde belirli bir noktada göze çarpan makro ve mikro değişkenlerini belirleyebilmeli ve aralarındaki ilişkiyi kesitsel bir analizle tanımlayabilmektedir. Ayrıca bu model zamanın belirli bu kesiti içerisinde mikro ölçekli eylemleri incelemek ve makro değişkenlerde meydana gelen değişiklikleri ortaya çıkarmak ve bu iki farklı yaklaşımın birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu göstermek için de uygun bir çerçeve sunmaktadır. Karmaşık toplumsal bir model sosyal yapının tüm katmanları arasında belirli bir ilişkisel tutarlılık içerisinde hem toplum içindeki gerginlik ve baskıları hem de sosyal tutarlılığa yol açan ve toplumsal hayatta kalmayı ve günlük işleyişi sürdürmeye yardımcı olan faktörleri tanımalı ve kapsamlıdır. Bu nedenle model hem fikir birliğine hem de çatışmaya izin veren bir yaklaşım sunmaktadır.

Sosyal Entropi Teorisi (SET) her şeyden önce makro sosyolojik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, analizlerin çoğu bütünsel toplumu temel analiz birimi olarak kullanır ve ilgilenilen değişkenler toplumun bir bütün olarak özellikleri olarak düşünülebilecek değişkenlerdir. Dini enformasyonun makro ve mikro ölçekli değişkenler ile girdiği etkileşimi mevcut potansiyelin açığa çıkartılması şeklinde olmalıdır. Din, bireysel boyutta ise, kişiliğin üç bileşeni olan; psikolojik, sosyolojik ve biyolojik bileşenlerin gelişimine katkıda bulunarak bütüncül bir kişilik yapısı oluşturmayı ve sosyal entropiyi minimize etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca ilkesel düzeyde dini enformasyonun içeriği insani değerlerden uzak olmamalıdır. Sosyal entropi teorisinde olduğu gibi, karmaşık toplumsal yapının sorunlarını çözen modelin de kabul edilebilir seviyede karmaşık olması gibi. İnsani değerlerden uzak bir şekilde oluşumunu gerçekleştiren dini referansların, karmaşık olan toplumsal yapının sorunlarına çözüm üretmesi beklenemez.

İnsana dair çözüm üreten modellerin ister dini kaynaklı olsun isterse dini referans almayan bir kaynak olsun insana yabancılaşmaması gerekir. Temelde insani değer mekanizmasına sahip olmayan bir dini enformasyonun topluma vereceği tek şey entropi

artışı olacaktır. Ayrıca yaşamı kolaylaştırmak için insanların kendi elleriyle oluşturdukları her bir yapının belirlenimciliği ve sınırlandırıcılığı tehlikesi karşısında dikkatli olunması gerekmektedir. Zamanla katılaştıran ve demir kafeslere bürünen yapıların içerisinde hapsolünmaması için dinamik süreçlerin akışına izin veren oluş halinin devam etmesi gerekmektedir. Aynı şekilde dini beyanların da zamanla katılaştıran otoriteleşmesi tehlikesi karşısında dinamik zihinsel ve bilişsel süreçlerin gerçekleşmesi hayati önem sahiptir. Dolayısıyla hedef kitlesi insan olan bir dini enformasyonun onun ontolojik ve epistemolojik gerçekliğinden haberdar olması beklenir. Dini enformasyondan beklenen dokunduğu her bir objeyi kendi rengine büründüren ideolojik bir yaklaşımın oluşturduğu sınırlandırıcı bir fonksiyon yerine getirmesi değil, her bir canlı ve cansız varlığın kendi ontolojik gerçekliğini açığa çıkarmasına ve kendisini gerçekleştirmesine fırsat ve imkân tanıyan sağlıklı bir zemini oluşturmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, M. (1990). *İşlevselcilik*. Çev. Nilgün Çelebi. Konya: Sebat Ofset. 41.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. Ankara: Teori Yayınları.
- Akbulut, A. (2006). *Hız Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları: 4: 2 s. 1–10.
- Akseki, A.H. (1980). *İslam Dini*. Yayına Hazırlayan: Hasan Tahsin Feyizli. Ankara: Nur Yayınları. 67-72.
- Akşit, B. (1990). *Köy, Kasaba ve Kentlerde Değişme*. İstanbul: Turhan Yayınları.
- Akyüz, Ç., Çapçioğlu, İ. (2012). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayıncılık. 386.
- Akyüz, Ç., Çapçioğlu, İ. (2015). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Akyüz, V. (2007). *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*. Yaman (ed.), Ahmet; (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 13- 15 Nisan 2007, Konya), Ankara: Fecr Yayınları. s. 187-238.
- Amiran, K. (1969). *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Game, A., Metcalfe, A. (1999). *Tutkulu Sosyoloji*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 210 vd.
- Antony E. C., Wallece, (1956). 'Acculturation: Revitalization Movements' American Anthropologist. Sayı 58, 264-282.
- Arato, A. (1994). *Constitution and continuity in the East European transitions*. I. G. Gross (Der.), Constitutionalism and politics s. 92-112. Bratislava: Slovak Committee of the European Cultural Foundation.
- Aristoteles, (1984). *Metaphysics* (İng. Çev. W. D. Ross). Princeton University Press, Princeton.
- Aristoteles, (1996). 'Fizik', *Zaman Kavramı*. Çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Yayınları. 9-41.
- Aron, R. (2006) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan, A. (2010) *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*, Cilt: 2, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslantürk, Z. (1995). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: İfav Yayınları.
- Arslantürk, Z., Amman, M. T. (1999). *Sosyoloji*. İstanbul: İFAW Yayınları.
- Aydın, M. (1987). *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. 5.

- Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. 2.bs., Ankara: Vadi Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2005). *Modern Bürokrasiler ve Yabancılaşma Ethosu*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, Sayfa: 319-348.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din. Logoterapik bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları. 20-24.
- Baert, P. (2013) *Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru Çev.* Ümit Tatlıcan. 2. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bailey, D. K. (1990). *Sosyal Entropi Teorisi: Genel Bir Bakış* (Department of Sociology, University of California, Los Angeles, Los Angeles, California 90024.) Received November 13, 1987; revised July 20, 1988 Sayfa 365.
- Bailey, D. K. (1994). “*Talcott Parsons, Social Entropy Theory, an Living Systems Theory*”, Behavioral Science, Cilt:39, Sayı:1.
- Bailey, D. K. (1990). *Social Entropy Theory*, State University of New York Press 37-38.
- Bailey, D. K. (2000). “*Social Ecology and Briving Systems Theory*”, Systems Research and Behavioral Science, V.15, 421-428.
- Kur'an, 2/2, 3, 205.,166-167.
- Balch, T. (2005). “*Communication, Diversity and Learning: Cornerstones of Swarm Behavior*”, Lecture Notes in Computer Science, V. 3342, 21-40.
- Bankston, C. L. (1997). ‘*Bayou Lotus: Theravada Buddhism in South Western Louisiana*’, Sociological Spectrum, 02732173, Ekim-Aralık c. 17/4.
- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik Düşünmek*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications. 109.
- Beck, U. (1999). *Siyasallığın İcadı*. çev. Nihat Ülner. İstanbul: İletişim Yayınları. 224.
- Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press,
- Berger, P.L. T. Luckman, (1967). *The social Construction of reality*, Allen Lane The Penguin press. Great Britain. 194-195 vd.
- Berger, P. L. (1995). ‘*Dini Kurumlar*’. Çev. Adil Çiftçi. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 425-465.
- Berger, P. L. (1999). ‘*Dini Kurumlar*’. *Toplumbilimi Yazıları*. Çev. Adil Çiftçi. İzmir: Anadolu Yayınları. 71-136.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy, Elments of A Sociological Theory of Religion*, Anchor Books. 68 New York. 44.

- Berger, P.L., Luckman, T. (1988). '*Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi*'. Cilt. 3 Çev. M. Rami Ayas. Ankara: ANÜİFD. 375-385.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (2003). *El-Cami liuabi'l-man*, 1.Baskı, Riyad, Mektebetü'r-Rüd.
- Beyumi, A. M., *İlmu'l-İctimai'd-Din*. 327.
- Bilgiseven, A.K. (1985). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi. 138-344 vd.
- Bilgin, V. (2005). "Cahiliyeden İslam'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 14, s. 1, 123-142.
- Bilmen, Ö.N. (1959). *Muvazzah İlm-i Kelam*. İstanbul: Ergin Kitabevi. 32-35.
- Binay, B. (2014). *Toplumsal Düzen Problemi Ekseninde Anthony Giddens'in Yapılaşma Teorisi*. Adnan Menderes Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü sosyoloji Ana Bilim Dalı. 60-70.
- Bodur, H. E. (1994). '*Eski Sovyetler Birliğindeki Türk Cumhuriyetinde Milli Kimliğin Korunmasında Dinin Rolü*'. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1.
- Bogardus, S. E. (1966). *The Development of Social Thought*, David Mckay Co., New York.
- Boyacıoğlu, R. (2001). *Hız Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı 5/1.
- Brillouin, L. (1960). *Science and Information Theory*. 2. Baskı, Academic Press, New York.
- Brozyna, J. (1997), "Absolute Limit in The Development of Civilization", The International Journal of Systems and Cybernetics, 26, 207-216.
- Bruhl, L. L. (1970). *Auguste Comte (Felsefesi ve Sosyolojisi)*. Ç. Z. F. Fındıkoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bryan T. (1997). '*Confession and Social Structure*', Annual Rewiev of the Social of Religion, Sayı:1, 29-58.
- Buhârî, Zekât 18, Nefekât 2; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Zekât 28, 39; Tirmizî, Zekât 38, Birr 77, Zühd 32; Nesâî, Zekât 53, 60.

- Burger, T. (1977). "Talcott Parsons, the Problem of Order, and the program of an Analytical Sociology" *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 2, 320-339.
- Burke P.L. (1991). 'Identity Processes and Social Stres', *American Sociological Review*, c. 56, No. 6, Aralık, 845-846.
- Bury, J. B. (1932). *The Idea of Progress: An Inquiry into Its Origin and Growth*, Macmillan Pub., New York.11.
- Byeon, J. H. (2000). "Non-Equilibrium Thermodynamic Approach to The Change in Politik Systems", *Systems Research and Behavioral Science*, 16, 283-291.
- Caldararo, N. (2002). *Toplumda Fundamentalizmin Kökenleri ve Doğası*. İnsan Doğası İncelemesi. V. 2. 469-482.
- Callinicos, A. (2007). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*. Çev. Yasemin Tezgiden. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Capra, F. (1992). *Yeni Bir Düşünce*. Çev. M. Armağan. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2006) *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Genişletilmiş 4. Basım, Bursa: Asa Kitapevi.
- Chalfant, H.P., Beckley, R. E., Palmer, C. E., (1987). *ReligionIn Contemporary Society*, (2.bs., Mayfield Publishing Comoany, Clifornia. 32.
- Comte, A. (2003) *Pozitif Felsefeye Giriş*. Çev. Süleyman Sarı. Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Crollius, A. R. (1998). 'İnkültürasyon'. Çev. Ali İsra Güngör. Cilt.1.Sayı1. Ankara: Dini Araştırmalar. 93-105.
- Çelgin, G. (2011) *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çelik, C. (1996). *Kur'an'da Toplumsal Değişme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çelik, İ. (1986). "Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler", *UÜİFD*, S.1, 75-83.
- Davutoğlu, A. (1995). *Seçim Sistemleri ve Siyasi Meşruiyet*. Aksiyon. 51, (Kasım-Aralık),8-9.
- Demirci, K. (1996). *Dinlerin Dejenerasyonu*. 2.bs. İstanbul: İnsan yayınları. 22-23.
- De Zwaan, V. (1994). "Pynchon's Entropy", *Explicator*, Cilt:51, sayı: 3 ork. *System Technical Journal*, 27: 379-423, 623-656.
- Dobbelaere, K. (1998). 'Secularization', *Encyclopedia of Religion and society*. Ed. W. H. Swatos, AltmiraPress, New Delhi-London. 454.
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*. 8.bs., İstanbul: Beta Yayınları. 221-222.

- Dönmezer, S. (1978). *Sosyoloji*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayıncılık.
- Durheim, E. (1992). *İntihar*. Çev. Özer Ozankaya. Ankara: İmge Kitabevi.
- Durkheim, E. (1923). *Din Hayatının İktisadi Şekilleri*. Çev. Hüseyin Cahid. c. 1-2. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Durkheim, É. (1912/1995). *The Elementary Forms of Religious Life* (Translated and with Introduction by Karen E. Fields), The Free Press, [This Book was originally published as *Les Formes élémentaires de la vie religieuse: Le système totémique en Australie*, Paris, F. Alcan, 1912], (Yayınlanmamış Çev. Ümit Tatlıcan).
- Durkheim, E. (1982). *The Elementary Forms of the Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swain, Second Impression, London.
- Dursun, D. (1989). *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*. İstanbul: İşaret Yayınları. 39.
- Eagleton, T. (1999). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. Çev. M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eduard, Z. (2001). *Greک Felsefesi Tarihi*. Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eflatun, (1980). *Devlet*. Çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Einstein, A. (2001). *İzafiyet Teorisi*. Çev. Gülen Aktaş. İstanbul: Soy Yayınları. 44.
- Ekber S. A. (1994). *İslam'ın Keşfi*. Çev. Lütfullah Karaman. İstanbul: İz Yayınları. 131-137.
- Eliade, M. (1990). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. Çev. Mehmet Aydın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erkilet, A. (2007). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*. Ankara: Hece Yayınları.
- Erşahin, S; Sarıçam, İ. (2010). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erol, M. (2001). *Sosyal Entropi' nin Verimlilik Üzerindeki Etkileri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Erol, M. (2000). “*Sosyal Entropi, Ulus Devleti ve Ekonomik Gelişme*”, C.Ü. FEF. Sosyal Bilimler Dergisi (iç), Sayı: 24, 59-79.
- Erol, M. (2002), *Sanayileşme ve Ekonomik Gelişmenin Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Featherston, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ficheter J. (2016). *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgün Çelebi. Konya: Toplum Kitabevi.
- Fichter, J. (2002), *Sosyoloji Nedir*. Çev. N. Çelebi. Ankara: Anı Yayınları,
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Attila Kitabevi.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. Çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Friedrich, C. J. (1974). *Legitimacy and constitutionalism. Limited government: A comparison* s.129-135. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Ficheter J. (1990). *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgün Çelebi. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 6.
- Fukuyama, F. (1993). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Çev. Z. Dicleli. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Gamow, G. (1995). 1-2-3 Sonsuz. Çev. C. Kapkın. İstanbul: Evrim Yayınevi. 212-213.
- Geertz, C. (1987). 'Religion as a Cultural System', *Religion and Ideology*. Der. R. Bock-K. Thompson. Manchester University Press. Manchester. 66-75.
- George G. (1995). 1-2-3 Sonsuz. (s.212-213). Çev. C. Kapkın. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Çev. H. Özel-C. Güzel. Ankara: Ayraç Yayınları. 551.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Yayıma hazırlayan. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. Çev. O. Akınhay. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gleick, J. (1987). *Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi*. Çev. Fikret Üçkan. İstanbul: Tübitak. Popüler Bilim Kitapları.
- Gleick, J. (2000) *Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi*. Çev. Fikret Üçkan. 9. Basım, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Gleick, J. (2005) *Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi*. Çev. Fikret Üçkan. 13. Basım, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları. 357-358.
- Gouldner, A. W. (1973) *Remembrance and Renewal in Sociology, For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York: Basic Books. 69-81.
- Gordon, S. (2003) *The History and Philosophy of Social Science*, First published 1991, Routledge [this edition published in the Taylor & Francis e-Library] (Yayınlanmamış Çev. Ümit Tatlıcan).

- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. 6. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi. 26.
- Guenon, R. (1992). *Maddi İktisat Ruhani Otorite*. Çev. Birsal Uzma. İstanbul: Ağaç Yayınları. 61-64 vd.
- Guillen, M. (2001). *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*. Çev. Gürsel Tanrıöver. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları. 213-215.
- Guillen, M. (2002). *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*. Çev. Gürsel Tanrıöver. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Günaltay, Ş. (1997). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Sad. M. Mahfuz Söylemez. Mustafa Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 66-81.
- Günay, Ü. (1988). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (2010). *Din Sosyolojisi*. 9. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (2002). *Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri, Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam, Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 41-52.
- Günay, Ü. (2012). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları. 325-326, 328-329.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı Yayınları. 41-42.
- Günay, Ü. (2001). *Toplumsal Değişme ve İslamiyet*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 1, Sayı.1, c.1, Adana. 9-46.
- Gündüz, M. (2006). *Sosyal Yaşam ve Entropi Yasası: Dünyanın Sonuna mı Yaklaştık*. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 20 Nisan. Sayı: 1
- Gündüz, G., Gündüz, M. (2002). *Kargaşa, Kaos ve Şekil Oluşumları*. METU.
- Günter, K. (1998). *Din Sosyolojisi*. Der. Y. Aktay-M. E. Köktaş, 2.bs., Ankara: Vadi Yayınları. 170-118.
- Heidegger, (1996). *'Zaman Kavramı'*. (s.63) Çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Yayınları; 'Fizik', Zaman Kavramı, Çev. Saffet Babür, İmgeYay., Ankara, 1996 ss.15 vd.
- Henderson, H. (1981). *The Politics of the Solar Age*, Anchor/Doubleday, New York.
- Henderson, H. (1978). *Creating Alternative Futures*, Putnam, New York.
- Hobbes, T. (1992), *Leviathan*. Çev.S. Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes (2010) *Leviathan*. Çev. Semih Lim. 8. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- H, Paul Chalfant-Robert E. Beckley-C. Eddie Palmer, (1987). *Religion In Contemporary Society*. 2.bs., Mayfield Publishing Company, California. 32.
- Hodgson, M.G.S., (1995). *İslâm 'ın Serüveni*. Çev. A. Demirhan. İstanbul: İz Yayıncılık. c.1. 107.
- Holton, R. (1998). *Globalization and the Nation-State*, St. Martin's Press, New York.
- Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İrzık, G; Buğra, A. (1998). *'İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat'*, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Metis Yayınları. 38-16.
- İbn Haldun, (1996). *Mukaddime*. Tah. Derviş el- Cüveydi, 2.bs., el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut. 146-148 vd.
- İbn Hişam (1985). *İslam Tarihi Siret-i bn-i Hişam Tercümesi*. Çev. Hasan Ege İstanbul: Kahraman Yayınları. Benzer değerlendirmeler için bk. İkbâl, İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, 209; Aydın, İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı. 184-186; Beşer, "Sosyal Değişme ve İçtihat", 301-318; Kırca, Kur'an'ı Anlama, 67.
- İllich, I. (1995). *Sağlığın Gaspi*. Çev. S. Sertabiboğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İzutsu, T. (2000). *İslam Düşüncesinde İman Kavramı* (s.109-150). Çev. S. Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları.
- İzutsu, T. (1975). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Jary, D. and J. Jary, (1991). *Sociology: The Harpers Dictionary*. New York: Harper Prentice Hall. 505-506.
- Kaban, Z. Y. (1994). *Genel Sistem Teorisi ve Sibernetik*. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi. Marmara İletişim Dergisi, Say:8, Ekim. 2019-220.
- Kamppinen, M. (2000), "The Transformation of Time in The Information Society", The Journal of Future Studies, Strategic Thinking and Policy, V. 2. 159-162.
- Karakaş, S. (2017). Psikoloji Sözlüğü. Bilgisayar Programı ve Veritabanı-www.psikolojisozlugu.com (sürüm: 5.2.0/2022).
- Kasapoğlu, Onur. (2019). Anomi Sürecinde Toplumsal Kaos. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Kazancı, A. L. (1986). “*Cahiliye Devrinde Müspet Davranışlar*”. ÜİFD, s.1. 103-110.
- Kehrer G. (1998). *Din Sosyolojisi* Der. Yasin Aktay. M. E. Köktaş, 2.bs., Ankara: Vadi Yayınları. 26-27.
- Kehrer, G. (1992). *Din Sosyolojisi*. Çev. Semahat Yüksel. İstanbul: Kubbealtı neşriyat.
- Kongar, E. (2012). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. 16. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (2004). *Özgünlüğün Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2011). “*Türkiye’deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer’den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi inşa Etmek*”, *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan (Ed.), İstanbul: Kitabevi Yayınları. 149-208.
- Kiell, L. D; Eliot, E. (1998). *Chaos Theory in the Social Sciences*. University of Michigan Press.
- Kur’an’ı Kerim. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, A. (2011). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 20, sayı: 1, 15-28.
- Kurtkan, A. (1969). *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: İ. Ü. Yayınları.
- Laing, R. D. (1993). *Bölünmüş Benlik*. Çev. Ergun Akça, İstanbul: Mitos Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2002). *Yaban Düşünce*. Çev. T. Yücel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları. 65.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve İdeoloji*. 5.bs., İstanbul: İletişim Yayınları. 30.
- Marshall G.S. Hodgson, (1995). *İslâm’ın Serüveni*. c.1. Çev. A. Demirhan, İstanbul: İz Yayıncılık. 107.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akımhay ve Derya Kömürcü Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, Karl (2000). *Kapital Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*. Çev. Alaattin Bilgi 6. Baskı. Ankara: Sol yayınları.
- Massignon, L. (1963). *L’ Opera Minora*. Beyrut. C.1 s.16
- Mazrui, A. (1992). *Afrikalılar*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: İnsan Yayınları. 143-144, 151-156 vd.
- McGuire, M. (1987). *Religion: The Social Context*. 2. Bs., Wads Wordth Publishing Company, Clifornia. 196.
- McSwite, O. C. (2001). “*The Psychoanalytic Rationale for Anti-Administration*”, *Administrative Theory and Praxis*, V. 23, 493-506.

- Montgomery W. W. (1986). *Hız Muhammed Mekke'de*. (s.80-86). Çev. M. R. Ayas, A. Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Montgomery, W. W. (1997). *İslami Hareketler ve Modernlik*. Çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık. 22-26.
- Moore, W. E. (1997) "*İşlevselcilik*". Çev. Alâeddin Genel, Tom Bottomore.
- Nisbet, R. (2013) *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Nisbet, R. (1997). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Haz. Mete Tunçay, Aydın Uğur. 2. Baskı, Ankara: Ayraç Yayınevi. 327-368.
- Narlı, N. (1999). '*Beyond the Border: A News Framework for Understanding the Dynamism Societies*', International Symposium, Kyota, Ekim 8-9.
- Okumuş, E. (2015). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, E. (1995). *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları. 34-35.
- Outhwaite, W. (Ed). (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*. Çev. Melih Pekdemir İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özek, Ç. (1999). *Devlet ve Din*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Parsons, T. (1952). *The Social System*, London.
- Parsons, T. (1966). (1937/1966) *The Structure of Social Action: A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, Fourth Printing The Free Press, New York.
- Pierce, R. A. (2003). "*A History of The European Economy, 1000-2000*", Journal of World History, 14, 256-258.
- Pin, E. (1959). *Essais de Sociologie Religieuse*, s.58-59; J. Labbens, La Sociologie Religieuse, Paris: A. Fayard, 86-93.
- Pin, E. (1970). '*Analyse Fonctionnelle des Phenemenes Religieux. Religion et Integration Sociale*', Essais de Sociologie Religieuse, Paris: Spes, 1967, 54-56.
- Prigogine, I; Stengers, I. (1998). *Kaostan Düzene*. Çev. Senai Demirci. İstanbul: İz yayıncılık.
- Prigogine, I; Stengers, I. (1996). *Kaostan Düzene*. Çev. Senai Demirci. İstanbul: İz yayıncılık.
- Prigogine, I. (1997). *The End of Certainty*. Free Press.
- Prigogine, I; Stengers, I. (1984). *Order out of Chaos*. 29. Bantam Books. Toronto· New York. London. Sydney.

- Prigogine, I. (2004). *Keskinliklerin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları*. İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Rıfkın, J; Howard, T. (1990). *Entropi, Dünyaya Yeni Bir Bakış*. Çev. H. Okay. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Rıfkın, J; Howard, T. (2003). *Entropi: Dünyaya Yeni Bir Bakış*. Çev. H. Okay. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ritzer G; Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (s.15). Çev. Himmet Hülür.
- Ritzer, G. (1992) “*Karl Marx*”, *Sociological Theory*, McGraw-Hill, Third Edition, Çev. Ümit Tatlıcan. umittatlican.com (erişim tarihi 2014).
- Ritzer, G. (1998). *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Ş. S. Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. Çev. Ş.S. Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Robbins, T. (1989). ‘*Cults, Converts and Charisma: The Sociology, of New Religious Movements*’, *Current Sociology, La Sociologie Contemporaine*, The Journal of International Sociological Association, c.36, No:1, 53-60.
- Rocher, G. (1975). *Talcott Parsons and American Sociology*. New York: Barnes and Noble. 40.
- Rousseau, J. J. (2010) *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1992). *Toplum sözleşmesi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ruelle, D. (2001) *Rastlantı ve Kaos*. Çev. Deniz Yurtören. Ankara: Tübitak.
- Sabelli, H. ve C. Sabelli. (1995). “*Sociodynamics: The Application of Process Methods to The Social Sciences*”, (s. 117-14). Ed. A. Albert CHAOS: Chaos Theory and Society, Chaos and Society, Canada.
- Sarıkaya, Y. (1993). *Fizikokimya*. Ankara: Gazi Büro yayınları.
- Series, C. (1994). “*Fractals, reflections and distortions*”. (Ed.) Hall, N. Exploring Chaos, W. W. Norton & Com.
- Sezen. Y. (2013). *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 27-43.
- Sezen. Y. (1988). *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: İFAV Yayınları.

- Shannon, C. E. (1948). “*A Mathematical Theory of Communication*”, The Bell S. (Brillouin L., (1960). *Science and Information Theory* (2. Baskı), Academic Press, New.
- Simith, A. D. (1996). *Toplumsal Değişme Anlayışı: İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi*. Çev. Ülgen Oksay Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Skirbekk, G; Gilje, N. (2006). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. Çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sorokin P.A. 1(994). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. M. M. Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sorokin, P. A. (1997). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. Çev. M. Tunçay. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Steinmetz, G; Chae, Ou-Byung (2002), “*Sociology in an Era of Fragmentation: From the Sociology of Knowledge to the Philosophy of Science, and Back Again*”, The Sociological Quarterly, Vol. 43, No. 1, pp. 111-137.
- Stevenson, L. (2005) *Yedi İnsan Doğası Kuramı*. Çev. Necla Arat. Yayına Haz. Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları.
- Stryker, Robin. (2007). 'Function' In George Ritzer (ed), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Bleckwell: 1808-1810.
- Subaşı, N. (1999). *Arzular ve Gerçekler- Modernleşen Türkiye 'de Dinin Referans Gücü*. (Tebliğ), Altıncı Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi. 17-19 Kasım. S. 1.
- Sugur, S. (2000). *Bir Yasal-Ussal Örgütlenme Biçimi Olarak Bürokrasi*. Anadolu Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 1. Sayı 2.
- Swanson, G., A. Kenneth., Bailey, D., Miller, J. G. (2000), “*Entropy, Social Entropy and Monay: A Living Systems Theory Perspective*”, Systems Research and Behavioral Science, 14, 45-65.
- Swatos, W. And H. Christiano, Kevin, J., (2000). 'Secularization The-ory: The Chourse of a Concept', The Secularization Debate, Ed. W.H. Swatos-D.V. Olson, New York: Rowman-Little-field Pub. 1-20.
- Swingewood, A. (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akımhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (1985). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Ankara: Birey-toplum yayınları.
- Şeriati, A. (2012). *Dine Karşı Din*. Ankara: Fecr Yayınları. 26.
- Taslaman, C. (2003). *Bing Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Tillinghast, P.E. (1963). *Approaches to History*, Prentice Holl, New Jersey.

- Toker, İ. (2011). “*Sosyolojik Bakış Açılarında Peygamberlik*”, Islamic University Europe, Journal of Islamic Research, 28-38.
- Tolan, B. (1992). *Toplum Bilimlerine Giriş*. (s.279). 3.Bs. Ankara: Adım Yayınları.
- Tolan, B. (1991). *Toplum Bilimlerine Giriş*. (s.59). 3. Bs., Ankara: Adım Yayınları.
- Tolan, B. (1981). *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Ankara ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Tuğlu, N. (2001). “Hz. Muhammed’in Arap Toplumunda Meydana Getirdiği Değişim: Medine Örneği-4”. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 19-20 Nisan. 321-348.
- Turner, B. (1977). ‘*Confession and Social Structure*’, Annual Review of the Social of Religion, Sayı:1. 29-58.
- Turner, B. S. (1991). Max Weber ve İslam. Çev. Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları.
- Turner, J. H., Beeghly, L., Powers, H. C. (2010) *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* Çev. Ümit Tatlıcan. Bursa: Sentez Yayın ve Dağıtım.
- Türkdoğan, O. (1981). *Sanayi Sosyolojisi (Türkiye’nin Sanayileşmesi)*. Ankara: Töre Yayınları.
- Uludağ, S. (2020) *Mukaddime, İbn Haldun*. c.1 (s. 485-488). c.2, s.871.
- Ural, Ş. 17.11. 2009. *Bilim Felsefesi* (Philosophy of Science).
- Ural, Ş. (2005). “*Puslu Mantık*”. Ural, Ş., Özer, M., Koç, A., Şen, A., Hacıbekiroğlu, G. (Yay. hazırlayanlar). Mantık, Matematik ve Felsefe, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Ural, Ş., Yüksel, Y., Koç, A., Şen, A., Hacıbekiroğlu, G., Özer, M., ‘*Kozmostan kaosa*’, *Kaos, Mantık, Matematik ve Felsefe II*. Ulusal Sempozyumu 21-24 Eylül 2004 Assos-Çanakkale, Yay. Hazırlayanlar: İKÜ Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. 2.bs., İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, S.F. (1981). *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Wach, J. (1955). *Sociologie de la Religion*. Paris: Payot.
- Wach J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. Çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. Çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Wallace, R. And A. Wolf. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. L. Elburuz-R. Ayas, İzmir: Punto Yayıncılık.307.
- Wallace, A. E. C. (1956). 'Acculturation: Revivalization Movements', *American Anthropologist*. Sayı. 58. 264-282.
- Warner, L. (1953). *American Life-Dream and Reality*. University of Chicago Press, Chicago.
- Watt, W. M. (1997) *İslami Hareketler ve Modernlik*. Çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık. 22-26.
- Watt, W. M. (1986). Hz. Muhammed Mekke'de. Çev. M.R. Ayas, A. Yüksel. Ankara: A.Ü.İ.F.Y. No:175.
- Weber, M. (1964). *The Sociology of Religion*. Çev. İbrahim Fischhoff, Beacon Press, Boston.
- Weber, M. (1963). *The Sociology of Religion*. Translated by Eprahim Fischhoff, Beacon Press, Boston. 107.
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, tümü. Çev. Zeynep Arzuoba. İstanbul: Hil Yayınları.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji yazıları*. Çev. T. Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. Çev. B. Akın. Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Vergin, N. (1985). *Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış*. 9-28.
- William E. P. (2009). "Reappraising Durkheim for the Study and Teaching of Religion", *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, Edit. Peter Clarke, Oxford University Press.
- Yıldırım, M. (2009). *Mecelle'nin Külli Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 112.
- Yinger, M. J. (1970). *The Scientific Study of Religion*, Macmillan, New York.
- Yinger, J.M. (1961). *Religion, Society and the Individual*. Third Printing, New York: The Macmillan Company.
- Yozgat, O. 1(1992). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihat Sayar Vakfı Yayınları No: 435-668, 8. Baskı. 61.
- Y. Kaban, Z. (1994). Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Marmara İletişim Dergisi. Say:8, Ekim.
- Yümni S. (2013) *Sosyoloji açısından Din*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 27-43.

Zeller, E. (2001). *GreK Felsefesi Tarihi*. Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık.

EKLER

Ek.1. Anket Formu

Sosyal Entropiye Dini Enformasyonun Etkisi Adlı Tez İçin Görüşme Soruları

İyi Günler.

Bu araştırma yüksek lisans tezi için olup Türkiye'deki "sosyal entropiye dini enformasyonun etkisi"ni tespit etmeyi amaçlamaktadır. Aşağıdaki sorulara vereceğiniz samimi yanıtlarla akademik bir çalışmaya katkı sağlamış olacaksınız. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Ünzüle YAVUZ

(Çukurova Üniversitesi, Felsefe Grubu eğitimi Ana Bilim Dalı)

Aşağıdaki maddelerde sizin için uygun olan seçeneği (X) koyarak belirtiniz.

	5 Tümden katılıyorum	4 Büyük ölçüde katılıyorum	3 Yarı yarıya katılıyorum	2 Büyük ölçüde katılmıyorum	1 Hiç katılmıyorum
1. Dini inançlı olmak iyi bir insan olmak için önemli bir değişkendir.					
2. Din, düşüncenin davranışlara dönüşmesi noktasında etkili bir fonksiyon yerine getirmektedir.					
3. Dini bilgilene yaşamın daha anlamlı olmasını etkileyen bir değişkendir.					
4. Din, bireylerin yaşamında karşılaştıkları aksaklıkların ve düzensizliklerin giderilmesi noktasında çözüm üreten bir fonksiyon yerine getirmektedir.					
5. Dindar kişilerin inançları konusunda doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarına sahip olduklarını düşünüyorum.					
6. İslam dini inancının, takipçilerine anlamlı bir dünya görüşü kazanabilmelerine olumlu bir etkisi olduğunu düşünüyorum.					
7. Dini bilgilene, takipçilerine kazandırmayı hedeflediği olumlu davranış değişikliğini sağlayabildiğini düşünüyorum.					
8. İslam dini kaynaklarına göre insanın Allah'ın yeryüzünde temsilcisi olduğu düşüncesi doğrultusunda dindar bireylerin sorumluluklarını yerine getirme, iyiyi ve güzeli temsil etme noktasında başarılı olduklarını düşünüyorum.					
9. Dindar olmanın kişilerin toplumsal ilişkilerinde daha başarılı ve etkili olmalarına artışı olduğunu düşünüyorum.					

10. Dindar olmak bireyleri toplumun diğer ögeleri ile birlikte hareket edebilmelerine ve organize olabilmelerine olumlu bir etkisi vardır.					
11. Dindar kişilerin yaratıcı ile olan ilişkilerinin, onların sorumluluk sahibi ve üretken bireyler olmalarına katkısı olduğunu düşünüyorum.					
12. Dinin takipçilerinin temel kaynakların vermek istediği mesajı doğru algılayabildiklerini ve uygulayabildiklerini düşünüyorum.					
13. Dindar gençlerin içinde buldukları sosyo-kültürel ve siyasi yapının gidişatı ile ilgili farkındalık ve eleştirel düzeyinin yüksek olduğunu düşünüyorum.					
14. Dinin gerektirdiği emirleri yerine getirmenin takipçilerinin insani duyarlılığını arttıran bir etken olduğunu düşünüyorum.					
15. Dini bilgilenmeye sahip bireylerin karşı karşıya kaldıkları bireysel ve toplumsal sorunların çözümünde etkili bir tavır içerisinde olduklarını düşünüyorum.					
16. Dini bilgilenme gereği ahiret düşüncesinin içinde bulunduğunuz şartların olumlu anlamda gidişatını etkileyen bir faktör olduğunu düşünüyorum.					
17. Din yaşanan sorunların göz ardı edilmesine ve ahirete ertelenmesine yol açan bir unsurdur.					
18. Her hangi bir dini inanca sahip olmak avantajdır.					
19. Dini bilgilenmenin takva sahibi olmak, hidayette olmak, ihlaslı olmak, salih amel gibi kavramlarının somut toplumsal bir karşılığı olduğunu düşünüyorum.					
20. Din, yaşamı anlamlandırma noktasında anlamlı bir çerçeve oluşturma, yaşam ve ölüm düşüncesi ile ilgili tatmin edici cevaplar bulabilme konusunda yol gösterici olduğunu düşünüyorum.					
21. İslam inancına göre, peygamberin kişilerin yaşamında etkili rehberlik ettiğini düşünüyorum.					
22. Dini inanç olmadan da kişilerin yaşamının aksamadan ilerleyeceğini düşünüyorum.					
23. Toplumsal ve bireysel ilişkilerde olumlu ve olumsuz davranışların ortaya çıkmasında dini bilgilenmenin etkili olduğunu düşünüyorum.					
24. Dini bilgilenmeye sahip kişilerde olumsuz davranış ve tutumlar olduğunu düşünüyorum.					
25. Dini bilgilenmenin toplumsal sistem içerisinde olumsuz olduğunu düşündüğüm kişilikleri ortaya çıkardığını düşünüyorum.					
26. Dini bilgilenmenin kişiler üzerinde sağlıklı bir zihin ve düşünce yapısına etki eden bir değişken olduğunu düşünüyorum.					
27. Dini bilgilenmenin bugün içinde bulunduğumuz çağın insanların sorunlarına çözüm üreten bir fonksiyona sahip olduğunu düşünüyorum.					

28. Dini ilgilenmenin insanların yaşamını zorlaştıran bir unsur olduğunu düşünüyorum.					
29. Dini bilgilenmeye sahip birey veya grupların yaşanılan haksızlık, eşitsizlik veya herhangi bir yanlış karşısında olumlu anlamda adımlar attıklarını ve çözümün bir parçası olduklarını düşünüyorum.					
30. Dini bilgilenmenin bugünkü şartlarda insanların temel bileşenlerinden olan akıl, fitrat, nesil gibi temel unsurları koruduğunu ve beslediğini düşünüyorum.					
31. Dindar kişilerin ekonomik açıdan standartları yakalayabildiğini ve ekonomik verimliliğe olan katkılarının olduğunu düşünüyorum.					
32. Dindar bireylerin içinde buldukları toplumsal sisteme katkıda bulunabilecek bir üretkenliğe sahip olduklarını düşünüyorum.					
33. Dindar olduğunu düşünen kişilerin dinin kaynaklarına sahip doğru bir enformasyona sahip olduğunu ve doğru şekilde anladıklarını ve yorumladıklarını düşünüyorum.					
34. Dindar olma ve olmama arasında somut, zihinsel ve davranış örüntüleri açısından bariz farklar olduğunu düşünüyorum.					
35. Dini bilgilenmenin diğer insanlarla olan ilişkileri etkileyebilecek olumlu ya da olumsuz bir etkisi olduğunu düşünüyorum.					
36. Dini bilgilenme takipçilerini olumsuz bir takım davranışlardan uzaklaştırma ve olumlu davranış kazandırma noktasında etkili bir fonksiyon yerine getiriyor.					
37. Dini kimliğe sahip bireylerin toplumsal ve ikili ilişkilerde dürüst ve güvenilir buluyorum.					
38. Dindar olan kişilerin sağlıklı iletişim ve ilişki kurabildiklerini düşünüyorum.					
39. Dini kimliğe sahip kişilerin diğer insanların yaşadığı sorunlar karşısında duyarlı olduklarını ve empati yeteneklerinin geliştiğini söyleyebilirim.					
40. Dini bilgilenmeye sahip kişilerin bedensel ve zihinsel anlamda sağlıklı ve mutlu olduklarını düşünüyorum.					
41. Dinin takipçilerinin toplumsal kurumların en temeli olan aile ilişkilerinde sorunlar yaşadıklarını düşünüyorum.					
42. Dindar olan kişilerin kendileri dışında bulunan canlı ve cansız varlıklar karşısında olan tutum ve davranışlarının olumlu anlamda geliştiğini söyleyebilirim.					
43. Dini bilgilenme takipçilerinin yaşamında dış görüntünün gerisinde kalıcı karakter ve davranış değişikliği kazanmaları konusunda başarılı olduklarını düşünüyorum.					

44. Dinin takipçilerinin kendilerinin referans aldığı bilgi kaynakları dışında diğer bilgi kaynaklarına ve kendileri gibi düşünmeyenlere karşı olan yaklaşımlarının sağlıklı olduğunu düşünüyorum.					
45. Dini bilgilendirme toplumu oluşturan her bir öğenin yaşam standartlarını yükselten ve daha kaliteli bir yaşam sunabilmeleri noktasında katkısı olduğunu gözlemliyorum.					
46. Dinin takipçilerinin içinde bulunduğu olumsuz koşullarda şartların iyileştirme konusunda olumlu bir davranış içerisinde olduğunu düşünüyorum.					
47. Bugün küresel ölçekte üretim konusunda kaliteyi yakalamış dindar bireyler olduğunu gözlemliyorum.					
48. Dini bilgilendirme, modern ve post modern çağın sorunlarına çözüm getirme noktasında başarılı ve etkili olduğunu düşünüyorum.					
49. Dini enformasyonun, küreselleşen dünya karşısında her şeyin aynılaştığı bir dönemde özgün kültürleri ortaya çıkarma ve korunmasında etkili bir fonksiyon yerine getirdiğini düşünüyorum.					
50. Bugün dindar bireylerin veya grupların içinde buldukları dünyayı estetik açıdan değerlendirebilme ve değiştirebilme yeteneklerinin olduğunu düşünüyorum.					
51. Dini bilgilendirme bireylerin duygusal, zihinsel ve davranış değişimleri karşısında olumlu anlamda bir etkisi olmuştur.					
52. Dindar kimliğe sahip kişilerin yaşamında bireysel çıkarlar ön plandadır.					
53. Dindar kişilerin içinde bulunduğu toplumsal yapı içerisinde, diğer kişiler ile ilişkilerinde birlik ve beraberlik içerisinde olduklarını söyleyebilirim.					
54. Dini bilgilendirme toplumsal normları ile toplumdaki kişiler üzerinde etkili olduğunu düşünüyorum.					
55. Dinin içine geldiği toplumu değiştirme ve dönüştürme fonksiyonu çerçevesinde şuan böyle bir etkisinin olduğunu düşünüyorum.					
56. Dini bilgilendirme takipçilerinin eğitim seviyesine olumlu bir etkisi vardır.					
57. Dini bilgilendirme hedeflediği bireysel ve toplumsal standartları yakaladığını düşünüyorum.					

Araştırmanın tamamlanması için son birkaç sorumuz daha olacak.

Doğum yılınız:.....

Cinsiyetiniz? 1()Erkek 2()Kadın

Kaçıncı sınıftasınız?:

Doğum yeriniz? (il ve/veya ilçesini belirtiniz):.....

1. () Bir köyde
2. () Bir kasabada
3. () Bir şehirde
4. () Büyükşehir / Metropolde

Anne ve Babanızın eğitim durumu nedir?

Baba

Anne

- 1() Okuma yazma bilmiyor..... ()()
- 2() Okuma yazma biliyor fakat bir okul bitirmemiş () ()
- 3() İlkokul mezunu..... () ()
- 4() Ortaokul veya dengi okul mezunu. Türü?:..... ..() ()
- 5() Lise veya dengi okul mezunu, Türü?:..... ..() ()
- 6() Yüksekokul veya fakülte mezunu, Fakültesi?:..... .() ()
- 7() Yüksek lisans mezunu ()()
- 8() Doktora mezunu ()()
- 9() Diğer (belirtiniz):..... ()()

Anne ve babanız şu anda ne iş yapıyor?

Anne:.....

Baba:.....

Siz dahil evde kaç kişi birlikte yaşıyorsunuz?:.....

Son aylarınız dikkate aldığında içinde yaşadığınız **ailenin** yaklaşık olarak **aylık** toplam ne kadarlık bir gelir elde ediyor?:.....TL.